

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՀԱԿՈԲՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ ԼԵՎՈՆԻ

**ՍԻՐԻԱՅԱՅԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱԴԱՊՏԱՑԻԱՅԻ
ՀԻՄՆԱԽԱԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

**Է.00.04. «Ազգագրություն» մասնագիտությամբ
սթաուական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայ ցման համար**

**Գիտական ղեկավար՝
պգ.դ. Մ. Վ. Գալստյան**

ԵՐԵՎԱՆ 2019

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒ ԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	4
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ	
ՍԻՐԻԱԶԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՏԵՍԱ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՍՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐ	16
1.1.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱԴԱՊՏԱՑԻԱՅԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ.....	16
1.2.ՍԻՐԻԱԶԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	27
1.3.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ.....	39
1.4.ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՓՈԽՎԱԾ ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ.....	49
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ	
ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱԴԱՊՏԱՑԻԱՅԻ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ .	54
2. 1.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....	54
2. 2.ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	59
2.3.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-Ի ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻՆ.....	68
2. 4.ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....	75
2. 5.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ.....	84
ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ	
ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱԴԱՊՏԱՑԻԱՅԻ ԱՌԱՆՁԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	94
3. 1.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԸ.....	94
3. 2.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ԱՍՈՒՄՆԱ-ՀԱՐՄԱՆԵԿԱՆ ԾԻՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ.....	108
3. 3.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎ ՏՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ.....	117
3. 4.ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ	125
ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ	
ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ.....	133
4.1.ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՇՓՄԱՆ ԱՌԱՆՁԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ ԵՎ ՀԱՍՅՆՔԻՑ ԴՈՒՐՄ	133

4. 2. ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ԺԱՄԱՆՅԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	139
4. 3. ԶԼՄ-ՆԵՐԻ ՆԱԽԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԻՐԻԱԶԱՅԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ	146
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	154
ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ	162
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՄԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	164
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	176

ՆԵՐԱՃՈՒԹՅՈՒՆ

XX դ. վերջին և XXI դ. առաջին տասնամյակներում աշխարհում ընթացող միգրացիոն գործընթացները, որոնք ունեն կամավոր, բռնի կամ հարկադրված բնույթ, ընդգրկում են մեծ մասշտաբներ՝ ներառելով հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներ ու բազմաթիվ էթնիկ հանրույթներ: Հայաստանը ևս անմասն չի մնացել այս առումով: Պատմական հայրենիք կորցրած և բռնագաղթ տեսած հայ ժողովրդի համար արտագաղթը նոր երևույթ չէ, սակայն այսօր այն մեծ չափերի է հասել՝ դառնալով Հայաստանի առջև ծառացած կարևոր հիմնախնդիրներից մեկը: Այս պայմաններում ներգաղթը լուրջ դերակատարում կարող է ունենալ ոչ միայն ժողովրդագրական և տնտեսական, այլ նաև սոցիալական և մշակութային հետևանքներով:

Ցեղասպանություներից հետո ձևավորված հայկական սփյուռքը և աշխարհի տարբեր երկրներում հայկական համայնքների գոյությունը հզոր ներուժ են համարվում Հայաստանի Հանրապետության (այսուհետ՝ ՀՀ) ժողովրդագրական, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային զարգացման առումով: Հայաստանի անկախացումից հետո սփյուռքահայերի մոտակտիվացել է թե՛ կամավոր, թե՛ ծագման երկրների տնտեսական ու պատերազմական իրավիճակի հետևանքով դեպի հայրենիք միգրացիան: Դրանից անմասն չմնաց նաև սիրիահայ համայնքը, որի հիմնական մասը Հայաստան տեղափոխվեց Սիրիայում ընթացող պատերազմի պատճառով, իսկ որոշ մասն էլ՝ 1990-ականներից հետո՝ մշտական բնակություն հաստատելու նպատակով:

Սիրիահայ համայնքը Մերձավոր Արևելքի ամենահին ու ավանդական համայնքներից մեկն է, արևմտահայ մշակույթի պահպանման ու զարգացման կարևոր և բացառիկ օջախ: Սակայն պատերազմը ճակատագրական եղավ այդ համայնքի և հազարավոր սիրիահայերի համար. նրանք ցրվեցին աշխարհով մեկ՝ հեռանալով ապահով վայրեր: Սիրիահայերի տարերային ներհոսք սկսվեց նաև դեպի ՀՀ: Պաշտոնական տեղեկատվության համաձայն՝ միայն 2013թ. Հայաստան է եկել 6000-7000 մարդ: Ըստ ՀՀ Սփյուռքի նախարարության տրամադրած տվյալների՝ 2014թ. փետրվարի դրությամբ

Հայաստանում բնակվել են շուրջ 11000 սիրիահայեր՝ մոտ 2800 ընտանիք: 2017թ. արդեն շրջանառվում է այն տեղեկատվությունը, որ սիրիական պատերազմի բռնկվելուց ի վեր մոտ 22000 սիրիահայեր են եկել Հայաստան¹, որոնք անընդհատ գտնվում են շարժման մեջ: Ըստ ոչ պաշտոնական տեղեկատվության՝ 2018թ. Հայաստանում բնակվում են 5000-8000 սիրիահայեր²:

Ազգային պատկանելիության գիտակցումն ու հայրենիքի հիշողությունը միասնականացնում են հայերին՝ որպես ազգ, բայց և այնպես, փոխազդեցության ժամանակ վեր հանում միմյանց ճանաչելու և հարմարվելու դժվարությունները: Սիրիահայերը, որոնք ապրում էին այլ քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների համակարգում, այլ կրոնական ու մշակութային միջավայրում, այժմ տեղափոխվել են բոլորովին նոր, իրենց անձանոթ սոցիալ-մշակութային միջավայր՝ կանգնելով վերջինիս հարմարվելու խնդրի և անհրաժեշտության առջև: Նոր հասարակությունում նրանց ադապտացիայի գործընթացը դժվարացնող գործոնները բազմաթիվ են՝ փաստաթղթային, կեցության, սոցիալ-կենցաղային և նյութական խնդիրներ, լեզվական, կրթական և աշխատանքային դժվարություններ, տեղի մշակութային նորմերի և ավանդույթների չիմացություն, արժեհամակարգի տարբերություններ, հայաստանցի հայերի հետ փոխազդեցության բարդություններ և այլն, որոնցից յուրաքանչյուրն իր ազդեցությունն ունի նրանց՝ Հայաստանում ինտեգրվելու և հետագայում սագործունեությունը շարունակելու որոշման կայացման վրա: Այս հիմնահարցը շատ արդիական է մեր օրերում և խորը ու համակարգային ուսումնասիրության կարիք ունի:

Սիրիահայերի հոսքը կարևոր իրողություն էր նաև Հայաստանի և հայաստանցիների համար՝ սոցիալ-տնտեսական, ժողովրդագրական և մշակութային հետևանքներով: Ներգաղթյալների ընդունելու հետ կապված հարցերը սկզբից չունեին կարգավորման հստակ մեխանիզմ, չկար միասնական-ամբողջական ռազմավարություն, որը

¹ «Սիրիական պատերազմի սկզբից Հայաստանն ընդունել է 22 հազար սիրիահայի»: Հասանելի է՝ <https://armenpress.am/arm/news/895509/22000-syrian-armenians-re-locate-to-> 23.06.2017:

² «Սիրիահայերի հիմնախնդիրները համակարգող կենտրոն» (այսուհետ՝ ՍՀՀԿ) հասարակական կազմակերպության նախագահ, փորձագիտական հարցազրույց, 25.10.2018:

կապահովեր պետական օժանդակություն՝ սկսած տնտեսական, սոցիալական աջակցությունից մինչև կազմակերպչական և քաղաքացիության շնորհման հարցերը: Ժամանակի ընթացքում այս հարցերը կարգավորվում են, սակայն հետագա սոցիալ-տնտեսական ինտեգրացիան ապահովելու հարցը դառնում է օրակարգային: Սրա հետ մեկտեղ, պակաս առաջնային չէ նաև սիրիահայերի ներհոսքի մշակութային հետևանքների կարգավորումը, քանզի նրանք նոր միջավայրում ոչ միայն հանդիպում, այլև ներմուծում են որոշակի մշակութային տարրեր, որոնց նկատմամբ հարգանքն ու հանդուրժողական վերաբերմունքը հաջող ադապտացիայի կարևոր գործոններն են:

Առկա հիմնահարցը՝ Չայաստան տեղափոխված սիրիահայերի համար ստեղծել այնպիսի սոցիալ-մշակութային միջավայր, որը կնպաստի նրանց լիարժեք կենսագործունեությանը և Չայաստանից հեռանալու մտադրությունների ու քայլերի բացառմանը, իր վերջնական լուծումը չի ստացել: Ուստի ուսումնասիրության արդյունքները կարևոր են նաև առաջարկությունների, հիմնախնդրի կարգավորման հարցում առաջ քաշված նոր մոտեցումների և Չայաստան ներգաղթի հետ կապված խնդիրների մեղմացման տեսանկյունից:

Ատենախոսության **նպատակն** է ուսումնասիրել սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի առանձնահատկությունները Չայաստանում, դուրս բերել առկա հիմնախնդիրները և մատնանշել դրանց լուծման ուղիները:

Ուսումնասիրության **օբյեկտը** սիրիահայ ընտանիքներն են, որոնք 2011 թվականից հետո ժամանակավոր կամ մշտական բնակություն են հաստատել ՀՀ-ում:

Հետազոտության **առարկան** սիրիահայերի շրջանում տեղի ունեցող սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի գործընթացն է:

Ատենախոսությունում առաջադրվել և քննարկվել են հետևյալ **խնդիրները**.

- Ադապտացիա հասկացությանն առնչվող գիտական մոտեցումները, սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի իրականացման մեխանիզմները:

- Սիրիահայ համայնքի ձևավորման պատմությունը, սփյուռքում ծավալած սոցիալ-տնտեսական և մշակութային գործունեությունը:

- Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի ժողովրդագրական կազմը:

- Սիրիահայ ընտանիքների սոցիալ-կենցաղային և նյութական խնդիրները:

- Սիրիահայերի զբաղվածության հիմնահարցը, դրանով պայմանավորված գործունեների ազդեցությունն ադապտացիոն գործընթացի վրա:

- Սիրիահայերի հասարակական և քաղաքական ակտիվության մակարդակն ու մասնակցության առանձնահատկությունները:

- Կրթական ինտեգրացիայի մակարդակը, դրան խոչընդոտող գործոնները:

- Սիրիահայերի միգրացիոն վարքագիծը, դրա փոփոխման միտումները, պատճառներն ու գործոնները:

- Սիրիահայերի ընտանեկան և կրոնական արժեհամակարգի ընդհանրություններն ու տարբերությունները հայաստանաբնակ հայերի համեմատությամբ:

- Սիրիահայերի լեզվական վարքի փոխակերպումները:

- Ներեթևիկ շփումների, փոխադարձ հանդուրժողականության մակարդակը:

- Սիրիահայերի առօրյայի և ժամանցի կազմակերպումը:

- ՉԼՄ-ների նախընտրությունը սիրիահայերի շրջանում:

Ատենախոսությունում որպես **կանխավարկած** առաջ է քաշվել այն ենթադրությունը, որ սիրիահայերի ադապտացիայի հաջողությունը պայմանավորված է համալիր գործոնների ազդեցությամբ, որոնց մեջ առաջնային են տնտեսական գործոնները:

Ադապտացիայի սոցիոլոգիական տեսանկյան ձևավորման համար մեծ նշանակություն են ունեցել Ու. Թոմասի և Ֆ. Չնանեցկու³

³ Փ. Знаниецкий, Исходные данные социологии, Американская социологическая мысль. М., 1996.

հայացքները, Է. Դյուրքհեյմի⁴ աշխատանքները, որոնք ցույց են տալիս, թե ինչպես է ադապտացիայի գործընթացում տեղի ունենում անհատի սոցիալական նորմերի յուրացում, Մ. Վեբերի⁵ աշխատանքները՝ հիմնված ադապտացիայի նպատակառացի ունալ ության վրա, Թ. Պարսոնսի⁶ հայացքները, որտեղ ադապտացիան դիտարկվում է որպես փոխհամաձայնեցում անձի և հասարակության միջև: Սոցիալական ադապտացիայի տեսական դրույթների մշակման վրա կարևոր ազդեցություն են թողել նաև Ռ. Մերտոնի⁷ աշխատանքները, Յ. Սպենսերի⁸ հավասարակշռության տեսությունը, Է. Գիդդենսի⁹ և Ջ. Միդի¹⁰ դերային հայեցակարգը, Ա. Շյուլցի¹¹ ֆենոմենոլոգիական հայացքները, Ի. Գոֆմանի¹² աշխատությունը, Օ. Չոտովայի և Ի. Կրյաժևայի¹³ նպատակաուղղված վարքի հայեցակարգը: Սոցիոլոգիական մոտեցման ձևավորման համար էական նշանակություն ունի Լ. Կորելի¹⁴ ադապտացիայի սոցիոլոգիայի տեսամեթոդաբանական հիմքի մշակման փորձը:

Սոցիալական ադապտացիայի բովանդակության վերլուծությունը լրացվում է նրա՝ մարդու և սոցիալական միջավայրի կենսագործունեության մեջ ունեցած դերի սահմանմամբ: Մասնավորապես, ադապտացիայի մոբիլիզացնող, մոտիվացնող, հավասարակշռող, զարգացնող գործառնությունները նկարագրում են Տ. Շիբուտանի¹⁵, Լ. Շաֆֆերը և Է. Շոբենը¹⁶, Մ. Շաբանովան¹⁷, Պ. Կուզնեցովը¹⁸, Ի. Դիսկինը, Է. Ավրահամովը¹⁹ իրենց աշխատանքներում:

⁴ **Э. Дюркгейм**, Социология. Ее предмет, метод, предназначение. /Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана/. М., 1995. **Э. Дюркгейм**, Ценностные и реальные суждения. /Пер. с фр. А. Б. Гофмана/. СОЦИС, 1991, N 2.

⁵ **М. Вебер**, Основные социологические понятия. М., 1990.

⁶ **Т. Парсонс**, Система современных обществ. М., 1997.

⁷ **Р. Мертон**, Социальная структура и аномия / Социология преступности (Современные буржуазные теории), перев. с франц. Е.А.Самарской. М., 1966. **Мертон Р.**, Социальная структура и аномия // СОЦИС. 1992. № 2.

⁸ **Г. Спенсер**, Опыты научные, политические и философские. /Пер. с англ., под ред. Н. А. Рубакина/. Мн., 1998.

⁹ **Э. Гидденс**, Социология. /При участии к. Бердсолл: Пер. с англ. Изд. 2-е, М., 2005.

¹⁰ The Timeliness of George Herbert Mead. Edited by Hans Joas and Daniel R. Huebner. Chicago and London. 2016.

¹¹ **Л. Мещерякова**, Феноменологическая социология Альфреда Шюца: теоретические предпосылки и основные идеи. Вестник РУДН, 2002, №1.

¹² **И. Гофман**, Представление себя другим в повседневной жизни. Пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалева, М., 2000.

¹³ **О. Зотова, И. Кряжева**, Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности //Психологические механизмы регуляции социального поведения. М., 1979.

¹⁴ **Л. Корель**, Социология адаптаций: вопросы теории, методологии и методики. Новосибирск, 2005. **Л. Корель**, Классификация адаптаций: словарь основных понятий. Новосибирск, 1996.

¹⁵ **А. Акименко**, Адаптация личности в современном мире: Меж вуз. сб. науч. тр. Отв. редактор М.В. Григорьева, Саратов, 2011.

Ադապտացիան անձի զարգացման տեսանկյունից են դիտարկում հոլմանիտար հոգեբանության ներկայացուցիչներ Կ. Ռոջերսը²⁰ և Մասլոուն²¹: Ադապտացիայի կառուցվածքի, նրա մեխանիզմների, ազդող գործոնների ուսումնասիրությանն են ուղղված սոցիալ-հոգեբանական ուղղվածության այլ աշխատանքներ²²:

Սոցիալական ադապտացիայի տարատեսակ է համարվում սոցիալ-մշակութային ադապտացիան կամ ակուլտուրացիան. այն ձևակերպվում է որպես գործընթաց և այդ դրա արդյունք, որի շնորհիվ մարդ հասնում է համատեղելիության նոր մշակութային միջավայրի հետ: Սակայն մարդկանց մոտքն այլ մշակույթ, որպես կանոն, ուղեկցվում է «մշակութային շոկ» երևույթով: Նշված հասկացությունների մեկնաբանության համար օգտվել ենք Լ. Շապկի²³, Ռ. Ռեդֆիլդի, Ռ. Լինտոնի, Մ. Հերսկովիցի²⁴, Կ. Օբերգի²⁵, Պ. Ադլերի²⁶, Մ. Վինկլեմանի²⁷, Ջ. Բերրի²⁸, Յ. Էսսերի և Ֆ. Հեկմանի²⁹ տեսություններից:

¹⁶ **Г. Самара**, Социокультурная адаптация молодежи в период радикальных трансформаций / Г.Н. Самара, Д.С. Петров. – М., 2004.

¹⁷ **М. Шабанова**, Социальная адаптация в контексте свободы. СОЦИС, 1995. № 9.

¹⁸ **П. Кузнецов**, Адаптация как функция развития личности. Саратов, 1991.

¹⁹ **И. Дискин, Е. Авраимова**, Адаптация населения и элит (институциональные предпосылки). Общественные науки и современность. 1997, № 1.

²⁰ **Л. Хьелл, Д. Зиглер**, Теории личности. 3-е изд. Питер, 2014.

²¹ **A. Maslow**, Motivation and Personality, N.Y., 1954,

²² **В. Агеев**, Психология межгрупповых отношений. М., 1983. **В. Агеев**, Межгрупповое взаимодействие: Социально-психологические проблемы. М., 1990. **А. Жмыриков**, Диагностика социально-психологической адаптированности личности в новых условиях деятельности и общения. М., 1989. **В. Гриценко**, Социально-психологическая адаптация переселенцев в России. М., 2002. **В. Безносиков**, Динамика первичной производственной адаптации молодых рабочих на промышленном предприятии. М., 1986. **И. Георгиева**, Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе. Л., 1985. **Т. Вершинина**, Взаимосвязь текущей и производственной адаптации рабочих. Новосибирск, 1986. **А. Ходаков**, Социально-психологические условия адаптации молодого рабочего в производственном коллективе. Л., 1976. **К. Чимбеленге**, Процессы адаптации и реадaptации в структуре профессионализации личности. Ярославль, 1996. **А. Сухарев, Е. Брюн**, Сравнительное психологическое исследование этно-функциональных рассогласований у страдающих героин-новой наркоманией, алкоголизмом и аффективными расстройствами, Психол. журн. 1998. № 3.

²³ **Л. Шпак**, Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации. Кемерово, 1992.

²⁴ **R. Redfield**, Memorandum on the study of acculturation. /R. Redfield, R. Linton, M. Herskovits/. American Anthropologist. N.Y. 1936. vol. 38. №1. <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs>

²⁵ **K. Oberg**, Cultural shock: Adjustment to new cultural environments, Practical Anthropology № 4, 1960.

²⁶ **P. Adler**, The transitional experience: An alternative view of culture shock. Journal of Humanistic Psychology, 1975, № 15 (4).

²⁷ **M. Winkelman**, Cultural shock and adaptation//Journal of Counseling & Development, vol. 73(2), 1994. https://www.academia.edu/517840/Cultural_shock_and_adaptation.

²⁸ **J. Berry**, Immigration, Acculturation and Adaptation. Applied Psychology, an International Review, 46 (1). Ontario. 1997.

²⁹ **H. Esser**, Does the 'New' Immigration Require a 'New' Theory of Intergenerational Integration? International Migration Review, 38(3), 2004, pp. 1126–1159. **F. Heckmann, W. Bosswick**, Integration and Integration Policies, Bamberg. 2005. p. 9.

Սիրիահայ երի արդարացիայի արդի վիճակի ու սուսնասիրության համատեքստում նախկարևոր է անդրադառնալ սիրիահայ համայնքի ձևավորման և պատմական զարգացման առանձնահատկություններին: Ընդհանրապես, հայերի գաղթի և սփյուռքի ձևավորման պատմությանն են անդրադարձել Ա. Աբրահամյանը³⁰, Ս. Գասպարյանը³¹, Յ. Թովուզյանը³², Խ. Թուրլյանը³³, Կ. Դալլաթյանը³⁴, Է. Մելքոնյանը³⁵ և այլք: Ազգաբնակչության առումով առանձնակի ուշադրության են արժանի Վ. Սվազլյանի³⁶, Յ. Մարոնյանի³⁷ գիտական աշխատությունները, որոնք վերաբերում են ինքնության և հայկական սփյուռքի ձևավորման հիմնախնդիրներին: Սիրիահայ համայնքի, մասնավորապես, Քեսաբի տեղագրության, բնակչության, պատմության, տնտեսության, ազգագրության, բնահյուսության վերաբերյալ արժեքավոր է Յ. Չոլաթյանի³⁸ սովորածավալ ուսումնասիրությունը:

XX դ. հայրենադարձության և դրան վերաբերող հարցերի ամբողջական, գիտական ուսումնասիրության առաջին փորձը պատկանում է Յ. Մելիքսեթյանին³⁹: Սփյուռքահայերի, այդ թվում՝ սիրիահայերի խորհրդային շրջանի հայրենադարձության ուսումնասիրությանը նվիրված աշխատություններ են հրատարակել նաև Տ. Ղանալանյանը⁴⁰, Գ. Սվազլյանը⁴¹, Մ. Թիթիզյանը⁴², Յ. Սարգսյանը⁴³ և

³⁰ **Ա. Աբրահամյան**, Համառոտություններ հայ գաղթաբնակչության պատմության, հատոր Ա, Եր., 1964; հատոր Բ, Եր., 1967:

³¹ **Ս. Գասպարյան**, Սփյուռքահայ գաղթաբնակչության պատմություն, Եր., 1962:

³² **Յ. Թովուզյան**, Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթաբնակչության պատմություն (1841-1946), Եր., 1986:

³³ **Kh. Tölölyan**, Elites and Institutions in the Armenian Transaction, Diaspora, A Journal of Transnational Studies, vol. 9, № 1, Spring, 2000.

³⁴ **Կ. Դալլաթյան**, Հայ Սփյուռքի պատմություն (համառոտակնարկ), Եր., 2004:

³⁵ **В. Дятлов, Э. Мелконян**, Армянская Диаспора: очерки социокультурной типологии, Е., 2009. **Է. Մելքոնյան**, Սփյուռք, «Հայ Սփյուռք» հանրագիտարան, Ե., 2003:

³⁶ **Վ. Սվազլյան**, Հայոց ցեղասպանություն. Ակնարկներ վերապրողների վկայություններին, Եր., 2011:

³⁷ **Յ. Մարոնյան**, Հայ ինքնության պատկերագրություններ: Հատոր 1. Ցեղասպանության հիշողություններ և դարաբաղյան շարժումներ, Եր., 2009:

³⁸ **Յ. Չոլաթյան**, Քեսաբ, Ա հատոր, Հալեպ, 1995: Բ հատոր, Հալեպ, 1998: Գ հատոր, Հալեպ, 2004:

³⁹ **Յ. Մելիքսեթյան**, Արևմտահայերի բռնադատում և սփյուռքահայերի հայրենադարձությունները Սովետական Հայաստան (1915-1940), Եր., 1975: **Յ. Մելիքսեթյան**, Հայրենիք-սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունները (1920-1980 թթ.), Եր., 1985:

⁴⁰ **Տ. Ղանալանյան**, Սփյուռքի ներքին տեղաշարժերը 1950-1980-ական թվականներին, Եր., 2016:

⁴¹ **Գ. Սվազլյան**, Հայրենիքիս համար, Եր., 1965:

այլ ք: Հիշյալ աշխատանքներում լուսաբանվում են գաղթի պատճառները, ընթացքը, ծավալները, դերակատար կազմակերպությունները, հետևանքները ինչպես էլ քի, այնպես էլ նոր երկրներում և այլն:

Հայ ազդեցությունը մեջ չափազանց մեծ է Ա. Ստեփանյանի⁴⁴ վաստակը. ազգաբանական տեսանկյունից ուսումնասիրելով հայրենադարձությունը՝ հեղինակն իր աշխատություններում քննարկել է ներգաղթի ընթացքը և դրա փուլային առանձնահատկությունները, ներգաղթածների և տեղաբնակների փոխընկալումներն ու փոխառնչությունները, կենցաղամշակութային փոխներթափանցումները, նորեկների ադապտացման և ինտեգրման խնդիրները, ներգաղթածների ինքնության և վարկանիշի փոփոխությունները նոր միջավայրում:

Հետխորհրդային շրջանում հայրենադարձների ինտեգրացիայի խնդիրներին անդրադարձել է Ա. Մկրտչյանը⁴⁵: «Վերադարձ Հայաստան» հիմնադրամն իր ուսումնասիրություններում անդրադարձել է հայրենադարձների (նաև սիրիահայերի) փորձառությունները մինչև Հայաստան տեղափոխվելը, տեղափոխման պատճառներին և ակնկալիքներին, նրանց զբաղվածությունը, հասարակական շփում-

⁴² **Մ. Թիթիզյան**, 1946-48 թթ. Հայրենադարձությունը ակնատեսների հուշերում: «1946-1948 թթ. Հայրենադարձությունը և դրա դասերը. հայրենադարձության հիմնախնդիրն այսօր» համահայկական գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Եր., 2009:

⁴³ **Հ. Սարգսյան**, Արևմտահայերի գաղթը Արևելյան Հայաստան 1915 թվականից հետո: Հայոց ցեղասպանությունը (ուսումնասիրություններ), Եր., 2001: **Հ. Սարգսյան**, 1946-1948թթ. Հայրենադարձության աշխարհագրությունը եվ ժողովրդագրությունը: «1946-1948 թթ. հայրենադարձությունը և դրա դասերը. Հայրենադարձության հիմնախնդիրն այսօր» համահայկական գիտաժողովի զեկուց. ժողով., Եր., 2009:

⁴⁴ **Ա. Ստեփանյան**, XX դարի հայրենադարձությունը հայոց ինքնության համակարգում: Եր., 2010: **Ա. Ստեփանյան**, Սփյուռնաբերի խառնամուսնական ընտանիքները 1946-1948 թթ. ներգաղթի տարիներին, Հայ ինքնության որակների պահպանումը խառնամուսնություններում: Գիտազործն. համաժողով: Չեկուց. ժողով., Եր., 2010: **Ա. Ստեփանյան**, Հայրենադարձների ենթաէթնիկ ինքնագիտակցության դրսևորումներն ամուսնական կապերում: Ընտանիքի հետազոտման հիմնախնդիրները, Եր., 2001: **Ա. Ստեփանյան**, Սիրիահայերը Երևանում, Հայ ժողովրդական մշակույթ XVI, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., 2014, և այլն:

⁴⁵ **Ա. Մկրտչյան**, Հայաստանի և սփյուռնաբերի ինտեգրման խնդիրների շուրջ: «21-րդ դար», թիվ 3 (21), Եր., 2008: **Ա. Մկրտչյան**, Հայաստանում սփյուռնաբերի ինտեգրման փորձից: «1946-1948 թթ. Հայրենադարձությունը և դրա դասերը. հայրենադարձության հիմնախնդիրն այսօր» համահայկական գիտաժողովի զեկուցումներ, Եր., 2009:

ներին, վերաբերմունքին և այլն⁴⁶: Ադրբեջանահայ փախստականներին տեղում առանձնահատկություններին վերաբերյալ աշխատանքներ են հրատարակել Գ. Պողոսյանը և Գ. Ավագյանը⁴⁷, Է. Յովհաննիսյանը⁴⁸ և այլք:

Հայաստանի բնակչության արդի միգրացիոն գործընթացների, մասնավորապես, աշխատանքային միգրացիայի սոցիալ-մշակութային հետևանքների, վերադարձած միգրանտների ադապտացիայի ուսումնասիրության համատեքստում արժեքավոր են Մ. Գալստյանի աշխատությունները⁴⁹:

Սիրիայի հայ համայնքի զարգացման որոշ առանձնահատկություններին և մինչև պատերազմն առկա հիմնախնդիրներին են անդրադարձել Ա. Փաշայանը և Լ. Յարուկյանը⁵⁰: Աշխատությունում քննարկվել են կրոնական և աշխարհիկ կառույցների, հայկական միություններին, հայ ապահպանության, ինքնության, խառնամուսնություններին, հայ համայնքների միջև փոխադարձ ընկալումների, հայկական կրթության և դպրոցների, համայնքի ներուժի, ներքաղաքական անկայունության համատեքստում համայնքի հեռանկարի հետ կապված և այլ հիմնահարցեր: Ն. Յարուկյանի⁵¹ աշխատությունն արժեքավոր է Լիբանանի և Սիրիայի հայկական ամենօրյա դպրոցների պատմության, զարգացման, կրթադաստիարակչական և հայ ապահպան գործունեության վերլուծության տեսանկյունից:

Հայաստանում սիրիահայերի ադապտացիայի արդի վիճակի

⁴⁶ **Վ. Մարաշլյան, Ն. Գալստյան, Ի. Գրիգորյան**, Հայրենադարձների փորձն ու ինտեգրումը Հայաստանում. խոչընդոտներ և հնարավորություններ: Եր., 2014: http://www.mindiaspora.am/res/Hratarakumner/2014/VartanMarashlyanreport_2014.pdf

⁴⁷ **Գ. Պողոսյան, Գ. Ավագյան**, Փախստականների սոցիալական ադապտացիան (սոցիոլոգիական ուսումնասիրություն), Եր., 1998:

⁴⁸ **Յ. Оганнисян**, «Экзорцизм культурной инаковости»: социальная интеграция и экономическое выживание беженцев в постсоветской Армении. Вестник пермского университета, Выпуск 2 (37), 2017.

⁴⁹ **Մ. Գալստյան**, Միգրացիան և մշակութային փոխակերպումները, «Լրաբեր հասարակական գիտություններին», թ.2, 2013: **Մ. Գալստյան**, Հայաստանի աշխատանքային միգրանտների միջեթնիկ ամուսնություններին վրա ազդող գործոնները, «Լրաբեր հասարակական գիտություններին», թ.2, 2017: **Մ. Գալստյան**, Ընտանիքի հիմնախնդիրները տնտեսական տեղաշարժերի համատեքստում «Ընտանիքի հետազոտման հիմնախնդիրները» գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2001: **Մ. Գալստյան**, Հայ ընտանիքում գործառնությունների փոփոխություններին արդի դրսևորումները կանանց աշխատանքային միգրացիայի համատեքստում, «Հայ ընտանիքն արդի մարտահրավերների համատեքստում» միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2019 և այլն:

⁵⁰ **Ա. Փաշայան, Լ. Յարուկյան**, Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Եր., 2011:

⁵¹ **Ն. Յարուկյան**, Լիբանանի և Սիրիայի հայկական դպրոցները, Եր., 2002:

ուսումնասիրության համառոտացում արժեքավոր է Ռ. Կարապետյանի հեղինակությանը և ղեկավարությանը իրականացված նախագիծը: Հրատարակված աշխատության ունում⁵² ներկայացված են Սիրիայից գաղթած հայ փախստականների ադապտացման և ինտեգրման խնդիրների էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրության արդյունքները, վերլուծվել են սիրիահայերի արդի վիճակը և հետագա կենսագործունեության հեռանկարները: Ա. Հակոբյանը⁵³ անդրադառնում է սիրիահայերի՝ Հայաստանում ունեցած իրավական, սոցիալական, տնտեսական հիմնախնդիրներին, հանդես գալիս նրանց ինտեգրմանը նպաստող առաջարկություններով: Լ. Տանաջյանը⁵⁴, ուսումնասիրելով տարբեր ոլորտներում սիրիահայերի ունեցած հիմնախնդիրները, նախանշում է ինտեգրման քաղաքականության հիմնական մարտահրավերները և մշակում առաջարկություններ:

ՀՌԿԿ-Հայաստանի կողմից (ֆինանսավորող՝ Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերության հայաստանյան գրասենյակ) իրականացվել է «Հայաստանում սիրիահայերի կարիքների գնահատում և տվյալ աղարանի ստեղծում» ծրագիրը⁵⁵՝ նպատակ ունենալով բացահայտել սիրիահայերի ձեռնարկատիրական կարողությունները, ինչպես նաև տնտեսական ինտեգրման կարիքները: Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոնի կողմից

⁵² Ռ. Կարապետյան, Յ. Զոլաբեան, Ս. Ներսիսյան և Լ. Տանաջյան, Ն. Չարիկյան, Ս. Բարսեղյան, Հ. Սարգսյան և Յ. Պետրոսյան, Սիրիահայերը Հայաստանում. ինտեգրման ուղիները: Եր., 2015:

⁵³ Ա. Հակոբյան, Սիրիահայերը Հայաստանում. հայրենադարձներ, թե՞ փախստականներ (իրավական, մշակութային ու սոցիալական ադապտացիայի հիմնախնդիրներ): Բաց հասարակության հիմնադրամ-Հայաստան: Հասանելի է՝ <http://www.osf.am/>:

⁵⁴ Լ. Տանաջյան, Սիրիահայերի ինտեգրման փորձառությունը Հայաստանում. խնդիրների հաղթահարման մեխանիզմները, Բաց հասարակության հիմնադրամ-Հայաստան, Եր., 2018:

⁵⁵ Ծրագիրը նպատակ ունի նաև ստեղծել 1) սիրիահայերի տվյալ աղարան, որը կպարունակի Հայաստանում բնակվող սիրիահայերի սոցիալ-ժողովրդագրական և աշխատանքային կարողությունների բնութագրիչներ, ինչպես նաև կբացահայտի ձեռնարկատիրությանը զբաղվելու նրանց ներուժը: 2) Տվյալ աղարան, որը կպարունակի տվյալներ այն ձեռնարկությունների մասին, որոնք սիրիահայերին աշխատանքի ընդունելու պատրաստակամություն կհայտնեն: Ծրագրի և արդյունքների մասին մանրամասն տե՛ս Economic integration of Syrian Armenians in Armenia, Published by: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Yerevan, 2017.

https://www.researchgate.net/profile/Sona_Balasanjan/publication/321061407_2017_ECONOMIC_INTEGRATION_OF_SYRIAN_ARMENIANS_IN_ARMENIA_Needs_Assessment_Report/links/5a0b3439458515e4827484ac/2017-ECONOMIC-INTEGRATION-OF-SYRIAN-ARMENIANS-IN-ARMENIA-Needs-Assessment-Report.pdf

2013թ. իրականացրած հետազոտության⁵⁶ նպատակն է ի հայտ բերել հակամարտության ընթացքում սիրիահայ համայնքի կանանց շրջանում բռնության ձևերը, տարածվածությունը, պատճառները, բացահայտել բռնության ենթարկվածների առջև ծառացած մարտահրավերները և այլն:

Ատենախոսությունում սիրիահայերի ադապտացիայի ուսումնասիրության **մեթոդաբանական հիմքը** ազգագրությունում և էթնոսոցիոլոգիայում ընդունված միջառարկայական համալիր մոտեցումներն են: Էմպիրիկ նյութը հավաքվել է 2012-2018թթ. հեղինակի կողմից անցկացրած հետազոտությունների արդյունքում՝ որակական և քանակական մեթոդների համադրությամբ:

1. Քանակական հետազոտություն (2014թ.)՝ 184 կիսաստանդարտացված հարցազրույցներ (հարցաթերթը տե՛ս հավելվածում) սիրիահայերի հետ երևանում, Արագածոտնի, Արարատի, Արմավիրի, Կոտայքի, Շիրակի մարզերում: Ելնելով հետազոտական օբյեկտի յուրահատկությունից՝ սիրիահայերի ոչ հստակ թիվ 33-ում, շարժունություն, բնակության վայրի վերաբերյալ սուղ տեղեկատվություն, Զայաստան տեղափոխվելուց հետո տարածական ցրված ձևով ապրել և այլ հանգամանքներ՝ սիրիահայ ընտանիքների հետ կապ հաստատելու համար օգտագործվել է «ձևակույտի» մեթոդը, իսկ հարցվողի ընտրությունը կատարվել է պատահականության սկզբունքով՝ կիրառելով վերջին ծնունդի մեթոդը⁵⁷: Հաշվի առնելով վերը նշված հանգամանքները՝ նշենք, որ ստացված քանակական ցուցանիշները հնարավորություն չեն տալիս ապահովել ներկայացուցչականությունը, և ավելի շատ կիրառվում են հետազոտական խնդիրների շուրջ առկա միտումները բացահայտելու համար:

Քանակական հետազոտություն (2016-2017թթ.) տեղացի և սիրիահայ ընտանիքների շրջանում՝ Երևան քաղաքում, Շիրակի, Լոռու, Գեղարքունիքի, Սյունիքի, Արմավիրի, Արագածոտնի մարզերի վեց քաղաքային և քսան գյուղական բնակավայրերում (հարցաթերթը

⁵⁶ Հետազոտությունը հանձնարարվել է ՄԱԿԳՀ Զայաստանի կողմից: Տե՛ս «Սիրիահայից տեղահանված կանայք փնտրում են անվտանգ ապաստան Զայաստանում», հետազոտական արդյունքների հաշվետվություն, Եր., 2013: Հասանելի է՝ <https://ichd.org/?laid=2&com=module&module=static&id=945>

⁵⁷ Օգտագործվում է սոցիոլոգիական հետազոտություններում՝ հարցվողի ընտրության պատահականությանն ապահովելու համար:

տե՛ս հավելվածում): Ընտրանքային համախմբության ծավալը կազմել է 384 (ճշգրտությունը՝ 95%, վստահելիության միջակայքը՝ 5%), որից 7%-ը՝ սիրիահայ ընտանիքներ: Քանակական հետազոտության արդյունքները հարուստ նյութ են ապահովել սիրիահայ և տեղացի ընտանիքների համեմատության, ինչպես նաև ժամանակային որոշակի կտրվածքով սիրիահայերի ադապտացիայի հիմնախնդիրներն ուսումնասիրելու համար:

2. Որակական հետազոտություն (2014թ.)՝ խորքային հարցազրույցներ սիրիահայերի հետ՝ ադապտացիայի խնդիրները խորությամբ և ամբողջությամբ հասկանալու, մեկնաբանելու համար (հարցաշարը տե՛ս հավելվածում): Հարցվողի ընտրության չափանիշներ են հանդիսացել սեռը, տարիքը և զբաղվածությունը (ընդհանուր քանակը՝ 36, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 1):

3. Փորձագիտական հարցազրույց (2018թ.), որը հնարավորություն է տվել փորձագետների գնահատականների և գիտելիքների միջոցով դուրս բերել պրակտիկ տեղեկատվություն սիրիահայերի ադապտացիայի շուրջ՝ լրացնելով և բազմակողմանի դարձնելով արդեն ստացված տեղեկատվությունը: Փորձագետներ են հանդիսացել պետական հաստատությունների, միջազգային և հասարակական կառույցների ներկայացուցիչները, ոլորտից քաջատեղյակ մասնագետները (հարցաշարը և փորձագետների ցանկը տե՛ս հավելվածում):

4. Փաստաթղթերի որակական վերլուծություն, մասնավորապես, առցանց պարբերականների ուսումնասիրություն: Պարբերականներն ընտրվել են պատահականության սկզբունքով (aravot.am, tert.am, a1plus.am), որոնք ունեն նյութերի բազմազանություն, կապված են սոցիալական ցանցերին և հասանելի են Հայաստանում ու Սփյուռքում: Էլեկտրոնային պարբերականների՝ սիրիահայերին առնչվող հրապարակումները դիտարկվել են 2012-2014թթ. ժամանակահատվածում:

Ընդհանուր առմամբ, դաշտային հետազոտական աշխատանքների ընթացքում անցկացվել է 568 կիսաստանդարտացված, 36 խորքային և 9 փորձագիտական հարցազրույց: Նյութերը հավաքվել են 10 քաղաքային և 25 գյուղական բնակավայրերում իրականացրած գիտարշավների և անհատական գործուղումների միջոցով: Հավաք-

վել են նաև վիճակագրական տվյալներ Արցախի Հանրապետության ունում բնակվող 24 սիրիահայ ընտանիքների բնակության վայրի, նրանց սոցիալ-ժողովրդագրական կազմի և այլ նի վերաբերյալ⁵⁸:

Աշխատանքի **գիտական նորույթը, դրագործական և կիրառական նշանակությունն** ամփոփվում են հետևյալ դրույթներում.

- Հայաստանում մինչև այժմ կատարված ուսումնասիրությունները վերհանում են սիրիահայերի, մի դեպքում, տնտեսական, մեկ այլ դեպքում՝ սոցիալական ինտեգրման հարցերը: Սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի համալիր վերլուծությունը կատարվում է առաջին անգամ:

- Ատենախոսությունը համեմատական հարուստ նյութ է պարունակում սիրիահայերի և տեղացի հայերի էթնոմշակութային առանձնահատկությունների վերաբերյալ:

- Ատենախոսությունում նորույթ է այն մոտեցումը, որ սիրիահայերի ադապտացիայի վերլուծությունը կատարվել է քանակական և որակական մեթոդների համադրությամբ, իսկ ուսումնասիրության ժամանակահատվածն ընդգրկում է սիրիահայերի՝ ՀՀ տեղափոխվելու սկզբնական շրջանից մինչև մերօրերը:

- Գործնական նշանակությունը պայմանավորված է նրանով, որ ատենախոսությունում տեղ գտած դրույթները հնարավորություն են տալիս կատարելու մի շարք առաջարկություններ սիրիահայերի ինտեգրման հայեցակարգերի և քաղաքականության մշակման առումով:

- Էթնոսոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքների մի մասն առաջին անգամ է դրվում գիտական շրջանառության մեջ:

- Ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս սիրիահայերի օրինակը համարել մոդել Հայաստան ներգաղթի համար՝ վերհանելով այդ երևույթի բացթողումները և ձեռքբերումները:

- Ատենախոսությունում տեղ գտած մի շարք հիմնահարցեր կարող են ունենալ տեսական ճանաչողական և գործնական նշանակություն այդ խնդիրներով զբաղվող մասնագետների համար:

⁵⁸ Այս հարցում մեզ օժանդակել է ԱՀ մշակույթի, երիտասարդության հարցերի և զբոսաշրջության նախարար Լ. Հովհաննիսյանը:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, չորս գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկից, հավելվածից:

**ԳԼՈՒԽԱՌԱՋԻՆ. ՍԻՐԻԱՐ ԱՅ ԶԱՄԱՅՆՔԸ ԶԱՅԱՍՏԱՆՈՒ Մ.
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒ ՄԼԵՐ**

**1.1. Սիրիահայ երի սոցիալ -մշակու թայ ին ադապտացիայ ի
ու սու մնասիրու թյ ան տեսա-մեթոդաբանական հիմքերը**

Ադապտացիան միջառարկայ ական, ինտեգրատիվ հասկացություն է, որն օգտագործվում է բազմաթիվ գիտություններում՝ կենսաբանություն, ֆիզիոլոգիա, մարդաբանություն, աշխարհագրություն, փիլիսոփայություն, տնտեսագիտություն, մշակութաբանություն, էթնոլոգիա, հոգեբանություն, սոցիոլոգիա և այլն: Մեր հետաքրքրությունների շրջանակում են գտնվում հումանիտար գիտություններում առկա մի շարք տեսական մոտեցումներ՝ նպատակ ունենալով ցույց տալ, թե դրանցից որոնք են առնչվում սիրիահայ երի սոցիալ -մշակութային ադապտացիայի տեսական և գործնական խնդիրների պարզաբանմանը, հետազոտարգավորման առումով նոր մոտեցումների ձևավորմանը: Սոցիալ -մշակութային ադապտացիան համարվում է սոցիալ ական ադապտացիայի տարատեսակ⁵⁹. այն հանդիսանում է գործընթաց և դրաարդյունք, որի շնորհիվ մարդ հասնում է համատեղելիության նոր մշակութային միջավայրի հետ: Լ. Շպակի կարծիքով, սոցիալ -մշակութային ադապտացիան սուբյեկտի և սոցիալ -մշակութային միջավայրի փոխադարձ հարմարվելն է հոգևոր-պրակտիկ հնարավորությունների և գործունեության արդյունքների փոխանակման հիման վրա⁶⁰: Որպես սոցիալ -մշակութային ադապտացիայի հոմանիշ՝ կիրառվում է նաև ակուլտուրացիա հասկացությունը, որի դասական սահմանումը տվել են մշակութային մարդաբաններ Ռ. Ռեդֆիլդը, Ռ. Լինտոնը, Մ. Յերսկովիցը: Նրանց կարծիքով, ակուլտուրացիան երևան է գալիս այն ժամանակ, երբ տարբեր մշակույթների պատկանող խմբերի ներկայացուցիչները անմիջական և երկարատև փոխհարա-

⁵⁹ Սոցիալ ական ադապտացիա հասկացությունը գիտական շրջանառության մեջ են դրել ամերիկացի սոցիոլոգներ Ու. Թոմասը և Ֆ. Չանեցկին XX դարի սկզբներին: Սոցիալ ական ադապտացիան դիտարկելով որպես անձնական սոցիալ ական փորձի յուրացում՝ նրանք ցույց են տվել, որ ադապտացիայի գործընթացը միշտ սոցիալ ական է: Անհատի՝ սոցիալ ական միջավայրին հարմարվելու գործընթացը, նրա կողմից իրավիճակի սահմանում միշտ այս կամ այն ձևով կապված են խմբի նորմատիվ և արժեքային նկարագրի հետ (տե՛ս Знаниецкий Ф. Исходные данные социологии, Американская социологическая мысль. М., 1996, с. 73).

⁶⁰ Լ. Шпак, Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации. Кемерово, 1992, с. 106.

բերությունների մեջ են մտնում, ինչի հետևանքով էլ փոփոխություններ են տեղի ունենում մեկ կամ երկու խմբերի մշակութային մոդելներում⁶¹:

Այլ էթնիկ միջավայր տեղափոխվող խմբի ինտեգրման խնդիրներին անդրադարձել է նաև XIX դ. վերջին ձևավորված դիֆուզիոնիզմի տեսությունը: Մշակութային տեսանկյունից այն նշանակում է մշակութային տարրերի տարածում մի վայրից մյուսը: Առաջանալով մի հասարակությունում՝ այս կամ այն մշակութային երևույթները կարող են վերցնել շատ այլ հասարակություններ⁶²: Ներգաղթյալները, ապրելով և աշխատելով այլ էթնիկ միջավայրում, ինտենսիվ շփվելով տեղի բնակչության հետ, կրում են մշակութային որոշակի ազդեցություն: Մյուս կողմից, նրանք արտահանում են սեփական մշակութային արժեքները տվյալ հասարակությունից հեռանալիս: Այս ընթացքում տեղի են ունենում ակուլտուրացիոն գործընթացներ՝ տարբեր մշակույթների փոխազդեցություն, որի ընթացքում ներգաղթյալը փորձում է լուծել երկու կարևոր խնդիր՝ պահպանել սեփական մշակութային ինքնությունը և յուրացնել նոր մշակութային արժեքներ: Ակուլտուրացիայի հիմնական ձեռքբերումը մշակույթների ինտեգրումն է, որի ժամանակ ինտեգրվող խումբը պատրաստ է ընդունել իր համար նոր մշակութային արժեքներ, իսկ գերիշխող խումբը՝ այդ մարդկանց՝ հարգելով նրանց իրավունքները, արժեքները, հարմարեցնելով սոցիալական ինստիտուտներն այդ խմբերի պահանջմունքներին:

Սկզբում ակուլտուրացիան դիտարկվում էր որպես խմբային մակարդակի երևույթ: Հետագայում ներմուծվում է նաև հոգեբանական ակուլտուրացիա հասկացությունը: Եթե ակուլտուրացիան խմբի մշակույթում տեղի ունեցող փոփոխությունների գործընթացն է, ապա հոգեբանական ակուլտուրացիան՝ անձի հոգեբանության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների գործընթացը: Այս դեպքում ինկատի է առնվում այն անհատների արժեքային կողմնորոշումների սոցիալ-մշակութային փոփոխությունները, որի խումբը ենթարկվում է ակուլտուրացիայի (նոր կապերի, միգրացիայի և այլնի արդյունքում):

⁶¹ R. Redfield, Memorandum on the study of acculturation, /R. Redfield, R. Linton, M.J. Herskovits/ American Anthropologist. N.Y. 1936. Vol. 38, pp. 149-152. <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs>.

⁶² С. Шостак, Механизмы культурной диффузии// Социология: теория, методы, маркетинг, 2005, N 3, с. 142-164.

Սոցիալ-մշակութային ադապտացիան, լինելով սոցիալական ադապտացիայի տարատեսակ, իր վրա կրում է վերջինիս բնութագրական հատկանիշները՝

- Անձի՝ սոցիալական դերերի մեջ ներգրավման, արժեքների և նորմերի յուրացման գործընթաց՝ դերային կոնցեպցիա:

- Անձի և սոցիալական միջավայրի համալիր փոխազդեցությունն՝ հումանիտար կոնցեպցիա:

- Մարդու պատասխան ռեակցիա միջավայրի խթանող ազդեցությանը՝ բիոսոցիոլոգիա:

- Նոր տեղեկատվության և նախկին փորձի միջև համաձայնեցում՝ կոգնիտիվ կոնցեպցիա:

- Անձի՝ խնդիրներն ու պրոբլեմները լուծելու, միջավայրի ապակառուցողական ազդեցությունից պաշտպանվելու ունակությունն՝ ինտերակցիոնիզմ:

Ընդհանրապես, անհատների մոտքը նոր մշակույթ, որպես կանոն, ուղեկցվում է խորը հոգեբանական երևույթով՝ «մշակութային շոկով»: Տերմինը գիտական շրջանառության մեջ է դրել ամերիկացի հետազոտող Կ. Օբերգը: Ըստ նրա՝ այն համարվում է լարվածության և անհանգստության արդյունք, որն առաջ է գալիս այլ մշակույթների հետ շփման ժամանակ՝ խախտելով սովորական դարձած մշակութային և հասարակական կանոնները: Այն վերապրելու ժամանակը կախված է տարբեր հանգամանքներից և գործոններից, օրինակ, այլ մշակույթի ներկայացուցիչների հետ ունեցած փոխազդեցության փորձից, սեփական մշակույթը՝ ընդունող մշակույթից տարբեր լինելու աստիճանից, խորությունից և այլն⁶³: Պ. Ադլերն ընդգծում է, որ, չնայած մշակութային շոկն ասոցացվում է բացասական հետևանքների հետ, այն ունի ամենայնիվ, դրա արդյունքները կարող են նաև դրական լինել՝ նոր արժեքների, նորմերի և վարքի կանոնների յուրացում⁶⁴: Ելնելով դրանից՝ առաջին փուլում ազդեցիկ արտաքին գործոն է համարվում հասարակության հանդուրժողականությունը նոր եկողների նկատմամբ: Մ. Վինկելմանը գտնում է, որ մշակութային շոկի մասին գիտելիքներ-

⁶³ **K. Oberg**, Cultural shock: Adjustment to new cultural environments, Practical Anthropology № 4, 1960, pp. 177-182.

⁶⁴ **P. Adler**, The transitional experience: An alternative view of culture shock. Journal of Humanistic Psychology 1975, № 15(4), pp. 13-23.

րը կարող են նպաստել արդարացիայի հետկապված խնդիրների լուծմանը՝ ապահովելով այս կամ այն ոչ կոնֆլիկտային ռազմավարությունը⁶⁵:

Ձ. Բերրին «մշակութային շոկ» տերմինի փոխարեն առաջարկել է կիրառել «ակուլտուրացիայի սթրես»։ Նրա կարծիքով ևս, շոկ բառն ասոցացվում է միայն բացասական փորձի հետ, իսկ միջմշակութային կապի արդյունքում հնարավոր է նաև դրական փորձ՝ հիմնախնդիրների գնահատում և դրանց հաղթահարում։ Ձ. Բերրին իր առաջարկած կոնցեպցիայում⁶⁶ ցույց է տվել ակուլտուրացիայի բարդությունն ու կոնֆլիկտայինությունը։ Նա ակուլտուրացիան սահմանում է որպես մշակութային և հոգեբանական գործընթացների փոխազդեցության արդյունք։ Ըստ նրա՝ այն հիմնվում է երկու միաջատր գործոնների վրա, որոնք էլ սահմանում են չորս հիմնական ռազմավարությունները.

- Մշակույթի պահպանումը. ի՞նչ աստիճանով է ընդունվում մշակութային ինքնությունը պահպանելու կարևորությունը:

- Միջմշակութային շփումներում մասնակցությունը. ի՞նչ աստիճանով պետք է մտնել այլ մշակույթի կամ մնալ սեփականի մեջ:

Ելնելով գործոններից՝ Ձ. Բերրին սահմանել է ակուլտուրացիայի չորս ռազմավարություններ.

1. Ձուլում/ափմիլյացիա, երբ խումբը և նրա անդամները կորցնում են սեփական մշակույթը և պահպանում կապը մյուս մշակույթի հետ:

2. Չատում/սեպարացիա, երբ խումբը և նրա անդամները, պահպանելով սեփական մշակույթը, հրաժարվում են մյուս մշակույթի հետշփումից:

3. Լուսանցքայնացում/մարգինալացում, երբ խումբը և նրա անդամները կորցնում են սեփական մշակույթը, սակայն միևնույն ժամանակ կապեր չեն հաստատում այլ մշակույթի հետ:

⁶⁵ **M. Winkelman**, Cultural shock and adaptation//Journal of Counseling & Development, vol. 73(2), 1994. pp.121-126. https://www.academia.edu/517840/Cultural_shock_and_adaptation

⁶⁶ **J. Berry**, Immigration, Acculturation and Adaptation. Applied Psychology, an International Review, 1997, 46 (1). Ontario, p. 34.

4. Ինտեգրում, երբ փոխադրող խմբերից յուրաքանչյուրը պահպանում է իր մշակույթը և միաժամանակ սերտ կապեր հաստատում մյուսի հետ⁶⁷:

Ըստ այս տեսության՝ հաջողված ադապտացիան ձևավորում է օտար մշակույթի հետ: Միջմշակութային ադապտացիան իրենից ներկայացնում է մուտք նոր մշակույթի մեջ, դրա նորմերի, արժեքների, վարքի ձևերի աստիճանաբար յուրացում: Ըստ այդմ, ադապտացիայի հաջողությունը ենթադրում է հասնել սոցիալական և հոգեբանական ինտեգրացիայի բարձր մակարդակի՝ առանց կորցնելու սեփական հարստությունը:

Ըստ Էսսերի և Յեկմանի՝ ինտեգրացիան բազմապեկտ է, և դրա ոլորտների ու մակարդակների առանձնացման տարբեր հիմքեր գոյություն ունեն: Նրանք առանձնացնում են ինտեգրացիայի չորս ասպեկտներ՝ 1.մշակութային ինտեգրացիա (ակուլտուրացիա), որի շրջանակներում ներգաղթյալները/միգրանտները յուրացնում են ընդունող հասարակության լեզուն ու նորմերը, 2.կառուցվածքային ինտեգրացիա, որը ենթադրում է նոր տեղափոխվածների ներառում ընդունող հասարակության մոտեցումների և կարգավիճակների համակարգ, 3.սոցիալական ինտեգրացիա, որի դեպքում խոսքը գնում է փոխադարձ շփումների մասին, 4.նույնականացնող ինտեգրացիա, որը ենթադրում է ներգաղթյալների՝ հասարակության մեջ ներգրավվելու զգացմունքային ասպեկտը⁶⁸:

Լ. Կորելը հաջողված ադապտացիայի ցուցանիշ է համարում սոցիալական ինքնագագացողությունը (հարմարվողի ներքին վիճակը)⁶⁹ և տարբեր հիմնախնդիրների լուծման ուղիների առկայությունը (արտաքին վարքային ռեակցիան): Նրա տեսության հիմքում ընկած են հարմարվող-ադապտացնող միջավայրի հասկացությունները, որտեղ հարմարվողի դերում հանդես է գալիս նորեկների համայնքը, իսկ ադապտացնող միջավայրի դերում՝ գերիշխող կառուցվածքները: Յենց այս սոցիալական օբյեկտներն էլ օգնում են կառուցել ադապտացիայի սոցիալ-մշակութային

⁶⁷ Նույն տեղում, էջ 9-12:

⁶⁸ **H. Esser**, Does the 'New' Immigration Require a 'New' Theory of Intergenerational Integration? *International Migration Review*. 38(3). 2004, pp. 1126–1159. **F. Heckmann, W. Bosswick**, *Integration and Integration Policies*, Bamberg. 2005. p. 9.

⁶⁹ **Л. Корель**, Социология адаптаций: вопросы теории, методологии и методики. Новосибирск, 2005, с. 326.

տեսությունը: Նա առանձնացնում է մի շարք չափանիշներ՝ բացահայտելով ադապտացիա հասկացության էությունը. ա) տևողություն, ըստ որի՝ դասակարգման հիմքում ընկած է հարմարվելու շարունակականության սկզբունքը: Ելնելով դրանից՝ ադապտացիան կարող է լինել կարճաժամկետ (րոպեական, էպիզոդիկ), միջնաժամկետ երկարատև⁷⁰: Գործնականում ադապտացիան լինում է կամ միջնաժամկետ, կամ երկարաժամկետ, քանզի նորեկների հարմարվելու գործընթացը, ամեն դեպքում, կարճատև գործընթաց է: Բ) Չափորոշ չափանիշը սուբյեկտիվությունն է, որը կապ ունի ադապտացիայի սուբյեկտ տարբերակման մակարդակի հետ: Առանձնացվում են չորս հիմնական տեսակներ՝ ինստիտուցիոնալ, կազմակերպական, խմբային, անհատական⁷¹: Քանի որ հարմարվողի դերում հանդես է գալիս հանրույթը, հետևաբար, խոսքը խմբային ադապտացիայի մասին է: Գ) Ըստ ձևի առանձնացվում են ադապտացիայի հետևյալ տեսակները՝ 1. Ասիմիլյացիա՝ գործընթաց, որտեղ ադապտացիայի գործընթացում հարմարվողը կամովին ընդունում է նոր միջավայրի առաջարկներն ու պայմանները: 2. Հարմարեցում՝ պրոբլեմային իրավիճակներում հարմարվողականության ձևավորման գործընթաց, որում հարմարվողը նպատակադրված գնում է փոխհամաձայնության: 3. Ադապտացիայի հակահարված՝ սուբյեկտի միջավայրի վերաձևավորում, ըստ որի՝ հարմարվողը կարող է շրջապատող միջավայրից ավելի ուժեղ գտնվել: 4. Ապաադապտացիա՝ ադապտացիայի բացակայություն կամ վերացում, որը հակադրվում է ադապտացիային: 5. Համընդհանուր ադապտացիա՝ փոխադարձ հարմարեցում փոփոխվող միջավայրին: Վերջինս ամենակարևոր հասկացությունն է, քանի որ արտացոլում է փոխազդեցության գործընթացը նոր սոցիալական միջավայրում, չնայած գրեթե չի հանդիպում գործնականում⁷²:

Վերոնշյալ դասակարգումը կարևոր է այնքանով, որ բացահայտում է սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի փաստացի բովանդակությունը: Ըստ ձևի դասակարգումն օգնում է պատասխանել այն հարցերին, որոնք կապված են նոր միջավայրում սիրիահայերի փոխհարաբերություններում հանդիպող

⁷⁰ Л. Корель, Классификация адаптаций: словарь основных понятий. Новосибирск. 1996. с. 18.

⁷¹ Նույն տեղում, էջ 32:

⁷² Նույն տեղում, էջ 36:

հիմնախնդիրների հետ: Բացի դրանից, ադապտացիայի ձևերն օգնում են վերլուծել հենց հարմարվելու գործընթացը:

Սիրիահայերի ադապտացիայի ուսումնասիրության համատեքստում կարևոր է նաև ըստ բովանդակության դասակարգումը՝ առանձնացնելով հետևյալ տեսակները՝ ժողովրդագրական, մշակութային, քաղաքական, հոգեբանական, կրոնական, տեխնիկա-տեխնոլոգիական, էկոլոգիական, տնտեսական, էթնիկական և այլն⁷³: Այս ցանկի շարունակական լինելը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե կոնկրետ ով է հարմարվողը՝ նա տնտեսական, քաղաքական, էթնիկ, թե այլ սուբյեկտ է: Հետևաբար, սոցիալ-մշակութային ադապտացիա գործընթացի կարևոր բաղկացուցիչներ են համարվում և՛ քաղաքական, և՛ հոգեբանական, և՛ կրոնական, և՛ էթնիկ ադապտացիան:

Սիրիահայերի ադապտացիայի գործընթացը կոդիտարկենք նաև սոցիալական հոգեբանության տեսանկյունից, ըստ որի՝ այն ընկալվում է որպես անձի ներգրավում փոքր խումբ, նորմերի, հարաբերությունների յուրացում, նրա անդամների հետ փոխհարաբերությունների կառուցվածքում որոշակի տեղի զբաղեցում: Անձը, մտնելով սոցիալական նոր միջավայր, որոշակի ձևով փոխում է իր հարաբերությունների համակարգը: Իր հերթին, խումբն է ազդում նրանորմերի, ավանդույթների, վարքի կանոնների վրա:

Օ. Չոտովան և Ի. Կրյաժևան գտնում են, որ սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիան տեղի է ունենում հասարակության, աշխատանքային կոլեկտիվի, սոցիալական միջավայրի տարբեր մակարդակներում: Նրանց կարծիքով՝ ադապտացիայի վրա ազդող կարևոր գործոններից են կենսապայմաններն ու գործունեությունը, որոնց ընկալումն ու գնահատումը միջնորդավորված են գործունեության նպատակի և աշխատանքի բնույթի նկատմամբ վերաբերմունքով: Սակայն, կախված անհատական ունակություններից և անձի մոտիվացիոն հատկություններից, գործունեության պայմանները կարող են փոքր ազդեցություն ունենալ ադապտացիայի բնույթի, արագության և արդյունքի վրա: Կոլեկտիվում ադապտացիան հանդես է գալիս արդյունավետ սոցիալական ակտիվության անհրաժեշտ

⁷³ **Е. Брылева**, Социокультурная адаптация иностранцев в петровское время: теоритический аспект, Гуманитарный акцент N 1, Ежеквартальный научный журнал, М., 2017. с. 56.

պայման, իսկ սոցիալական ակտիվությունն էլ իր հերթին չի կարող իրականանալ՝ առանց տվյալ սոցիալական միջավայրում անձի ադապտացիայի: Համապատասխան գործունեության մեջ, նոր կոլեկտիվում սեփական տեղն արագ գտնելու ունակությունը, սեփական ունակությունների և հետաքրքրությունների դրսևորումը համարվում է մարդու ադապտացիայի հիմնական պայման: Ընդ որում, ինչքան մեծ է այդ ունակությունը, այնքան բարձր է ադապտացիայի արագությունը⁷⁴:

Ադապտացիան՝ որպես փոխազդող միջավայրում անձի ներգրավման գործընթաց լինելուց բացի, միևնույն ժամանակ, ընկալվում է նաև այդ գործընթացի արդյունք: Որպեսզի ընդգծվի ադապտացիայի արդյունքը, հաճախ կիրառվում է անձի կամ խմբի ադապտացվածություն հասկացությունը⁷⁵: Սա այնպիսի վիճակ է, որը թույլ է տալիս անձին ազատ զգալ սոցիալ-մշակութային միջավայրում, հասկանալ փոփոխությունները, մտնել ներանձնային հիմնախնդիրների մեջ, հարստացնել սեփական աշխարհը սոցիալ-մշակութային փոխազդեցության ավելի կատարյալ ձևերի ճանապարհով:

Ադապտացվածության մակարդակն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է քննարկել նաև ադապտացիայի ցուցանիշների մասին հարցը: Գրականության մեջ առանձնացված են բազմազան ցուցանիշներ, որոնք շատ հետազոտողների մոտ միավորվում են երկու մեծ խմբում՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կամ արտաքին և ներքին⁷⁶:

Լ. Շպակը սուբյեկտիվ հատկանիշների ներքո հասկանում է ադապտացվողի՝ սոցիալ-մշակութային միջավայրում սեփական դիրքով բավարարվածությունը, նորմերի և ավանդույթների գիտակցական պահպանումը, սոցիալ-մշակութային փոխազդեցության միջոցները, ձևերն ու բովանդակությունը հարստացնելու ձգտումը և պատրաստակամությունը: Օբյեկտիվ հատկանիշներին վերաբերվում են տվյալ միջավայրի սոցիալ-մշակութային

⁷⁴Օ. Зотова, И. Кряжева, Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности //Психологические механизмы регуляции социального поведения. М., 1979. с. 219-233.

⁷⁵Л. Шпак, Социальная дезадаптация: признаки, механизмы, уровни. СОЦИС. 2011. № 3. с. 52.

⁷⁶В. Безносиков, Динамика первичной производственной адаптации молодых рабочих на промышленном предприятии: Дис. ...канд. психол. наук. М., 1986. с. 189. А. Жмыриков, Диагностика социально-психологической адаптированности личности в новых условиях деятельности и общения, дис. ...канд. психол. наук. — М., 1989. с. 249. И. Георгиева, Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе: Автореф. дис. ...канд. психол. наук. Л., 1985. с. 22.

գործընթացներում ստեղծագործական ակտիվության աճը, մշակութային գործունեության հարստացումը, դինամիկ աճը, անհատի ադապտացիայի կայունությունը տվյալ միջավայրում⁷⁷:

Սուբյեկտիվ չափանիշների բացահայտումն արտացոլվում է անձնային մակարդակի փոփոխություններում՝

- կոգնիտիվ (տեղեկացվածությունն նոր միջավայրի մասին),
- էմոցիոնալ (բավարարվածությունն կյանքի տարբեր կողմերից),
- արժեքային (փոփոխություններ հարաբերությունների համակարգում),
- վարքային (ձեռքբերումներ գործունեության և շփման, սոցիալական ակտիվության մեջ և այլն):

Որպես հաջողված ադապտացիայի ցուցանիշներ՝ կարող են հանդես գալ նաև ստորև նշվածները՝ արտահայտված խմբային և անհատական մակարդակով.

Այլ ուսակ 1. Ադապտացիայի ցուցանիշները

Խմբային մակարդակ	Անհատական մակարդակ
• Նոր շրջապատի հետ հարաբերություններով բավարարվածություն: • Դրական սոցիալական (էթնիկ) ինքնություն: • Դրական «մենքի» և «նրանքի» կերպար: • Միջխմբային հանդուրժողականություն:	• Ինքնահարգանքի և ինքնաիրացման պահանջմունքի բավարարում: • Մասնագիտական գործունեությունից բավարարվածություն՝ որպես ինքնաիրացման պահանջմունքի բավարարման կարևորագույն պայման: • Կյանքի իմաստով բավարարվածություն և լավատեսական մոտեցում կյանքի նկատմամբ: • Բարձր ակտիվություն, էմոցիոնալ կայունություն:

Ադապտացիայի ցուցանիշներ հասկացության հետմեկտեղ պետք է ուշադրություն դարձնել ադապտացիայի գործոնների վրա: Սրանք այն պայմաններն են, որ ազդում են ադապտացիայի ցուցանիշների

⁷⁷ **Փ. Березин**, Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Л., 1988. с. 270.
https://www.liveinternet.ru/users/redhead_queen/post287638185/

վրա: Գրականության մեջ պայմանականորեն կարելի է առանձնացնել գործոնների վերլուծության չորս մոտեցումներ.

1. Մեկ կոնկրետ գործոնի վերլուծություն,
2. Մի քանի գործոնների վերլուծություն՝ առանց մեկ խմբի մեջ միավորելու,
3. Գործոնների խմբի վերլուծություն,
4. Համակարգային մոտեցում գործոնների վերլուծության նկատմամբ:

Առաջին մոտեցման ներկայացուցիչներն ուշադրությունը սևեռում են առանձին գործոնների վրա, որոնք ազդում են ադապտացիայի ընթացքի վրա, օրինակ, տարիք: Նման հետազոտությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կոնկրետ գործոնի վերլուծությունը չի տալիս ադապտացիայի ընթացքի վրա ազդող պայմանների լիարժեք պատկերը: Սակայն գործոնների պարզ թվարկումը ևս հնարավորություն չի տալիս բացահայտել երևույթը: Դրահամար, որպես կանոն, մի քանի գործոնները թվարկելուց հետո պետք է ցույց տալ, որ դամոտավոր է, ինչը հետագայում կարող է լրացվել: Այս ուղղության ներկայացուցիչները չեն վերլուծում գործոնների միջև փոխադարձ կապը, որը կարող էր լուսաբանել ադապտացիայի հիմնախնդիրը:

Հաշվի առնելով համընդհանուր գործոնների առանձնացման անհնարինությունը՝ հետազոտողները փորձ են արել միավորել գոյություն ունեցող գործոնները մեկ խմբում՝ արտաքին և ներքին, սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ, անհատական և խմբային, գլոբալ (սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կառույց) և ռեգիոնալ (բնակլիմայական, սոցիալ-կենցաղային ենթակառուցվածքի զարգացում), գլխավոր և ժամանակավոր, անձնական, արտադրական և արտադրությունից դուրս մնացած գործոններ⁷⁸:

Վերը թվարկվածի ամենատարածված դասակարգումը համարվում է գործոնների երկակի բաժանումը ներքինի և արտաքինի: Ներքին

⁷⁸ **Т. Вершинина**, Взаимосвязь текучести и производственной адаптации рабочих. Новосибирск, 1986. 164 с. **И. Георгиева**, Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе: Автореф. дис. канд. психол. наук. Л., 1985. 22 с. **А. Сухарев, Е. Брюн**, Сравнительное психологическое исследование этно-функциональных расстройств у страдающих героиновой наркоманией, алкоголизмом и аффективными расстройствами, Психол. журн. 1998. Т.19, № 3. С. 90-97. **А. Ходаков**, Социально-психологические условия адаптации молодого рабочего в производственном коллективе. Автореф. дис. канд. пед. наук. Л., 1976. 24 с. **К. Чимбеленге**, Процессы адаптации и реадaptации в структуре профессионализации личности. Автореф. дис. канд. психол. наук. Ярославль, 1996. 31 с.

գործոնները կապված են մարդու և հասարակության պոտենցիալ հնարավորությունների և տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակի հետ, արտաքինը՝ միջավայրի ազդեցության և նրավորափոխազդեցության արդյունքների հետ⁷⁹: Արտաքին գործոնները ներառում են երեք հիմնական խումբ՝ Էկոլոգիական, սոցիալական և մարդաբանական.

1. Էկոլոգիական գործոնները կապված են Էթնիկ խմբի բնակության միջավայրի հետ (եղանակ, լանդշաֆտ, տնտեսական հարմարություններով և անհրաժեշտ բնական ռեսուրսներով ապահովվածություն), որոնք տեղի են ունենում բնական պրոցեսների, մարդածին և տեխնիկածին փոխազդեցության արդյունքում: Բնակության վայրի փոփոխությունը կարող է առաջացնել Էթնիկ խմբի Էկոլոգիական անհամատեղելիություն⁸⁰:

2. Սոցիալական գործոնները կապված են Էթնիկ խմբի սոցիալական կառուցվածքի, հետևաբար, Էթնոմշակութային միջավայրի և փոխազդեցության գործընթացների հետ, նաև հասարակական գործունեության մեջ փոփոխությունների հետ (արտադրական, սոցիալ-կենցաղային, կրոնական և այլն): Ադապտացիայի շատ կարևոր գործոն է համարվում հաղորդակցական կապերի ընդլայնումը փոխադարձ փոխանակման ձևով՝ ամուսնական, տնտեսական, մշակութային, ինչի արդյունքում առաջ է գալիս սեփական փորձը փոխանակելու և օտարին յուրացնելու անհրաժեշտություն և հնարավորություն⁸¹: Սոցիալական գործոնները ներառում են սոցիալ-տնտեսականն ու սոցիալ-քաղաքականը:

3. Մարդաբանական գործոնները կապված են սոցիալականի հետ և որոշվում են Էթնոմշակութային հարաբերությունների փոփոխություններով, որոնք ձևավորվում ու զարգանում են Էթնիկ և այլ սոցիալ-մշակութային խմբերի փոխգործողության և փոխազդեցության գործընթացում՝ համարվելով միջնորդավորված ռեակ-

⁷⁹ **И. Крупник**, Арктическая этноэкология. М., 1989. с. 15, 176.

⁸⁰ **А. Якобсон**, Этнические интересы и проблемы национально-территориальной политики. Журнал социологии и социальной антропологии. 1999. Т. 2, № 1. <http://www.old.jourssa.ru/1999/>

⁸¹ **Н. Иконникова**, Программа курса «Основы межкультурного общения». СОЦИС. 1995. № 7. с. 116-121. <http://ecsocman.hse.ru/data/868/798/1217/018Ikonnikova.pdf>

ցիա այլ խմբերի տարբեր տիպի գործողությունների նկատմամբ⁸²։ Եթևումշակութային հարաբերությունները հիմնված են խմբերի միջև օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող տարբերությունների վրա և որոշում են նրանց փոխազդեցության մակարդակը, բնույթն ու արդյունքը⁸³։

Ի. Գեորգիևան, հիմնվելով անձի ադապտացիայի էմպիրիկ ու սոցիալական հարաբերությունների վրա, առաջարկում է ներքին և արտաքին գործոնների հետևյալ դասակարգումը՝ ներքին գործոններին վերաբերվում են սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագրիչները, անձի արժեքային կողմնորոշումները, հոգեբանական հատկանիշները։ Որպես արտաքին գործոններ՝ հանդես է գալիս այն պարամետրերի համալիրը, որոնք կապված են խմբի գործունեության տեսակի հետ։ Դրանք յուրահատուկ բնութագրիչներ են՝ կապված սոցիալական կառուցվածքի յուրահատկությունների հետ։

Մյուս տարածված դասակարգումը համարվում է դրանց տարանջատումը գլխավորի և ժամանակավորի, որտեղ առաջինը գործում է ադապտացիայի ամբողջ ընթացքում, իսկ երկրորդը թողնում է մասնակի ազդեցություն։ Նման բաժանումը խիստ պայմանական է. ուղղակի գործոններից մի քանիսը որոշակի նշանակություն ունեն ստանում՝ կախված պահանջմունքի ակտուալացման աստիճանից։

4-րդ մոտեցման դեպքում գործունենք գործոնների համալիրի հետ։ Պ. Կուզնեցովն առանձնացնում է յոթ համալիր գործոններ, որոնք ազդում են ադապտացիայի հաջողության վրա՝ տնտեսական (նյութական), ինքնապահպանման, կարգավորող, վերարտադրողական, հաղորդակցական, կոգնիտիվ, ինքնաիրացման։ 1.Տնտեսականը ներառում է գործոններ, որոնք կապված են գոյության միջոցների հետ՝ աշխատավարձ, այլ եկամուտներ, նյութական բարիքներ։ 2.Ինքնապահպանումը ներառում է գործոններ, որոնք կապված են ֆիզիկական և տնտեսական անվտանգության պահպանման հետ (կյանքին և առողջությանը վտանգ, գոյության միջոցները կորցնելու հավանականություն)։ 3.Կարգավորողն արտացոլում է այն գործոնները, որոնք թույլ են տալիս նպատակներ և խնդիրներ

⁸² В. Агеев, Психология межгрупповых отношений. М., 1983, с. 73.

⁸³ В. Агеев, Межгрупповое взаимодействие: Социально-психологические проблемы. М.: 1990. с. 78-80.

սահմանել, խթաններ գտնել, ալ անավորել, որոշումներ կայացնել և նպատակին հասնելու վարք որդեգրել: 4.Վերարտադրողականը ներառում է գործոններ, որոնք արտացոլում են սեռական պահանջմունքների բավարարումը: 5.Հաղորդակցականը ներառում է գործոններ, որոնք կապված են շփման պահանջմունքի իրացման հետ (շփման խորություն, շրջանակ, դիրքը խմբում և այլն): 6.Կոգնիտիվը պարունակում է այն գործոնները, որոնք արտացոլում են կոգնիտիվ պահանջմունքների իրացումը (կրթություն, որակավորում, աշխարհայացք և այլն): 7.Ինքնաիրացումը ամենաբարդ կոմպլեքսային գործոնն է, որը կարող է ներառել վերը թվարկածներից յուրաքանչյուրն այն պայմանով, որ արտացոլված պահանջմունքների իրացումը անհատի համար որոշակի նշանակություն ունի⁸⁴:

Այսպիսով՝ հաջող ադապտացիայի տեսակ է համարվում ինտեգրացիան, ինչը ենթադրում է տարբեր մշակույթների կրողների սոցիալական և էթնոմշակութային ինքնության պահպանում և նորի ձեռքբերում: Վերոհիշյալ մոտեցումները հնարավորություն են տալիս խորությամբ և լիովին հասկանալ սիրիահայերի և հայաստանյան սոցիալ-մշակութային միջավայրի փոխազդեցության գործընթացը, բացահայտել այն գործոնները, որոնք ազդում են նրանց՝ նոր սոցիալ-մշակութային միջավայր մուտք գործելու հաջողության վրա:

1.2.Սիրիահայ համայնքի զարգացման առանձնահատկությունները

Հայերը Սիրիայում բնակություն են հաստատել հնագույն ժամանակներից⁸⁵, սակայն համայնքը մեծապես համալրվել է 1915 թ., երբ Հայոց ցեղասպանությունից հետո մեծ թվով հայեր գաղթեցին Սիրիա: Հայ համայնքը XVI-XVIII դդ. համալրվել է Ջուղայից, Երևանից, Ղարաբաղից, Սեբաստիայից, Ակնից, Մալաթիայից, Սասունից, Արաբկիրից, Տիգրանակերտից, Ուրֆայից և այլ վայրերից⁸⁶, իսկ ժամանակակից սիրիահայ համայնքը՝ ինչպես Արևմտյան Հայաստանից,

⁸⁴ П. Кузнецов, Концепция социальной адаптации. Саратов, 2000. с. 3-56.

⁸⁵ Ա. Աբրահամյան, Համառոտումը վագիժ հայ գաղթավայրերի պատմության, հատոր Ա, Եր., 1964, էջ 428: Ս. Գասպարյան, Սփյուռնքահայ գաղթօջախներն այսօր, Եր., 1962, էջ 166: Հայ Սփյուռնք հանրագիտարան, 2003, էջ 508-509:

⁸⁶ «Հայ Սփյուռնք» հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 509:

այնպես էլ Կիլիկիայից գաղթած հայերով (1920-ական թթ. սկզբին)⁸⁷: Ըստ Սիրիայի պետական վիճակագրության 1954թ. տվյալների՝ հայերի թիվը կազմել է 135036 մարդ: Նրանցից 75000-ը ապրել է Յալեպուրմ, 15000-ը՝ Գամիշլիում (Ղամիշլի, այժմ՝ Էլ-Կամըշլի), 10000-ը՝ Դամասկոսում, իսկ մնացածը՝ Արաբ-Բուսարում, Ճարապուսում, Տըրաբսյայում, Յոմսում, Տեր-Չորում (այժմ՝ Դեյր Էզ-Չոր), Քեսապում և մյուս վայրերում: Կարող ենք ասել, որ Յալեպուրմ արտասահմանի ամենահայ աշտոթաղաքն է եղել⁸⁸: Մինչև 2011թ.՝ սիրիահայ համայնքը պաշտոնապես հաշվվում էր 100000, այդ թվում, Յալեպուրմ՝ մոտ 60000-70000, Դամասկոսում՝ մոտ 5000-6000 կամ 1200 ընտանիք⁸⁹: Յամայնքի թվաքանակի վերաբերյալ շրջանառվում են նաև ավելի նվազ տվյալներ՝ 60000-70000-ի սահմաններում⁹⁰:

Ցեղասպանությունից հետո Սիրիայում հայ գաղթականներն ապրել են ծանրագույն պայմաններում՝ հիմնականում վրանային ճամբարներում: «Տրվելով երկրի քաղաքներում ու գյուղերում և օրհասական պայքար մղելով սովի ու մասսայական հիվանդությունների դեմ, հաղթահարելով այլևայլ դժվարություններ, հայ աշխատավորական մասսաները սկսում են կառուցել իրենց նոր օջախները, հայթայթել ապրուստի միջոցներ, հիմք դնել դպրոցների ու մշակութային հաստատությունների»⁹¹: Բնական է, որ սկզբնական փուլում հայերը մտադրություն չէին ունենալ երջնականորեն հաստատվել Սիրիայում, որտեղ նրանք հայտնվել էին միանգամայն նոր, ինչ-որ իմաստով խորթ մի միջավայրում, որն ուներ տարբերակիչ մի շարք գործոններ՝ Էթնիկ, կրոնական, լեզվական, մշակութային: Սակայն հետագայում նրանք հաշտվեցին Սիրիայում հաստատվելու իրականության հետ, իսկ նշված գործոնները պարզապես նպաստեցին հայ տարագիրների Էթնիկ և մշակութային ինքնության պահպանմանը⁹²:

⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 512:

⁸⁸ Ս. Գապարյան, նշվ. աշխ., էջ 170:

⁸⁹ Ա. Փաշայան, Լ. Յարուբյան, Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Եր., 2011, էջ 49:

⁹⁰ Կ. Դալլաբյան, Յայ Սփյունքի պատմություն (համառոտակնարկ), Եր., 2004, էջ 182:

⁹¹ Ս. Գապարյան, նշվ. աշխ., էջ 168:

⁹² X. Гриншилде, Поселение армянских беженцев в Сирии и Ливане в 1915-1939 гг. Центр науч. информ. по обществ. наукам АН Арм. ССР, Ереван, 1982. с. 10.

Հայ երը ժամանակի ընթացքում սկսեցին ինքնակազմակերպվել՝ որպես համայնք, ցուցաբերեցին քաղաքական կազմակերպվածություն՝ ինտեգրվելով նաև Սիրիայի հասարակական կյանքում: Աստիճանաբար տարագիրների զանգվածը վերաճեց կազմակերպված ու կենսունակ համայնքի, որը ձգտում էր ամեն կերպ պահպանել ազգային ինքնությունը: Այս գործընթացում զգալի ներդրում ունեցավ Հայ Առաքելական եկեղեցին, որը, իր բուն գործառնությունների զուգահեռ, բացառիկ դեր խաղաց տարագիրների, այդ թվում, հայ որբերի և կանանց հավաքագրման, նրանց օգնություն տրամադրելու գործում: Հայ Առաքելական եկեղեցու հովանու ներքո էր գործում Աղքատախնամ հանձնախումբը, որը համակարգում էր տարագիրներին տրամադրվող օժանդակությունը: Հայ երի շրջանում ակտիվ գործունեություն էին ծավալում նաև հայ կական հայրենակցական, մշակութային ու բարեգործական միություններն ու կազմակերպությունները, ինչպես նաև ազգային քաղաքական կուսակցությունները՝ Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան, Ռամկավար ազատական և Հայ հեղափոխական դաշնակցություն, որոնք համայնքային խնդիրների լուծման նպատակով համագործակցում էին եկեղեցու հետ⁹³:

Սիրիահայ համայնքի հիմնական մասը Հայ Առաքելական եկեղեցու հետևորդներ են, կան նաև կաթոլիկներ և ավետարանականներ: Հայ կաթոլիկներն ունեն առաջնորդարաններ Դամասկոսում և Հալեպում, իսկ հայ ավետարանականները՝ համայնքապետություն Հալեպում: Պետության կողմից սիրիահայ առաքելական համայնքը դիտվում է որպես կրոնական փոքրամասնություն: «Համայնքը ղեկավարվում է հոգևոր-կրոնական իշխանության կողմից, որն ունի դատական և իրավական գործառնություններ, ինչն ամրագրված է Սիրիայի արդարադատության նախարարության կողմից: Եկեղեցին պետության մոտ իր համայնքի ներկայացուցիչն է, իսկ համայնքի մոտ՝ պետության»⁹⁴:

Սիրիահայ համայնքներում գործում են տեղական ազգային իշխանություններ⁹⁵: Համայնքի ներքին գործերը վարում է

⁹³ В. Дятлов, Э. Мелконян, Очерки социокультурной типологии. Армянская диаспора, Ер., 2009. с. 112.

⁹⁴ Ա Փաշայան, Լ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 13:

⁹⁵ Հ. Թովուզյան, Սիրիայի և Լիբանանի հայ կական գաղթօջախների պատմություն (1841-1946), Եր., 1986, էջ 83:

համայնքային ընտրություններով ձևավորվող օրենսդիր մարմինը՝ Գավառական ժողովը: Իսկ համայնքի գործադիր մարմինը՝ Քաղաքական ժողովը, ընտրվում է Գավառական ժողովի կողմից:

Սիրիայում հայկական բոլոր միություններն ու կրոնադավանական ուղղություններն իրենց ենթակառույցներն ունեն գրեթե բոլոր հայաշատ շրջաններում՝ Յալեպոլմ, Դամասկոսում, Քեսաբում, Կամիշլիում, Լաթաքիայում, Յոմսում, և այդ ճանապարհով յուրաքանչյուր շրջանակ սերտորեն կապված է իր մասնաճյուղերի հետ: Ակումբներում կազմակերպվում են մշակութային և մարզական տարբեր միջոցառումներ: Շատ հաճախ Յայաստանից, ինչպես նաև Սփյունքի տարբեր շրջաններից և արտերկրից հրավիրվում են մշակութային և հասարակական-քաղաքական գործիչներ: Սիրիայում գործող միությունները պաշտոնապես արտոնված են գործում, գրանցված են Սիրիայի Սոցիալական և աշխատանքի նախարարությունում և ունեն իրենց ներքին կանոնադրությունը⁹⁶:

Սիրիայի հայ համայնքի ազգային կյանքը ձևավորում են բազմաթիվ բարեգործական, մշակութային, հայրենակցական, մարզական և այլ միություններ ու կազմակերպություններ, որոնք գլխավորապես կենտրոնացած են Յալեպոլմ: 1846թ. Յալեպոլմ հիմնվել է Ռուբինյան միությունը, 1880թ.՝ Ուսումնասիրաց ընկերությունը, 1890-ական թթ. Դամասկոսում՝ Ս. Սարգիս եկեղեցու աղքատախնամ հանձնախումբը, 1909 թ.՝ Յալեպոլմ Յայ կաթողիկե աղքատախնամ միությունը, 1910թ.՝ ՀԲԸՄ-ը՝ 40 մասնաճյուղով: Ներկայումս գործում են ՀԲԸՄ-ի, Թեքեյան մշակութային միության, Յամազգային հայ կրթական և մշակութային միության, Յայ երիտասարդաց ընկերակցության, «Նոր սերունդ» մշակութային միության Սիրիայի մասնաճյուղերը, Ազգային մշակութային և Կիլիկյան մշակութային միությունները և այլն:

1. ՀԲԸՄ-ի մասնաճյուղը հիմնադրվել է 1910 թ., Յալեպոլմ: Գտնվում է ռամկավարների ազդեցության տակ⁹⁷:

⁹⁶ Ա. Փաշայան, Լ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 14:

⁹⁷ ՀԲԸՄ-ի գործունեության հիմնական նպատակն է կրթական, մշակութային և բարեսիրական ծրագրերի միջոցով պահպանել և տարածել հայ լեզուն, ինքնությունն ու ժառանգությունը: ՀԲԸՄ-ի մասին տե՛ս «Յայ Սփյունք» հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 527, 705-707:

2. ԹՄՄ-ը Բեյրութի համանուն միության մասնաճյուղն է, գտնվում է ռամկավարների վերահսկողության տակ⁹⁸:

3. ՀՀԿՄՄ-ը մշակութային-կրթական կազմակերպություն է, գործում է ՀՀԴ կուսակցության հովանու ներքո: Մասնաճյուղը հիմնվել է 1930թ., Հալեպում⁹⁹:

4. ՀԵԸ, որին անդամակցում են մի խումբ ռամկավար երիտասարդներ: Միության աշխատանքները ղեկավարում է ՀԲԸՄ Հալեպի մասնաճյուղը¹⁰⁰:

5. ՆՍՄՄ-ը հայկական մշակութային կազմակերպություն է, հիմնվել է 1955թ. Բեյրութում, իսկ մասնաճյուղը 1958թ.՝ Հալեպում: Գործում է ՍԴՀԿ-ի հովանու ներքո¹⁰¹:

6. «Ազգային մշակութային միություն» կազմակերպության շուրջ համախմբված է քաղաքի առաջադեմ մտավորականության զգալի մասը: Միությանը կից գործող «Գրական շրջանակը» կազմակերպում է գրական երեկոներ:

7. «Կիլիկյան» մշակութային միություն՝ հնչակյան կազմակերպություն է, որի հետ է կապված նաև «Հայ մարմնամարզական միություն»¹⁰² սպորտային կազմակերպությունը:

8. Հալեպում գործում են նաև մի շարք հայրենակցական միություններ՝ «Մարաշ», «Ուրֆա», «Չեյթուն», «Այնթափ», «Քիլիս» և այլն¹⁰³:

Սիրիահայ համայնքի բարեսիրական շրջանակներում գործում են «Հովարդ Կարազյոզյան» հաստատությունը, Ջինիշյան հիշատակի ծրագրի տեղական մարմինները, «Ալթունյան», «Մազլումյան», «Աստուրյան» հիվանդանոցները, «Ջեբեջյան» ակնաբուժարանը, «Կյուլլպենկյան» ծննդատունը և այլն: Համայնքում գործում են նաև մի շարք այլ կազմակերպություններ ու միություններ, որոնցից են Հայ մարմնամարզական միությունը

⁹⁸ Մշակութային-կրթական կազմակերպություն է, հիմնվել է 1947-ին՝ Բեյրութում, մասնաճյուղը՝ Հալեպում՝ 1958-ին: ԹՄՄ-ի մասին տե՛ս նույն տեղում, էջ 529, 663-664:

⁹⁹ Նույն տեղում, էջ 528, 665-666:

¹⁰⁰ Նույն տեղում, էջ 669-670:

¹⁰¹ Նույն տեղում, էջ 721:

¹⁰² Մարզական-երիտասարդական, սկաուտական կազմակերպություն է, հիմնվել է 1921թ.՝ Հալեպում: ՀՄՄ-ի մասին տե՛ս նույն տեղում, էջ 682:

¹⁰³ Նույն տեղում, էջ 710-718: Տե՛ս նաև **Ս. Գասպարյան**, նշվ. աշխ., էջ 172-173:

(հիմնադրված 1921թ.), Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միությունը, Սիրիահայ օգնության խաչը (հիմնված 1929թ.), «Տիտունի» ուսանողական-երիտասարդական միության Սիրիայի մասնաճյուղը (հիմնված 1969թ.), Հայ կաթողիկե միությունը¹⁰⁴, Կրթասիրաց մշակութային միությունը, Գերմանիկ-Վասպուրական մարզական միությունը, Արեգ մշակութային միությունը և այլն¹⁰⁵:

Սիրիայում գործող հայ կական դպրոցների (թե՛ ամենօրյա, թե՛ կիրակնօրյա) թիվն անցնում է 30-ը¹⁰⁶: Ամենահին դպրոցների՝ Ազգային Հայկազյան վարժարանի և Հայ ավետարանական Նահատակաց միացյալ վարժարանի հիմնադրումները թվագրվում են 1850-ական թթ.: Բոլոր դպրոցները Սիրիայի կրթական համակարգի կազմի մեջ են և պարտադիր իրականացնում են պետական կրթական ծրագիրը: Հայկական դպրոցները Սիրիայում վճարովի են, սակայն սոցիալապես անապահով և ոչ վճարունակ ընտանիքների երեխաներին ուսման հարցում աջակցում են եկեղեցիները և հայ կական միությունները:

Մինչև 1950-1960-ական թթ. Սիրիայի հայ կական դպրոցներն ազատ էին իրենց գործունեության մեջ, չկային որոշակի սահմանափակումներ հայ ազիտական առարկաների՝ հայոց լեզվի, հայ գրականության, հայ ժողովրդի պատմության և կրոնի ուսուցման հարցում: Ավելին, բոլոր հայ կական դպրոցների տարրական դասարաններում (նախակրթարաններում) բոլոր առարկաների ուսուցումը տարվում էր հայերենով՝ ներառյալ արաբերենը և թվաբանությունը:

Սակայն, հատկապես 1963թ. Սիրիայում Բաաս կուսակցության իշխանության գալուց հետո, արգելքներ և սահմանափակումներ մտցվեցին նաև կրթության ոլորտում, որոնք ուղղակիորեն ազդեցին ազգային փոքրամասնություններին պատկանող դպրոցների կրթական ծրագրերի վրա: Վտանգի էր ենթարկված հայ կական

¹⁰⁴ Հայ կաթողիկե միությունը գործում է Հայ Կաթողիկե համայնքի պատրիարքարանի հովանու ներքո: Միությունն ունի պատանեկան, երիտասարդական և կանանց վարչություն: ՀԿՄ-ի մշակութային կառույցներից է «Քնար» երգչախումբը, որն իր ուրույն տեղն ունի սիրիահայ մշակութային կյանքում: Այն հիմնվել է 1960-ականների սկզբներին:

¹⁰⁵ «Հայ Սփյուռք» հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 526-529:

¹⁰⁶ **Լ. Հարությունյան**, Լիբանանի և Սիրիայի հայ կական դպրոցները, Եր., 2002, էջ 205:

դպրոցների գոյությունը: 1965թ. երկրի արաբականացման քաղաքականության համապատկերում կրկին մի շարք սահմանափակումներ մտցվեցին կրթության ոլորտում: Արդյունքում բոլոր դպրոցներն անցան պետության ենթակայության ներքո՝ արաբերեն անվանումներով¹⁰⁷: 1967թ. սեպտեմբերի 9-ին հրապարակվեց օրենք¹⁰⁸, ըստ որի՝ հայկական դպրոցներում արգելվեցին հայագիտական բոլոր առարկաների դասավանդումը, բացի կրոնից, արգելվեց տարրական դասարաններում հայերենով ուսուցման կազմակերպումը, պարտադրվեց 1-12-րդ դասարանների ուսուցումը կազմակերպել արաբերեն, ընդհուպ մինչև կրոնի պատմության ուսուցումը:

Հայկական շատ դպրոցների տնօրինություններ պարզապես չցանկացան ենթարկվել վերոնշյալ սահմանափակումներին և նախընտրեցին փակել դպրոցները որոշ ժամանակով: Տվյալ ժամանակաշրջանում անհրաժեշտ էր վարել ճկուն քաղաքականություն՝ իրավիճակից նվազագույն կորուստներով դուրս գալու համար: Իշխանությունների հետ երկարատև բանակցությունների արդյունքում հնարավոր եղավ ձեռք բերել հայկական դպրոցներում մայրենի լեզվով ուսուցման թույլ տվություն: Այս անգամ կրթության բովանդակության մեջ այն ընդգրկվեց որպես ծիսական լեզու, այսինքն՝ լեզու, որով կատարվում են կրոնական ծիսակատարությունները, աղոթքներն ու երգերը: Ծիսական լեզվի ուսուցմանը տրամադրվեց 4 ժամ, ևս 2 ժամ՝ կրոնի համար¹⁰⁹: Սա առկա իրավիճակում բավական առաջ խաղացում էր: Կարճատև դադարից հետո հայկական փակված դպրոցները ևս վերաբացվեցին՝ եղած հնարավորությունների սահմաններում իրականացնելով իրենց կրթադաստիարակչական և մշակութային գործունեությունը:

Նշենք, որ սիրիահայերը ներգրավված են հիմնականում արհեստների և գործարարության ոլորտում: Հալեպի հայ բնակչությունը մասնակցում է քաղաքի տնտեսական կյանքի բոլոր

¹⁰⁷ Նույն տեղում, էջ 208:

¹⁰⁸ Chronology, Middle East Journal, 22:1. 1968. Winter. p. 69. Հասանելի է՝ <http://web.stanford.edu/group/tomzgroup/pmwiki/uploads/3446-1968-Winter-MiddleEastJournal-a-LPP.pdf>

¹⁰⁹ **Ն. Հարությունյան**, նշվ. աշխ., էջ 213: Տե՛ս նաև **Յ. Չոլսպեան**, Արևմտահայերենի ուսուցման դպրոցական պայմանները եւ միջոցներու պատրաստութիւնը, «Արևմտահայերենի ուսուցման վիճակը Սփյունքում» զեկուց. ժողով., Եր., 2011, էջ 127:

ապարեզներին: Այս տեղ կան մեծ թվով գործարանային բանվորներ, որոնք զբաղված են գլխավորապես տեքստիլ արդյունաբերության մեջ, արհեստավորներ՝ ոսկերիչներ, դերձակներ, կոշկակարներ և այլն: Չգալի է նաև առևտրականների թիվը: Հայերից մի քանիսը հասել են տնտեսական բարձր դիրքի և ունեն իրենց խոշոր խանութները, գործարաններն ու այլ տիպի արդյունաբերական ձեռնարկություններ¹¹⁰: Գյուղատնտեսության մեջ զբաղվողների տեսակարար կշիռը ընդհանուր քանորդում խիստ նվազ է: Կիլիկիայի հարավարևելյան որոշ լանջերին հայ գյուղացին վարում է տնտեսություն մի քանի գյուղերում¹¹¹: Չինվորականության մեջ և պետական ապարատում հայեր գրեթե չկան: Մտավորականները միայն մի փոքր մաս են կազմում: Տարբեր մասնագիտություններ ունեցողների մեջ քիչ չեն հայաստանում կամ արտերկրում ուսանածները: Ակադեմիական գիտությամբ զբաղվողները եզակի անհատներ են:

Հատկանշական է, որ Սիրիայում վերջին տարիներին հայերը կրթության նկատմամբ ավելի մեծ հակում ունեն, և շատերն են բարձրագույն կրթություն ստանում, քան 1970-80-ականներին: Խնդիրն այն է, որ նախկինում հայերն ավելի էին հակված դեպի արհեստները, քանի որ համայնքի հաստատման սկզբնական և հետագա շրջանում առկա նյութական խնդիրները, բնականաբար, ավելի էին կարևորվում, քան ուսումը:

Ի տարբերություն 1950-ականների, երբ համայնքը ներքաշված էր գաղափարախոսական տարբեր վեճերի ու հակասությունների մեջ, վերջին տարիներին այն ավելի միասնական կառույց է դարձել, որի տարբեր շերտերի ու շրջանակների մեջ կա երկխոսություն և համագործակցություն: Սակայն սիրիահայ համայնքում կան նաև այնպիսի խնդիրներ, որոնք կարգավորման կարիք ունեն: «Այդ խնդիրներից է թեմական հարցը, որ գոյություն ունի Դամասկոսի հայ համայնքում: Այն պառակտել է դամասկոսահայ համայնքը, որը գործնականում բաժանված է երկու թևի: Առաջինի մեջ մտնում են էջմիածնական կողմնորոշում ունեցողները՝ հնչակյան, ռամկավար, բարեգործական և կոմունիստ շրջանակները, մյուս թևում՝ դաշնակցական, որոնք անթիլիասական կողմնորոշում

¹¹⁰ Ս. Գապարյան, նշվ. աշխ., էջ 170:

¹¹¹ Կ. Դալլաթյան, նշվ. աշխ., էջ 177:

ու նեն»¹¹²: Թեմական հարցը վերածվել է չհանգուցալ ու ծվող խնդրի, որը ջլատում է համայնքի ուժերը: Այն առավել ակնհայտ է դառնում տեղական ազգային իշխանության ընտրությունների ժամանակ: Երկու թևերը պարբերաբար հակադարձում են միմյանց, մեծ ռեսուրսներ ներդնում՝ հաղթելու տեղական ազգային ընտրություններում: Այս իրողությունը դարձել է յուրատեսակ մի պայքար և պայմանավորված է որոշակի քաղաքական և տնտեսական շահերով: Անգամ համահայկական նշանակություն ունեցող միջոցառումները, օրինակ, Եղեռնի զոհերի հիշատակի օրը, Դամասկոսում նշվում է տարանջատ¹¹³: Ամեն դեպքում, պետք է նշել, որ, չնայած թեմական հարցը հանդես է գալիս որպես տարանջատող գործոն, դամասկոսահայ համայնքն ապրում է ազգային աշխույժ կյանքով: Դամասկոսում գործում են հայկական ավանդական կուսակցությունների մասնաճյուղերը, մի շարք ազգային դպրոցներ, բարեգործական հաստատություններ:

Սիրիահայերն օժտված են ազգային բարձր գիտակցությամբ: Նրանց համար Հայաստանի գաղափարը ազգապահպանության կենտրոնական տարրն է և դրա կենսունակության կարևոր խթանը: Բոլոր դեպքերում սիրիահայերը լուրջ ջանքեր են գործ դնում հայ ինքնությունը պահպանելու հարցում: Միությունների ներսում մշակվում են ազգային ծրագրերը և միության ենթակառուցվածքների միջոցով իրականացվում դրանք: Համայնքն ապրում է ազգային հոգևոր-մշակութային և հասարակական բավական աշխույժ կյանքով: Ազգային դաստիարակությունը շարունակվում է ոչ միայն մշակութային և մարզական միություններում, այլ նաև՝ ընտանիքներում: Սիրիահայ համայնքը մեծ մասամբ հայախոս է, արաբախոս են հիմնականում կաթոլիկ հայերը, ինչպես նաև հին հայերը՝ «արման աղիմ»¹¹⁴, որոնց շրջանում ազգային գիտակցությունը գրեթե մթազնած է:

¹¹² Ա. Փաշայան, Լ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 34-35:

¹¹³ Ապրիլի 24-ի միջոցառումը Դամասկոսում նշվում է երկու շրջանակում: Դաշնակցական շրջանակները չեն մասնակցում այն միջոցառմանը, որը կազմակերպվում է Դամասկոսի թեմի առաջնորդի հովանավորությամբ, այդ իսկ պատճառով նրանք կազմակերպում են սեփական միջոցառումը, որին հրավիրվում է Բերիո թեմի առաջնորդը:

¹¹⁴ Հայերին, ովքեր դեռևս Ցեղասպանությունից առաջ են բնակվել Սիրիայում, անվանում են արման աղիմ (հին հայեր): Նրանց մի մասը կաթոլիկ, արաբախոս

Հալեաբում և Դամասկոսում գործում է հայկական 8 տպարան: Սիրիայում XIXդ. 2-րդ կեսից լույս է տեսել շուրջ 150 անուն հայերեն պարբերական, մեծ մասը՝ Հալեաբում: Հալեաբի «Գանձասար» շաբաթաթերթի հետ գաղթավայրում տարածում ունեն նաև Լիբանանահայ հիմնական պարբերականները («Ազդակը», «Չարթունքը», «Արարատը» և այլն)¹¹⁵: Սիրիահայերի մեծ մասը պարբերաբար հետևում է հայաստանյան իրադարձություններին: Արբանյակային հեռուստահեռարձակման շնորհիվ վերջիններս դիտում են ՀԷ-ը և հայաստանյան այլ հեռուստաալիքներ:

Սիրիահայերի նկատմամբ թե՛ իշխանությունները, թե՛ հասարակությունը բարյացակամորեն են տրամադրված եղել՝ պայմանավորված հայերի ունեցած վաստակով, նրանց վստահելի և օրինապահ վարքագծով, նաև Եթնոդավանական փոքրամասնությունների հարցում վարչակազմի հանդուրժողական քաղաքականությամբ: Մինչև պատերազմը՝ Սիրիայում խաղաղ գոյակցել են Եթնոդավանական և կրոնադավանական բազմաթիվ ուղղությունների ներկայացուցիչներ: Առանձին մզկիթներ ու եկեղեցիներ տեղակայված են եղել կողք կողքի: Հետապնդվել է կրոնական կամ Եթնիկ անհանդուրժողականությունը: Հայ հոգևորականները ժամանակ առ ժամանակ հանդիպել են Սիրիայի այլ կրոնադավանական համայնքների ներկայացուցիչների հետ, քննարկել համագործակցության, միջկրոնական ու միջդավանական երկխոսության, ինչպես նաև կրոնական և Եթնիկ հանդուրժողականությանն առնչվող հարցեր: Հայերն առօրյա գործնական կյանքում տեղացիների հետ հարաբերություններում խընդիրներ չեն ունեցել, սակայն հիմնականում գերադասել են շփվել հայրենակիցների հետ:

XX դարի հայրենադարձության տարիներին սիրիահայերը ևս անմասն չեն մնացել այդ գործընթացից, և Սովետական Հայաստան են ներգաղթել հազարավոր հայեր: Միայն 1921թ.՝ հայրենադարձության առաջին փուլում, ներգաղթել է 3000 մարդ: Հետպատերազմյան տարիներին (1946թ. և 1947թ.) Սիրիայից և Լիբանանից ընդհանուր թ-

հայեր են (տե՛ս **3. Չոլսթեան**, Սուրիոյ քրիստոնեայ այլադաւան հայերը եւ անոնց ազգային ինքնութեան խնդիրը, Էջմիածին, 2017, էջ 133):

¹¹⁵ «Հայ Սփյուռք» հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 516, 533-534: Պարբերական մամուլի մասին տե՛ս նաև **3. Թովուզյան**, նշվ. աշխ. էջ 286-289:

վով ներգաղթել է 32238 մարդ¹¹⁶: Այդ ժամանակաշրջանում Սիրիայում ստեղծվում է 84 ցուցակագրող գրասենյակ, և այնտեղ գտնվող հայության 80%-ը ցուցակագրվում է: Գ. Սվազլյանը գրում է, որ «Սիրիա-Լիբանանի 200 հազար հայությանից 165 հազարը արձանագրվել է երկու ամսվա կարճ շրջանի մեջ»: Նրանց մեջ էին Սիրիայի հեռավոր գյուղերից արաբական, թուրքական կամ քրդական անուններով մարդիկ, որոնք հայերեն չէին խոսում, բայց ասում էին, որ հայ էին: Սրանք արաբական անապատներից հավաքած հայերի զավակներն էին, որոնք այլեթնիկ միջավայրում մոռացել էին հայերենը, բայց պահպանել էին հայ կական ինքնագիտակցությունը: Նրանք ևս ձգտում էին Յայաստան՝ վերստին հայանալու համար¹¹⁷: 1960-1970թթ. ներգաղթի տարիներին Յայաստան եկած սիրիահայերի թիվը 4848 էր: Նրանք բոլորը ծագումով Կիլիկիայից էին: Ծառերը մոռացել էին մայրենին՝ դառնալով արաբախոս, քրդախոս¹¹⁸: Սիրիայից ներգաղթածների մեջ ճնշող մեծամասնությունը գյուղի բնակիչներ էին՝ Յյուսիսային Սիրիայի Ջեզիրիե նահանգի Գամըշլը, Դեր Չոր ավաններից և Արամո, Յակուբիե, Ղնիե և այլ արաբախոս հայաբնակ գյուղերից, Քեսաբի գյուղերից և Լաթաքիայի շրջանի ավաններից¹¹⁹:

Յ. Չոլաքյանը գրում է. «Յայրենադարձությունը ծանր հետեւանքներ ձգեց առհասարակ Սուրիա մնացած ամբողջ հայության վրայ: Բազմաթիվ բնակավայրեր հայաթափ եղան ու անցան պատմության գիրկը: Դժուար եղաւ այն բնակավայրերու պարագան, ուր ոմանք շարունակեցին մնալ: Բնակչության թուի նուագումին հետեւանքով համայնքները կազմալուծուեցան, հոգեւոր եւ կրթական հաստատութիւնները չկրցան ոտքի մնալ: Օտար տարր մը հաստատուեցաւ մեկնողներու տուններուն մէջ. շատ բնակավայրեր կորսնցուցին իրենց զուտ հայաբնակ ըլլալու հանգամանքը: Ասոնք ալ պատճառ հանդիսացան, որ մնացողները իրենց ընտանիքներուն համար նոր ու ապահով կայք մը փնտռեն, կամաց-կամաց լուծարեն

¹¹⁶ **Յ. Սարգսյան**, Արևմտահայերի գաղթը Արևելյան Յայաստան 1915 թվականից հետո: Յայոց ցեղասպանությունը (ուսումնասիրություններ), Եր., 2001, էջ 165:

¹¹⁷ **Գ. Սվազլյան**, Յայրենիքիս համար, Եր., 1965, էջ 49-62:

¹¹⁸ **Ա. Ստեփանյան**, Սիրիահայերը Երևանում, Յայ ժողովրդական մշակույթ XVI, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., 2014, էջ 318:

¹¹⁹ **Ա. Ստեփանյան**, XX դարի հայրենադարձությունը հայոց ինքնության համակարգում, Եր., 2010, էջ 122:

երեք տասնամեակներէ ի վեր իրենց շինած ու ձեռք բերած ինչ-քերը, լքեն դպրոցները, եկեղեցիներն ու գերեզմանները, արտագաղթեն կամ նոր կայք փնտռեն գլխաւորաբար հայ աշատ կեդրոններու մէջ: Բազմաթիւ հայաբնակ գիւղեր հանգեցան ճեղհիւրէի շրջանին մէջ, Թուրքիոյ սահմանամերձ տարածքներուն մէջ, ինչպէս Թել Պրաք, ճարապլուս, Արաք Փուկար, Այն Արուս, Աֆրին, Թինան եւ այլն, կամաց-կամաց լքուեցան Յալէպի հայաշէն արուարձանները... Հայրենադարձութենէ ետք ազգային իշխանութիւնները բնականաբար կը լծուին համայնքներու վերակազմութեան աշխատանքին: Բազմաթիւ հարցեր կը ծանրաբեռնեն օրակարգը՝ ամեն բան ծախած, բայց ներգաղթէ գրկուած ընտանիքներու տնտեսական ու կեցութեան խնդիրները, մեծ թիւ կորսնցուցած դպրոցներու պաշտօնէութեան եւ աշակերտութեան մէջ օտարներու թիւի աճը, թափուր մնացած եկեղեցիները, բազմաթիւ ընտանիքներու ներքին տեղաշարժի եւ արտագաղթի բերած խնդիրները, լքուած բնակավայրերու ազգային կալուածներու ճակատագիրը եւ այլն»¹²⁰:

Փաստորեն, հայրենադարձությունն ից հետո երկար ժամանակ պահանջ վեց՝ համայնքի նախկին կենսունակությունը վերականգնելու համար: Տարիներ անց արդէն այս համայնքին սպառնացող վտանգներն այլ բովանդակությունն ստացան, էթնիկ ինքնության պահպանման գործընթացը բազմաթիւ խոչընդոտների առջև կանգնեց.

- Խառնամուսնությունները արաբների, արաք քրիստոնյաների հետ,
- Արաբական մշակույթի ազդեցությունը երիտասարդների վրա, դրաակտիվներմուծումը հայ համայնք,
- Արաբախոս շատ ընտանիքների՝ հայկական շրջանակում չմնալու ցանկությունը, ազգային կյանքից հեռանալը,
- Սիրիայում տնտեսական իրադրության վատթարացումը, ինչն էապէս նպաստել է արտագաղթի աշխուժացմանը¹²¹: Հայերն արտագաղթել են հիմնականում Լիբանան, ԱՄԷ, ԱՄՆ, Կանադա, քիչ

¹²⁰ **3. Չուպեան**, 1946-1947 թուականներու հայրենադարձութիւնը եւ անոր հետեւանքները սուրիահայ գաղութին վրայ: «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն», 2018, էջ 59-60:

¹²¹ Սիրիահայերի արտագաղթի մասին տե՛ս **Տ. Ղանալ սնյան**, Սփյուռքի ներքին տեղաշարժերը 1950-1980-ական թթ.: Եր., 2016, էջ 118-134:

չափով նաև՝ եվրոպական երկրներ: Արտագաղթողների մեծ մասը երիտասարդներ են, որոնք ուսանելու են գնացել և չեն վերադարձել, կամ մեկնել են արտագնա աշխատանքի:

Անկանխատեսելի զարգացումները, տարածաշրջանում միջէթնիկ և միջկրոնական լարվածությունը որոշակի մտավախություն և ազգային անվտանգությանն առնչվող ներքին տագնապ էին առաջացրել հայերի մոտ դեռևս մինչև 2011թ., իսկ սկսված պատերազմն արդեն ճակատագրական եղավ սիրիահայ համայնքի և հազարավոր սիրիահայերի համար՝ ցրելով նրանց աշխարհով մեկ: 2011 թվականից չդադարող ռազմական գործողությունների պատճառով սիրիահայերի տարերային ներհոսք սկսվեց դեպի ՀՀ: Նրանք աստիճանաբար սկսեցին հեռանալ նաև այլ ապահովվայրեր: Լիբանան՝ մոտ 15000, եվրոպական երկրներ, Կանադա՝ մոտ 8000, Հորդանան՝ 2000, իսկ մոտ 15000՝ մնացել են Սիրիայում¹²²: Համաձայն Սփյուռքի նախարարության (այսուհետ՝ ՍՆ) տեղեկությունների՝ 22000-25000 հայ է դեռևս շարունակում բնակվել Սիրիայում, որոնք երկրում տիրող իրավիճակի բարդությունից կախված՝ մաս-մաս տեղափոխվում են Հայաստան¹²³:

Պատերազմական տարիների ընթացքում հայերն ունեցան թե՛ մարդկային, թե՛ նյութական կորուստներ: Չոհվեցին 200-ից ավելի հայեր, որոնց մեջ կային և՛ սիրիական բնակում ծառայողներ, և՛ շարքային քաղաքացիներ, ովքեր զոհվեցին արկերի պայթյուններից: Քիչ չեն եղել նաև վիրավորները: Պատերազմի հետևանքով սիրիահայերը կորցրեցին իրենց տները և ունեցվածքը. ավերվեցին ու թալանվեցին բազմաթիվ խանութներ, արհեստանոցներ, գործարաններ: Գետինն հավասարվեցին և վնասվեցին բազմաթիվ բնակելի տներ: Մասնավորից բացի, վնասվեցին նաև համայնքային հաստատություններ՝ դպրոցներ, եկեղեցիներ¹²⁴:

¹²² M. Zolyan, Refugees or repatriates? Syrian Armenians return to Armenia, 2015, հասանելի է՝ <https://www.opendemocracy.net/en/odr/refugees-or-repatriates-syrian-armenians-return-to-armenia/> 01.07.2017.

¹²³ «Սիրիական հակամարտության հետևանքով հարկադիր տեղահանված և Հայաստանում պաշտպանություն հայցող անձանց ինտեգրման 2018-2022 թվականների ռազմավարություն»: Հասանելի է՝ https://www.e-draft.am/projects/679/about#_Toc484420214, 20.11.2018:

¹²⁴ Սիրիայի խորհրդարանի հայ ազգի պառզամավոր ժիրայր Ռեիսյանի հետմամլ ուսուլիս: Հասանելի է՝ <https://armenpress.am/arm/news/906355.html>, 11.07.2018:

Այս պիսո՛ւ՝ Սիրիայի հայ համայնքը Մերձավոր Արևելքի ամենահին ու ավանդական համայնքներից մեկն է, որին շատ հաճախ անվանում են նաև Սփյուռքի մայր համայնք։ Այն վերակազմավորվել է Հայոց ցեղասպանությանը և Կիլիկիայի հայաթափումից հետո։ Եվ, չնայած սկզբնական փուլի բազմաթիվ դժվարություններին, հայ տարագիրները, ժամանակի ընթացքում կարողացան հարմարվել իրենց ընդունող երկրի քաղաքակրթությանը։ Սիրիայի քաղաքացիությունն ստանալը կարևորագույն նշանակություն ունեցավ սիրիական հասարակության մեջ հայերի ինտեգրման համար։ Հայերն աստիճանաբար սկսեցին մասնակից դառնալ երկրի քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, հասարակական ու մշակութային զարգացումներին։ Միևնույն ժամանակ, արաբական աշխարհը դարձավ այն նպաստավոր միջավայրը, որտեղ հնարավոր եղավ պահպանել հայկական ինքնությունն ու ինստիտուցիոնալ ացնել համայնքային կառույցները։ Սիրիայի, մասնավորապես Հալեպի հայ համայնքը, դարձավ արևմտահայերենի և արևմտահայ մշակույթի պահպանման ու զարգացման ամենակարևոր ու բացառիկ օջախներից մեկը ողջ Սփյուռքում։ Սրա հետ մեկտեղ, արաբական միջավայրն իր ուրույն ազդեցությունը թողեց հայերի կրթության, էթնամտածողության, մշակույթի ու կենցաղի վրա։

1.3. Սիրիահայերը Հայաստանում

Ինչպես նշվեց վերևում, 2011 թ. ի վեր Սիրիայում ընթացող պատերազմի¹²⁵ պատճառով շատ սիրիահայեր են տեղափոխվել Հայաստան։ Պաշտոնական տեղեկատվության համաձայն՝ միայն 2013թ. ՀՀ-է եկել 6000-7000 մարդ։ Այս միջակայքային տատանումը վկայում է այն մասին, որ ստույգ հաշվառում չի եղել։ Առհասարակ, նրանց միգրացիոն հոսքի փաստագրման կամ տվյալների հավաքագրման

¹²⁵ 2011 թ. ռազմական հակամարտությունն է սկսվում Սիրիայի օրինական իշխանություններին, նրանց սատարող Սիրիայի Հինված ու ժերի, դաշնակիցների (Հզբոլահ և այլն) և իրենց Սիրիայի ընդդիմությունն հռչակած Սիրիայի ազատ բանակի, Ալ Բաիդայի Սիրիական խմբավորումների, Քաթարի, Սաուդյան Արաբիայի, Թուրքիայի, ԱՄՆ-ի ու Եվրոպական միջառք երկրների կողմից ռազմական ու ֆինանսական աջակցությունն ստացող ահաբեկչական կազմակերպությունների (Ալ Նուսրա և այլն) միջև։ Ստեղծված իրավիճակում սիրիական պետական և սոցիալ-տնտեսական համակարգը հետևողականորեն կազմալուծվում է։ Երկրի գրեթե բոլոր շրջաններում խախտվում է կյանքի բնականոն ընթացքը, գոհվում են հազարավոր մարդիկ (տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Սիրիական պատերազմ. հնարավոր սցենարներ։ Հասանելի է՝ http://www.noravank.am/img/detail.php?ELEMENT_ID=6762):

որևէ մեխանիզմ ու համակարգ չի գործել՝ բացի ՀՀ պետական սահմանը հատել ու ու վիզա ստանալ ու ֆորմալ ընթացակարգերից: Նրանք իրենց հայեցողությամբ տարբեր խնդիրների պատճառով դիմել են կա՛մ ՍՆ, կա՛մ Միգրացիոն ծառայության, կա՛մ ՀՀ Ոստիկանության անձնագրերի ու վիզաների վարչության¹²⁶: Ըստ ՀՀ ՍՆ տվյալների՝ 2014թ. փետրվարի դրությամբ ՀՀ-ում բնակվել են շուրջ 11000 սիրիահայեր՝ մոտ 2800 ընտանիք: 2017թ. արդեն շրջանառվում է այն տեղեկատվությունը, որ պատերազմի բռնկվելուց ի վեր մոտ 22000 սիրիահայեր են եկել Հայաստան¹²⁷: Նրանց զանգվածը շատ հոսուն է, շարժը դժվար է վերահսկվում, Հայաստանը ոմանց համար դառնում է նաև տարանցիկ երկիր: ՀՀ ՍՆ-ը ևս տեղեկացնում է, որ նրանց մի մասն անընդհատ գտնվում է շարժման մեջ¹²⁸: Ըստ ոչ պաշտոնական տեղեկատվության՝ 2018թ. Հայաստանում բնակվում են 5000-8000 սիրիահայեր¹²⁹:

Սիրիահայ համայնքի մեծամասնությունը բնակվում է Երևանում, մի որոշ զանգված՝ ՀՀ տարբեր մարզերում: Երևանում բնակվող սիրիահայերն ունեն իրենց նախընտրությունը վարչական շրջանների առումով. հիմնականում կենտրոնացած են Կենտրոն և Արաբկիր համայնքներում: Այնուհետև, համեմատաբար մեծ խումբ են կազմում Էրեբունի, Շենգավիթ, Աջափնյակ համայնքներում ապրողները: Մեր ուսումնասիրությունը հետաքրքիր օրինաչափություն է բացահայտել մարզերի պարագայում՝ նրանք կա՛մ նախընտրում են մարզկենտրոնները (օրինակ, Գյումրի), կա՛մ Երևանին մոտ գտնվող քաղաքային և գյուղական բնակավայրերը (օրինակ, Վաղարշապատ, Աբովյան, Աշտարակ, Առինջ, Ջրվեժ և այլն):

Հայաստանում սիրիահայերի հաստատման ուղիները տարբեր են եղել՝ Հալեպ-Երևան, Բեյրութ-Երևան չվերթներ, Հալեպ-Երևան ավտոբուսային երթուղի, անհատական մեքենաներով տեղափոխություն: Պատերազմական իրավիճակում նույնիսկ խոչըն-

¹²⁶ **Ա. Հակոբյան**, Սիրիահայերը Հայաստանում. հայրենադարձներ, թե՞ փախտականներ (իրավական, մշակութային ու սոցիալական ադապտացիայի հիմնախնդիրներ), Էջ 4-5:

¹²⁷ «Սիրիական պատերազմի սկզբից Հայաստանն ընդունել է 22 հազար սիրիահայի»: Հասանելի է՝ <https://armenpress.am/arm/news/895509/22000-syrian-armenians-re-locate-to-> 23.06.2017:

¹²⁸ Աղբյուրը՝ <http://www.mindiaspora.am/am/petakan-qaxaqakanutyun>. 07.10.2018:

¹²⁹ **Գ. Հակոբյան**, Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետ՝ ԴԱՆ), 2018, փորձագիտական հարցազրույց ՍՀՀՀՀ-ի նախագահի հետ, 25.10.2018:

դոտներ են ծագել «Արմավիայի» կողմից տոմսերի գնի բարձրացման և միայն մի ուղղությամբ տոմսերի վաճառքի հետևանքով¹³⁰:

2014թ. հետազոտության արդյունքներով՝ նրանց 53%-ը Հայաստան է եկել 2012, 23%-ը՝ 2013, իսկ 24%-ը՝ 2014 թթ. ընթացքում: Հիմնական մեծ գանգվածը կազմում են հալեպահայերը՝ 82.6%, ապա դամասկոսահայերը՝ 5.4%: Հայաստանում են ապրում նաև Սիրիայի հայաշատայլ բնակավայրերից (Քեսաբ, Կամիշլի, Ռաքքա, Դեր Չոր) եկած մեր հայրենակիցները (ընդամենը 5.5%): Հարցման մասնակիցների 6.5%-ն էլ ՀՀ է տեղափոխվել երրորդ երկրից՝ Քուվեյթ, Լիբանան, Շվեդիա և այլն, որոնք, լինելով Հալեպ քաղաքի հիմնական բնակիչներ, թողել են Սիրիան պատերազմի պատճառով, և մինչև տեղափոխվելը՝ եղել այլ երկրներում, սակայն վերջնական ընտրությունը կանգնել է հայրենիքի վրա: Ինչպես տեսանք, այսօր սիրիահայերի մեծ մասը քաղաքաբնակ է՝ ի տարբերություն XX դարի ներգաղթածների, որոնք առավելապես գյուղաբնակ էին և ավելի հեշտ էին բնակություն հաստատում Երևանից դուրս այլ վայրերում¹³¹:

Ստեղծված իրավիճակում Սիրիայից հեռանալու պատճառը մեկն էր, Հայաստանն ընտրելու դրդապատճառները՝ բազմաթիվ և տարբեր: Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ ՀՀ տեղափոխվելու որոշում կայացնելու գործում նրանց համար հայրենիքի գաղափարն առաջնային է մյուս պատճառների նկատմամբ (տե՛ս աղյուսակ 2):

Պատճառների մեջ հաջորդ մեծ պատասխանն ունի հարկադրական երանգ (18.5%), երբ այլ ելքերի բացակայության պայմաններում սիրիահայը ստիպված լքում է պատերազմի մեջ գտնվող երկիրը և գալիս Հայաստան. *«Վերջին գալստիս վեց ամիս առաջ էղամ՝ որպես գաղթական: Մենք բավական երկար սպասել ենք Հալեպ՝ հույսով, որ անպայման կբարելավվի, բայց հույսներս կտրեցանք ու եկանք: Անցած տարի ամառը Հալեպ քաղաքը յուր արվարձաններով շրջափակվեցավ, չորս ամիս շատ խայտառակ վիճակ մը ունեցավ, շատ խոճալի էր վիճակը: Բանակը միայն միևնույն միջոց ապահովեց մեզի՝ մենք մոլթ գիշերով գնդանով փախանք, հետո գինվորական օթանալով*

¹³⁰ Ա. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 4:

¹³¹ Ա. Ստեփանյան, Սիրիահայերը Երևանում: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, XVI: Եր., 2014, էջ 319:

եկանք *Լաթափա, Լաթափայ Էն՝ Լիբանան, Լիբանան Էն՝ Յայ աստան»* (56 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹³²:

Այլ ուսակ 2.Սիրիահայ երի՝ Յայ աստան գալ ու պառճառները, %

Պառճառները	Հաճախականություն
Հայրենիքի գաղափար, հայ լինելու հանգամանք	38.3
Այլ ելք չկար, մյուս երկրները վիզաչեին տալիս	18.5
Սոցիալական ցանցի առկայություն (քարեկամներ/ծանոթներ ունեն)	7.8
Ընտանիքի անդամները նախորոք են տեղափոխվել /վաղուց ապրում են Յայ աստանում	7.8
Հայ աստանում ապահով, անվտանգ է	7.0
Լեզվի իմացություն	6.4
Հայ աստան շրջագայությունից հետո չեն կարողացել վերադառնալ Սիրիա	6.0
Աշխատանքի հեռանկար	2.0
Այլ (մեկնել երրորդ երկիր, Յայ աստանը մոտ է, կյանքը էժան է և այլն)	6.2
Ընդամենը	100.0

Մի կողմից, պատահական, մյուս կողմից, հարկադրական հարթության մեջ պետք է դիտարկել այն փաստը, որ 2012 թ. ամռանը շրջագայության նպատակով Յայ աստանում գտնվող սիրիահայերը չկարողացան վերադառնալ Սիրիա (6%): Պատասխանների մեծ մասը, սակայն, վկայում է ստեղծված իրավիճակը նրանց կողմից ռացիոնալ գնահատելու մասին՝ սոցիալական ցանցի առկայություն, ընտանիքի անդամների ՀՀ-ում գտնվելու փաստ, լեզվի իմացություն, աշխատանքի հեռանկար, Յայ աստանի՝ ապահով, անվտանգ լինելու փաստ, որպես տարանցիկ երկիր (համապատասխանաբար, 7.8%, 7.8%, 6.4%, 2.0%, 7%, 1.4%, տե՛ս աղյուսակ 2) և այլն: ՀՀ քաղաքացիությունն ստանալը սիրիահայերին թույլ է տալիս մեկնել այլ երկիր՝ ապահովելով ինչպես տեղաշարժի ազատություն, այնպես էլ որոշակի իրավաբաղադրական պաշտպանվածություն:

Հարցը համադրելով ՀՀ տեղափոխվելու տարեթվի հետ՝ նկատում ենք, որ Յայ աստանը՝ որպես ապահով, անվտանգ երկիր, մեծամասամբ կարևորվել է 2013-2014 թթ. եկածների համար: Հակառակ պատկերն է սոցիալական ցանցի և ընտանիքի անդամների՝ արդեն ՀՀ-ում գտնվելու փաստը կարևորելու պարագայում. նրանց գերակշիռ մասը 2012 թ. Յայ աստան եկածներն են:

¹³² Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

Սիրիահայերի 35%-ն առաջին անգամ էլ ինու մ Զայ աստանում, որի մեջ ներկայացված են տարիքային բոլոր խմբերը և գրեթե հավասարաչափ՝ արական և իգական սեռի ներկայացուցիչները: Սակայն մինչև այս տեղափոխությունը՝ նրանց մեծ մասը (65%) տարբեր նպատակներով և պատճառներով եղել է Զայ աստանում (նրանց ¼-ը՝ 1-3 անգամ, իսկ ¼-ը՝ ավելի հաճախակի): Զայ աստան այցելության նպատակների մեջ մեծ մաս է կազմում շրջագայությունը, ընդ որում, տղամարդկանց պարագայում այն ավելի մեծ հաճախականություն է գրանցել, քան կանանց (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 2): Զետաքրքիր պատկեր է ստացվել նաև մյուս պատասխանների դեպքում, քանզի միայն տղամարդիկ են, որ Զայ աստան այցելել են սովորելու, աշխատելու և ամուսնանալու նպատակով:

Չնայած նախկինում ԶԶ այցելելու փաստին, սկզբնական շրջանում նրանք բոլորն էլ կանգնած էին բազմաթիվ խնդիրների առաջ՝ ինչից սկսել, ինչպես գործ գտնել, ինչպես պաշտպանել սեփական իրավունքները և այլն: Ըստ Միգրացիոն ծառայության՝ ընդհանրական խնդիրները կապված են եղել վիզաների, անձնագրերի, մաքսատանն ունեցած հարցերի, իսկ անհատական խնդիրները՝ հիմնականում աշխատանք և կացարան գտնելու հետ:

2012թ. ԶԶ ՍՆ աջակցությամբ հիմնվում է «ՍՀԶ» ԶԿ-ն, որի աշխատանքի շրջանակներում բացահայտվում և գնահատվում են սիրիահայերի կարիքներն ու առաջնային հիմնախնդիրները, ապա՝ ներկայացվում տարբեր ԲԿ-ների: Ընթացքում կենտրոնն ընդլայնում է իր ծառայությունների շրջանակը՝ ներառելով 1.առաջին անհրաժեշտության կարիքների բավարարում (հագուստեղենի, հիգիենիկ պարագաների բաշխում), 2.ինտեգրացիա (լեզվի ուսուցում), 3.մշակութային միջոցառումների կազմակերպում, 4.գբաղվածություն (աշխատանք փնտրողների և գործատուների միջև կապի հաստատում): ՍՆ-ում ստեղծված աշխատանքային խումբը¹³³ ևս ուսումնասիրել է նրանց կողմից բարձրացված հիմնախնդիրները, դասակարգել դրանք և վերահասցեագրել պետական կառավարման այն մարմիններին, որոնց գործունեության ոլորտին դրանք առնչվում

¹³³2012թ.-ից ԶԶ ՍՆ-ում գործում է սիրիահայերի հիմնահարցերով զբաղվող աշխատանքային խումբը, արագ արձագանքման խումբը, թեժ գիծը (տե՛ս ԶԶ ՍՆ, պետական քաղաքականություն, http://www.mindiaspora.am/am/petakan_qaxaqakanutyun, 26.12.2018):

են: 2012թ. ՀՀ կառավարության կողմից սիրիահայերի պահանջներին համապատասխան երկու կարևոր որոշումներ են ընդունվել¹³⁴. 1.ՀՀ անձնագիր կարող են ստանալ Սիրիայում գործող դիվանագիտական ներկայացուցչություններում՝ ՀՀ դեսպանատանը՝ Դամասկոսում, և ՀՀ գլխավոր հյուպատոսությունում՝ Չափզա կարող են ստանալ ոչ միայն դիվանագիտական ներկայացուցչություններում, այլև սահմանի վրա (մինչ այդ Սիրիան մտնում էր այն երկրների ցանկի մեջ, որտեղ վիզա էր տրամադրվում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչություններում):

ՀՀ կառավարությունը որոշում է ընդունում նաև սիրիահայերին ազատել ՀՀ անձնագիր տալու համար գանձվող 65000 դրամի չափով պետական տուրքից¹³⁵: 2013թ. հունվարի դրությամբ քաղաքացիություն են ստացել մոտ 5000 սիրիահայեր, ովքեր իրավունք են ունեցել մասնակցել ՀՀ նախագահական ընտրություններին: 2012-2017 թթ. ընթացքում շուրջ 19500 սիրիահայ ստացել է ՀՀ քաղաքացիություն, իսկ 2000-ից ավելին՝ կացության կարգավիճակ: ՀՀ ՏԿԶՆ ՄԾ տվյալներով՝ սիրիական հակամարտության սկզբից ի վեր մոտ 1000 հոգի դիմել է ապաստան ստանալու հայցով, 747 հոգու շնորհվել է փախստականի կարգավիճակ: Սակայն, հաշվի առնելով, որ նրանց մի մասը հետագայում ստացել է քաղաքացիություն կամ հրաժարվել այդ կարգավիճակից, 2016թ. դեկտեմբերի դրությամբ Սիրիայից փախստականների թիվը ՀՀ-ում կազմել է 626 հոգի¹³⁶:

Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ 2014թ. դրությամբ սիրիահայերի 31.6%-ը չի ունեցել, իսկ 68.4%-ն ունեցել է ՀՀ քաղաքացիություն, որի մեջ միայն 1%-ն է անձնագիր ստացել Չափզում՝ ՀՀ հյուպատոսությունում (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 3): Նույն աղյուսակից նկատելի է, որ կանանցից գրեթե կրկնակի անգամ ավելի շատ են տղամարդիկ, որոնք ՀՀ քաղաքացիություն չունեն: Տարիքային առումով պասիվություն է նկատվում 56-ից բարձր խմբում, իսկ երիտասարդների մեջ ավելի շատ են ՀՀ քաղաքացիություն ստացած, քան չստացած սիրիահայերը:

¹³⁴ Աղբյուրը՝ aravot.am, 2012:

¹³⁵ Աղբյուրը՝ tert.am, 2012:

¹³⁶ «Սիրիական հակամարտության հետևանքով հարկադիր տեղահանված և Հայաստանում պաշտպանություն հայցող անձանց ինտեգրման 2018-2022 թվականների ռազմավարություն»: Հասանելի է՝ <https://www.e-draft.am/projects/679/about#Toc484420214>, 20.11.2018:

Խորին հարցազրույցների վերլուծության արդյունքում պարզել ենք սիրիահայերի համար ՀՀ քաղաքացիությունը ստանալու դրական կողմերը. 1.տարիների երազանքի իրականացում: 2.Հոգևոր ուժ, հայրենիքն ավելի մոտ զգալու գրավական. «...*ես եւ որեւէ մեկ տեղացի, որ արդեն հարյուր տարի է՝ հոս է, ինձնից չեմ գատն, անկեղծ: Ես ալ նույն ուժը ունիմ, նույն իրավունքները, ես ինքզինքը ավելի գորավոր կգգամ: Տարիներու մեր երազանքն էր, երբ որ սփյուռքի մեջ կապրեինք՝ երբ պիտի կարենանք ունենալ քաղաքացիություն, որ կարենանք զգալ՝ մենք ալ հայրենիքի անդամ ենք, մենք հայ ենք եւ հայրենիք ունինք եւ պետք է քաղաքացիություն ունենանք: Փառք Աստծո, եղաւ, իրականացաւ էդ երազանքը» (58 տ. կին, ք. Երևան)¹³⁷: 3.Սփյուռքում ավելի մեծ վստահություն՝ որպէս հայ. «*Երբ Հայաստանի քաղաքացի ըլլալով որեւէ տեղ կերթաս, կըզգաս, որ այլ եւս դու ն արտասահմանի հայերեն առավելություն մը ունիս: Ես Հայաստանի քաղաքացի եմ ու այստեղի վայելքները կվայելեմ՝ բնությունը, կանաչությունը, ջուրը...*» (71 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹³⁸: 4.Արտերկիր «*ճամփորդելու*» հեշտմիջոց:*

Դրականին զուգահեռ բացահայտվել են նաև բացասական կողմերը՝ 1.առավելությունն չունի այլ երկիր մեկնելու հարցում: 2.Ծննդավայրը՝ ՍԱՀ-ը, գրված է ավելի մեծ տառերով, քան ՀՀ քաղաքացին, ինչն էլ պատճառ է հանդիսանում տվյալ անձին՝ որպէս սիրիացի դիտարկել, հետևաբար, որևէ երկիր մուտք գործելու արգելք հանդիսանալ: 3.Փաստ, որը որոշ ժամանակ անց պատճառ կհանդիսանա պետական կամ հասարակական մակարդակով օժանդակություն չստանալու համար. «*Որքա՞ն պետք է սուրիահայուն խղճա կսե՝ մեզի նման եք, ապրեցե՛ք հոս, հարմարվե՛ք: Քանի մենք հյուր ենք, հոգ կտարվի մեզի, քան թե Հայաստանի քաղաքացիի*» (56 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹³⁹:

Հետազոտության արդյունքում նաև հետաքրքիր մեկնաբանություն է ստացվել, որը տարբեր է վերը նշված ընդհանրացումներից, այն է՝ սիրիահայերին քաղաքացիություն չնորհելու միջոցով ՀՀ բնակչության թվի արհեստական աճ: «*Մենք*

¹³⁷ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

¹³⁸ Նույն տեղում:

¹³⁹ Նույն տեղում:

երբ որ այս «փաստորթը» ուզինք ունենալ, մենք մեր առավել ութեան մասին չմտածինք. այլ Հայաստանի առավել ության համար, որովհետեւ իրենք պետք ունեին, որ այդ քաղաքացիության ունը ստանանք, որովհետեւ իրենց ժողովուրդը կպակսեն, եւ իրենք այդ «փաստորթները» մեզի չտվին մեր սեւ աչքերու համար: Իրենք այդ «փաստորթները» տվին, որպեսզի իրենք մարդ ունենան այստեղ, թիվ ունենան, որովհետեւ տարբեր բաներ կան՝ եվրոպական շուկա մտնել եւ այլն, եւ այլն: Մենք չենք մտածեր, որ այդ «փաստորթից» պիտի օգտվինք, եւ ոչ մեկ քայլ չենք ըրած այդ առումով» (55 տ. կին, ք. Երևան)¹⁴⁰:

Այսօր սիրիահայերը տարբեր իրավական կարգավիճակ ունեն՝ ՀՀ քաղաքացի, փախստական և ապաստան հայցող, ժամանակավոր կամ մշտական կացություն ունեցող, որի տրամադրման ընթացակարգերն ու գործընթացը հեշտությամբ ապահովվել է ՀՀ կառավարության կողմից: Քաղաքացիության շնորհման հարցերից զատ՝ նրանք իրավաբանական խորհրդատվության կարիք ունեն տարբեր ոլորտներում՝ սկսած հայկական բիզնես միջավայրից մինչև ՀՀ սահմանադրություն, աշխատանքային, հարկային, մաքսային օրենսգիրք, սեփականության ձեռքբերում և այլն: Այս առումով նրանց կողքին են եղել մի շարք պետական, միջազգային և հասարակական կազմակերպություններ¹⁴¹:

2012թ. ի վեր ստեղծվել և իրենց նախաձեռնություններով հանդես են եկել նաև բազմաթիվ այլ կազմակերպություններ և միություններ¹⁴²: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում գործող Հայաստանյան Կլոր սեղան միջեկեղեցական հիմնադրամը Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Շայրազունյան Պատրիարքի և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ և «Եկեղեցիների համատեղ գործողություն» ալ-

¹⁴⁰ Նույն տեղում:

¹⁴¹ Այդ կազմակերպություններն են՝ ՀՀ Փաստաբանների պալատ, ՀՀ ՄԻՊ գրասենյակ, ՀՀ Առևտրաարդյունաբերական Պալատ, Հայաստանի երիտասարդ իրավաբանների ասոցացիա, ԵՊՀ-ի իրավաբանական կլինիկա, Գյուլմրու «Պրոգրես» համալսարանի իրավաբանական կլինիկա, ՄԱԿ ՓԳՀ, ՀՕՄ, «Ա. Դ. Սպարոպի անվան մարդու իրավունքների պաշտպանության հայկական կենտրոն» ՀԿ, Հայաստանի ՀԷԼ սինկյան կոմիտե և այլն:

¹⁴² Սիրիահայերի աջակցման գրասենյակ, «Հայ ազն» միություն, «Հայրենադարձության և սիրիահայության աջակցության» խումբ, «Հայրենադարձ ընտանիքներին աջակցության» Ֆեյսբուքյան խումբ, որի նպատակն է եղել սիրիահայերին ժամանակավոր կացարանի, աշխատանքի, կենցաղային, ինչպես նաև բարոյական աջակցության և շփման հարցերում օգնություն տրամադրել: Աղբյուրը՝ aravot.am, 2012:

յանսի ֆինանսավորմամբ նախաձեռնել է արագ արձագանքման ծրագիր՝ Հայաստանում ապաստան գտած սիրիահայերին օգնելու նպատակով¹⁴³։ Կաթողիկոսը նաև շրջաբերական է ուղղել Հայ եկեղեցու բոլոր թեմերին՝ կազմակերպելու դրամահավաք սիրիահայ համայնքին սատարելու համար¹⁴⁴։ Առավելապես կանոնավոր և մեծամասշտաբ ծառայություններ¹⁴⁵ են մատուցում «Հալեպ» հայրենակցական բարեսիրական հասարակական կազմակերպությունը (այսուհետ՝ ՀԲՀ), «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական հասարակական կազմակերպությունը (այսուհետ՝ ԱՀԲՀ) ԲՀ-ն, Հայ կական Կարմիր խաչ ընկերությունը (այսուհետ՝ ՀԿԽԸ) և այլն¹⁴⁶։

1. «Հալեպ» ՀԲՀ-ն իրականացնում է հետևյալ ծառայությունները՝ առաջին անհրաժեշտության կարիքների բավարարում, մարդասիրական և հրատապ օգնության տրամադրում, սպորտային, ժամանցային և միջմշակութային միջոցառումներ, ինչպես նաև վարսա/մատնահարդարման, խոհարարության, հագուստի մոդելավորման, ասեղնագործության, գորգագործության դասընթացներ։

2. «ԱՀ» ԲՀ-ի կողմից սիրիահայերին մատուցվող ծառայությունների շրջանակը ևս բավական լայն է և ներառում է հետևյալ ոլորտները՝ առաջին անհրաժեշտության կարիքների բավարարում, հրատապ ֆինանսական աջակցություն նոր տեղահանվածներին, կենսաթոշակների, սոցիալական նպաստների տրամա-

¹⁴³ Աղբյուրը՝ aravot.am, 2012։

¹⁴⁴ Աղբյուրը՝ tert.am, 2012։

¹⁴⁵ Բնակարանային ապահովման և կրթական աջակցության ծառայությունների նկարագրությունը տրված է համապատասխան ենթագլուխներում։

¹⁴⁶ Սիրիահայերին ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունների ցանկում են գտնվում Հայ կական Կարմիր խաչ-ն (սննդի, կենցաղային և հիգիենիկ պարագաների, հագուստի և կոշկեղենի տրամադրում), եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի հայաստանյան կլոր սեղանի հիմնադրամը (մարդասիրական աջակցություն, մասնագիտական որակավորման դասընթացներ, ձեռներեցության զարգացման ծրագիր), «Արմենիան Լայթհաուս» հայ-ամերիկյան ԲՀ-ն (իր ծառայությունները մատուցում է՝ շեշտը դնելով կանանց և երեխաների վրա), «ՍՕՍ» մանկական գյուղեր ՀԲՀ-ն, ՀՕՄ-ը, Ամերիկայի հայ ավետարանչական ընկերությունը, «ԿԱՁԱ» շվեյցարական մարդասիրական հիմնադրամը, «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեյշնլ» հայաստանյան ներկայացուցչությունը, ՄԱԿ-ի հայ կական ասոցիացիա ՀԿ-ն, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը, Կանանց ռեսուրսային և աջակցման կենտրոնները, «Մենք հանուն քաղաքացիական հավասարության» ՀԿ-ն, Հանրային տեղեկատվություն և գիտելիքի կարիք ՀԿ-ն, Միացյալ մեթոդիստական օգնության կոմիտեն, «Դինամո» մարզական ՀԿ-ն, ՓՄՁ ՁԱԿ-ը։

դրու մ, իրավաբանական խորհրդատվություն, մշակութային միջոցառումներ երեխաների համար:

3. ՀԿԽԸ-ն իրականացնում է հետևյալ ծառայությունները՝ առաջին անհրաժեշտության կարիքների բավարարում, փաստաթղթերի թարգմանություն, զբաղվածության վերաբերյալ խորհրդատվության տրամադրում, մշակութային միջոցառումների և ամառային ճամբարների կազմակերպում երեխաների համար, ուսուցում, բիզնես գործունեության դիտարկում, գնահատում և այլն:

Առաջին տարիներին սիրիահայերին աշխատանքով ապահովելու պատրաստակամություն են հայտնել և ՍՆ դիմել բազմաթիվ կազմակերպություններ¹⁴⁷: Միևնույն ժամանակ, Սփյուռքի, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունների կողմից պարբերաբար կազմակերպվել է աշխատանքի տոնավաճառ՝ զբաղվածության հարցում աջակցելու նպատակով:

Հետազոտության շրջանակներում սիրիահայերը հնարավորություն են ունեցել գնահատել իրենց աջակից կառույցների աշխատանքը: Չնայած ՀՀ ՍՆ գործադրած ջանքերին, համեմատության մեջ նկատելի է, որ ավելի բարձր գնահատականի արժանացել է կենտրոնի, քան ՍՆ աշխատանքային խումբը («շատլավ» գնահատականի դեպքում տարբերությունը կազմում է 9%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 1), որը կարելի է բացատրել թերևս այն հանգամանքով, որ առաջինի դեպքում ղեկավար կազմը և աշխատակազմը համալրված են սիրիահայերով, իսկ սեփական համայնքի ներկայացուցիչների աշխատանքը նոր միջավայրում ավելի շատ է կարևորվում: Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, ավելի շատ չտեղեկացված և աշխատանքները գնահատել դժվարացող հարցվողներ են եղել հենց ՍՀՀՀՀ-ի դեպքում: Նրանք իրենց գնահատականներն են տվել նաև այլ ՀԿ-ների և բարեգործական

¹⁴⁷ «Հայ կական ծրագրեր» հաշվապահական կազմակերպությունը, «Վիվասել» և «Օրանո» բջջային կապի օպերատորները, «Ամերիա», «Կոնվերս», «Պրոմեթեյ» բանկերը, «Հայ նախագիծ», «Ալ ֆաֆարմ», «Ադամիում», «Էլբատ», «Գունապակի», «Աշտարակի ձոր», «Հավանաքլաբ» ընկերությունները, Սյունիքի մարզի «Ճամբարիզնես» ՍՊԸ-ն, «R&V» խանութների ցանցը և շատ այլ ընկերություններ: Ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների ձեռնարկությունների միությունը դիմել է ՀՀ ՍՆ և ԱԳՆ՝ խնդրելով ՀՀ դեսպանատան, եկեղեցական կառույցների և սիրիահայ համայնքի համապատասխան մարմինների միջոցով տեղեկացնել սիրիահայերի շրջանում ՏՀՏ և ԲՏ ոլորտի մասնագետներին աշխատելու առաջարկի մասին: Աղբյուրը՝ a1plus.am, 2012:

կազմակերպությունների աշխատանքին: Մասնավորապես, «ԱՅ» ԲՀԿ-ի գործունեությունը շատ լավ են գնահատել սիրիահայերի 57%-ը, ՄԱԿ-ի կառույցներինը՝ 67%-ը: Առնչություն ունեցողները բացառապես բարձր են գնահատել Նաև ՀԿԽԸ-ի, «Հայ կական Կարիտասի», «Հալեպ» ՀԲՀԿ-ի գործունեությունը: Քանակական ցուցանիշների վկայությունն են նաև որակական հարցազրույցները, որոնք բացահայտում են նրանց վերաբերմունքը պետական և բարեգործական հաստատությունների նկատմամբ. *«Սփյունքի նախարարությունն դիմեցինք, Էդտեդից սկսվավ օժանդակությունը, սկիզբը, ճիշտ է, խոսքերով, բայց վերջը՝ արդեն գործերով: Իրենք մեզի ուղարկեցին բժշկական կենտրոններ, կրթական հաստատություններ, ամեն ինչ իրանց միջոցով եղավ: Եւ Էդի շատ լավ եղավ: Ճիշտ է, մի քիչ ավելի շատ են խոսում, բայց գործում էլ են»* (49 տ. տղամարդ, ք. Երևան): *«ՀԲԸՄ-ը օգնություն չատ տվավ, «Առաքելություն Հայաստանը»...: Մի քանի եւս հաստատություններ կան, անունները չեմ հիշում: Օրինակ, Սիթիի քարտ տվին, «Հայ օգնության խաչը» չեքեր տվավ հագուստի: Բավական օգտվեցանք: Ես ինչ-որ օգտված եմ, օգտված եմ, չեմ ասի՝ չէ: Բարերար մը մի վեց ամսվա տունի վարձ տվավ: Աբովյանի քաղաքապետարանը երկու անգամ տունի վարձ տվավ»* (39 տ. տղամարդ, ք. Աբովյան)¹⁴⁸:

Այսպիսով՝ սիրիահայերը, որոնց մեջ մեծ թիվ են կազմում հալեպահայերը, պատերազմի պատճառով հարկադրված տեղափոխվում են ՀՀ՝ հայտնվելով խոցելի վիճակում: Առաջնային օգնության և նոր հասարակությանն ինտեգրվելու հեռանկարով բազմաթիվ ծրագրեր նախաձեռնելու և իրականացնելու խնդիրը դառնում է օրվա հրամայականը: Ինչպես տեսանք, նրանց աջակցմանն ուղղված ծրագրերը ներառել են տարբեր ուղղություններ՝ առաջին անհրաժեշտության կարիքների բավարարում, բնակարանային ապահովում, ֆինանսական, սոցիալական և զբաղվածության հարցերում օժանդակություն, իրավաբանական օգնություն և այլն, որոնք իրականացվել են պետական հաստատությունների, տեղական մասնավոր ընկերությունների, միջազգային, հասարակական և բարեգործական կազմակերպությունների կողմից: Չնայած սիրիահայերը բարձր են գնահատում այդ աշխատանքները, այնուամենայն -

¹⁴⁸ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

նիվ, կարիքները և սպասելիքները գերազանցում են արդյունքները, ինչի պատճառով անհրաժեշտություն է դառնում նոր և երկարաժամկետ ծրագրերի շարունակականությունը՝ նրանց սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի հաջող իրականացման համար:

1.4. Հայ աստան տեղափոխված սիրիահայերի սոցիալ - ժողովրդագրական կազմը

Հայ աստանում առկա ժողովրդագրական խնդիրների մեղմացման համատեքստում կարևոր է դառնում սիրիահայերի դերը՝ առիթ ստեղծելով ՀՀ-ի համար՝ իրապես վերլուծել իրավիճակը և լուրջ քայլեր ձեռնարկել նրանց ներուժն ըստարժանվուն գնահատելու ուղղությամբ: Սույն ենթագլխում կանդիդատանք նրանց սեռատարիքային կազմին, ամուսնական կարգավիճակին, ընտանիքի կառուցվածքին, մասնագիտությանը, կրթական մակարդակին և այլն¹⁴⁹:

Հետազոտության տվյալների հիման վրա նկարագրենք սիրիահայ բնակչության մոտավոր կազմը՝ ըստ սեռատարիքային ցուցանիշի: Աղյուսակ 3-ի տվյալներից նկատելի է, որ անչափահասները (0-17 տարեկան) կազմում են ընդհանուրի մոտ 1/4 մասը՝ 26.2%, որի մոտ կեսը 0-7 տարեկան երեխաներն են: Կարող ենք ասել, որ ՀՀ-ի ծնելիության ցուցանիշի վրա փոքր, բայց դրական ազդեցություն են ունեցել սիրիահայերը, քանի որ այդ խմբում 1.4%-ն այն երեխաներն են, որոնք ծնվել են Հայ աստանում:

Աղյուսակ 3. Սիրիահայ բնակչությունը՝ ըստ սեռատարիքային խմբերի, %

Տարիք Սեռ	0-7 տ.	8-12 տ.	13-17 տ.	18-35 տ.	36-55 տ.	56 և բարձր տարիքի	Ընդամենը
Արական	6.8	2.5	3.0	12.5	13.4	7.4	45.6
Իգական	6.0	4.6	3.3	16.1	14.0	10.4	54.4
Ընդամենը	12.8	7.1	6.3	28.6	27.4	17.8	100.0

Այստեղ հատկանշական է երիտասարդների կշիռը ընդհանուր կազմում (28.6%), քանզի նրանց դերը կարևոր է մի շարք առում-

¹⁴⁹ Սիրիահայերի սոցիալ-ժողովրդագրական կազմի նկարագրությունը տե՛ս **Գ. Հակոբյան**, Սիրիահայերի սոցիալ-ժողովրդագրական ներուժը ՀՀ-ում, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Եր., 2015, էջ 181-190:

ներով: Խոսքն ամուսնությունների թվի աճի և դրանից բխող այլ հետևանքների մասին է, որոնք կարող են գրանցվել, եթե իրենց ապագան կապեն ՀՀ-ի հետ: Երիտասարդական ներուժի կարևորությունը հաստատվում է նաև մեկ այլ ցուցանիշով, որը դուրս է բերվել ամուսնական կարգավիճակի վերլուծության արդյունքում. չափահաս բնակչության 25%-ը ամուսնի է (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 2): Միջին սերնդի ներկայացվածությունը սիրիահայերի ընդհանուր խմբում ևս բավական մեծ է՝ 27.4%, որը մոտ 10%-ով ավելի շատ է ավագ տարիքային խումբը ներկայացնող ցուցանիշից: Նշենք, որ այս խմբում ևս կան ամուսնիներ. 36-45 տարիքային խմբում են գտնվում չամուսնացածների 12%-ը, իսկ 46-55-ում՝ կիսով չափ պակաս: Ամուսնական կարգավիճակի հարցը, համադրելով սեռի հետ, պարզում ենք, որ չամուսնացած տղամարդիկ ավելի շատ են կանանցից՝ 54 արական և 46 իգական %-ային հարաբերակցությամբ: Սիրիահայ չափահասների 64%-ն ամուսնացած է, ընդ որում, սիրիահայ համայնքի շրջանում ամուսնությունը պարտադիր պետք է օրինվի եկեղեցում՝ միաժամանակ կատարելով նաև պետական գրանցում: Սիրիահայ չափահասների մնացած մասը՝ 10%-ը, կազմում են այրիները և շատ փոքր զանգված՝ ամուսնալուծված գույգերը՝ 1% (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 2):

Սիրիահայերի 40%-ն ունի թերի միջնակարգ կրթություն, 24%-ը միջնակարգ կրթությամբ են, և միայն 23%-ն է ստացել բարձրագույն կրթություն (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 3): Բարձրագույն և թերի բարձրագույն կրթություն ունեցողների մեջ ավելի շատ են կանայք, քան տղամարդիկ (համապատասխանաբար, 33.1% և 27.7%), և ավելի շատ՝ երիտասարդները, քան միջին և ավագ սերնդի ներկայացուցիչները (համապատասխանաբար, 34.5%, 28.7% և 26.9%):

ՀՀ-ում գտնվող սիրիահայերի 31%-ը չունի մասնագիտություն (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 4), իսկ 69%-ի մասին կարող ենք ասել, որ նրանց մասնագիտական նկարագիրը շատ բազմազան է՝ ընդգրկելով և՛ հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների մասնագետներին (առողջապահություն, կրթություն/գիտություն, մշակույթ և այլն), և՛ սպասարկման ոլորտի մասնագետներին՝ (ավտովերանորոգողներ, ոճաբաններ, վարսահարդարներ և այլն), և՛ արհեստով

գբաղվող մարդկանց (երկաթագործներ, ոսկերիչներ, դերձակներ և այլն):

Սիրիահայերի մեջ մեծ մաս են կազմում չորս անդամից բաղկացած ընտանիքները՝ մոտ 34%: Այնուհետև գրեթե հավասարաչափ բաշխվածությամբ ունեն 2-3, 5-6 և ավել անդամ ունեցող ընտանիքները: Հետազոտությանը մասնակցել են նաև մենակապրողներ, որոնք կազմում են սիրիահայ ընտանիքների 4.3%-ը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 4):

ԱՀ Քաղաքադի շրջանում 2017թ. հունվարի դրությամբ բնակվել են 76 սիրիահայեր՝ 41 արական և 35 իգական սեռի ներկայացուցիչներ: Ընտանիքների ընդհանուր թիվը 24-ն է, իսկ անդամների միջին թիվը՝ 3: Այս տարիների ընթացքում սիրիահայերի շրջանում գրանցվել է երեք ամուսնություն և ութ երեխաների ծնունդ¹⁵⁰:

Սիրիահայերը ՀՀ եկել են ընտանեկան տարբեր կազմով, սակայն այստեղ ապրելու տարիներին տեղի են ունեցել որոշ փոփոխություններ: Աղյուսակ 4-ի տվյալներից նկատելի է, որ ընտանիքների մեծ մասը (63.3%) երկսերունդ է: Նրանց մեջ կան նաև այնպիսիները, որոնք բացակայում է ծնողներից մեկը՝ հիմնականում հայրը, ով աշխատելու նպատակով գտնվում է երկրից դուրս: Սիրիահայ ընտանիքներում հաջորդ մեծ զանգվածը՝ 18.5%, կազմում է եռասերունդ ընտանիքը, որտեղ ավագ սերնդի ներկայացուցիչներն ապրում են զավակների և թոռների հետ միասին: Հաշվի առնելով ստեղծված կենցաղային պայմանները՝ սիրիահայ ընտանիքների 13.9%-ը Հայաստանում բնակվում է այնպիսի կազմով, որով չի բնակվել Սիրիայում՝ խաղաղ պայմաններում: Այդ ընտանիքներում ապրում են և՛ ամուսնացած, և՛ չամուսնացած քույր-եղբայրներ, ազգականներ, որոնք բնակվում են մեկ հարկի տակ:

Աղյուսակ 4.Սիրիահայ ընտանիքների կազմը, %

Ընտանիքների կազմը	Հետազոտության ժամանակահատվածում (2014թ.)	ՀՀ այցելության սկզբնական շրջանում
Միայնակներ	4.3	5.4

¹⁵⁰ Տեղեկության փոխանցման համար մեր խորին շնորհակալությունն ենք հայտնում ԱՀ Քաղաքադի շրջանի վարչակազմի աշխատակազմի տեղական ինքնակառավարման և վերաբնակեցման բաժնի աշխատակիցներին:

Երկսերունդ ընտանիքներ	63.3	66.7
Եռասերունդ ընտանիքներ	18.5	22.1
Խառը ընտանիքներ կազմով	13.9	5.8
Ընդամենը	100.0	100.0

Այսպիսով, աղյուսակ 4-ի առաջին սյունը համեմատելով երկրորդ սյունի տվյալների հետ, նկատում ենք որոշ փոփոխություններ, որոնք տեղի են ունեցել նրանց ընտանեկան կառուցվածքում 33-ում ապրելու տարիների ընթացքում:

- Նվազել է մենակ ապրողների զանգվածը,
- 4.4%-ով պակասել է երկսերունդ ընտանիքների թիվը:
- Նվազել է նաև եռասերունդ ընտանիքների թիվը՝ 22.1%-ից դառնալով 18.5%:

- Գրեթե կրկնակի ավելացել է խառը կազմով ապրող ընտանիքների թիվը:

Փաստորեն, 33-ում առկա կենցաղային և բնակարանային խնդիրներն իրենց ազդեցությունն են ունեցել նաև այս հարցում՝ Եական փոփոխությունների ենթարկելով նրանց ընտանիքի կառուցվածքը:

Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ սիրիահայերի մեծ մասը (63.0%) արտերկրում ընտանիքի անդամ չունի, իսկ 37.0% ընտանիքներում բացակայում են 1-5 անդամներ¹⁵¹, ովքեր գտնվում են տարբեր երկրներում: Երկրների ցուցակում ամենամեծ մաս, բնականաբար, զբաղեցնում է Սիրիան (61.0%), քանի որ նրանց այդքան հարազատ դարձած երկիրը դժվար պահին չլքելու ցանկությունը, Հայաստան տեղափոխվելու կասկածները, ի վերջո, սեփականության կորստի վախը ոմանց ստիպել են մնալ պատերազմական վտանգի մեջ: Կան նաև այնպիսիք, ովքեր, ընտանիքը տեղավորելով 33-ում, մեկնել են աշխատանքի արաբական երկրներ՝ Լիբանան (8.0%), Դուբայ (8.0%), Քուվեյթ (5.0%), Սաուդյան Արաբիա, նաև ոչ արաբական երկրներ՝ Վրաստան, Գերմանիա, ԱՄՆ և այլն:

Ինչպես արդեն նշել ենք, հալեպահայերի մեծ զանգված է այցելել Հայաստան: Ապամեծ թիվ են կազմում դամասկոսահայերը և

¹⁵¹ 19% ընտանիքներում մեկ անդամ 33-ում չէ, 14%-ում՝ 2 անդամ, իսկ 4% ընտանիքներում բացակայում են 3 և ավել անդամներ:

Սիրիայի հայ աշատ մյուս բնակավայրերից եկած մեր հայ բենակիցները: Բնակություն վայրը և ծննդավայրը շատ դեպքերում կարող են չհամընկնել, ինչը և նկատելի է նրանց պարագայում (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 5): Ինչպես տեսնում ենք, Չալեպը՝ սփյուռքի հայ աշատ համայնքներից մեկը, ծնունդ է տվել շատ սիրիահայերի: Քիչ չեն նաև Դամասկոսում, Կամիշլիում և գյուղական բնակավայրերում ծնվածները: Այստեղ հատկապես ուշադրության է արժանի Սիրիայից դուրս ծնված հայերի ներկայացվածությունը ընդհանուրի մեջ. 6.3%-ը Չայաստանի մայրաքաղաքում և մարզերում, իսկ 6%-ը՝ այլ երկրներում ծնվածներն են:

Այսպիսով՝ Չայաստան տեղափոխված սիրիահայ համայնքն իր մարդկային ներուժով և ուրջ ազդեցություն կարող է ունենալ երկրի սոցիալ-ժողովրդագրական մակարդակի վրա: Սիրիահայերի կեսից ավելին տիրապետում է այս կամ այն մասնագիտությանը, իսկ այդ բազմազանությունը, բնականաբար, նպաստում է հայաստանյան աշխատաշուկայի աշխուժացմանն ու նորացմանը: Թեպետ բարձրագույն կրթության նկատմամբ պահանջարկը նրանց մոտ ձևավորվել է վերջին մի քանի տասնամյակում, այնուամենայնիվ, ՀՀ-ում բնակվողների մոտմեկ չորրորդ մասը սովորել /սովորում է բուհերում: Հետազոտության արդյունքում բացահայտվում են նաև սիրիահայ ընտանիքների կառուցվածքում տեղի ունեցող փոփոխությունները, որոնք հիմնականում կենցաղային և բնակարանային խնդիրների, ինչպես նաև վերջին շրջանում տարածված աշխատանքային միգրացիայի հետևանք են:

**ԳԼՈՒԽԵՐԿՐՈՐԴ. ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՂԱՊՏԱՑԻԱՅԻ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ
ՍԻՐԻԱՅԱՅԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

2.1.Սիրիահայ երի կեցու թյ ան խնդիրները

Պատերազմի հետևանքով Սիրիայում վնասվել են բազմաթիվ բնակելի, հասարակական և մասնավոր շինություններ, շատ սիրիահայ եր կորցրել են իրենց բնակարանները և ունեցվածքը: Նրանցից ոմանք ոչ միայն չեն հասցրել վաճառել այն, այլ նաև չեն մտածել այդ ուղղությամբ՝ հետ վերադառնալ ու մտադրություն ունենալով: Սակայն, հաստատվելով Հայաստանում, առաջին հերթին բախվում են այս խնդրին. բնակարանի հարցը ՀՀ-ում ապրող սիրիահայ երի համար դառնում է կարևոր հիմնախնդիրներից մեկը, որի լուծումը կարող է ապահովել նրանց մշտական բնակության հեռանկարը մեր երկրում: Ըստ պաշտոնական տվյալների՝ ՀՀ ՍՆ և ՍՀԿՀԿ-ին դիմել է 911 ընտանիք՝ ժամանակավոր կացարանով կամ վարձի փոխհատուցմամբ ապահովելու խնդրանքով¹⁵²: Ըստ 2014թ. քանակական հետազոտության տվյալների՝ սիրիահայ ընտանիքների 74%-ը բնակվում է վարձով, նրանց միայն մեկ չորրորդ մասն է բնակվում առանց վարձավճար տալու՝ կա՛մ սեփական բնակարաններում, կա՛մ հարազատների/բարեկամների տանը, կա՛մ հանրակացարաններում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 5):

Սիրիահայ երի բնակեցման խնդիրների լուծման նպատակով 2013թ. ՀՀ կառավարությունը ձեռնարկում է «Նոր Հալեպ» թաղամասի կառուցման ծրագրիրը¹⁵³, որը նախատեսվում էր իրականացնել հետևյալ միջոցներով՝ ֆինանսավորման 1/3-րդը տրամադրվելու էր սիրիահայ երի կողմից, 1/3-ը՝ դոնոր կազմակերպությունների և հովանավորների, իսկ 1/3-րդը՝ հայաստանյան իշխանությունների¹⁵⁴: «Նոր Հալեպ» բնակարանային համալիրը լուծելու էր 488 սիրիահայ ընտանիքի կացարանի խնդիրը: Այն կառուցվելու էր Աշտարակ քաղաքում՝ Վաղարշապատ տանող մայրու-

¹⁵² Համառոտ տեղեկանք սիրիահայ երի հիմնախնդիրների մասին, ՀՀ ՍՆ, 2014, մայիս:

¹⁵³ ՀՀ կառավարության որոշում, 6 հունիսի 2013, N 656-Ն, հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=84044> 15.10.2013: Տե՛ս նաև փոփոխությունը՝ ՀՀ կառավարության որոշում, 26 դեկտեմբերի 2013, N1520-Ն, հասանելի է՝ <https://www.egov.am/govdecrees/item/23968/>, 04.05.2018:

¹⁵⁴ Աղբյուրը՝ a1plus.am, 2013:

դուռն մոտ¹⁵⁵: Չնայած շատ սիրիահայեր ցուցակագրվել էին ծրագրին (Էլեկտրոնային մամուլում շրջանառվում է 300-600 թիվը), սակայն այն չի իրականացել: Նախագիծը մշակելու առումով կարևոր էր հաշվի առնել մի շարք հանգամանքներ. 1) սիրիահայերը պատերազմի հետևանքով հարկադրաբար տեղափոխվածներ էին՝ սուղ ֆինանսական միջոցներով, և ի վիճակի չէին համապատասխան ներդրումներ կատարել: 2) Նրանց դրամական խնայողություններն օրի օրի ծախսվում էին տան վարձավճարների, կեցության և սննդի վրա: 3) Նրանք դեռևս չէին կողմնորոշվել ՀՀ-ում հաստատվելու հարցում: Եվ այս հանգամանքների պարագայում ակնկալել, որ նրանք ֆինանսական ներդրումներ կկատարեն, հեռանկարային չէր ծրագրի արդյունավետության տեսանկյունից: Նույնիսկ այն սիրիահայերը, որոնք ունակ էին համապատասխան ներդրումներ անել, և կողմնորոշված էին ապագայի հարցում, նպատակահարմար չեն գտնում ծրագրին մասնակցել՝ փաստարկելով կառուցվող թաղամասի հեռավորությունը, ենթակառուցվածքների բացակայությունը և այլն: *«Սկզբում ըսին՝ օգնություն է, հետո թե՛ կեսը պետք է վճարես: Կեսն էլ 10-15 հազար դոլար է: Եթե ես 10-15 հազար դոլար ունենամ, Աշտարակ չեմ էրթա, էստեղ կառնիմ, մնացածն էլ հիպոթեքային վարկ կվերցնեմ: Եթե տան վարձք պետք է տամ, դրա փոխարեն վարկը կփակեմ, իմ ուզած տունը կառնեմ, ոչ թե՛ Աշտարակ կերթամ: Դրա համար մարդիկ հիասթափվեցան...»* (49 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹⁵⁶: Այնուամենայնիվ, այս ծրագիրը սիրիահայերի ազգային նկարագիրը, լեզվի, կենցաղի յուրահատկությունները պահպանելու և համայնքային կուռ ձևով ապրելու լավագույն հնարավորություններից մեկը կարող էր լինել:

Այս ամենին զուգահեռ՝ ԱՀ Քաշաթաղի շրջանում հաստատված քսան սիրիահայ ընտանիքների բնակարանաշինական խնդիրը հոգալու նպատակով 2012թ. հոկտեմբերին «Օգնիր եղբորդ» նախաձեռնությունը 5 միլիոն դրամի փոխանցում է կատարել «Քաշաթաղ» հիմնադրամին: Աշխատանքներն ամբողջացնելու համար

¹⁵⁵ «Նոր Հալեպ» թաղամասի կառուցման ծրագիրը կախված է սիրիահայերի որոշումից ու հանգանակություններից. Հ. Հակոբյան: Հասանելի է՝ <https://armenpress.am/arm/news/769852/nor-haleptaxamasikarucman-tsragiry-kakhvats-e-siriahayeri.html>, 15.01.2018:

¹⁵⁶ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

նախաձեռնությունը 2013թ. ևս 4 միլիոն դրամի փոխանցում է կատարել¹⁵⁷: Արցախից մեզ փոխանցած տվյալների համաձայն՝ 2017թ. դրությամբ 24 սիրիահայ ընտանիքներ արդեն սեփական բնակարաններն ունեն Բաջաթադի շրջանի Բերձոր, Կովսական, Իշխանաձոր, Աղավնո, Գետամեջ համայնքներում (համապատասխանաբար, 2, 14, 5, 2, 1 ընտանիք):

ՀՀ-ում սիրիահայերի մեծամասնությունը բնակվում է Երևանում: Ըստ քանակական հետազոտության արդյունքների՝ սիրիահայ ընտանիքների մոտ 11%-ը ապրում է մարզերում, 89%-ը՝ Երևանում: Նրանց մեջ մեծ թիվ են կազմում Կենտրոն և Արաբկիր համայնքներում ապրող ընտանիքները (համապատասխանաբար, 44% և 26%), որը, թերևս, կարելի է բացատրել հետևյալ պատճառներով. 1. Սիրիահայերը սովոր են քաղաքային կյանքին, իսկ այն Երևանի կենտրոնից դուրս այլ վայրերում չեն պատկերացնում: 2. Երևանի Կենտրոն և Արաբկիր համայնքներում են կենտրոնացած բուհերի և աշխատավայրերի մեծ մասը, ինչն էլ պատճառ է հանդիսացել այս համայնքները՝ որպես բնակության վայր ընտրելու հարցում՝ համարելով, որ տան վարձավճարների բարձր ինքելը փոխհատուցվում է ճանապարհի վրա չծախսված գումարներով¹⁵⁸: *«Մաշտոց փողոցի վրա վարձով կըմնանք: Դժվար է մեզի համար, մանավանդ որ մենք Սուրիա մեր սեփական տները ունեցած ենք: Ճիշտ է, մեզի կսեն՝ ինչո՞ւ կենտրոնում նստած եք, բայց տղաս համալսարան ոտով կերթալու գա, մենք ամեն տեղ ոտով կերթանք-կու գանք: Եթե որեւէ մեկ տեղ տու ն վարձեմ, ավտոյի փողը այ դքան կդգվի»* (58 տ. կին, ք. Երևան):¹⁵⁹

Մարզերում և Երևանի այլ համայնքներում բնակվելն էլ ունի իր պատճառները՝

- Հարազատներին, ազգականներին մոտապրելու հանգամանք,
- Ժամանակի ընթացքում սեփական փորձի և սոցիալական ցանցի

ընդլայնում, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս՝ բնակվելու ավելի արդյունավետ տարբերակ գտնելու. *«Երեք պարագայ են ես ընտրեցի Աբովյանը. մեկ՝ կնոջս հարազատները կային, երկու՝ մի*

¹⁵⁷ Աղբյուրը՝ a1plus.am, 2013:

¹⁵⁸ Շատ սիրիահայեր, սկզբնական շրջանում ծանոթ չլինելով Երևանի տարածքին, մի տեղից մյուսը տեղափոխվելու համար հաճախ դիմել են տաքսի ծառայություններին:

¹⁵⁹ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

քիչ այ դտեղի վարձքերը ավելի է ժան են, երեք՝ ես որ այ ստեղ մեղ-
րամիսի էկած էի 2002-ին, շատ էի սիրած Աբովյանի մթնոլորտը,
կյանքը, օդը: Ադորո համար ընտրեցի. հարազատ է» (39 տ. տղամարդ, ք.
Աբովյան)¹⁶⁰:

- Այլ ընտրանքի բացակայ ու թյուս, քանզի անվճար
կացարանները/հանրակացարանները կենտրոնացած են երևանի
ծայրամասային համայնքներում և մարզերում (Արարատի մարզում):

Պետք է նշել, որ ՀՀ ՄԾ ենթակայ ու թյան տակ գտնվող հանրակա-
ցարաններն ամբողջովին բնակեցված են ադրբեջանահայերով,
իրաքահայերով և սիրիահայերով: ՄԾ տվյալներով՝ 2013թ.
փախտական է ճանաչվել ու ապաստան հայցել Սիրիայից ժամանած
236 քաղաքացի, որից կացարանով ապահովվել է 136-ը, իսկ 36 սիրիա-
հայերի կացարանի ապահովվածության հարցը լուծել են առանձին
անհատներ¹⁶¹: Քանակական տվյալները փոփոխական են՝
պայմանավորված այն հանգամանքով, որ ընթացքում նրանք դիմում
և ստանում են նաև ՀՀ քաղաքացիություն, որով և դադարեցվում է
նրանց կարգավիճակը: Ըստ ՀՀ օրենսդրության՝ փախտականի կար-
գավիճակի տրամադրումը ենթադրում է անհատական ընթացակարգ,
հետևաբար, այն ժամանակատար գործընթաց է, սակայն սիրիահայերի
պարագայում իրականացվել է հեշտացված ընթացակարգով: Կարգա-
վիճակ ձեռք բերելուց հետո անձը ձեռք է բերում նույն իրա-
վունքները, ինչ ՀՀ-ում հաստատված օտարերկրյա քաղաքացիները,
իսկ սոցիալական բնագավառում՝ նույնը, ինչ ՀՀ քաղաքացիները:
Միևնույն ժամանակ, այս կարգավիճակը ենթադրում է նաև պետու-
թյան կողմից ժամանակավոր կացարանի տրամադրում¹⁶²:

Բացի ՄԾ «Հատուկ կացարան» ՊՈԱԿ-ից՝ սիրիահայերին հատուկ
կացարանների տրամադրման, ինչպես նաև բնակարանների և
կոմունալ վարձավճարների փոխհատուցման հարցերում օժանդա-
կություն են ցուցաբերում Հայաստանում գործող ազգային ոչ
կառավարական կազմակերպությունները՝ «Արմենիան Լայթհաուս»
հայ-ամերիկյան ԲՀ, ԿԱԿ, «ԱՀ» ԲՀ, «ՍՕՍ» մանկական գյուղեր ՀՀ,

¹⁶⁰ Նույն տեղում:

¹⁶¹ «2013թ. ՀՀ-ում ապաստան է ստացել 236 մարդ. խորհրդակցություն ՏԿՆ
միգրացիոն պետական ծառայությունում», Հասանելի է՝
<https://www.tert.am/am/news/2014/01/14/gevorgyan3/973984>, 15.06.2014:

¹⁶² Ա. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 8:

«ՅԱԼԵՊ» ՅԲԻԿ, «Յայ կական Կարիտաս» ՅԿ, Ամերիկայի հայ ավետարանչական ընկերությունն այլև:

Բնակարանի/կացարանի առկայությունը և բնակվածների փոխառուցման փաստը կարևոր գործոններ են, սակայն պակաս կարևոր չեն նաև կոմունալ-կենցաղային այն պայմանները, որոնք առկա են նրանց բնակարաններում: Սիրիայում հայերն ապրել են ընդարձակ բնակարաններում, ոմանք՝ սեփական տներում, որոնք ապահովված են եղել անհրաժեշտ կենցաղային և կոմունալ հարմարություններով, կահույքով, տեխնիկայով և այլն: Իսկ այսօր նրանց վարձակալական բնակարանները բավականին փոքր են, ներքին հարդարված վիճակը և կոմունալ-կենցաղային պայմանները՝ ոչ լիարժեք, կահույքի և տեխնիկայի տեսակները՝ ոչ բոլորին հասանելի: Քանակական տվյալները ևս վկայում են, որ սիրիահայերի 42%-ը բավարարված չէ բնակարանային պայմաններից: Մյուս կողմից նկատում ենք, որ նրանց մեջ կեսից ավելին (58%), հարմարվողականությունն ցուցաբերելով, դրական է գնահատում կեցության պայմանները՝ համարելով դրանք ժամանակավոր: Ըստ ամերիկացի սոցիոլոգ Տ. Շիբուտանիի՝ ադապտացիան հենց հարմարվողական ռեակցիա է, իսկ այդ ռեակցիաները տեղի են ունենում բոլոր մակարդակներում՝ անհատական-խմբայինից մինչև միջխմբային, ինչն էլ թույլ է տալիս մարդուն ակտիվ մասնակցություն ունենալ շրջապատող միջավայրի անցուդարձին¹⁶³: Փաստացի, կենցաղային պայմաններից ավելի շատ բավարարված են նրանք, որոնք բնակվում են ոչ իրենց բնակարաններում: Փոխարենը, երևանում սեփական բնակարան ձեռք բերած սիրիահայերը, մտովի համեմատություն անցկացնելով իրենց սեփականության հետ, ավելի շատ են դժգոհում անշարժ գույքի վիճակից և կոմունալ-կենցաղային պայմաններից (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 6): Մարգարին քաղաքներում իրավիճակը հակառակն է՝ այն սիրիահայերը, որոնք արդեն սեփական բնակարան են գնել, ընդհանրապես չեն հարմարվում առկա պայմաններին, իսկ վարձակալությունամբ բնակվողների տեսակետները բաժանվում են հավասարաչափ: Ինչպես տեսնում ենք նույն աղյուսակից, սիրիահայերը գյուղե-

¹⁶³ **А. Акименко**, Адаптация личности в современном мире: Меж вуз. сб. науч. тр. Отв. редактор М.В. Григорьева, Саратов: 2011. Вып. 3. с. 7-8.

րում բնակվում են կա՛մ վարձակալ ական տներում, կա՛մ հանրակացարաններում, ընդ որում, նրանք ավելի բարձր են գնահատում վարձակալ ական բնակարանների, քան հանրակացարանների կենցաղային պայմանները:

Այսպիսով՝ սիրիահայերին բնակարանով ու պատճաշ կոմունալ - կենցաղային պայմաններով ապահովելու հարցը եղել և այսօր էլ մնում է որպես հրատապ լուծում պահանջող խնդիր: Սա նաև այն կարևոր գործոններից մեկն է, որն ուղղակի ազդեցություն ունի նրանց՝ Հայաստանում կյանքը շարունակելու որոշման կայացման վրա:

2.2.2 Բաղվածության խնդիրը սիրիահայերի շրջանում

Նոր սոցիալ - տնտեսական միջավայրում խնդիր է առաջանում պարզելու նաև, թե սիրիահայերն ինչպես են իրացնում սեփական ներուժը նոր աշխատանքային, ինչ քայլեր են կատարում աշխատանք գտնելու համար, ինչպես են հարմարվում նոր պայմաններին, ինչ խնդիրների առաջ են կանգնում և այսամենն ինչ հետևանքներ է ունենում նրանց առօրյայի և ապագային ուղղված քայլերի վրա: Սոցիոլոգ Մ. Վեբերը մարդու վարքը հիմնավորում է ռացիոնալության կոնցեպցիայի շրջանակներում: Անհատի գործունեության հիմքում ընկած է սուբյեկտիվ մոտիվացիան. նրա կոնկրետ գործողությունները տանում են դեպի նպատակի իրականացում, որին հասնելու միջոցները բազմաթիվ են: Մարդու նորմատիվ վարքը Վեբերը բացատրում է նրա ռացիոնալության բարձր մակարդակով¹⁶⁴: Ըստ հեղինակի՝ ադապտացված մարդը «ռացիոնալ» է, ինչն էլ կարող ենք ստուգել սույն ուսումնասիրության մեջ՝ զբաղվածության ոլորտում սիրիահայերի գործողությունների միջոցով բացահայտելով նրանց ադապտացվածության մակարդակը:

¹⁶⁴ **М. Вебер**, Избранные произведения. М., 1990, с. 12-25. Տե՛ս նաև **И. Дискин, Е. Аврамова**, Адаптация населения и элит (институциональные предпосылки). Общественные науки и современность. 1997, № 1, с.24, որտեղ հեղինակները, նկարագրելով ադապտացիայի մոտիվացնող գործառնությունը, գրում են, որ այն արտահայտվում է ոչ միայն մարդկանց՝ գոյություն ունեցող իրավիճակում գիտակցաբար կողմնորոշվելու ունակությամբ, այլ նաև սոցիալական վարքի համապատասխան մոդելներ մշակելու և տարբեր ռեսուրսներ ռացիոնալ օգտագործելու ունակությամբ՝ սեփական պահանջմունքներն ու շահերն իրացնելու նպատակով:

Սիրիահայերի զբաղվածության առկա վիճակը ցույց տալու համար ներկայացնենք նրանց կարգավիճակի համեմատական նկարագիրը Հայաստանում և Սիրիայում: Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 5-ի տվյալներից, նրանց դերերի և կարգավիճակի որոշակի փոփոխություն է տեղի ունեցել, որին պետք է հարմարվեն նոր միջավայրում: Սոցիոլոգ Է. Գիդդենսը կարծում էր, որ ադապտացիան սոցիալականացման կամ որոշակի դերեր կատարելուն հարմարվելու գործընթացն է¹⁶⁵: Ջ. Միդը նույնպես, ադապտացիան ուսումնասիրելով անձի դերային հայեցակարգի տեսանկյունից, գրում է, որ անհատի դերային մոդելների և դրույթների ձևավորումը կախված է իր խմբում ներառված մյուս անդամների դերային մոդելներից և դրույթներից¹⁶⁶, իսկ մարդու՝ սոցիալական դերերի մեջ ներգրավման գործընթացը սոցիալական ադապտացիան է:

Աղյուսակ 5. Սիրիահայերի կարգավիճակը՝ Սիրիայում (մինչև 2012 թ.-ը) և

ՀՀ-ում (2014թ.), %

Սոցիալական կարգավիճակը	Սիրիայում	ՀՀ-ում
Ուսանող/ուսանողուհի	4.0	3.0
Տնային տնտեսուհի	27.0	20.0
Թոշակառու (տարիքային, հաշմանդամության)	2.5	12.0
Գործազուրկ	0.0	39.0
Ինքնազբաղված, բիզնեսի սեփականատեր	36.0	13.0
Վարձու աշխատող	30.5	13.0
Ընդամենը	100.0	100.0

Ինչպես տեսնում ենք, գործազուրկ կարգավիճակի կտրուկ փոփոխություն է տեղի ունեցել: Հայերը Սիրիայում, եթե ունեցել են ցանկություն, և ընտանեկան կամ ֆիզիկական հանգամանքները չեն խանգարել, ապա նրանք աշխատել են, իսկ Հայաստանում պատկերն այլ է. նրանց 39%-ը չի կարողանում աշխատանք գտնել, և այս հարցում բազմաթիվ գործոններ ունեն իրենց դերակատարությունը: Գործազուրկների մեջ մեծ մասը (56%) կազմում են արական սեռի ներկայացուցիչները, իսկ տարիքային առումով նկատվում է

¹⁶⁵ Э. Гидденс, Социология. /При участии к. Бердсолл: Пер. с англ/. Изд. 2-е, М., 2005, с. 37-40.

¹⁶⁶ The Timeliness of George Herbert Mead. Edited by Hans Joas and Daniel Huebner. Chicago and London, 2016. p.328. Հասանելի է՝ <https://books.google.am/books?id=JGgpDQAAQBAJ&pg=PA328&lpg=PA328&dq=George+Herbert+Mead.+adaptation&source>, 15.05.2017:

հետևյալ օրինաչափությունը. նրանց գերակշիռ մասը՝ մոտ 81%, գտնվում է 26-55 տարիքային խմբում: Գործազուրկների մոտ 14%-ն էլ 56-65 տարիքային խմբի ներկայացուցիչներն են: Հարցը դիտարկելով կրթության չափանիշի հետ կապի մեջ՝ պարզ է դառնում, որ գործազուրկների կեսից ավելին՝ 56%, ունի թերի միջնակարգ կրթություն: Սակայն քիչ չեն նաև բարձրագույն կրթություն ունեցող սիրիահայերը (մոտ 17%), ովքեր չեն կարողանում հայաստանում աշխատանք գտնել:

Գործազուրկների մոտ 61%-ն է աշխատանք փնտրել հայաստանյան աշխատաշուկայում, 39%-ը գտնվել է պասիվ վիճակում: Աշխատանք փնտրելու միջոցների մեջ 33% բաժին է ընկնում ոչ պաշտոնական ուղիներին, այսինքն՝ նրանք փորձում են իրենց հարազատների, ընկերների, ծանոթների միջոցով աշխատանք գտնել: Սիրիահայերի մի որոշ զանգված էլ (մոտ 19%) աշխատանք ստանալու ակնկալիքով դիմել է ՄՆ: Նույնքանս էլ աշխատանք գտնելու պատասխանատվությունն ամբողջությամբ վերցրել են իրենց վրա՝ անձամբ դիմելով գործատուներին: Նրանք կիրառել են նաև այլ միջոցներ՝ աշխատանքի տեղավորման պետական/մասնավոր գործակալություններ, համացանցում հայտարարություններ, աշխատանքի տոնավաճառներ և այլն:

Աշխատանք չփնտրող գործազուրկ սիրիահայերի 1/3 մասը (մոտ 35%) կարծում է, որ ՀՀ-ում աշխատանք գտնելու հնարավորություն չունի: Այլ պատճառաբանությունների մեջ նշանակալի տեղ ունեն հետևյալ ձևակերպումները՝ «հիվանդ եմ», «չեմ ուզում աշխատել», «գնալու եմ հայաստանից», «չեմ տիրապետում արևելահայերենին»: Խորին հարցազրույցներից ևս բացահայտվել են այն թաքնված գործոնները, որոնք կարևոր հիմք են համարվում աշխատանք փնտրելու նկատմամբ նրանց դիրքորոշման համար՝ ցածր վարձատրություն և աշխատանքային ծանր գրաֆիկ. *«Հնարավորություն եղավ ինձի մարկետի մեջ աշխատելու, բայց երկար էր աշխատանքի ժամերը, եւ աշխատավարձը քիչ էր: Այնպես որ՝ կուզեմ աշխատանք մը ունենալ, որ մեկ օր գոնե արձակուրդ ունենամ, որ էրեխեքուս հետանցընեմ»* (38 տ. կին, գործազուրկ, ք. Երևան)¹⁶⁷:

¹⁶⁷ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

Տնային տնտեսուհի կարգավիճակը ևս հետաքրքիր փոփոխություն է կրել (27-ից դառնալով 20, տե՛ս աղյուսակ 5), քանզի Սիրիայում երբեմնի տնային տնտեսուհիներն այժմ աշխատանք են փնտրում, ոմանք նաև աշխատում են: Սակայն երկու դեպքում էլ այս կարգավիճակը մեծ կշիռ է կազմում, քանզի, ըստ այդ համայնքում ընդունված սովորության, կանայք չեն աշխատում, և ընտանիքը ֆինանսապես ապահովելու գործառույթն իրականացնում է տղամարդը: Այդ մասին է վկայում նաև այն ցուցանիշը, որը ստացվել է հետազոտության արդյունքում՝ հարցվողների մոտ 65%-ը նշել է, որ ընտանիքում հիմնական գումար վատակողը համարվում է տղամարդը, իսկ կնոջը նման դեր վերագրել է միայն 2.2%-ը:

Աղյուսակ 5-ի տվյալներից նկատում ենք, որ փոխվել է նաև ինքնազբաղվածների և վարձու աշխատողների հարաբերակցությունը. Սիրիայում հայերն ավելի մեծ ծավալներով են իրականացրել ձեռնարկատիրական գործունեություն, քան ՀՀ-ում: Այսօր սեփական բիզնես ստեղծելու խոչընդոտները և սիրիահայերին անհանգստացնող պատճառները տարբեր են.

- Շատերի համար Հայաստանը համարվում է ժամանակավոր ապաստան, այդ իսկ պատճառով չեն ցանկանում ներդրումներ կատարել այս ոլորտում:

- ՀՀ-ի հարկային համակարգը Սիրիայի հարկային համակարգի հետ համեմատելու արդյունքում, նաև շուկայի փոքր լինելը հաշվի առնելով՝ նրանց մի մասը շահութաբեր չի համարում սեփական բիզնես ստեղծել:

- Ֆինանսական ռեսուրսներ չկան կամ բավարար չեն բիզնես հիմնելու համար:

Չնայած Սիրիայում ձեռնարկատերերի և ինքնազբաղվածների 24%-ը այժմ էլ շարունակում է զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, և 18.5%-ն էլ աշխատում է մասնավոր հատվածում՝ տարբեր մասնագիտություններով (դեղատանը վաճառող, բուժքույրու երգիչ, գանձապահու վարորդ), սակայն երբեմնի ձեռնարկատերերի մեծ մասը՝ 42.5%-ը, գործազուրկ է Հայաստանում, իսկ 15%-ը հայտնվել է թոշակառու (9%) և տնային տնտես/տնտեսուհի

(6%) կարգավիճակներում: Ստորև տրված են հայերի ինքնագրավածության ու ուղորտները Սիրիայում և Յայ աստանում:

**Աղյուսակ 6. Սիրիահայերի ինքնագրավածության ու ուղորտները
Սիրիայում և ՅԵՅ-ում**

6.1. Սիրիայում	6.2. Յայ աստանում
Ավտոմեքենաների վերանորոգում, վաճառք	Ավտոմեքենաների վերանորոգում
Ոսկյա, արծաթյա այլ զարդերի մշակում/վաճառք	Արծաթյա զարդերի մշակում/վաճառք
Հագուստի, կոշիկի արտադրություն	Թխվածքների արտադրություն/վաճառք
Արվեստ	Ճաշարաններ, արագ սննդի կետեր
Գովազդ	Սիրիական համեմունքների վաճառք
Դեղատնային գործունեություն	Ասեղնագործ սփռոցների, սրբիչների վաճառք
Երկաթագործություն	
Էլեկտրական, կենցաղային տեխնիկայի վերանորոգում/վաճառք	
Անշարժ գույքի առև վաճառք	

Ինչպես տեսնում ենք, Յայ աստանում սեփական ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվողների համար ուղորտները հիմնականում տարբեր են՝ համեմատած Սիրիայի: Միայն առաջին երկուսի դեպքում որոշակի համընկնում է նկատվում, ընդ որում, Յայ աստանում ծառայությունների մատուցման շրջանակը նեղանում է: Օրինակ, եթե Սիրիայում հայ տղամարդիկ զբաղվել են ավտոմեքենաների ներկրմամբ, վերանորոգմամբ և վաճառքով, ապա Յայ աստանում՝ միայն վերանորոգմամբ: Նույնը վերաբերում է նաև զարդերի մշակմանը՝ եթե Սիրիայում հայերը զբաղվել են ոսկյա և արծաթյա զարդերի մշակմամբ և վաճառքով, ապա Յայ աստանում՝ միայն արծաթյա զարդերի: Փաստորեն, շատ ուղորտներ բաց են մնում, և հայերը հնարավորություն չեն ունենում շարունակել Սիրիայում ծավալած ձեռնարկատիրական գործունեությունը: Արդյունքում այլ տարբերակ չգտնելով, նրանք ի ցույց են դնում իրենց ձեռքի աշխատանքները, խոհարարական ձիրքերը՝ միաժամանակ ապրուստի համար գումար վաստակելով: Ժամանակի ընթացքում, օգտվելով իրենց ընձեռած վարկային արտոնություններից, ընդլայնում են մատուցվող ծառայությունների շրջանակը՝ հաջողությունների հասնելով այս ուղորտում: Նրանց հիմնած «Հալեպ»,

«Քեսաբ», «Չաթար» «Թաուկ», «Դերիան» և այլ անվանումներով սրճարան-ռեստորանները դառնում են յուրօրինակ ժամանցի վայր ինչպես սիրիահայերի, այնպես էլ հայաստանցիների համար: Նրանք ոչ միայն կարողանում են հայկական խոհանոցը հարստացնել նոր սիրիական կերակրատեսակներով, այլև նոր շունչ ու մշակույթ հաղորդել սպասարկման ոլորտին: Մինչև վերջերս առկա էր նաև ինտերնետային հարթակ¹⁶⁸, որը թույլ էր տալիս տեղեկատվություն գտնել սիրիահայերի կողմից հիմնած խանութների, ռեստորանների, սրճարանների և այլ բիզնեսների մասին՝ հնարավորություն տալով գործարարներին ընդլայնել ու կայունացնել իրենց հաճախորդների շրջանակը:

Զբաղվածությամբ հարցը համադրելով հարցվողների սեռի հետ՝ պարզում ենք, որ 33-ում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող տղամարդիկ երկու անգամ շատ են կանանցից, իսկ վարձու աշխատողների պարագայում՝ երեք անգամ:

Վերևում բերված աղյուսակ 5-ի տվյալներից նկատում ենք, որ սիրիահայերի 13%-ը հանդես է գալիս որպես վարձու աշխատող տարբեր ոլորտներում: Նրանց մեծ մասը զբաղվում է արժաթի մշակմամբ/առևտրով՝ 21%, մշակույթի և արվեստի ոլորտում՝ 12.5%: Հավասարաչափ (8.3%) հանդիպել են դեղատներում, ռեստորաններում, արագ սննդի կետերում աշխատող սիրիահայերը: Նրանք իրենց փոքր դերակատարումն ունեն նաև ՀՀ առողջապահության, առևտրի, սպասարկման, ՏՀՏ ոլորտներում, զբաղվում են տպագրական գործով և գյուղատնտեսությամբ: Վերջիններս սեզոնային աշխատողներ են, որոնք գյուղատնտեսական տարվա սկսվելուն պես աշխատում են ֆերմերների մոտ:

Սիրիահայ ընտանիքների 40%-ը եկամուտ չի ստանում ո՛չ ինքնազբաղվածությամբ, ո՛չ վարձու աշխատանքից (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 6): Նման ընտանիքների 73%-ը ապրում է խնայողությամբ ունենների հաշվին (սիրիահայ ընտանիքների եկամտի աղբյուրները մանրամասն կներկայացնենք ստորև): Սրա հետ մեկտեղ, գրեթե հավասարաչափ (70%) նրանք օգտվում են պետական/հասարակական օգնությամբ: 2017 թ. հետազոտության տվյալներով՝

¹⁶⁸ Հասանելի էր՝ <http://www.siramark.am/en/explore>, 23.06.2018, (կայքն այժմ չի գործում):

նշանակալի բարելավում է նկատվում զբաղվածության առումով. 56%-ն աշխատում է, ընդ որում, նրանց կեսը ինքնազբաղված է: Գործազուրկ կարգավիճակը շարունակվում է 16% սիրիահայերի համար՝ գրեթե 2.5 անգամ պակաս 2014թ. համեմատ:

Չանտեսելով ՀՀ-ի սոցիալ-տնտեսական վիճակը՝ սիրիահայերի գործազրկության նման մակարդակն ինչ-որ չափով բացատրվում է նաև նրանց ունեցած մասնագիտությամբ և կրթությամբ (սիրիահայերի մասնագիտական նկարագիրը և կրթական մակարդակը տրված են 1.4 ենթագլխում, էջ 51): Ինչպես նշել էինք վերևում, նրանց 31%-ը մասնագիտությունն չունի և միայն 23%-ն ունի բարձրագույն կրթություն, և եթե դիտարկենք հայկական աշխատառուկայում առաջարկ-պահանջարկի տեսանկյունից՝ կարող ենք ասել, որ նրանց կրթական ու մասնագիտական առաջարկը համապատասխան չէ տեղի աշխատառուկայի պահանջարկին, քանի որ ՀՀ-ի այսօրվա աշխատառուկան մեծամասամբ պահանջում է բարձրագույն որակավորմամբ մասնագետներ:

Սիրիահայերի համար աշխատանքի առկայությունը դեռևս բավարար պայման չէ սոցիալական խնդիրները լուծելու համար, քանզի, հայ տնվելով այլ միջավայրում, նրանք աշխատավարձից բավարարվելու և դրան հարմարվելու խնդիրների առջև են կանգնած: Ըստ ուսումնասիրության արդյունքների՝ աշխատող սիրիահայերի մեծ մասը՝ 58.5%, բավարարված չէ եկամտի չափից: Եթե հարցը դիտարկենք տարիքի հետ կապի մեջ, ապա կտեսնենք, որ տարիքային բոլոր խմբերում անբավարարվածության ցուցանիշը բարձր է, ընդ որում, 56-ից բարձր տարիքային խմբում ընդհանրապես բացակայում է բավարարվածության զգացումը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 7): Եվ, ինչպես տեսնում ենք, տղամարդիկ համեմատաբար ավելի դժգոհ են աշխատավարձից, քան՝ կանայք: Նրանց հետ անցկացված խորին հարցազրույցները ևս վկայում են այդ մասին. «Օգնությո՜ւն նենդի միջոցով ընտանիքիս հավելյալ ծախսերը կհոգամ: Ասենք, անցած ամիս ես չէի սպասում, որ իմ հոսանքս 51000 կըլլար, միա՛յն հոսանքս: Բոլոր օգնությունները ինձի քիչ մը առաջ կտանին: Ամսեկան առած փողս հազիվ տուն, ծախս, կոմունալ ծախսեր, եր-

թել եկ» (39 տ. տղամարդ, աշխատող, ք. Աբովյան)¹⁶⁹: «Չեմ կըրնա քսել՝ իմ աշխատանքով ընտանիք կպահեմ, բայց կանացի ծախսերը կհոգամ: Որ ամուսինս չաշխատեր, մենք չէինք կըրնա ապրել» (27 տ. կին, ինքնազբաղված, Երևան)¹⁷⁰:

Ինչպես նկատում ենք նույն գծապատկերից, անբավարարվածության ցուցանիշն անհամեմատ ավելի մեծ է նաև վարձու աշխատողների պարագայում՝ նրանց միայն 1/4 մասն է բավարարված վարձատրության ունից, մինչդեռ ինքնազբաղվածների կեսից ավելին բավարարում է սեփական գործունեության արդյունքում ստացված եկամտի չափը:

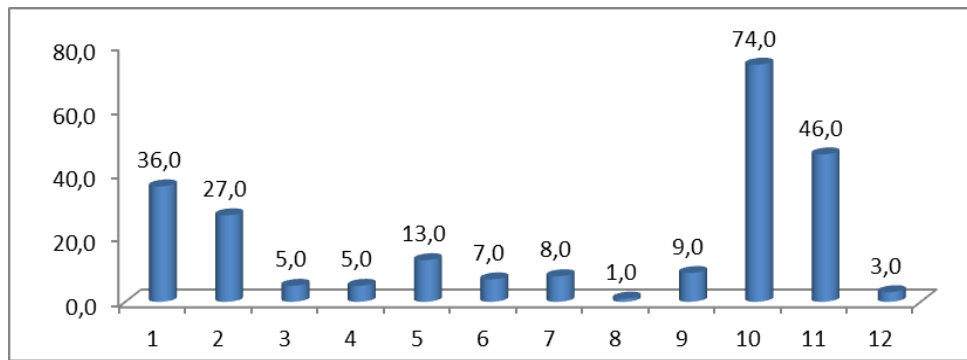
Բացի վարձատրության ունից՝ սիրիահայերի համար կարևոր են նաև աշխատանքային այլ պայմաններ, ինչպիսիք են գրաֆիկը, գործընկերների հետ հարաբերությունները, աշխատանքային իրավունքների պաշտպանությունը և այլն: Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ աշխատողների 3/4 մասն իր սիրած աշխատանքն է կատարում (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 7): Չնայած սրան, մեկ երրորդից ավելին՝ 37.5%-ը, կարծում է, որ աշխատանքային գրաֆիկը ծանրաբեռնված է: Նրանք ավելի շատ իգական սեռի ներկայացուցիչներն են, քան՝ արական, և ավելի շատ ինքնազբաղվածները, քան վարձու աշխատողները (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 8): Մյուս ցուցիչների դեպքում սիրիահայերի տրամադրվածությունը դրական է, քանզի նրանց միայն 16.6%-ն է հաստատել լարված հարաբերությունների առկայությունը գործընկերների հետ և գործատուի կողմից աշխատանքային իրավունքների ոտնահարումը:

Աշխատավարձից և ինքնազբաղվածության եկամտից բացի՝ սիրիահայ ընտանիքները նաև այլ աղբյուրներից են եկամուտ ստանում (տե՛ս գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Սիրիահայ ընտանիքների եկամտի աղբյուրները, %

¹⁶⁹ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

¹⁷⁰ Նույն տեղում:

1. Աշխատավարձ ,
2. Եկամուտ բիզնեսից ,
3. Եկամուտ Սիրիայում անձնական կամ ընկերների հետ համատեղ բիզնեսից ,
4. Օգնություն Սիրիայի հարազատներից , ընտանիքի անդամներից ,
5. Օգնություն այլ երկրներում ապրող հարազատներից , ընտանիքի անդամներից ,
6. Օգնություն ՀՀ-ում ապրող հարազատներից , ընկերներից ,
7. Եկամուտ բանկում ներդրված ավանդից ,
8. Եկամուտ ինչ -որ գույքի վարձակալությունից ,
9. Թոշակ /նպաստ ,
10. Պետական , հասարակական օգնություն ,
11. Խնայողություններ ,
12. Եկամտի այլ աղբյուր (թանկարժեք իրերի վաճառք և այլն):

Ինչպես տեսնում ենք, ընտանիքների մեծ մասը (74%) 2014թ. դրությամբ օգտվում էր պետական, հասարակական օգնություններից. տեղական և միջազգային բազմաթիվ ԲԿ-ներ իրենց նյութական և ֆինանսական օժանդակությունն էին ցուցաբերում Հայաստանում բնակվող սիրիահայերին՝ ընդհուպ մինչև բնակավայրերի փոխառուցում: Սիրիահայ ընտանիքների մոտ կեսը՝ 46%, ապրում է նաև Սիրիայում կուտակած սեփական խնայողությունների հաշվին: «Ընդհանրապես քիչ է եկամուտը Հայաստանին մեջ՝ համեմատ մյուս երկրներում: Մենք մի ամիս ալ Լիբանան մնացինք՝ մինչեւ հոս գալը: Հոն ալ սղությունը այստեղից ավելի բարդ էր, թանկ էր ամեն ինչ, սուղ էր՝ ու տեստեղերը, հագուստը, վճարումները, բայց աշխատավարձքն էր բարձր: Իսկ Սուրիա մենք հանգիստ ապրում էինք: Կըրնա աշխատավարձքը շատ էր, բայց ծախսը բան մը չէր: Այստեղ ֆինանսական խնդիրները չուծում

ենք մեր խնայողություններով, բայց ադիկամաշում է: Ամեն ամիս մի քիչ, մի քիչ, էհ՝ վե՞րջը» (56 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹⁷¹:

Ինչպես վկայում են հետազոտության արդյունքները, այդ օրերին սիրիահայերին ֆինանսապես օգնելու պատասխանատվություն են վերցրել նաև այլ երկրներում ապրող բազմաթիվ հայեր, քանզի 13% ընտանիքներ ապրում են այդ երկրներում բնակվող իրենց հարազատների և ընտանիքի անդամների փոխանցած գումարների շնորհիվ: Այս հարցում իրենց փոքրներդրումն ունեն Յայաստանում ապրող հայերը. 6% ընտանիքներ օժանդակություն են ստանում նաև ՀՀ-ում ապրող իրենց հարազատներից: Չնայած լարված և անկայուն իրավիճակին՝ 2014թ. ընթացքում Սիրիան ևս ֆինանսական աղբյուր է համարվել Յայաստան տեղափոխված հայերի համար. հետազոտությանը մասնակցած ամեն քսաներորդ (5%) ընտանիք ապրում է Սիրիայում գործող իրենց կամ ընտանեկան բիզնեսից ստացված եկամուտներով և դեռևս այնտեղ ապրող ընտանիքի անդամների փոխանցած գումարներով (գծապատկեր 1-ում 3 և 4 կետերը):

Ըստ 2017 թ. հետազոտության արդյունքների՝ եկամտի աղբյուրների տկոսային բաշխվածությունը ոչ միայն փոխվում է (աշխատավարձ՝ 64%, թոշակ/նպաստ՝ 32%, բիզնեսից եկամուտ՝ 20%, պետական/հասարակական օգնություն՝ 28%, օգնություն արտերկրից՝ 16%, օգնություն Սիրիայից՝ 8%, խնայողություններ՝ 4%, օգնություն ՀՀ-ի բարեկամներից՝ 4%), այլ նաև հետաքրքիր վերլուծության հիմք է դառնում: Համեմատության արդյունքում տեսնում ենք, որ այսօր նրանց համար համեմատաբար կայուն եկամտի աղբյուրներ են հանդիսանում աշխատավարձն ու թոշակ/նպաստը: Կտրուկ կրճատվում է այն ընտանիքները թիվը, որոնք ապրում են խնայողությունների և պետական/հասարակական օգնությունների հաշվին: Թեպետ շարունակվում են արտերկրից, Սիրիայից, ՀՀ-ից օգնությունները, սակայն այստեղ ևս նկատվում է դրանց չափաբաժնի փոփոխություն:

Չնայած նրանց եկամտի աղբյուրները բազմազան են, սակայն բավարար չեն ծառացած բազմաթիվ սոցիալական խնդիրները լուծելու համար: Եվ պատահական չէ, որ շատ սիրիահայեր

¹⁷¹ Նույն տեղում:

ապագային առնչվող հարցը ուղղակիորեն կապում են դրա հետ: «Ի՞նչ պայմանների փոփոխության դեպքում չեք մեկնի Հայաստանից» հարցադրմանը նրանց մեծ մասը աշխատանք/լավ աշխատանք ունենալն ու բարձր վարձատրությունն են համարել պարտադիր գործոններ՝ ՀՀ-ում մնալու համար (համապատասխանաբար, 46.1%, 17.1%):

Այսպիսով՝ հայաստանյան սոցիալ-տնտեսական կյանքին հարմարվելու հարցում աշխատանքը կարևոր դեր ունի սիրիահայերի համար, սակայն այն ձեռք բերելու գործընթացը բավական բարդ է, դրան խոչընդոտող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնները՝ բազմաթիվ, որոնցից ամենակարևորներն են՝

- Կրթության անհամապատասխանությունը աշխատաշուկայի պահանջներին,
- Լեզուների, մասնավորապես, արևելահայերենի և ռուսերենի չիմացությունը,
- Աշխատանքի դիմաց ցածր վարձատրությունը,
- Սիրիահայերի համար անսովոր աշխատանքային գրաֆիկը,
- Բարձր հարկերը,
- ՀՀ-ում մշտական բնակություն հաստատելու ցանկության բացակայությունը:

2.3. Սիրիահայերի մասնակցությունը ՀՀ-ի հասարակական և քաղաքական կյանքին

Սիրիայում ակտիվ գործունեություն են ծավալել ազգային քաղաքական կուսակցությունները՝ ՄԴՀԿ, ՌԱԿ և ՀՀԴԿ, որոնք համայնքային խնդիրների լուծման նպատակով համագործակցել են եկեղեցու հետ: Հիմնական գործող ուժերը քանակով ավելի մեծ դաշնակցականներն են և հնչակյանները, իսկ ռամկավարներն իրենց ակտիվությամբ երրորդ տեղում են: Սիրիայի քաղաքացիությունն ստանալը¹⁷² կարևոր նշանակություն ունեցավ հայերի համար՝ սիրիական հասարակությանն ինտեգրվելու հարցում՝ աստիճա-

¹⁷²1924թ. հունիսի 12-ին Ազգերի լիգան սիրիահայերին տրամադրում է ինքնության վկայագրեր, նույն թվականի ամռանը՝ նաև Սիրիայի քաղաքացիություն (տե՛ս Ա. Փաշայան, Լ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 11):

նաբար մասնակցելով քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, հասարակական, մշակութային զարգացումներին:

Ընդհանրապես, սփյուռքահայ համայնքներն իրականացնում են հետևյալ հիմնական գործառնությունները՝ Եթնիկ մշակույթի պահպանում, զարգացում, ամրապնդում, Եթնիկ խմբի սոցիալական իրավունքների պաշտպանություն, տնտեսական և քաղաքական գործառնություն: Ատենախոսության սույն ենթագլխում կանգ ենք առել սփրիահայերի հասարակական և քաղաքական կյանքին մասնակցելու և դիրքորոշումների վերլուծության վրա: Սփրիահայ համայնքի կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ անցկացված հարցազրույցների¹⁷³ վերլուծության միջոցով դուրս ենք բերել սփրիահայերի՝ մինչև պատերազմն առկա հասարակական-քաղաքական կյանքի ընդհանուր պատկերը.

1. Հայերը Սփրիայում ապրել են որպես հավասար իրավունքներ ունեցող քաղաքացիներ, սակայն պետական մարմիններում և կառույցներում նրանց մասնակցությունը սահմանափակ է եղել, մանավանդ իշխանական քաղաքական վերնախավում: Եղել են հայ ներկայացուցիչներ Հալեպի և Լաթաքիայի քաղաքապետարաններում և նահանգային խորհուրդներում: Հայերին արգելված չի եղել քաղաքականությամբ զբաղվել, սակայն դրանով չեն զբաղվել՝ հայ ապահպանության, գաղութի ներքին հարցերի կազմակերպմամբ զբաղված լինելու պատճառով¹⁷⁴:

2. Սփրիական պետությունը հայերին մեկ կամ երկու տեղ է հատկացնում խորհրդարանում: Այդ քանակն ավելին է եղել, սակայն վերջին շրջանում է նվազել՝ պայմանավորված ժողովրդագրական գործոնով: Հայ պատգամավորն ընտրվում է մեծամասնական ցուցակով և համարվում Հայոց Բերիո թեմի առաջնորդարանի թեկնածու: 2016թ. ապրիլին Սփրիայի խորհրդարանական ընտրություններին ընդառաջ Հալեպի հայ համայնքի երեք կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ ընտրել են հալեպահայ համայնքը ներկայացնող յոթ թեկնածուների¹⁷⁵: Դամասկոսում

¹⁷³ Նույն տեղում, էջ 39-126:

¹⁷⁴ Նույն տեղում, էջ 47-48:

¹⁷⁵ «Հայ տնի են Սփրիայի խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցող հալեպահայ թեկնածուների անունները»: Հասանելի է՝

ևս առաջադրվել են երեք թեկնածուներ¹⁷⁶: Հայ պատգամավորներ են ընտրվում երկուսը՝ Բերիո թեմի մամլո խոսնակ Ժ. Ռեիսյանը և պատմաբան, թարգմանիչ դոկտոր Ն. Արիսյանը¹⁷⁷:

3. Սիրիահայերը զգալի ազատություններ են ունեցել Հայոց ցեղասպանության հարցերին անդրադառնալու առումով, սակայն որևէ լուրջ քայլ չեն կատարել՝ գիտակցելով թուրք-սիրիական հարաբերությունների կարևորությունն այս հարցում: 1990-ականներին Սիրիայի և Թուրքիայի լարված հարաբերությունների պատճառով հնարավոր է եղել Հայոց ցեղասպանության և Հայկական հարցի մասին հրատարակել գիտագործնական արաբալեզու գրականություն: Սակայն, երբ երկկողմ հարաբերությունները կարգավորվել են, արաբերենով հակաթուրքական գրականության լույսընծայումը անհնար է դարձել: Դրանից հետո այս հարցերի շուրջ քարոզչական աշխատանքներն իրականացվել են բացառապես հայերենով և միայն հայ համայնքի համեմատաբար նեղ շրջանակներում¹⁷⁸:

Մեծ հաշվով, սիրիահայերը ապաքաղաքականացված են եղել, սակայն ստեղծված իրավիճակում՝ սիրիական իշխանության ընդդիմության առճակատման համատեքստում, նրանք արդեն չեզոք չէին, ունեին իրենց դիրքորոշումը՝ աջակցել իշխող վարչակարգին՝ նրամեջ տեսնելով ազգային գոյության և անվտանգության երաշխիքները: Համոզված էին, որ նախագահի հեռացումը կարող է խարխլել Էթնիկ և կրոնական հանդուրժողականության այն կայուն մթնոլորտը, որ ձևավորվել էր Սիրիայում Ալ-Ասադների իշխանության օրոք: Կարծում ենք, որ հայերն այլ դիրքորոշում չէին կարող որդեգրել՝ հաշվի առնելով, որ ընդդիմադիրներին աջակցում է Թուրքիան, որը շահագրգռված է ոչ միայն Սիրիայում հայերի դիրքերի թուլացմամբ, այլև գործում է միջազգային ասպարեզում Հայոց ցեղասպանության հարցի միջազգային ճանաչման դեմ:

<https://armenpress.am/arm/news/839882/haytni-en-siriayi-khorhraranakanyntutyunnerin-masnacox.html>, 17.03.2016:

¹⁷⁶«Սիրիայի խորհրդարանական ընտրություններին Հալեպից առաջադրվել է 15, Դամասկոսից՝ 3 հայ թեկնածու»: Հասանելի է՝ <http://armenpress.am/arm/news/838895/>, 10.03.2016:

¹⁷⁷«Սիրիայի խորհրդարանում երկու հայ պատգամավոր կլինի»: Հասանելի է՝ <http://hayernaysor.am/archives/175574> 20.04.2016:

¹⁷⁸ Ա. Փաշայան, Լ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 117:

Փաստորեն, Սիրիայում հայերը որդեգրել են իրենց՝ որպես սփյուռքի գործառնության առաջնահերթությունները՝ էթնիկ մշակույթի պահպանում ու զարգացում, սեփական սոցիալ-մշակութային միջավայրի ձևավորում, ընդունող երկրի տնտեսության զարգացման ոլորտում առավել ագույն ներդրում, և հետո, անհրաժեշտության դեպքում, քաղաքական դիրքորոշումների հիմնավորված ձևակերպում: Հայ տնվելով ՀՀ-ում՝ նրանք բախվում են այլ իրականության, հետևաբար, այլ առաջնահերթությունների ձևակերպման անհրաժեշտության հետ: Սիրիահայերի համար փոխվում է ոչ միայն մշակութային կյանքը, սոցիալական կենցաղն ու տնտեսական համակարգը, որում նրանք որոշակի դիրք էին զբաղեցնում և որոշակի կարգավիճակի կրողներ էին, այլ նաև քաղաքական համակարգը: Արդյունքում, անխուսափելի է դառնում քաղաքական կյանքի վերաբերյալ որոշակի դիրքորոշումների ձևավորումը, վարքային մակարդակում դրանց արտահայտումը, մի խոսքով, նոր հասարակական-քաղաքական միջավայրին հարմարվելու գործընթացի մեջ մտնելը, որի ժամանակ նրանք կարող են կա՛մ ինտեգրվել, կա՛մ արտամղվել: Բիհևորիստներ Լ. Շաֆֆերը և Է. Շոբենը, ադապտացիան դիտարկելով խթան-ռեակցիա սխեմայի միջոցով, այն մեկնաբանում են որպես անհատական վարքային գործողություն, որի ժամանակ միջավայրի ազդեցությունը միշտ հանդես է գալիս որպես պատնեշ՝ խանգարելով անհատին իրականացնել իր նպատակները: Մարդը հաջողությամբ ադապտացվում է, եթե հաղթահարում է բոլոր պատնեշները՝ իր ուզածին հասնելու համար: Հակառակ դեպքում, նա համարվում է ապաադապտացված¹⁷⁹: Մեր կողմից մշակվել է սիրիահայերի՝ քաղաքական և հասարակական կյանքին հարմարվելու գործընթացի ուսումնասիրության կոնկրետ ցուցիչներ, որոնք չափվել են նրանց հետ ձևայնացված հարցազրույցների ժամանակ:

**Աղյուսակ 7. ՀՀ քաղաքականությամբ սիրիահայերի
հետաքրքրվածությունը՝ ըստ սեռի, %**

Հետաքրքրվածություն	Սեռ	
--------------------	-----	--

¹⁷⁹Г. Самара, Социокультурная адаптация молодежи в период радикальных трансформаций. М., 2004. с. 84-85.

ՀՀ թյամբ	Քաղաքական - Արական	Իգական	Ընդամենը
Այո	17.0	21.0	38.0
Ոչ	32.0	30.0	62.0
Ընդամենը	49.0	51.0	100.0

Ըստ քանակական ցուցանիշների՝ սիրիահայերի կեսից ավելին չի հետաքրքրվում ՀՀ-ի քաղաքական կյանքով, որում գրեթե հավասարաչափ ներգրավվածություն ունեն և՛ արական, և՛ իգական սեռի ներկայացուցիչները (տե՛ս աղյուսակ 7): Հարցը համադրելով տարիքի հետ՝ տեսնում ենք, որ առկա է որոշակի միտվածություն. տարիքի աճին զուգահեռ փոքրանում է չհետաքրքրվածների թիվը. եթե 18-35 տարեկան սիրիահայերի շրջանում քաղաքականությամբ չհետաքրքրվողները 1.7 անգամ ավելին են հետաքրքրվողներից, ապա ավագ սերնդի ներկայացուցիչների մեջ՝ 1.5 անգամ:

Հետաքրքիր ցուցանիշ է արձանագրել հարցի համադրությունը՝ Հայաստանում ապրելու ժամանակահատվածով պայմանավորված (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 9): Հայաստանի քաղաքական կյանքը առավելագույնս ակտիվ վիճակում է պահում առաջին տարում ժամանողներին, այսինքն՝ նորեկների կեսին՝ 50%: Այնուհետև կիսով չափ (24%) նվազում է նրանց հետաքրքրվածության մակարդակը՝ պայմանավորված նոր միջավայրում իրենց կենսագործունեության համար այլ առաջնահերթությունների ձևակերպմամբ՝ աշխատանքի, կենցաղային խնդիրների, ինչպես նաև կրթական և առողջապահական հարցերի կարգավորում: Ավելի վաղ եկողներն արդեն, փոքրիշատե հաղթահարելով նշված պատենշները, սկսում են հետաքրքրություն ցուցաբերել ընդունող երկրի քաղաքական համակարգի նկատմամբ՝ փորձելով դրա դրական և բացասական արտահայտումները գտնել իրենց առօրյակյանքի վրա¹⁸⁰:

Հետագայում սիրիահայերը, հնարավորություն ունենալով վարքային մակարդակում արտահայտելու իրենց վերաբերմունքը քաղաքական գործընթացների նկատմամբ, պասիվություն են դրսևորում (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 10): Օրինակ, 2013թ. նախագահական ընտրությունների ժամանակ, չնայած որ նրանց մոտ 2/3-ը

¹⁸⁰ **Գ. Հակոբյան**, Սիրիահայերի քաղաքական մասնակցության առանձնահատկությունները ՀՀ-ում, «Բանբեր երևանի համալսարանի», Եր., 2016, էջ 52:

(68%) կա՛մ հնարավորություն չի ունեցել մասնակցել ընտրություններին՝ քաղաքացիություն չունենալու պատճառով, կա՛մ դեռևս մուտք չի գործել Հայաստան, այնուամենայնիվ, իրական ընտրողների կեսից ավելին չի մասնակցել ընտրություններին: Այս զանգվածի մեջ, ինչպես տեսնում ենք, գերակշիռ մաս կազմում են կանայք: Տղամարդիկ մեծ զանգված կազմում են այն խմբում, որի մի մասը տվյալ ժամանակահատվածում դեռևս մուտք չի գործել Հայաստան, իսկ մի մասն էլ բացակայել է երկրից աշխատանքի և այլ պատճառներով:

Հարցը համադրելով զբաղվածության գործոնի հետ՝ տեսնում ենք, որ այն ևս նշանակալի ազդեցություն ունի սիրիահայերի քաղաքական ակտիվության վրա: Տեսնում ենք, որ ակտիվ զանգվածը, որի մեջ մտնում են գործազուրկները, տնային տնտեսուհիներն ու թոշակառուները, հանդես է գալիս նաև քաղաքականապես ոչ ակտիվ դերում. ընտրություններին չմասնակցողների մեջ նրանք գրեթե երկու անգամ ավելին են, քան տնտեսապես ակտիվ զանգվածը, որի մեջ ներառված են տարբեր ոլորտներում աշխատող սիրիահայերը, ինքնազբաղվածներն ու ուսանողները:

Սիրիահայ համայնքում գործող բազմաթիվ միություններին անդամակցությունը դադարեցնելով՝ հայաստանյան միջավայրում նրանց կենսագործունեությունը ենթարկվում է որոշակի փոփոխությունների՝ կարևոր դարձնելով քաղաքական և հասարակական կառույցներում ներգրավվելու հարցը: Հարցվողների 14%-ը կուսակցական պատկանելիություն ունի (տե՛ս աղյուսակ 8), ընդ որում, պատկանելիությունը ենթադրում է ինչպես Սիրիայում, այնպես էլ Հայաստանում ֆորմալ անդամակցություն այս կամ այն կուսակցությանը:

Աղյուսակ 8.Սիրիահայերի կուսակցական, հասարակական, քաղաքացիական ակտիվությունը՝ ըստ սեռի, %

Ակտիվության ձևերը	Պատկանելիությունը		Ընդամենը	Սեռը		Ընդամենը
	Այո	Ոչ		Արական	Իգական	
Կուսակցական պատկանելիությունը	14.0	86.0	100.0	69.2	30.8	100.0
Հասարակական կառույցի պատկանելիությունը	8.0	92.0	100.0	85.7	14.3	100.0

կանել ի ու թյ ու նը						
Քաղաքացիական ակտի- վ ու թյ ու նը (ց ու յ ց եր, նախաձեռն ու - թյ ու ն ն եր)	5.0	95.0	100.0	80.0	20.0	100.0

Ինչպես տեսնում ենք, սիրիահայերի շրջանում որևէ կուսակցության անդամակցելու հարցը սերտորեն կապված է սեռի հետ: Ըստ աղյուսակ 8-ի տվյալների՝ կուսակցական պատկանելի ու թյ ու ն ու ն եց ո ղ ն եր ի մեջ երկու երրորդից ավելին տղամարդիկ են: Փաստորեն, սիրիահայ համայնքում ևս քաղաքական դաշտում կանանց ներգրավված ու թյ ու նը եթե չի արգելվում, ապա չի էլ խրախուսվում: Սակայն գործող ավանդական կուսակց ու թյ ու ն ն եր ու մ կանանց անդամակց ու թյ ու նը չի սահմանափակվում միայն քաղաքական գործ ու ն ե ու թյ ու ն ամբ, նրանք նաև մեծածավալ բարեգործական աշխատանքներ են կատարում համայնքի համար: Քաղաքացիական ակտիվ ու թյ ու ն, ց ու յ ց եր ի, հասարակական նախաձեռն ու թյ ու ն ն եր ի դեպքում ակտիվ ու թյ ու ն ց ու ց աբ եր ո ղ ն եր ը հարյ ու ը ի մեջ ընդամենը հինգն են, իսկ նրանց մեջ տղամարդիկ չորս անգամ ավելի շատ են կանանց համեմատ: Հասարակական կառ ու յ ց ն եր ի ն անդամակցելու հարցում ևս տեսնում ենք սիրիահայ տղամարդկանց գերակայ ու թյ ու նը կանանց նկատմամբ: Այս տվյալները թ ու յ լ են տալիս խոսել այնպիսի իրա-
կան ու թյ ու ն մասին, որ ու մ կանայք արտամղված են հասարակական և քաղաքական կյանքից: Թեպետ տվյալները Հայաստանում անցկացված հետազոտ ու թյ ու ն ից են, սակայն դրա նախապատմ ու թյ ու նը գալիս է Սիրիայից, որտեղ հայ համայնքում ընդ ու ն ված չէ կնոջ՝ տնից դ ու ը ր ս աշխատելը¹⁸¹, հասարակական-քաղաքական գործ ու ն ե ու թյ ու ն ամբ զբաղվելը՝ մեծամասամբ պայմանավորված այլ կրոնական և էթնիկ միջավայր ու մ ապրել ու հանգամանքով:

Սակայն, հարկ է նշել նաև, որ իրավիճակը որոշակի փոփոխ ու թյ ու ն ենթարկվեց 2018թ. ապրիլ -մայիս ամիսներին Հայաստանում տեղի ու ն եց ած համազգային շարժման օրերին՝ ոչ միայն մեծացնելով սիրիահայերի ակտիվ ու թյ ու ն մակարդակը, այլ նաև տղամարդկանց հետ միասին կանանց մասնակց ու թյ ու ն ց ու ց ա ն ի -

¹⁸¹Г. Акопян, Роль трудоустройства при адаптации сирийских армян в Армении (социологическое исследование), Диаспоры, Независимый научный журнал, 1-2, М., 2015, с. 175.

շը: Բացի այդ, նոր կառավարության ձևավորումից հետո նաև սիրիահայերը ներգրավվեցին, օրինակ, ՍՆ և այլ գերատեսչությունների մեջ, ինչը, կարծում ենք, մեծ ոգևորության առիթ հանդիսացավ համայնքի համար:

Սիրիահայերի կուսակցական պատկանելիության հարցը քննարկել ենք մի քանի ցուցիչների հետ կապի մեջ՝ փորձելով պարզել՝ արդյո՞ք այն որևէ դերակատարություն ունի նրանց հետագա գործողությունների մեջ հասարակական և քաղաքական ակտիվության համատեքստում (տե՛ս աղյուսակ 9):

**Աղյուսակ 9.Քաղաքական կուսակցությունների նպատկանշ
սիրիահայերի ակտիվությունը, %**

Ակտիվության ձևերը	Այո	Ոչ	Ընդամենը
Հետաքրքրվածությունը ՀՀ քաղաքականությանը	54.0	46.0	100.0
Մասնակցությունը ընտրություններին	50.0	50.0	100.0
Քաղաքացիական ակտիվությունը	31.0	69.0	100.0
Անդամակցությունը հասարակական կառույցին	23.0	77.0	100.0

Ըստ ուսումնասիրության արդյունքների՝ կուսակցական պատկանելիություն ունեցող սիրիահայերի մեջ ավելի շատ են ՀՀ քաղաքականությանը հետաքրքրվողները՝ 54%: Միևնույն ժամանակ, բավական մեծ թիվ է կազմում կուսակցական, բայց ՀՀ քաղաքականության նկատմամբ անտարբեր զանգվածը: Հիմնական պատճառն այն է, որ Սիրիայում կուսակցությունները մեծամասամբ ազգապահպան գործառույթներ են իրականացրել՝ իրենց շուրջ ձևավորված ներհամայնքային կառույցներով, ի տարբերություն Հայաստանի, որտեղ դրանք կարևոր դերակատարում ունեն քաղաքական գործընթացներում՝ երկրի իշխանության համար պայքարելու, այն իրականացնելու և վերահսկելու գործառույթներ իրականացնելով: Այդ փաստն էլ հենց շատերի համար քաղաքական անտարբերության պատճառ է դառնում:

Ընտրություններին մասնակցության հարցում ստացել ենք հավասար զանգվածներ՝ կուսակցական պատկանելիություն ունեցող սիրիահայերի ուղիղ կեսն է մասնակցել ՀՀ վերջին նախագահական ընտրություններին: Սակայն այս առումով ևս կարող ենք արձանագրել նրանց կողմից քաղաքական գործընթացների նկատմամբ անտարբերության մասին, քանզի, ըստ ՀՀ-ում ձևավորված

քաղաքական մշակույթի, կուսակցություններին անդամակցությունը ենթադրում է առավելագույն մասնակցություն երկրում տեղի ունեցող ցանկացած մակարդակի ընտրություններին: Քաղաքացիական ակտիվության և հասարակական կառույցներին անդամակցության պարագայում էլ նկատում ենք, որ նվազում է կուսակցական սիրիահայերի ակտիվությունը՝ առաջին դեպքում հասնելով մոտմեկ երրորդ (31%), իսկ երկրորդ դեպքում՝ մոտ մեկ չորրորդ (23%) հարաբերակցության: Տվյալներից ելնելով՝ կարող ենք փաստել, որ ԲԿ պատկանելիությունը չի ենթադրում ՀԿ-ներին անդամակցություն, առավել ևս, քաղաքացիական նախաձեռնության կամ ինչ-որ ցույցերի պարտադիր մասնակցություն:

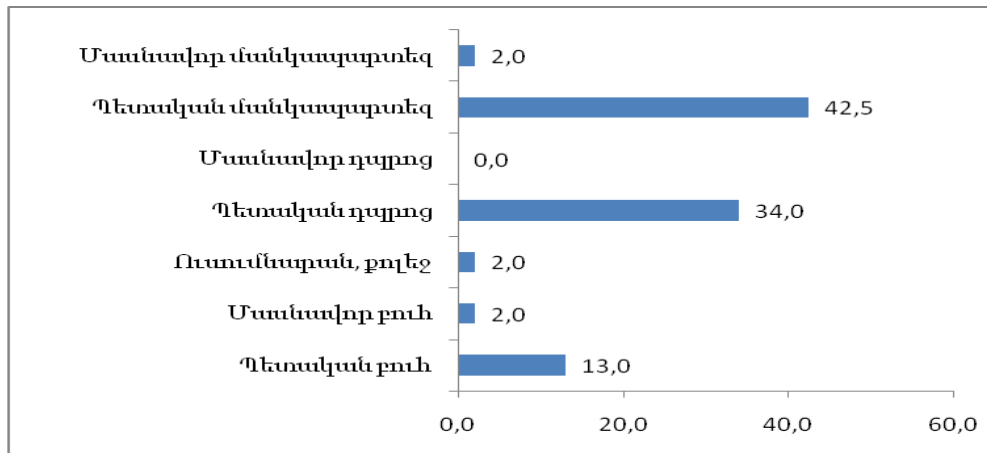
Այսպիսով՝ Սիրիայի քաղաքական կյանքում հայերը համեմատաբար ոչ ակտիվ դերակատարություն են ունեցել՝ պայմանավորված նրանց գործառնության առաջնահերթություններով: Տեղափոխվելով Հայաստան և հայտնվելով այլ հասարակական-քաղաքական միջավայրում՝ նրանք կանգնած են այդ միջավայրին հարմարվելու անհրաժեշտության առջև, այլապես, քաղաքական հետաքրքրվածության պակասը/բացակայությունը, հասարակական-քաղաքական գործընթացներին չմասնակցելու միտվածությունը նրանց զրկում են ՀՀ-ի իրավ քաղաքացիներ լինելու և զգալու հնարավորությունից: Նշենք, որ կուսակցական պատկանելիություն ունեցող սիրիահայերը համեմատաբար ակտիվ խումբ են համարվում՝ նախ Հայաստանի ներքաղաքական անցուդարձի նկատմամբ հետաքրքրություն ցուցաբերելով, ընտրություններին մասնակցելով, իսկ հեղափոխության օրերին նաև ցույցերին, քաղաքացիական նախաձեռնություններին մասնակցելով:

2.4.Կրթության դերը սիրիահայերի ինտեգրացիոն գործընթացում

Կրթությունը վճռորոշ տեղ է զբաղեցնում սիրիահայերի կյանքում՝ ոչ միայն անհրաժեշտ հմտություններ կուտակելու, հետագայում լավ աշխատանք ու ապագա ունենալու, այլև հայ հասարակության ինտեգրվելու տեսանկյունից: Եթե հարցը

դիտարկենք Դյուրքհեյմի տեսության շրջանակում¹⁸², ըստ որի՝ ադապտացիա և սոցիալականացում հասկացությունները դիտարկվում են որպես հոմանիշներ, ապա կարող ենք ասել, որ նրանց սոցիալականացման հերթական փուլն անցնում է նոր հասարակությունում. ադապտացիան նրանց կողմից հայ հասարակության սոցիալական նորմերի յուրացումն է:

Գծապատկեր 2. Կրթական հաստատությունների հաճախող սիրիահայերը, %

Կրթական համակարգում ինտեգրացիան սկսվում է մանկապարտեզներից, և ըստ հետազոտության արդյունքների՝ մեծ թիվ են կազմում այն ընտանիքները, որոնց երեխաները հաճախում են համապատասխան կրթական հաստատություններ, այս դեպքում՝ պետական և մասնավոր մանկապարտեզներ (համապատասխանաբար 42.5%, 2.0%, տե՛ս գծապատկեր 2): Կարող ենք ասել, որ \$ինանսական տեսանկյունից գրեթե խնդիր չի առաջանում պետական մանկապարտեզ հաճախելիս, քանզի այդ հաստատության հետառնչվող սիրիահայերի 94%-ը նշել է, որ դժվար չէ հոգալ երեխաների կրթական ծախսերը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 8): Բացի պետական և մասնավոր մանկա-

¹⁸² Է. Դյուրքհեյմը մարդու սոցիալական տարբերակումը բացահայտում է «նորմալիզացիոն» առանցքի միջոցով, որտեղ յուրաքանչյուր մարդ որոշակի տեղ է զբաղեցնում, (տե՛ս Է. Դյուրքհեյմ, Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. М., 1995. с. 23-32. <http://socioline.ru/pages/emil-dyurkheim-sotsiologiya-ee-predmet-metod-i-naznachenie>): Նորմի կրողները օժանդակություն են ստանում հասարակության կողմից, իսկ պաթոլոգիայինը՝ մերժվում: «Նորմալության» ցուցանիշը փոփոխվում է հասարակության համար և սահմանվում մարդու կարգավորվող վարքով՝ գոյություն ունեցող նորմերի հիման վրա: Որպեսզի հասարակությունը լինի առողջ, ուժեղ և կայուն, չպետք է հանդուրժի, որ առանձին անհատներ անտեսեն նորմերը: Եթե դիտարկենք հասարակության շահերի կամ պահանջմունքների տեսանկյունից, ապա մարդը, համապատասխան նորմերի, պետք է ունենա ադապտացիայի բարձր մակարդակ, իսկ հասարակությունը՝ այդ մարդու նկատմամբ բարձր ադապտացիոն հատկություն, և հակառակը, (տե՛ս Է. Դյուրքհեյմ, Ценностные и реальные суждения. /Пер. с фр. А. Гофмана/. СОЦИС. 1991. N 2, с. 109-110):

պարտեզներից, գործում են նաև տարբեր կենտրոններ՝ նախադպրոցական տարիքի երեխաների կրթական ինտեգրացիային նպաստելու համար.

- Ամռային նախադպրոցական կենտրոն Սիրիայից եկած երեխաների համար¹⁸³:

- Խմբակ 5-6 տարեկան տեղացի և սիրիահայ երեխաների համար Երևանի թիվ 1 և 21 դպրոցներում, որը գործում է օրական չորս ժամ՝ առանց սննդի և հանգստյան ժամի տրամադրման¹⁸⁴:

Երբ մեծ թվով սիրիահայ երապաստան գտան ՀՀ-ում, 2012թ. կառավարությունը որոշակի աշխատանքներ նախաձեռնեց հանրակրթության կազմակերպման ուղղությամբ: Նկատելիք, որ 2014թ. տվյալներով՝ ընտանիքների 34%-ն ունեցել է դպրոցահասակ երեխաներ: Նրանցից շատերը, որոշելով ապագան կապել Հայաստանի հետ, մտածել են երեխաներին կրթության տալու մասին: 2012թ. ուսումնական գործընթացի նախաշեմին կրթության կազմակերպման երեք տարբերակ է առաջարկվել ԿԳՆ կողմից.

1. Սիրիահայ երեխաները սովորեն հայկական դպրոցում, որի նպատակով Երևանի Ստ. Ծախումյանի անվան թիվ 1 դպրոցում բացվել են արևելահայ երեխաների ուսուցման արագացված կուրսեր:

2. Դպրոցների որոշ դասարաններում իրականացվեն արևմտահայ երեխաների ուսուցում: Որոշվել է, որ դասագրքերն ու կրթական ծրագրերը բերվեն Սիրիայից, իսկ երեխաներին դասավանդեն այնտեղից եկած ուսուցիչները՝ գործընթացում ներգրավելով նաև համապատասխան որակավորում ունեցող արևմտահայ երեխաների մասնագետներ:

3. Սիրիական դասարաններ ստեղծվեն և կրթությունը շարունակեն սիրիական ծրագրով՝ համադրելով հայկականի հետ: Նման ծրագրով պետք է սովորեն այն աշակերտները, որոնք մտադիր են հետագայում վերադառնալ Սիրիա¹⁸⁵:

Արդյունքում, Երևանի Նար-Դոսի անվան թիվ 14 հիմնական դպրոցում բացվում է սիրիահայ երեխաների համար նախատեսված

¹⁸³Կենտրոնը գործում է ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի օժանդակությամբ և ֆինանսավորմամբ:

¹⁸⁴Ծառայությունն իրականացնում է «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեյշնլ» հայաստանյան ներկայացուցչությունը:

¹⁸⁵Աղբյուրը՝ tert.am, 2012:

«Կիլիկեան» դպրոցը: Արաբերենով դասավանդվող դպրոցում 2012-2013 ուսումնական տարում սովորել են 1-9-րդ դասարանի 265 սիրիահայ երեխաներ, դասավանդել են Սիրիայից եկած ուսուցիչներ, բազմացվել և աշակերտներին տրվել են համապատասխան դասագրքեր: Դպրոցի ստեղծումը նախաձեռնել է Սիրիայում գործող «Կիլիկիա» ԲԿ-ը, ֆինանսապես աջակցել ու խնդիրը ստանձնել է նաև ՍԴՀ կուսակցությունը: Սակայն դպրոցը 2013թ. ուսումնական տարվանից այլևս չի գործել՝ հիմքում ունենալով ոչ միայն ֆինանսական, այլ նաև իրավական պատճառներ, որոնք բացահայտվեցին մեր ուսումնասիրության ընթացքում: Մեջբերենք փորձագիտական հարցազրույցից մի հատված. *«Նրանք (Կիլիկեան դպրոցը) չունեին սեփական կնիքը, որ կարողանային ատեստատներ տալ և այլն: Դրա համար խորհուրդ տրվեց, որ մեր դպրոցի շրջանակում ինտեգրվի այդ վարժարանը: Ճիշտն ասած, մենք սկսեցինք դա հարթ կատարել, բայց, ըստ երևույթին, այն, որ ինքը չէր կոչվել ու տնօրեն, դուր չեկավ հատկապես տնօրենին, ու կարծես ինքը կազմակերպեց, որ դպրոցը փակվի»* (փորձագետ, թիվ 14 դպրոցի փոխտնօրեն)¹⁸⁶: Սակայն, «Կիլիկեան» դպրոցի նախկին տնօրենի հետ հարցազրույցից էլ պարզ դարձավ, որ այն ի սկզբանե ժամանակավոր ծրագիր է եղել, իսկ ֆինանսավորումը՝ նախատեսված ընդամենը մեկ տարվա համար:

Վարժարանի փակվելուց հետո, նպատակ հետապնդելով բազային գիտելիքներ ապահովել Սիրիա վերադարձող երեխաների համար, սկզբում, որպես ուսումնական ծրագրի մաս, հետո՝ արտադասարանական խմբակի տեսքով չորս տարի շարունակ թիվ 14 դպրոցի տարրական դասարաններում ուսուցանվել է արաբերեն: 2013 ուսումնական տարվանից սկսած աշակերտները ցրվել են տարբեր ուղղություններով: Ըստ փորձագետի գնահատականի՝ նրանց մի մասը հեռացել է Հայաստանից, մյուս մասը՝ տեղափոխվել Երևանի տարբեր դպրոցներ (երեխաներին մեկ տարի անընդմեջ դպրոց հասցնող տրանսպորտային միջոցն այլևս չի գործել՝ ֆինանսավորման բացակայության պատճառով): Էլ եկտրոնային աղբյուրներից տեղեկանում ենք, որ 2013թ. մարտ ամսվա դրությամբ Երևանի

¹⁸⁶ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2018:

հանրակրթական դպրոցներում սովորել են 231 սիրիահայ երեխաներ¹⁸⁷:

Հանրակրթության մատչելիության ապահովմանն ու կրթության աջակցությանն ուղղված բազմաթիվ ծրագրերի իրականացման և կենտրոնների բացման հետ մեկտեղ¹⁸⁸ երեխաների կրթական ինտեգրացիան ապահովելու նպատակով արտադասարանային պարամոնքներ են կազմակերպվում նաև մի շարք դպրոցներում: Մասնավորապես, փորձագետը նշում է, որ առաջին տարվանից առ այսօր, և հատկապես, երբ նոր աշակերտներ են ընդունվում դպրոց, ուսուցիչները պարապում են նրանց հետ, որպեսզի կարողանան հաղթահարել մաթեմատիկայից, ռուսերենից և այլ առարկաներից գիտելիքի ձեռքբերման, արևելահայերենի ընկալման դժվարությունները: Չնայած ուսուցիչները ոչ միշտ են նյութական փոխատուցում ստացել դրա դիմաց, սակայն, տեսնելով սիրիահայ երեխաների հաջողություններն ու կրթական համակարգում ինտեգրվելու քայլերը, գոհանում են իրենց աշխատանքի արդյունքից: Եթե սիրիահայ շրջանավարտը դպրոցն ավարտելիս թերանում է արևելահայերեն գրելու մեջ՝ ունակությունները հասցնելով բավարարի, ապա նրա բանավոր խոսքն այնքան է զարգանում, կատարելագործվում, որ «աաջեցնում» ու «հիացնում է» ուսուցչական անձնակազմին:

¹⁸⁷Աղբյուրը՝ tert.am, 2013:

¹⁸⁸1)«Երեխան երեխային» ծրագիրը (իրականացնող՝ «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեյշնլ» հայաստանյան ներկայացուցչություն) նախատեսված է դպրոցականներին՝ իրենց դպրոցի շրջանակներում համախմբելու և մոբիլիզացնելու համար: Ծրագիրը միտված է հաղթահարելու և վերացնելու անհանդուրժողական վերաբերմունքը սիրիահայ երեխաների նկատմամբ իրենց հասակակիցների կողմից: 2)«Սիրիահայ երիտասարդները հանուն ժողովրդավարական ավելի լավ ապագայի» երիտասարդական մասնակցության ծրագիրը նպատակ ունի հզորացնել երևանում բնակվող սիրիահայ երիտասարդների գիտելիքները և կարողությունները՝ ձեռնարկելու գլոբալ նախաձեռնություններ և կառուցելու ժողովրդավարական ավելի լավ ապագա: 3)Սիրիայից տեղահանված ֆիզիկական և մտավոր հաշմանդամության խնդիրներով անձանց համար նախատեսված «Արևիկ» կրթական կենտրոնը անվճար հիմունքներով աջակցում է կրթություն ստանալուն՝ խոսքի զարգացում, թվաբանություն, թատրոն-թերապիա, երգ, մարմնավարություն և հայերենի ուսուցում: Այս և նախորդ ծրագիրն իրականացվում է «ՀԱԼԷՊ» ՀԲՀ-ի կրթության աջակցության շրջանակներում: 4)Արտադասարանային աշխատաժողովների կազմակերպում, կանխիկ գումարի տրամադրում ՀԿԽԸ-ի կողմից՝ սոցիալապես խոցելի սիրիահայ երեխաներին դպրոցական պարագաներ գնելու համար: 5)Գրենական պիտույքների հավաքածուների տրամադրում դպրոցականներին: Աջակցությունը տրամադրվում է «Արմենիան Լայթհաուս» հայ-ամերիկյան ԲՀ-ի և «ՍՕՍ» մանկական գյուղեր ՀԲՀ-ի կողմից:

2012թ. ՀՀ կառավարությունը նոր քաղաքականություն է մշակում նաև սիրիահայ ուսանողների կրթության մատչելիությունն ապահովելու նպատակով: Ինչպես տեսանք գծապատկեր 2-ի տվյալներից՝ սիրիահայ ընտանիքների 13%-ն առնչվում է պետական ԲՈՒՀ-երի հետ: Նկատենք նաև, որ հարյուրից երկու ընտանիքներում երիտասարդները հաճախում են մասնավոր հաստատություններ և նույնքան երիտասարդներ՝ ՄՄՈՒՀ-ներ: ՀՀ ԿԳՆ-ի կողմից հրահանգ է եղել, որպեսզի օբյեկտիվ, բայց հնարավորինս պարզեցված անցկացվի սիրիահայ դիմորդների ընդունելությունը ԲՈՒՀ¹⁸⁹: ՀՀ ԲՈՒՀ-երի նախապատրաստական բաժիններում սովորողների համար սահմանվել է ուսման վարձավճարի 50% զեղչ, իսկ ուսանողների ուսման վարձավճարի չափը 2012-2013 ուսումնական տարում սահմանվել է ՀՀ քաղաքացիների համար սահմանված վարձավճարի չափով: Բացի այդ, ՀԲԸՄ-ը, «Գալ ուստ Կյուլ պենկյան» հիմնարկությունը և ՀՀ կառավարությունը փոխհատուցել են Հայաստանի ԲՈՒՀ-երում և ՄՄՈՒՀ-ներում սովորող 280 սիրիահայ ուսանողների 2013-2014 տարեշրջանի ուսման վճարները՝ յուրաքանչյուրը մինչև 1/3-ի չափով¹⁹⁰: Կրթաթոշակներ են տրամադրվել /տրամադրվում նաև «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի, Ամերիկայի Հայ Ավետարանչական ընկերության կողմից¹⁹¹: Որոշում է կայացվել նաև ուսանողական հանրակացարաններում առաջնահերթության կարգով համապատասխան սենյակներ ապահովել սիրիահայ ուսանողների համար¹⁹²: Ընդհանուր առմամբ, կրթության ոլորտում ՀՀ-ի կողմից իրականացված քայլերը հետևյալներն են՝

- «Կիլիկեան» դպրոցի բացում, որը գործել է ընդամենը մեկ ուսումնական տարի,
- Երեխաների ներգրավում նախա և հանրակրթական հաստատություններ,
- ԲՈՒՀ-ական համակարգում ուսման վարձավճարների զեղչ և փոխհատուցում միջաբե հիմնադրամների հետ համատեղ,

¹⁸⁹ Աղբյուրը՝ aravot.am, 2012:

¹⁹⁰ Աղբյուրը՝ a1plus.am, 2013:

¹⁹¹ ՄԱԿ ՓԳՀ մտահոգության առարկա հանդիսացող անձանց աջակցություն տրամադրող կազմակերպությունների ուղեցույց, Եր., 2015, էջ 53-54:

¹⁹² Աղբյուրը՝ a1plus.am, 2012:

- Դասընթացների կազմակերպում¹⁹³:

Ինչպես ցույց են տալիս հետազոտության արդյունքները, ՀՀ կառավարության և այլ կազմակերպությունների կողմից կազմակերպած արևելահայերենի դասընթացներին մասնակցություն են ունեցել միայն հարյուրից մեկը (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 11): Ստացված ցուցանիշն արդեն իսկ խնդրահարույց է, քանզի Սիրիայում հայ աշակերտները, արաբերենով անցնելով դպրոցական հիմնական առարկաները, ՀՀ հանրակրթական համակարգում խնդիրներ են ունենում՝ հիմնականում լեզվի վատ իմացության հետ կապված: Սակայն, օտար լեզվի դասընթացների հարցում արդեն նկատվում է նրանց ակտիվությունը՝ մոտ 1/5 մասը մասնակցություն են ունեցել հիմնականում ռուսերենի և անգլերենի դասընթացներին:

Սիրիահայերը խոսում են կրթության ոլորտում իրենց և երեխաների՝ առաջին տարիներին ունեցած խնդիրների մասին, սակայն ոչ այնքան ֆինանսական, որքան որ կրթական ծրագրերի տարբերության, լեզվական առանձնահատկությունների և նոր միջավայրին հարմարվելու դժվարությունների մասին: Հայաստանի և Սիրիայի կրթական համակարգերը տարբեր են մի շարք առումներով: Նախ, որոշ առարկաներ նորություն են երեխաների համար, օրինակ, ռուսաց լեզուն: Դպրոցական ծրագրից դուրս կազմակերպվող դասընթացներն ամբողջությամբ չեն կարող լուծել խնդիրը, քանզի դրանք ոչ միայն կանոնավոր և համատարած չեն, այլ նաև, ինչպես տեսանք քանակական ցուցանիշներից, քչերն են կամքի ու ժցուցաբերում՝ պահանջված գիտելիքները յուրացնելու համար: Բնագիտական առարկաների պարագայում դրանց գիտական լեզուն անհասկանալի են երեխաների մեծ մասին, ինչն էլ հետագայում խոչընդոտ է դառնում այն սիրիահայերի համար, որոնք դեռևս Սիրիայում ցանկություն են ունեցել մասնագիտանալ այդ ուղղությամբ: Հումանիտար առարկաները չնայած հասկանում, սակայն դժվարությամբ են վերաշարադրում, իսկ մեծ ծավալներով դասանյութի յուրացումն արդեն լուրջ խնդիր է արևելահայերենին վատ տիրապետող սիրիահայ երեխաների և նրանց ծնողների համար: Եթե ծնող-

¹⁹³ Այս մասին տե՛ս նաև Համառոտ տեղեկանք սիրիահայերի հիմնախնդիրների մասին, ՀՀ Սփյուռքի նախարարություն, 2014, մայիս:

ներից կամ ընտանիքի անդամներից մեկը ժամանակին կրթությամբ ունենալու և ստացել Չայ աստանում, ապա հարցը հեշտությամբ լուծվում է. «Ո՛չ մեզ մոտ՝ ես, ամուսինս կամ քույրս, որ այստեղ եկել, սովորել է, ո՛չ էլ երեխաներս, այսինքն՝ աղջիկս էլ, տղաս էլ, ոչ մեկ դժվարությամբ ունենալու և չեն ունենցել լեզվական: Ոչ էլ թոռնիկս, որ եկավ ու այստեղ առաջին դասարան ընդունվեց: Եւ շատ լավ սովորում է եւ շատ լավ հարմարվել է: Մենք չունենք էդ հարցը, որովհետեւ, նախ լավ հայերեն ենք խոսում, երկրորդ, օտար չէ մեզ՝ հեռուստատեսությամբ, գրքերով եւ այլն միշտ էլ կապ եղել ապրելու ահա-յերենի հետ» (62 տ. կին, ք. Երևան)¹⁹⁴:

Սիրիականից տարբեր է նաև հայ աստանյան բուհական ծրագիրը, ինչն էլ մտահոգության առարկա է դառնում հատկապես կրթության որակի, արդյունավետության գնահատման համատեքստում: «Տղայիս ուսումը արաբերեն էր համալսարանում: Երրորդ կուրս վերջացուց, եկավ հոսալ երրորդ կուրս նստավ: Ինքս ուսում էր՝ հոս, որ հիմա երրորդ կուրս անցնում ենք, առաջին կուրսի մեջ է եղել: Սուրիան հիմա շատերը կհամարեն հետամնաց երկիր, արաբական երկիր: Բայց ո՛չ. Սուրիան տարբերում է բոլոր արաբական աշխարհի երկրներուց: Իր ամբողջ ուսանողական համակարգը, «սիստեման», ստանդարտները կա՛մ ֆրանսիական են, կա՛մ ամերիկյան, կա՛մ գերմանական, կա՛մ անգլիական, եւ ոչ ռուսական, երբեք ո՛չ ռուսական» (56 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹⁹⁵:

Ըստ սիրիահայերի՝ Չայ աստանում կրթության համեմատաբար բարձր մակարդակ ապահովում են արևմտյան կրթական համակարգով աշխատող բուհերը, ինչն էլ բավարարում է որակյալ կրթությամբ ունենալու նրանց պահանջմունքը՝ միաժամանակ լուծելով լեզվական ինտեգրացիայի հարցը: «...Այնտեղ էլ էր անգլերեն լեզվով, եւ շատ գոհ եմ: Ես Բեյրութ եղած եմ, Մոսկվայի համալսարաններեն ալ քիչ մը գաղափար ունիմ, այստեղի ամերիկյան համալսարանը գրեթե բանով մը չի պակսի մյուս ամերիկյան որեւէ քաղաքի համալսարաններեն: Միայն սկիզբը, որ եկավ, քիչ մը արեւելահայերենի եւ արեւմտահայերենի դժվարությամբ ունենցավ, բայց հիմա արդեն իրենց պես արեւելահա-

¹⁹⁴ Գ. Չակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

¹⁹⁵ Նույն տեղում:

յերենը բավական չափով կըխոսի» (71 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹⁹⁶։ Կրթության արդյունավետության ցուցանիշ է դիտարկվում նաև գիտելիքի ստուգման հարցում ուսուցիչների, դասախոսների օբյեկտիվ մոտեցումը, որը թույլ է կամ շատ դեպքերում բացակայում է։ Պատճառը ստեղծված իրավիճակում սիրիահայ աշակերտներին և ուսանողներին ինչ-որ կերպ օժանդակելու նրանց ցանկությունն ու պատրաստակամությունն է, ինչը հակառակ արդյունքի է հանգեցնում՝ արհեստական գնահատականներով «խաբելով» նրանց գիտելիք ստանալու գործընթացի մեջ։ Այս առումով դիպուկ է հատկապես հարցվողներից մեկի խոսքերը. «Քիչ մը՝ որպես սուրիացի, խղճալ ու, մեղքընալ ու դեպքեր եղեր են, բայց քիչ մըն ալ էտի ժխտական ազդեցություն կթողնի՝ ամենաթողություն կստեղծե։ Հիմա ես շատընկերներ ունիմ, որ ունին աշակերտներ՝ 9-րդ, 11-րդ, 6-րդ, ամեն դասարանեն։ Ուրախ են փոքրերը։ Ասում են՝ ինչ ու՞ որախ եք, ասում են՝ մեզի շատ դաս չկա Մեջները թուլություն ստեղծել են, ընծայել են իրենց, որ իբր իրենք շատ դժվարություն ունեցեր են լեզուն ընկալելու հարցում, ոչինչ, որ քիչ մը չեն սորվե։ Թերանան՝ իմաստ մը չունի։ Բայց դալ ալ չէ, ժամանակի կորուստ է» (56 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹⁹⁷։

Դպրոցական և համալսարանական միջավայրն անփոխարինելի միջոց է սիրիահայ պատանիների ու երիտասարդների համար՝ ոչ միայն հայեցի կրթվելու, այլև հայաստանցիների հետ շփվելու, լեզվական առանձնահատկություններին ծանոթանալու, մի խոսքով, նոր միջավայրին ադապտացվելու գործընթացում։ Ընդհանրապես, նրանց կրթական ինտեգրացիայի հարցը շատ կարևոր է, քանզի դրա հաջող ընթացքը սիրիահայ ընտանիքների՝ Հայաստանում մշտական բնակություն հաստատելու որոշում կայացնելու կարևոր գրավականներից մեկն է։ Սոցիոլոգ Պարսոնսը, օգտագործելով «ադապտացիա» և «սոցիալական միջավայր» հասկացությունները, նշում է, որ մարդ ամեն անգամ փոխազդեցության մեջ է մտնում ոչ թե ամբողջ հասարակության, այլ դրամի մասի հետ։ Ըստ հեղինակի տեսության՝ ադապտացիան մեկնաբանվում է որպես անհատի և սոցիալական միջավայրի փոխադարձ սպասումների հավասարա-

¹⁹⁶ Նույն տեղում։

¹⁹⁷ Նույն տեղում։

կշռություն, հետևաբար, նրա հավասարակշիռ հասարակության կոնցեպցիան կայանում է անհատի և սոցիալական միջավայրի պահանջմունքների հավասարակշռության մեջ, որը տեղի է ունենում անհատի կողմից տվյալ միջավայրում գերակշռող կարևոր սոցիալական նորմերի յուրացման գործընթացում: Եթե կահավասարակշռություն, հասարակությունը կայուն է, իսկ եթե չկա, ապա առկա է սոցիալական կոնֆլիկտ¹⁹⁸: Այսօր դպրոցում և համալսարանում տեղի է ունենում երկու տարբեր մշակույթների բախում, որը, մի կողմից, կարող է բերել այն կրողների՝ միմյանց ճանաչման և ընդունման, մյուս կողմից, օտարման, մեկուսացման ու ներքին կոնֆլիկտի: Մեր հետազոտության արդյունքները ևս վկայում են երկու երևույթների մասին, որոնք տարբեր մակարդակներով առկա են կրթական միջավայրում. «*Դպրոցում շատ լավ են վերաբերվում: Առաջին տարին մեծ աղջիկս 11-րդ էր, վերջին զանգ արեցին: Ես քանի մը պարեր սովորեցրի, ավելի մոտ էի իրանց հետ Էդպես որ եւ է մեկ քան չկար: Շատ էլ լավ վերաբերմունք կար ոչ միայն իմ երեխային, որ ես պարուսույց եմ, այլ բոլորին. 25-30 սուրիահայ կար: Ուսուցումը արեւելահայերեն էր. ես առաջին օրեն իմ երեխաներուն չտվի սուրիական դպրոց: Սկզբում, ճիշտ է, դժվարացան, բայց վերջը՝ ընտելացան: Նորմալ ալ էլի, Էդպես էլ պետք է լիներ» (49 տ. տղամարդ, ք. Երևան)¹⁹⁹: «*Ինչ որ կզգամ՝ շփումները քիչ կըլլան տեղացիներու հետ Ինչուն չեմ գիտեր, բայց այդպես կզգամ: Երեւի պետք է հոն ըլլամ, որ գիտնամ պատճառը, բայց ընդհանրապես՝ իբր երեւում չթ, կզգամ, որ Էդ շփումը չկասկիյ ուռքի աշակերտության և տեղացիներու միջեւ*» (58 տ. կին, ք. Երևան)²⁰⁰:*

Այսպիսով՝ սիրիահայերը ֆորմալ առումով ներառված են հայաստանյան կրթական համակարգի մեջ: Սակայն այս ոլորտում նրանք ադապտացիայի դժվարություններ ունեն՝ հիմնականում պայմանավորված կոգնիտիվ և հաղորդակցական գործոններով: Եթե տեղացիների հետ հաղորդակցության հարցը ժամանակի ընթացքում կարգավորվում է, ապա կոգնիտիվ մակարդակի խնդիրները՝ կրթական ծրագրերի տարբերությունը, և եզրական առանձնահատկությունները, շարունակում են ուղեկցել նրանց:

¹⁹⁸ Т. Парсонс, Система современных обществ. М., 1997. с. 15-16.

¹⁹⁹ Գ. Յակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²⁰⁰ Նույն տեղում:

2.5. Սիրիահայ երի միգրացիոն վարքագիծը

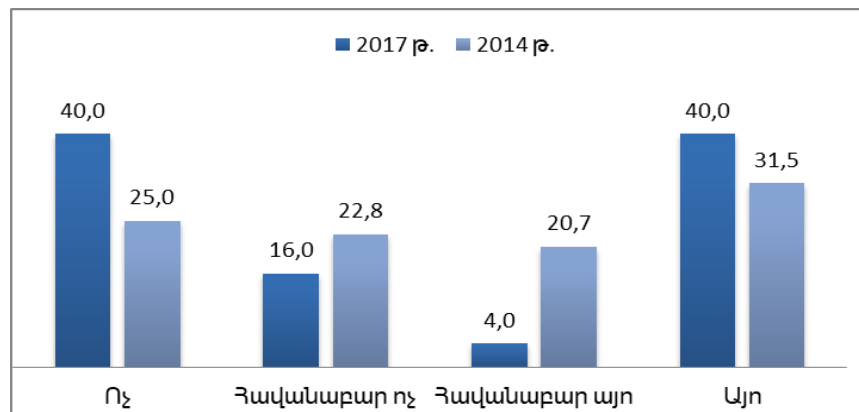
Միգրացիայի վերաբերյալ բազմաթիվ տեսություններ կան, սակայն սիրիահայ երի միգրացիոն վարքագծի, դրա պատճառների և գործոնների վերլուծությունը կոդիտարկենք ամերիկացի սոցիոլոգ Էվերեթ Ս. Լիի մոտեցումների շրջանակում: Ըստ հեղինակի առաջ քաշած Էկոնոմետրիկ մոդելի՝ գործում են միգրացիոն գործոնների տարբեր խմբեր՝ վանող, ձգող, միջանկյալ և անձնական: Նա միգրացիայի վանող երևույթների շարքին դասում է տնտեսական (գործազրկությունը, եկամուտների ցածր մակարդակը, բարձր հարկերը), սոցիալական և քաղաքական (աղքատությունը, խտրականությունը, խղճի և հավատի ազատության սահմանափակումը, պատերազմները) բնույթի գործոնները, անբարենպաստ բնակլիմայական պայմանները և այլն: Ձգող գործոններից են համարվում տնտեսական զարգացման և եկամուտների բարձր մակարդակը, անվտանգությունը, աշխատանքի կայուն մուտք գործելու հնարավորությունը և այլն: Միգրացիոն գործընթացում կարևոր են նաև միջանկյալ գործոնները, որոնք մեծանում են հեռավորության աճին զուգահեռ և կարող են հանդես գալ որպես միգրացիոն հոսքերը սահմանափակող միջոցներ: Դրանց թվին են դասվում տրանսպորտային ծախսերը, տեղաշարժերի կարգավորման օրենքները, տեղեկացվածությունը և այլն: Ըստ նրա՝ միգրացիան ընտրովի գործընթաց է, և նույն գործոնները տարբեր մարդկանց վրա կարող են տարբեր կերպ ազդել²⁰¹: Ինչպես տեսանք, հեղինակն ավելի շատ կենտրոնանում է տնտեսական գործոնների վրա, և սիրիահայ երի դեպքում ևս ականատես կլինենք նրանց միգրացիոն վարքագծի հիմքում ընկած տնտեսական գործոնների գերակայությանը:

Սիրիահայ երի՝ Հայաստանից հեռանալու մտադրությունների ու ցանկությունների և սրահիմքում ընկած գործոնների համալիր վերլուծությունը ներկայացնենք համեմատական հետազոտական տվյալների միջոցով:

Գծապակեր 3. Սիրիահայ երի՝ ՀՀ-ից մեկնելու մտադրությունը,

%

²⁰¹ S. Everett Lee. Theory of Migration // Demography, Vol. 3, N 1. 1966, pp. 47-57.

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ տարիների ընթացքում նրանց՝ Հայաստանից հեռանալու մտադրությունների հարցում որոշակի փոփոխություններ են տեղի ունեցել (տե՛ս գծապատկեր 3): Առաջին բանը, որ կարող ենք արձանագրել, հետևյալն է՝ նրանք համեմատաբար ավելի հաստատակամ են իրենց մտադրություններում և որոշումներում՝ հստակ արտահայտելով սեփական դիրքորոշումը և քիչ տեղ թողնելով հավանականությանը: Այս հարցի հետ կապված երկրորդ փոփոխությունը վերաբերում է զանգվածի փոփոխությանը՝ ՀՀ-ից հեռանալու մտադրություն ունեցողները նվազել են 8.2%-ով (այստեղ նկատի ենք ունեցել հավանաբար այո և այո պատասխանողներին), բայց վերջիններս գրեթե լիովին կողմնորոշված են այս հարցում: Ընդհանուր առմամբ, Հայաստան տեղափոխվելու առաջին տարիներին սիրիահայերի կեսից ավելին՝ 52.2%-ը, մտադրություն ունեցողներն հնարավորության դեպքում տեղափոխվել երկրից, և միայն մեկ չորրորդ մասն էր վստահաբար մտածում, որ կմնա Հայաստանում: Այստեղ որոշակի մաս է կազմում նաև հավանաբար չմեկնողների խումբը (22.8%), ինչը ևս հավանականության որոշակի աստիճանով մեծացնում էր մեկնելու տրամադրվածություն ունեցողների զանգվածը: Տարիներ անց արդեն սիրիահայերի կեսից քիչն է մտադրություն հայտնում մեկնել Հայաստանից (44%), և տասից չորսն արդեն վստահաբար մտածում է այստեղ կյանքը շարունակելու մասին: Այս ցուցանիշի փոփոխությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ սիրիահայերը, որոնք 2014թ. մտածում կամ ցանկություն էին հայտնում այլ երկիր տեղափոխվելու մասին, արդեն կատարել են իրենց քայլը՝ կյանքի այդ փուլի համար Հայաստանը համարելով ժամանակավոր ապաստան: Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են

տալ իս բացահայտելու ՀՀ-ից մեկնելու մտադրությունն ունեցողների զանգվածը մի քանի ցուցիչներով և համեմատական վերլուծությամբ (տե՛ս աղյուսակ 10):

**Աղյուսակ 10. ՀՀ-ից մեկնելու մտադրությունն ունեցողները²⁰²
ըստմիջաբնականիչների, %**

Ցուցիչներ		2017 թ.	2014 թ.
Սեռը	Արական	41.7	55.6
	Իգական	46.2	48.9
Տարիքը	18-35	60.0	66.7
	36-55	58.3	50.0
	56 և բարձր	12.5	39.1
Ամուսնական կարգավիճակը	Ամուսնի	57.1	53.8
	Ամուսնացած	43.8	55.1
	Ամուսնալուծված	-	0.0
	Այրի	-	25.0
Բնակության վայրը	Երևան	44.0	52.4
	Այլ քաղաք	-	66.7
	Գյուղ	-	42.9
Աշխատանքի առկայությունը	Այո	42.9	41.7
	Ոչ	45.5	55.9
Բնակարանի տեսակը	Սեփական բնակարան	-	36.4
	Վարձակալած բնակարան	38.9	52.9
	Առանց վարձավճարի բնակարան	-	66.7
	Հանրակացարան	80.0	57.1
ՀՀ տեղափոխվելու տարեթիվը	2012 թ.	57.1	42.9
	2013 թ.	75.0	71.4
	2014թ.	25.0	54.5
	2014 թ.-ից հետո	50.0	-
Որ երկիրն է ընկալվում՝ որպես հայրենիք	Սիրիա	-	85.7
	Հայաստան	-	43.1

• Եթե Հայաստան այցելելու առաջին տարիներին ավելի շատ տղամարդիկ էին մտածում երկրից հեռանալու մասին, ապա ներկայումս՝ կանայք, ինչը պայմանավորված է տղամարդկանց զբաղվածության փաստով. ՀՀ-ում նրանց աշխատանքի/բիզնեսի առկայությունը երկրից չհեռանալու կարևոր գործոններից մեկն է համարվում, իսկ երկրից դուրս զբաղվածությունը (վերջին տարիներին սկսված սիրիահայ տղամարդկանց աշխատանքային միգրացիան) կանանց անհանդուրժողականության և, հետևաբար, Հա-

²⁰² Խմբավորվել են «այո» և «հավանաբար այո» տարբերակները:

յաստանից մեկնելու մտադրություների ձևավորման պատճառ է դառնում:

- Տարիքային առումով նկատում ենք, որ մեկնելու մտադրություներ ունեցողների զանգվածը նվազում է երիտասարդներից դեպի ավագ սերունդ, ընդ որում, վերջին ժամանակներս ավագ տարիքի մարդիկ եռակի անգամ ավելի քիչ են հակված Յայաստանից հեռանալու մտքին: Իսկ միջին սերնդի շրջանում, ընդհակառակը, փոխվել են տրամադրություները, և մոտ 8%-ով ավելացել է հեռանալու մտադրություներ ունեցողների կշիռը:

- Ամուսնացած սիրիահայերը, տարիների ընթացքում ավելի շատ հարմարվելով հայաստանյան իրականությանը, ավելի քիչ են երկրից մեկնելու մտադրություներ հայտնում: Իսկ չամուսնացածները, ընդհակառակը, մեծամասամբ ցանկանում են հեռանալ ՅՅ-ից, ընդ որում, վերջին տարիներին՝ ավելի շատ:

- Յայաստանից մեկնելու մտադրություներ ունեցողները մեծամասամբ մարգային քաղաքներում, այնուհետև՝ Երևանում ապրող սիրիահայերն են, իսկ գյուղերում բնակվողների կեսից ավելին չի մտածում այլ երկիր գնալու ուղղությամբ:

- Նրանց համար աշխատանքի բացակայությունը հիմնական գործոններից մեկն է, որը վճռում է ՅՅ-ում մնալ -չմնալու հարցը: Այս հարցին ավելի մանրամասն կանդորադառնանք ներքևում, սակայն աղյուսակ 10-ի տվյալները ցույց են տալիս, որ արտագաղթելու մտքին ավելի շատ հակված են աշխատանք չունեցողները, քան՝ ունեցողները, ընդ որում, սկզբնական շրջանում նման տրամադրվածություներն ավելի ակնառու է եղել:

- Բնակարանի առկայությունը հաջորդ կարևոր գործոնն է, քանզի երկրից մեկնելու մտքին ավելի քիչ հակված են բնակարան ունեցող, իսկ ավելի շատ՝ առանց վարձավճարի բնակարաններում ապրողները: Վերջինս բխում է «մինչև ե՞րբ ենք այս կարգավիճակում ապրելու» հարցից, իսկ նման անորոշություներն ու որևէ հեռանկարի բացակայությունը չեն կարող չտանել արտագաղթի տրամադրություների ձևավորմանը: Այստեղ հետաքրքիր է փաստել, որ հանրակացարաններում ապրող սիրիահայերի գերակշիռ մասը հատկապես վերջին տարիներին անհեռանկարային է համարում ՅՅ-ում մնալը:

- Հայաստան ժամանելու տարեթվով ևս կարելի է բացատրել նրանց մտադրությունները: Ինչպես տեսնում ենք, երկրից մեկնելու մտադրություն ավելի շատ հայտնել են 2013թ. տեղափոխվածները: Սա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ սիրիական կոնֆլիկտն ավելի սուր ու տարածական էր դարձել, և հայերը Սիրիայում մնալու կամ հեռանալու մասին մտածելու ժամանակ ու հնարավորությունն չունեին: Իսկ նման հարկադրված ներգաղթը, բնականաբար, մի օր հանգեցնելու էր նաև արտագաղթի հաստատակամ մտադրությունների ձևավորմանը:

- Հայաստանից մեկնելու տրամադրվածության չափման հարցում ոչ պակաս կարևոր ցուցիչ է համարվում նաև հայրենիքի ընկալման գաղափարը: Սիրիան հայրենիք համարողների գերակշիռ մեծամասնությունը (85.7%), Հայաստանում ապագա չտեսնելով, մտադիր է մեկնել երկրից: Այս ցուցանիշն ակնհայտ է նաև համեմատության մեջ, երբ նկատում ենք, որ Հայաստանը՝ որպես հայրենիք ընդունողները երկու անգամ քիչ են մեկնելու մտադրություն ունեցողների զանգվածում (43.1%):

Ընդհանուր առմամբ, հարցմանը մասնակցած սիրիահայերի մեծ մասը՝ 70.7%-ը, Հայաստանն է համարում իր հայրենիքը, 22.8%-ը՝ Սիրիան: Իսկ 6.5% սիրիահայեր դժվարացել են ընտրություն կատարել երկու երկրների միջև: Խորին հարցազրույցներում նրանք զգացմունքային և իմացական խորը մտքեր են հաղորդում «հայրենիք» եզրույթին. սիրիահայերից ոմանք տրամաբանական համեմատությունների միջոցով, ոմանք վերացական արտահայտություններով, ոմանք էլ իրականությունը ռեալ գնահատելով տալիս են հասկացության էությունը (հավելվածում բերված են խորին հարցազրույցներից մեջբերումներ՝ հայրենիք հասկացության վերաբերյալ, տե՛ս հավելված, էջ 222):

Ճննդավայր-հայրենիք հասկացությունների փոխկապվածության վերլուծությունը որոշակի օրինաչափություններ է բացահայտում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 9): Ինչպես տեսնում ենք, ակնհայտ ընդհանրություն է նկատվում Սիրիայի փոքր բնակավայրերում (Կամիշլի, Զեսաբ, Դեր Զոր, Ռաքբա, Լաթաքիա, Հոմս, Արաբունար) և Հայաստանում ծնված հայերի մոտ, քանզի նրանց մտքերում և զգացմունքներում հայրենիքը միանշանակ

ասոցացվում է Հայաստանի հետ: Արաբական երկրների մեծ քաղաքներում ծնված հայերը (Դամասկոս, Բեյրութ, Քուվեյթ), կանգնելով երկընտրանքի առաջ, հարցը լուծում են՝ հավասարապես կարևորությամբ տալով երկու երկրներին: Բոլորից տարբեր է տրամադրությունը հալեպահայերի շրջանում. թեպետ մեծ մասը կողմնորոշված է դեպի Հայաստան, սակայն նրանց մեջ տասից երկուսը բոլոր առումներով՝ ընդհուպ մինչև հայրենիքի ընկալման մակարդակ, ամուր կապված է սիրիական հողին:

Այնուամենայնիվ, սիրիահայերն ունեն Հայաստանից հեռանալու իրենց պատճառները, որոնց մեծ մասը սոցիալ-տնտեսական բնույթ է կրում: Ինչպես ՀՀ տեղափոխվելու առաջին տարիներին, այնպես էլ 5-6 տարի անց նրանց անհանգստացնում են Հայաստանի վատ սոցիալական պայմաններն ու տնտեսության անբարենպաստ վիճակը, աշխատանքի և սեփական բնակարանի բացակայությունը, ցածր աշխատավարձն ու աշխատանքային ծանր պայմանները, սեփական բիզնեսի ստեղծման դժվարություններն ու ցածր եկամուտը, որոնք, ընդհանուր վերցրած, կարևոր ազդեցություն ունեն նաև նրանց միգրացիոն վարքագծի ձևավորման վրա: Եթե առաջին տարիներին այն ամենակարևոր գործոնն էր (72%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 12), ապա վերջին տարիներին, ավելի խորանալով, դառնում է գերակա պատճառ բոլոր պատճառների մեջ (84.6%):

Հայաստան տեղափոխվելու առաջին տարիներին սիրիահայերը նաև մշակութային և հոգեբանական մեծ շոկ են ապրել, ինչը ոչ միայն որոշակի հետք է թողել, այլ նաև ոմանց համար՝ ՀՀ-ից հեռանալու պատճառ հանդիսացել: Վերջինս, սակայն, տարիների ընթացքում պակաս կարևոր է դառնում և զիջում իր տեղը երկիրը լքելու պատճառների մեջ: Աշխատության առաջին էջերում տեսանք, որ նրանցից ոմանք Հայաստան էին եկել ոչ թե ամբողջական, այլ կիսված ընտանիքներով: Հետևաբար, ընտանիքի վերամիավորումը ևս ապագայի հարցում որոշում կայացնելու գործում որոշակի տեղ է զբաղեցնում, և մի որոշ զանգվածի համար (10.5%) այն կատարվել/կատարվելու է ոչ թե Հայաստանի ներսում, այլ նրա սահմաններից դուրս: Տարիների ընթացքում այս հարցը մասնակիորեն լուծում է ստանում՝ ավելի քիչ հաճախականությամբ (7.7%) հանդիպելով երկրից հեռանալու պատճառների մեջ:

Եթե ՀՀ-ից հեռանալ ու պատճառներն ավելի շատ ազդեցիկ են և սոցիալ-տնտեսական հիմքեր ունեն, ապա Հայաստանում մնալ ու մոտիվները մեծամասամբ էմոցիոնալ են և հոգեբանական երանգներ ունեն: Այսպես, երկրում մնալ ու դրդապատճառների մեջ մեծ կշիռ է ստացել այն՝ որպես հայրենիք ընկալել ու և նրան կատմամբ սիրո խոստովանության երևույթը: Եթե 2014 թ. հետազոտության արդյունքներով այն կազմում էր 43.1%, ապա 2017թ. այն ավելի մեծ հաճախականությամբ է գրանցել (54.2%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 13)՝ ցույց տալով սիրիահայերի՝ հայրենիքի նկատմամբ սիրո և դրական տրամադրվածության աճը: Մեծ հաճախականությամբ գրանցած հաջորդ երկու պատասխանները վկայում են նրանց կողմից ստեղծված իրավիճակը համարժեք գնահատելու մասին՝ ՀՀ-ից չհեռանալ ու դրդապատճառները բացատրելով երկրի անվտանգ լինելու և արդեն հարմարվելու փաստով: Նրանց մի որոշ զանգված էլ խոստովանում է այլ երկիր գնալ ու հնարավորության բացակայության մասին:

Ինչպես նշվեց վերևում, սիրիահայերի համար աշխատանքի և սեփական բիզնեսի առկայությունը Հայաստանում մնալ ու կարևոր իրան է հանդիսանում: Եվ եթե առաջին տարիներին այն քիչ հաճախականությամբ է հանդիպել, ապա ներկայումս երեք անգամ ավելի ծանրակշիռ հանգամանք է համարվում այլ երկիր չմեկնելու որոշման կայացման հարցում (2014թ.՝ 2.8%, 2017թ.՝ 8.3%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 13):

Հայաստանից հեռանալ ու ցանկությունն հայտնաբերել և որոշում կայացրած սիրիահայերի մի մասն ավելի վճռական է դարձել վերջին տարիներին՝ երկրից հեռանալ ու ուղղությամբ իրական քայլեր ձեռնարկելով: Եթե առաջին տարիներին նրանց մեջ տասից մեկն էր գտնվում գործողության փուլում, ապա 2017թ. հետազոտության արդյունքներով պարզ է դառնում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 10), որ ոչ միայն շատացել է նրանց թիվը, այլ և այդ քայլերն են դարձել բազմաթիվ՝ ձեռք բերված ՀՀ քաղաքացիություններից հրաժարվել, տարբեր երկրների դեսպանություններ դիմել, այլ երկրներում բիզնես հիմնադրել և այլն:

Եթե ՀՀ տեղափոխվելու առաջին տարիներին շատերը, որոնք դեռ հույս ունեին, որ իրավիճակը կկարգավորվի և Սիրիան կվերագտնի

իր նախկին հզորությունը, ցանկանում և մտածում էին վերադառնալ այնտեղ, ապա վերջին տարիներին նրանք ավելի ռեալ են մտածում՝ մոտ չորս անգամ կրճատելով Սիրիա տեղափոխվելու հավանականությունը (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 14): Այդ տարիներին նրանց համար, Սիրիայից բացի, նախընտրելի և իրատեսական էր մեկնել նաև եվրոպական երկրներ (Շվեդիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Բելգիա, Ավստրալիա, Յուգոսլավիա), ԱՄՆ և Կանադա, որտեղ, իրենց կարծիքով, ապաստան և տնտեսական ու սոցիալական աջակցություն կգտնեն: Վերջին շրջանում նրանց համար ընդունող երկրներից ամենահավանականը մնում է Կանադան: Անորոշությունը շարունակվում է նաև այս իմաստով. նրանք թեպետ ցանկանում են գնալ Չայաստանից, սակայն կեսից շատը դժվարանում է ասել, թե ուր: Իսկ, ընդհանուր առմամբ, թվարկված հավանական երկրների ցուցակը թույլ է տալիս ասել ու, որ սիրիահայերն ընդունող երկրի հետ մշակութային ընդհանրությունները թողնում են հետին պլանում՝ առաջնայնություն տալով սոցիալ-տնտեսական բաղադրիչին: Եվ պատահական չեն նաև այն ցուցանիշները, որոնք ստացվել են «ի՞նչ պայմանների փոփոխության դեպքում չեք մեկնի Չայաստանից» հարցադրման արդյունքում: Գործոնների մեջ ամենամեծ զանգված (46.1%) կազմել են այն պատասխանները, որոնցում աշխատանք/լավ աշխատանք ունենալն է համարվել պարտադիր պայման՝ Չայաստանում մնալու համար: Մյուս գործոնները դասակարգվել են հետևյալ կարևորությամբ՝ աշխատանքի դիմաց բարձր վարձատրություն, սեփական բնակարանի առկայություն, սեփական բիզնես ստեղծելու հնարավորություն/ցածր հարկեր, քաղաքական համակարգի փոփոխություն, հարազատների/ընտանիքի անդամների հետ վերամիավորում, իրավական խնդիրների լուծում, մարդկանց բարեհամբույր վերաբերմունք (համապատասխանաբար, 17.1%, 13.2%, 5.3%, 5.3%, 5.3%, 2.6%, 2.6%): Այս ամենի հետ մեկտեղ, պատասխանների 2.5%-ը վկայում է այն մասին, որ անկախորեն իրավիճակի փոփոխությունից, սիրիահայերը վճռական են տրամադրված Չայաստանից հեռանալու հարցում:

Ըստ փորձագիտական գնահատականների՝ տարիների ընթացքում էական փոփոխություններ են տեղի ունեցել այս հարցում. սիրիահայերի այն խումբը, որը մտածում էր հեռանալու մասին,

արդեն տեղափոխվել է այլ երկիր, իսկ այժմ ՀՀ-ում բնակվողները, որոնք, ըստ իրենց գնահատականների, կազմում են ՀՀ եկաժների մոտ 1/3 մասը, մեր երկրում մշտական բնակվելու մտադրությամբ ունենացողներն են:

Մեր ուսումնասիրության շրջանակում հայաստանաբնակ հայերը ևս հայտնել են իրենց տեսակետը՝ գտնելով որ սիրիահայ ընտանիքների վերադարձը Հայաստան ներգաղթ է, և երկրի մի փոքր վերականգնումից հետո նրանց գերակշիռ մասը կվերադառնա Սիրիա: Չնայած մշակութային և տնտեսական կյանքում նրանց դերակատարությամբ կարևորելուն՝ տեղացիների մոտավորապես 70%-ը կիսում է նման տեսակետ (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 15), իսկ նրանց մեջ մեծ խումբ են կազմում կանայք՝ տղամարդկանց համեմատ (համապատասխանաբար 71.6% և 67.5%), գրեթե հավասարաչափ ալազ և միջին սերունդը, ապա՝ երիտասարդները (համապատասխանաբար, 70.8%, 70.4%, 67.5%), մարզային քաղաքների բնակիչները, երևանցիները, ապա՝ գյուղաբնակները (համապատասխանաբար, 76.1%, 68.0%, 66.7%):

ՀՀ-ից արտագաղթելու հարցը քննարկման առարկա է դառնում ոչ միայն սիրիահայերի դեպքում, այլ և նրանց համար, քանզի նրանք ևս նկատելի ու ձևավորել են սեփական պատկերացումները հայաստանցիների՝ այս հարցի հետկապված վարքագծի վերաբերյալ: Այս պարագայում նրանք ավելի մեծ զանգված են կազմում (88%)՝ կարծելով, որ տեղացի հայերն առաջին հնարավորությամբ դեպքում կհեռանան Հայաստանից: Սիրիահայերի կարծիքով՝ տեղացիների արտագաղթելը, անշուշտ, մեծ կապ ունի երկրի ոչ արդյունավետ կառավարման և սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հետ: Կարևոր պատճառների թվին նրանք դասում են նաև հեշտ, բայց օտար ճանապարհընտրելու հայաստանցիների որդեգրած «ռազմավարությունը», հայրենիքին ծառայելու նրանց ցանկության բացակայությունը: Նրանց մեջ տաս հոգուց յոթը մտածում է, որ տեղացին ոչ մի ջանք չի գործադրում ՀՀ-ում մնալու և արտագաղթի ճամփան չբռնելու համար (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 15): Ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական գնահատականներով նրանք արտահայտում են հարցի վերաբերյալ իրենց դիրքորոշումը. «Այս տեղի երիտասարդները չեն ուզեր մնալ Հայաստանում, այս տեղի համար մի բան անել: Չէ՛, իրենք ուզում են գնալ Ռուսաստան: Ռուսաստան ի՞նչ կա չեմ հաս-

կանում: Այստեղ է քո հայրենիքը, պետք է մնաս եւ պայքարիս անոր համար: Ռուսաստանն արդեն հասել ա իրա հասնել իք տեղը» (Կին, 22 տարեկան, ք. Երևան)²⁰³: «Գործը անհնար է հոս: Անոր համար մենք ամեն օր կըսենք՝ ի՞նչ պիտի ըլլա Միայն մեզի համար չէ՝ իբրեւ սուրիացի կամ սփյուռքահայ: Արդեն տեղացին կփախնի, կերթա երկրեն: Ես անոր համար ցավ կգգամ՝ ինչո՞ւ, ինչո՞ւ մենք պիտի էրթանք՝ իբր հայ, ուրիշին ստորուկ ըլլանք, որ քիչ մը փող շահինք: Ես ինչո՞ւ չկարողանամ իմ երկրիս մեջ ապրիմ, երկիրս զարգացնիմ» (Կին, 58 տարեկան, ք. Երևան)²⁰⁴:

Այսպիսով՝ սիրիահայերի միգրացիոն վարքագծի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հայաստանյան սոցիալ-տնտեսական կյանքին հարմարվելու աստիճանը տարբեր է, քանզի տարբեր են նաև նրանց տրամադրությունները ՀՀ-ից հեռանալու հետ կապված: Օրինակ, եթե ՀՀ տեղափոխվելու առաջին տարիներին նրանց կեսից ավելին, ապա ներկայումս կեսից քիչն է այլ երկիր մեկնելու ցանկություն և մտադրություն հայտնում: Ժամանակի ընթացքում փոխվում է նաև միգրացիայի պատճառների հարաբերակցությունը՝ մասամբ հաղթահարված ներկայացնելով մշակութային և հոգեբանական խնդիրները: Չնայած այս ամենին, Հայաստանը լքելու հիմքում ընկած սոցիալ-տնտեսական գործոնը շարունակում է առաջնային մնալ՝ տարիների ընթացքում ավելի խորանալով:

²⁰³ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²⁰⁴ Նույն տեղում:

ԳԼՈՒԽԵՐՐՈՐԴ. ՍԻՐԻԱՅ ԱՅԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ -ՄՇԱԿՈՒ ԹԱՅԻՆ ԱԴԱՊՏԱՑԻԱՅԻ ԱՌԱՆՁՆԱՅ ԱՏԿՈՒ ԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

3.1. Սիրիահայ երի ընտանեկան արժեհամակարգը

Սիրիահայ երի տեղափոխվելը ՀՀ միայն ֆիզիկական տեղաշարժ չէ, այլ կենսաձևի և մտածելակերպի փոփոխություն, որը ենթադրում է ողջ արժեքային համակարգի վերանայում: Արժեքները հասարակության ընդհանուր պատկերացումներն են ցանկալիի, ճշմարտի, օգտակարի մասին, ապահովում են հասարակության ինտեգրացիան և օգնում անհատին՝ կենսական կարևոր իրավիճակներում ընտրություն կատարել: Ե՛վ սիրիահայ երի, և՛ հայաստանցի հայ երի համար առաջնային են համարվում ընտանիքը, առողջությունն ու աշխատանքը, չնայած որ վերջիններս կարևորության տարբեր աստիճանների վրա են գտնվում (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 16): Ընտանիքը միշտ էլ առանձնահատուկ տեղ է ունեցել հայ ժողովրդի արժեքային համակարգում, որտեղ էլ նա ապրելիս է ինի: Համաշխարհայնացումը, եվրոպական արժեքների ներթափանցումը հայ հասարակություն, ինչպես նաև ներքին սոցիալ-տնտեսական խնդիրները չեն ստվերել ընտանիքի դերը հայաստանցիների կյանքում, և պատահական չէ, որ աշխատանքից և առողջությունից առաջնային կարևոր են համարում ընտանիքը: Սիրիահայ երի մոտ, սակայն, իրավիճակն այլ նկարագրություն է ստանում: Վերջին շրջանի իրադարձությունները՝ պատերազմը Սիրիայում, Հայաստան տեղափոխությունը, վերջինիս սոցիալ-տնտեսական խնդիրները սիրիահայ երի արժեքային կողմնորոշումների վրա որոշակի ազդեցություն են ունենում: Պատերազմից մազապուրծ եղած և հայաստանյան տնտեսական կյանք ոտք դրած հայ երի համար առաջնային են դառնում առողջությունն ու աշխատանքը՝ երրորդ տեղում թողնելով ընտանիքը:

Կրոնը մահմեդական միջավայրում ապրող հայի համար եղել և մնում է հայ ապահպանության կարևոր և առաջնային գործոններից մեկը, և այն, ըստ հետազոտության արդյունքների, հաջորդ կարևոր արժեքն է սիրիահայ երի կյանքում՝ ի տարբերություն հայաստանցիների, ում արժեքային համակարգում այն յոթերորդ տեղում է գտնվում:

Ընտանիքը համարելով կյանքի կարևոր արժեքներից մեկը՝ սիրիահայերն ունեն նաև սեփական պատկերացումները ընտանեկան արժեքների, նորմերի վերաբերյալ, որոնք բացահայտվում են աղյուսակում բերված դատողության ունենների վերլուծության շնորհիվ (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 17): Երեխաների դաստիարակության և հետագա կենսագործունեության իրականացման համար, ըստ 92%-ի, կարևոր գործոն է համարվում ընտանիքի ամբողջականությունը և ծնողների ներկայությունը նրանց կյանքում: Նույնքան զանգվածն էլ կրկին հակված է այն գաղափարին, որ ծնողների պարտականությունները դրանով չեն ավարտվում, քանզի նրանք պետք է ամեն ինչ անեն երեխաների համար: Այս առումով երեխայապաշտության երևույթը համեմատաբար քիչ է տարածվում հայաստանցի հայերի մեջ (87.7%), չնայած նրանց մոտևս գերակա է այն դիրքորոշումը, որ ծնողները պատասխանատու են երեխաների առողջության, երջանկության, հաջողության համար:

Այս ամենին ի պատասխան՝ հայերի արժեքանորմատիվ համակարգում ձևավորված այն իմաստը, որ երեխան կնոջ կյանքի լիարժեքության, երջանկության գրավականն է, կիսվում է ինչպես սիրիահայերի, այնպես էլ հայաստանցիների մեծամասնության կողմից (ՀՀ հայեր և սիրիահայեր, համապատասխանաբար, 87.2% և 88.0%): Երեխայի՝ կնոջ կյանքին իմաստ տալու դերը, սակայն, ստվերվում է, երբ առաջ է գալիս ավանդական ընտանիքներին բնորոշ կերպարը պահպանելու հարցը: Սիրիահայերի շրջանում տասնհոգուց միայն մեկն է հանդուրժողական գտնվել այն երևույթի նկատմամբ, որ կինը կարող է մայրանալ՝ առանց ընտանիք կազմելու: Հայաստանաբնակների շրջանում այս թիվն ավելի, քան եռապատկվում է՝ մեծացնելով հանդուրժողական զանգվածի կշիռը հայ հասարակությունում, և մեզ ականատես դարձնելով ավանդականի կողքին արդի հայացքների գոյության փաստին (ՀՀ հայեր և սիրիահայեր, համապատասխանաբար, 28.7% և 8.0%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 17):

Ծարունակելով սիրիահայերի՝ ամուսնությանն առնչվող արժեքանորմատիվ համակարգի վերլուծությունը՝ նկատենք, որ տղայի և աղջկամիջև ազատ հարաբերությունների կողմնակից են միայն 12.0%-ը: Նրանց գերակշիռ մասի արժեքային համակարգը

դուրս է մղում նաև ոչ հայ կական, օտար, եվրոպականից ազդված երևույթները՝ ամուսնությանը տալով արժանի տեղ ու դեր հայ երիտասարդի կյանքում («ամուսնությունն իր դարը ապրել է» դատողությանը համակարծիք է եղել 8.0%-ը, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 17):

Փաստորեն, սիրիահայերի արժեքանորմատիվ համակարգում ընտանիքն ու ընտանեկան նորմերը առանձնահատուկ տեղ ունեն, որոնք ձևավորվում և զարգանում են քրիստոնեական արժեքների հիմքի վրա՝ որոշակի իմաստով տարբերելով նրանց հայաստանաբնակ ընտանիքներից²⁰⁵: Սիրիահայերի կողմից երկու ընտանիքներին վերագրվող հատկանիշների համեմատական վերլուծության, ինչպես նաև վերևում քննարկված նյութի միջոցով աշխատության այս հատվածում նպատակ ունենք դուրս բերել հայ կական ընտանիքի մոդելը նրանց պատկերացումներում: Սիրիահայերը, ապրելով մահմեդական երկրում և Սիրիայի հասարակության մեջ համարվելով փոքրամասնություն, ընտանիքի և ընտանեկան արժեքների վերաբերյալ այլ՝ հայաստանաբնակներից տարբեր հայացքներ են որդեգրել: Սփյուռքում ընտանիքը եղել է առաջնային ազենտներից մեկը՝ ազգային ինքնության ձևավորման, ազգային ավանդույթների և վարքի ձևերի յուրացման ու փոխանցման և, մեծ հաշվով, հայ ապահպանության հարցում: Հայաստանում հայ ապահպանության խնդիրը դուրս է գալիս հայ ընտանիքների գործառույթների շարքից՝ փոխելով նրանց դերակատարության առաջնահերթությունները: Այս պարագայում սփյուռքից ներգաղթած հայը հայրենիքում տեսնում է այլ ընտանիք, շփվելով կամ չշփվելով նրանց հետ²⁰⁶, համեմատում է սեփականի հետ ու իր արժեքային համակարգի դիտանկյունից բնութագրում այն:

Աղյուսակ 11-ում տոկոսային արտահայտությամբ տրված են այն հատկանիշները, դատողությունները, որոնցով սիրիահայերը բնութագրել են սեփական համայնքի և հայաստանաբնակ

²⁰⁵ Տե՛ս **9. Հակոբյան**, Հայաստանում բնակվող սիրիահայ ընտանիքների էթնոմշակութային առանձնահատկությունները: Արդի հայ ընտանիքը փոխակերպվող հասարակությունում (հեղինակակցությամբ՝ Մ. Գալստյան, Ռ. Օհանջանյան, Թ. Չաքարյան), Եր., 2017, էջ 264-292:

²⁰⁶ Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ սիրիահայերի 72.8%-ն է երբևէ առնչություն ունենցել հայաստանաբնակ ընտանիքների հետ:

ընտանիքներին: Հատկանիշները ներկայացված են գուգահեռ և հականիշ գույգերով: Նրանց համար հայ ընտանիքի մոդելը ձևավորվում է նաև հետևյալ հարցերի տիրույթում՝ 1.ընտանիքի ամրություն, ամուսինների հավատարմություն, 2.ընտանիքում քրիստոնեական արժեքների պահպանում, 3.ազգային ավանդույթների պահպանում, 4.գենդերային հավասարություն, 5.միջանձնային հարաբերությունների բնույթ, 6.երեխաների դաստիարակություն, 7.ընտանիքի տնտեսական վարք:

Աղյուսակ 11. Սիրիահայ և հայ աստանաբնակ ընտանիքներին բնորոշ դասողություններ, %

Ընտանիքներին բնորոշ դասողությունները					
Դրական	ՀՀ - ում ապրո ղ	Սիրի ա Հայ	Բացասական	ՀՀ - ում ապրո ղ	Սիրի ա հայ
Ամուսնալուծությամբ սովորությունն չկա, ընտանեկան կապերն ամուր են, գույգերը զիջող են, սիրով, հավատարիմ	4.8	12.5	Շատ են ամուսնալուծությունները, հանդուրժող չեն իրար նկատմամբ, ազատ հարաբերությունների կողմնակից են	5.6	0.0
Քրիստոնեական կյանքով են ապրում, աստվածավախ են, ընտանեկան սրբությունը հարգող	1.6	5.8	Հավատի պակաս կա, ընտանեկան սրբություն չունեն	4.8	0.0
Ավանդապաշտ, հայեցի, պահպանողական	0.8	6.7	Օտարամոլ, ռուսամետ	1.6	0.0
Կնոջ և տղամարդու միջև հավասարություն, հարգանք	1.6	2.5	Կինը երկրորդային է ընտանիքում, կոպիտ են կնոջ նկատմամբ	4.8	1.7
Սրտամոտ են ամուսինները, հարաբերությունները պարզ են, զարգացած, կիրթ	7.2	5.0	Ընտանեկան հարաբերությունները ձևական են, կենցաղային, չզարգացած	0.8	2.5

Հարգալից մեծերի նկատմամբ	1.6	5.0	Անհարգալից մեծերի նկատմամբ	1.6	0.8
Խնայող, տնտեսական հաշվարկով ապրող	3.2	0.8	Պարտքով ծախսեր անող, ուտող-խմող	4.8	0.8

Առաջին ցուցանիշը, որն արտահայտվում է դրական և բացասական հատկանիշների մեծ հաճախականությամբ, վերաբերում է **ընտանիքի ամրությունը**. այն, որ ընտանեկան կապերն ամուր են, զույգերը համերաշխ են ու հավատարիմ, ամուսնալուծության սովորություն չկա, բացի այն, որ սիրիահայերը շատ են կարևորել, նաև ավելի բնորոշ համարել են իրենց ընտանիքներին՝ 12.5% (տե՛ս աղյուսակ 11)՝ մոտ երեք անգամ շատ հայաստանաբնակ ընտանիքների համեմատությամբ: Նկարագրված հատկանիշի բացասական զույգը, ըստ նրանց, բնորոշ է միայն հայաստանաբնակ ընտանիքներին: Խորին հարցազրույցներում ևս սիրիահայերը անդրադարձել են այս հարցին՝ կրկին իրենց ընտանիքների հետ համեմատություն անցկացնելով. «Մարդիկ ինչո՞ւ են ամուսնանում, ինչո՞ւ են երեխա ունենում... գործ պետք է ըլլա որ էդ երեխաներին լավ պահեն: Ապրելու նպատակը էս ա Չնայած էստեղ ուրիշ նպատակներ կան. անպայման պետք է ընկերուհի ունենա մարդը, պետք է սիրած ունենա: Մեր մոտ ըսենց բան չկա: Կարող է կա իհարկե, կա բոլոր տեղերում կա բայց մեր մոտ չեն ասում՝ ընկերուհի չունես, ուրեմն տղամարդ չե՛ս: Սա ինձ համար ապուշ բան է՝ էսի ո՛չ հայ կականության հետ կապ ունի, ո՛չ հայ ության. էսի ռուսներից մնացած բաներ են» (49 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁰⁷:

Երկրորդ դատողությունը վերաբերում է **ընտանիքի արժեքի իմաստավորմանն ու պահպանմանը**: Սիրիահայերի գնահատականներով՝ հայաստանաբնակ ընտանիքներում պակասում է հավատը, հետևաբար, սրանով պայմանավորված, չի կարևորվում ընտանիքի արժեքը: Իսկ իրենք, ընդհակառակը, ապրելով քրիստոնեական կյանքով, գիտակցում ու պահպանում են ընտանիքի արժեքը: Եթե վերջինս՝ դրական հատկանիշը, շատ քիչ չափով բնորոշ են համարել հայաստանաբնակ ընտանիքներին (իրենց համեմատությամբ 3.5 անգամ ավելի քիչ), ապա բացասական դատողություններով ընդհանրապես չեն բնութագրում իրենց. «Մենք սուրբ ընտանիքներ կհա-

²⁰⁷ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

մարվինք, որով կարող է մինչեւ հիմա իմ աղջկա վրածայնս բարձրացնեմ, եւ իմ աղջիկս չըսե՝ մամա՛, ես մեծ եմ արդեն, դու ն մի՛ խոսիր: Մենք այ դպես կապրինք» (55 տարեկան կին, ք. Երևան)²⁰⁸:

Նրանք ընդհանրապես իրենց չեն վերագրում նաև **օտարամոլ ությ ու նը**, փոխարենը շեշտում են ավանդապատ ու պահպանողական լինելու մասին՝ 6,7%: Ազգային ավանդույթները չպահպանող, օտար վարք ու բարքով ապրող հայաստանաբնակների մեջ (թեպետ քանակական ցուցանիշը շատ փոքր է՝ 1,6%, սակայն այն մեծ և կարևոր է դառնում համեմատություն անցկացնելով, տե՛ս աղյուսակ 11) նրանք առանձնացրել են հատկապես երիտասարդներին: Եվ սա այն խումբն է, որ երկարատև շփումների արդյունքում սիրիահայ երիտասարդության համար վատ օրինակ կարող է ծառայել /ծառայում է, որի մասին ասում են հենց իրենք՝ սիրիահայ երիտասարդները. «Մեր մոտ ընտանիքը սրբություն է: Մեր պապները միշտ մեզ վախով կապեցնեին, որ մենք այլ ազգի մեջ կապրինք, միշտ պետք է ուշադիր ըլլ անք, ակու մբեն զատուրիշ տեղ չէրթանք: Ակումբին մեջ ընկերային շրջանակ է միայն, ուրիշ բաներ չես տեսնի: Մենք մինչեւ 18-19 տարեկանը՝ տղա կամ աղջիկ, դեռ երեխա էինք, չենք մտածեր ուրիշ բաներու մասին: Իսկ էստեղ դպրոցից արդեն սկսում են: Մեր մոտ աղջիկը տղային եթե ըսե՝ ընկերություն ընենք, դա անկարելի բան է: Իսկ էստեղ արդեն եղբայրս լրիվ փոխվեցավ՝ մտնում է սենյակ, աղջկա հետ խոսում: Էստեղ աղջիկները կժամադրեն տղային» (27 տ. կին, ք. Երևան)²⁰⁹:

Ընտանիքի մոդելի կառուցվածքում սիրիահայերը անդրադարձել են նաև **ամուսինների իրավունքներին ու պարտականոթյ ու ններին**: Տղամարդու և կնոջ հավասարության ու հարգանքի հարցում ևս շարունակում են օրինակելի համարել իրենց, չնայած, ըստ քանակական ցուցանիշների, տարբերություններն այնքան էլ էական չեն: Այս հարցում առաջադիմական հայացքներ ունեն հատկապես երիտասարդ տղաները. «Ես հայ ավարի «խասյ արները» չեմ սիրում. ոնց որ տղան իրավունք ունի, ընենց էլ աղջիկը պետք է իրավունք ունենա իրախոսքերի կամ իրաընտրությունների մեջ: Մենք գնում ենք էս բանով, ու դա

²⁰⁸ Նույն տեղում:

²⁰⁹ Նույն տեղում:

ես համարում եմ ամենաճիշտ բանը: Ոչ թե տղայի ասածը պիտի լինի ու վերջ» (26 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²¹⁰: Աղյուսակում բերված արդյունքներից նկատում ենք, որ այս հարցում բացասական բնութագրիչը տարածվում է նաև սիրիահայ ընտանիքների վրա, չնայած համեմատության մեջ կրկին ակնհայտ է, որ, ըստ նրանց, հայ աստանաբնակների շրջանում է, որ կանայք ավելի երկրորդային են ընտանիքում, և տղամարդիկ՝ կոպիտ նրանց նկատմամբ (մոտ երեք անգամ ավելի, տե՛ս աղյուսակ 11):

Հաջորդ բնութագրիչով սիրիահայերը բացահայտում են իրենց ընտանիքների «թերությունը»՝ պարզ և անկեղծ փոխհարաբերությունների ձևավորման հարցում օրինակելի համարելով հայ աստանցիներին: Նրանք կարծում են, որ իրենց ընտանիքներում **ամուսին-կին փոխհարաբերությունները կենցաղային մակարդակի վրա են գտնվում և ավելի շատ ձևական են** (երեք անգամ ավելի բարձր է այս ցուցանիշը, տե՛ս աղյուսակ 11), մինչդեռ, հայ աստանցիներն իրենց ընտանիքները կառուցում են ջերմ, պարզ ու զարգացած փոխհարաբերությունների հիմքի վրա: Խորին հարցազրույցների վերլուծության արդյունքում բացահայտում ենք ընտանիքում նման հարաբերությունների ստեղծման կարևոր դերակատարին՝ կնոջը: Մեջբերենք սիրիահայերի տասարդի հետ հարցազրույցից մի հատված. «Ես, ճիշտն ասած, սուրիահայ աղջիկներ են միայլ կարգի զգվում եմ: Էնտեղ էլ էի էսպես: Ok, խոսում եմ, բան, բայց հեռու եմ մնում իրանցից: Որով, ըսենք, ընկերությունը, որ ամենապարզ բանն ա ինձ պայմաններ է դնում: Դրա համար էլ ես նպատակ դրեցի, որ հայ աստանցի աղջիկ եմ ընտրել ու, որով իրենք հասկացող են, ուսյալ են, զարգացած են: Եվ ըստե՛նց էլ եղավ» (29 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²¹¹:

Հաջորդ դատողությունը դիտարկենք **երեխաների դաստիարակության** համատեքստում, քանզի մեծերի նկատմամբ հարգանքի դրսևորումը, առաջին հերթին, ընտանեկան դաստիարակության արդյունք է: Այս առումով դրական և բացասական հատկանիշները հայ աստանաբնակ ընտանիքների վրա տարածվում են հավասար չափով (հարգալից են մեծերի նկատմամբ՝

²¹⁰ Նույն տեղում:

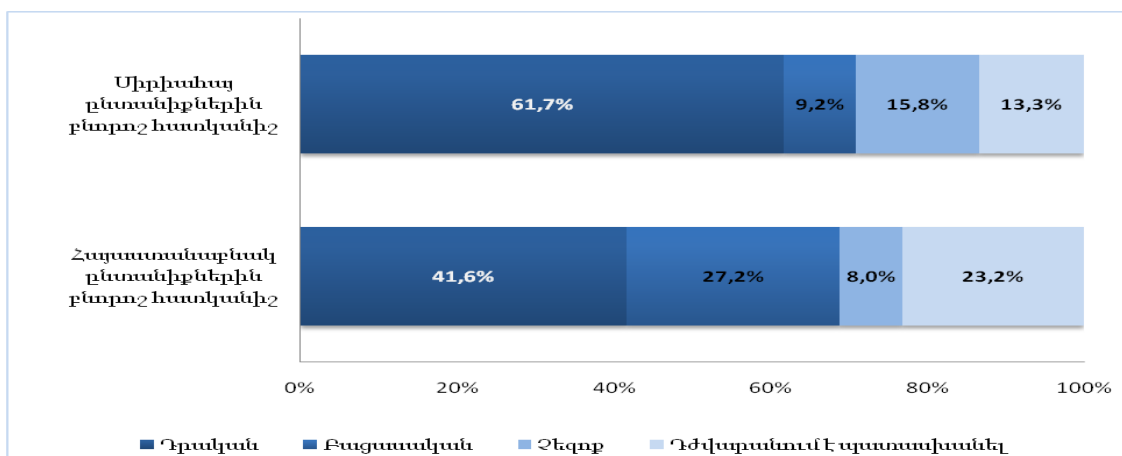
²¹¹ Նույն տեղում:

1.6%, անհարգալից են՝ 1.6%), իսկ սիրիահայ ընտանիքներում դրակա-
նը մոտովեց անգամ գերազանցում է բացասականին (հարգալից են մե-
ծերի նկատմամբ՝ 5.0%, անհարգալից են՝ 0.8%, տե՛ս աղյուսակ 11):

Սիրիահայ երև **ընտանիքի տնտեսական վարքի** վերաբերյալ
հակասական պատկերացումներ ունեն, ընդ որում, թեման կարևոր է
դառնում Հայաստանում, երբ հանդիպում են իրենցից տարբեր
ընտանիքների: Սրամասին են վկայում սեփական ընտանիքների վե-
րաբերյալ փոքր, իսկ հայաստանաբնակների դեպքում՝ շատ քիչ տար-
բերվող քանակական ցուցանիշները: Ամեն դեպքում, նրանք ավելի
շատ բացասական, քան թե դրական երանգավորմամբ են խոսում
հայաստանցիների առատաձեռնության և, ընդհանրապես, ընտանիքի
տնտեսական կյանքի կազմակերպման մասին (դրական հատկանիշ՝
3,2%, բացասական հատկանիշ՝ 4,8%, տե՛ս աղյուսակ 11):

Բացի վերը նշվածից՝ սիրիահայ երև այլ բնութագրիչներով ևս
նկարագրում են հայ ընտանիքներին, որոնք վերաբերում են ներըն-
տանեկան հարաբերություներին մեջ կարևորվող մարդկային հատ-
կանիշներին, կնոջ աշխատելու փաստին և այլն: Վերջինիս պարա-
գայում մեզ իրավունք է վերապահեցինք գնահատել դրական կամ բա-
ցասական, սակայն այն հանգամանքը, որ սիրիահայ ընտանիքներում
կանայք և տարիքով մեծերը չեն աշխատում, իսկ ֆինանսական
ծախսերը հոգում է տղամարդը, շատերի կողմից ընդունված նորմ է:

Գծապատկեր 4. Սիրիահայ և հայաստանցի ընտանիքներին գնահատական, %

Վերը նշված բնութագրիչները՝ ընդհանրացրած և խմբավորած,
արտացոլված են գծապատկեր 4-ում: Ինչպես տեսնում ենք,
սիրիահայ երև գնահատականը բավական բարձր է սեփական խմբին

բնութագրելիս. դրականը հասնում է մինչև 61.7%-ի: Հայաստանաբնակ ընտանիքներին նույնպես դրական հատկանիշներ են վերագրել (41.6%), սակայն, երբ համեմատում ենք բացասականի հետ, վերջինս գերակշռող է: Չմոռանալով կարծրատիպերի գոյության և սեփական խումբը դիմացինի համեմատ սովորաբար ավելի բարձր գնահատելու փաստի մասին, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է մտածել նաև սիրիահայերի բացասական գնահատականների մասին, քանզի դրանք շարունակում են գոյություն ունենալ նաև հայաստանաբնակ ընտանիքների հետ շփման պարագայում: Ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ շփման դեպքում կարծիքը կիսով չափ է դրական՝ 51.0%. հատկանիշների 28.6%-ը գտնվում է բացասական տիրույթում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 11): Հայաստանաբնակ ընտանիքներին բացասական հատկանիշներով բնութագրող սիրիահայերի գնագվածում գերակշռում են հիմնականում կանայք և միջին սերունդը, չնայած վերջին խումբն ավելի շատ բացասական հատկանիշներ է օգտագործել նաև սիրիահայ ընտանիքներին բնութագրելիս:

Այսպիսով՝ սիրիահայերի արժեքանորմատիվ համակարգում արմատացած հայկական ընտանիքի մոդելը հետևյալ նկարագրությունն ունի՝

- Հայ ընտանիքը պետք է ստեղծվի հայկական եկեղեցու խորանի առաջ, իսկ հետագայում զարգանա միայն քրիստոնեական ավանդույթների և արժեքների հիմքի վրա:

- Հայ ընտանիքը պետք է լինի ամբողջական և ամուր՝ իշնորհիվ ամուսինների հավատարմության և համերաշխության: Ամուսնալուծություններն ու երկրորդ ամուսնությունները պետք է բացառվեն հայոց ամուսնական մշակույթից:

- Երեխան պետք է ծնվի ամբողջական ընտանիքում և դաստիարակվի հայկական ոգով՝ մեծերի նկատմամբ հարգալից, լսող ու խոնարհ, օտար վարք ու բարքերից հեռու ²¹²:

²¹² Այս առումով հետաքրքիր է հատկապես հայրերի մոտեցումը: Մեջբերում եմ խորին հարցազրույցներից մի հատված. «Այստեղ քիչ մը փողոցը, տղեքը, աղջիկները, ընտանեկան, ավելի ծիշտ դուրսի ընտանիքներում ծելը ուրիշ է, ստիպված կըլլա մի քիչ պնդացնել սանձը, որ չթուլանա չես իմանա՝ ինչ ընտանիք է եկած այդ զավակը, ով է, ինչ է: Մեր մոտ Սուրիա միություններ կային, կղրկեինք էդ միությունները, դաստիարակություններ կառնեին՝ ազգային, հայկական, եկեղեցական դաստիարակություն կստանային: Այստեղ չկա էդպես

• Հայ ընտանիքում կնոջ և ամուսնու իրավունքներն ու պարտականությունները թեպետ սահմանված են ոչ ֆորմալ, սակայն այդ «իրավահարաբերությունը» պարզ է և միանշանակ՝ ընտանիքը ֆինանսապես պետք է ապահովի տղամարդը, իսկ կինը պատասխանատու է ինի կենցաղային կարևոր և երկրորդային հարցերի համար:

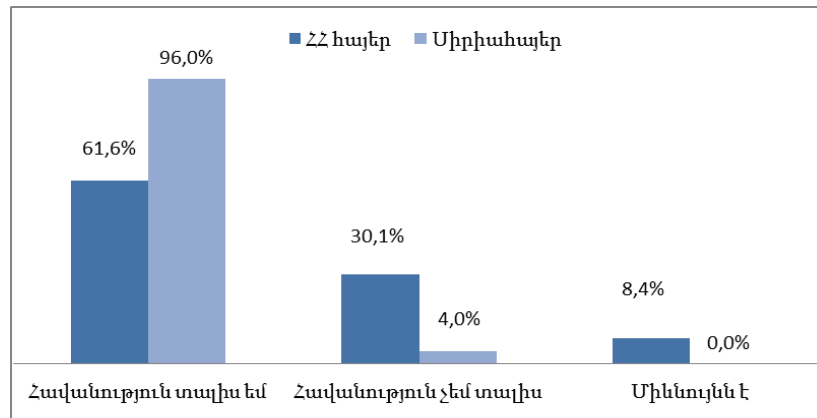
Ազգամիջյան ամուսնությունների նկատմամբ սիրիահայերի վերաբերմունքը: Վերջին տարիներին հայ հասարակությունում ազգամիջյան ամուսնությունների նկատմամբ վերաբերմունքը, ենթարկվելով որոշակի փոփոխությունների, դրական է դարձել: Այն ավելի դրական երանգ է ստանում, երբ համեմատում ենք սիրիահայերի վերաբերմունքի հետ: Ինչպես ցույց են տալիս հետազոտության արդյունքները, հայ աստանաբնակ հայերի մոտավորապես մեկ չորրորդ մասը (տղայի ամուսնության դեպքում՝ 24,2%, աղջկա ամուսնության դեպքում՝ 23,1%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 12) համամիտ է այն տեսակետի հետ, որ ամուսնանալիս ազգությունը նշանակություն չունի: Մինչդեռ, նման տեսակետ ունեցող սիրիահայերի կշիռը մոտ վեց անգամ պակաս է՝ ի համեմատ հայ աստանաբնակ հայերի, և նրանց միայն 4%-ն է կիսում այդ մոտեցումը:

Սիրիահայերի գերակշիռ մասը դեմ է ազգամիջյան ամուսնություններին (և՛ տղայի, և՛ աղջկա ամուսնության դեպքում այն կազմում է 84,0%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 12), և միայն տաս հոգուց մեկն է կարծում, որ նման ամուսնություն կարելի է թույլ տալ, եթե ընտանիքում պահպանվի հայ ազգային մշակույթն ու ավանդույթները: Եվ սա ամենևին զարմանալի չէ, քանզի այլ էթնիկ միջավայրում ապրող հայի էթնիկ ինքնագիտակցության պահպանման և ուժացման վտանգից պաշտպանելու հարցում մեծ նպաստ են ունեցել ազգապահպանման գործին ծառայող մշակութային կազմակերպությունները, եկեղեցին և որ ամենակարևորն է՝ ընտանիքը²¹³:

հավաքական մթնոլորտ Ստիպված եմ ամեն կիրակի տղայիս ալ իջեցնեմ, որ գոնե շրջանակ ու նենա, գոնե ազգային մթնոլորտ ու նենա Բանակում, ճամբար, ըտենց բաներ» (տղամարդ, 39 տ., ք. Աբովյան, **Գ. Հակոբյան**, ԴԱՆ, 2014):

²¹³Այս հարցին անդրադարձել է նաև Ա. Ստեփանյանը իր հոդվածներից մեկում. «Խառնամուսնությունները սփյուռքահայերի մեջ, առավել հաճախ, դիտարկելի էին եվրոպական, քան մերձավորարևելյան երկրներում, ինչն, անշուշտ, պայմանավորված է և կրոնական միջավայրի գործոնով: Եթե քրիստոնեական միջավայրում այլ ազգու հետամուսնությունը չէր քաջալերում ընտանիքը, ավագ սերունդը, ապա մահմեդական միջավայրում խառնամուսնությունը այլ ակրոնի հետ

Գծապատկեր 5. ՀՀ հայ -սիրիահայ ամուսնության նկատմամբ վերաբերմունքը²¹⁴, %

Հարցի վերաբերյալ տեսակետները կտրուկ փոփոխության են ենթարկվում, երբ խոսքը գնում է հայաստանաբնակ հայերի հետ ամուսնության մասին: Այստեղ սիրիահայերի՝ սեփական համայնքից դուրս ամուսնությունների նկատմամբ բացասական վերաբերմունքը զիջում է իր դիրքը՝ 84%-ից (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 12) դառնալով 4% (տե՛ս գծապատկեր 5). սիրիահայերի մեծամասնությունը հավանություն է տալիս հայաստանցի հայ-սիրիահայ ամուսնություններին:

Երբ խոսքը վերաբերում է անձնային մակարդակում ամուսնական հարաբերությունների ձևավորմանը, 2014թ. հետազոտությունն այլ ցուցանիշներ է բացահայտել: Հարցվողների մոտ 60%-ը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 13) պատրաստ է որպես գույքակիր ընդունել հայաստանցուն, որտեղ մեծ զանգված են կազմում տղամարդիկ: Փոխարենը, կանայք ավելի շատ նախընտրում են ընկերական փոխհարաբերությունների մակարդակում շփվել տեղի հայերի հետ: Բոլորովին պատահական չէ այս ցուցանիշը, քանզի դաշտային աշխատանքների ընթացքում շատ քիչ են հանդիպել ամուսնական/նախաամուս-

չեր քաջալերում նաև հայ համայնքն ու եկեղեցին, որի ողջ ներուժն ուղղված էր ոչ միայն մշակութային, այլև հոգևոր-կրոնական ինքնուրույնության պահպանմանը: Հարկ է նշել, սակայն, որ մահմեդական միջավայրում բացառություն են կազմում քրիստոնյա արաբները: Նմանօրինակ խառնամուսնությունները նույնպես չէին խրախուսվում, սակայն պատահում էր, երբ հայ տղան էր ամուսնանում քրիստոնյա արաբուհի հետ ոչ հակառակը» (տե՛ս **Ա. Ստեփանյան**, Սփյուռքահայերի խառնամուսնական ընտանիքները 1946-1948 թթ. ներգաղթի տարիներին: Եր., 2010, էջ 47):

²¹⁴Գծապատկերում ներկայացված են 2016-2017թթ. քանակական հետազոտության արդյունքները:

նական գույգեր, որում կինը լինի սիրիահայ, իսկ ամուսինը՝ տեղացի:

Համեմատելով սոցիալական հեռավորության²¹⁵ մակարդակները չորս տարբեր խմբերում՝ սիրիահայ ություն, ՀՀ հայ ություն, քրիստոնյա արաբների խումբ և մահմեդական արաբների խումբ, կտեսնենք հետևյալը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 14). սիրիահայը սեփական համայնքի ներկայացուցչին միանշանակ ընդունում է որպես գուգընկեր: ՀՀ հայի դեպքում սոցիալական հեռավորության միջին թվաքանական ցուցանիշը 1.5 է, որը նշանակում է ամուսնական-ընկերական փոխարարերությունների մակարդակում շփման պատրաստակամություն: Համեմատած մահմեդական արաբի՝ քրիստոնյա արաբի պարագայում սիրիահայը նախընտրում է փոխարարերությունների մեջ մտնել ընկեր-հարևան միջանկյալ դաշտում՝ ավելի մոտ ընկեր կատեգորիային: Ամենաթույլ կապն արտահայտվում է մահմեդական արաբի հետ շփման առումով, որը մոտենում է գործընկերային հարաբերությունների սահմանին՝ միջին թվաքանական ցուցանիշը 3.8:

Ինչպես տեսանք, ՀՀ գալու առաջին տարիներին սիրիահայերն այլ, միգրացե կարծրատիպային մոտեցում ունեին հարցի վերաբերյալ, իսկ այսօր տևական բնակությունը նրանց շրջանում, անձնական, ընկերական և գործընկերային շփումները փոխել են հայաստանցուն՝ որպես գուգընկեր ընդունելու պատրաստակամության մակարդակը: Ընդհանրապես, սփյուռքահայերի շրջանում «հայաստանցի աղջիկ ուզելու» սովորությունը արդիական է եղել բոլոր ժամանակներում, որը շարունակվում է նաև այսօր: Դեռևս առաջին հայրենադարձության տարիներին՝ հատկապես 1946-1948 թթ-ին, ողջ Սփյուռքը, բռնկված հայրենասիրության ոգով,

²¹⁵Է. Բոգարդուսի սոցիալական դիստանցիաների մոդիֆիկացված սանդղակը (1-7 բալանոց սանդղակ, որտեղ 1-գուգընկեր, 2-ընկեր, 3-հարևան, 4-գործընկեր, 5-նույն երկրի քաղաքացի, 6-գրոսաշրջիկ, 7-նախընտրում են չտեսնել երկրում) ուղղված է խմբերի դիստանցիան հասկանալու: Սոցիալական դիստանցիայի սանդղակը ցույց է տալիս խմբերի միջև հոգեբանական մտերմության աստիճանը, որը նպաստում է նրանց հեշտ կոմունիկացիային: Սոցիալական առավելագույն դիստանցիան՝ 7 թիվը, նշանակում է, որ խմբերն ավտոնոմ են գործում, հաղորդակցությունն այս դեպքում հիմնականում սիմվոլիկ, ֆորմալ բնույթ է կրում: Նվազագույն սոցիալական դիստանցիան՝ 1 թիվը, վկայում է այն մասին, որ երկու խմբերի ներկայացուցիչները միմյանց հետ հարաբերությունները կառուցում են՝ հաշվի առնելով և ընդունելով դիմացինի բնորոշ առանձնահատկությունները, յուրօրինակությունները (տե՛ս Սոցիալական հեռավորության սանդղակ (Բոգարդուսի սանդղակ), հասանելի է՝ <http://vsetesti.ru/395/>):

առաջնորդվելով «մեկ ազգ», «մեկ հայրենիք» կարգախոսով՝ միաձուլվելու, մեկտեղվելու, նաև Հայ աստանում ընտանիք կազմելով՝ «բոլորովին հայ ըլլալու» երազանքն ունեն²¹⁶։ Այդ տարիներին, գալով Հայ աստան, «նրանք, ովքեր դեռևս Սփյուռքում երազում էին հայ աստանցու հետ ամուսնացնել իրենց զավակին, խուսափելով օտարի հետ ընտանիք կազմելու հեռանկարից, ստեղծված իրավիճակում, դեմ առ դեմ հանդիպելով իրենց միանգամայն անհասկանալի, օտարոտի, արհամարհական, որոշ դեպքերում՝ նաև թշնամական վերաբերմունքի, տրամագծորեն փոխում են դիրքորոշումը՝ կտրականապես մերժելով և բացարձակորեն անհնար համարելով նման կապերը։ «Մենք տեղացիի աղջիկ տվողը չենք» ասելով՝ միաժամանակ տեղացիներին բնութագրում էին իբրև «կոշտ ու կոպիտ, վայրենի»։ Քանի որ խորթացումը երկկողմանի էր, ապա տեղացիներն էլ իրենց հերթին էին խուսափում նման կապերից՝ հայրենադարձներին բնորոշելով իբրև «սև ջուր (սուրճ) խմողներ» կամ «հում միս (բաստուրմա) ուտողներ»»²¹⁷։

Մեր ուսումնասիրությանը հայ աստանցի հայ-սիրիահայ ամուսնությունը հավանություն չտալու այլ պատճառներ է բացահայտել։ Ինչպես տեսանք վերևում, 30.1%-ը (տե՛ս գծապատկեր 5), նույնն է՝ տասնհոգուց երեքը հակված չէ սիրիահայի հետ ընտանիք կազմելուն։ Այդ զանգվածի մեջ ավելի շատ են արական, քան իգական սեռի ներկայացուցիչները։ Տարիքային առումով էական օրինաչափություն չկա, միայն նկատելի է, որ չնչին տարբերությամբ հավանություն չտվողների զանգվածում մեծ կշիռ են կազմում ավագ սերնդի մարդիկ։ Սիրիահայերի շրջանում հայ աստանցիների հետ ընտանիք կազմելուն դեմ են արտահայտվել միայն երիտասարդ աղջիկները։

Վերլուծելով ստորև բերված պատճառները՝ բացահայտում ենք, որ հայ աստանցի հայերի շրջանում սիրիահային սեփական ընտանիք չընդունելու հիմքերը մեծամասամբ կենցաղամշակութային են (ընդհանուր կշռում կազմում են 39.8%, տե՛ս աղյուսակ 12), որոնք

²¹⁶ Ա. Ստեփանյան, Հայրենադարձների ենթաէթնիկ ինքնագիտակցության դրսևորումներն ամուսնական կապերում։ Ընտանիքի հետազոտման հիմնախնդիրները։ Հանրապետական գիտական կոնֆերանսի նյութեր, Եր., 2001, էջ 97։

²¹⁷ Նույն տեղում, էջ 98։

հետևյալ արտահայտումներն ունեն՝ նրանք տարբեր են իրենց սովորություններով, ավանդույթներով, կենցաղով, տարբերվում են նաև մտածելակերպով, արժեքներով և բնավորությամբ: Հայաստանցիները մտավախություն ունեն նաև, որ ամուսնության պարագայում նրանք չեն հետևի «հայ կական» ավանդույթներին, արժեքներին ու ծեսերին:

**Այլ ուսակ 12. Հայաստանցի հայ-սիրիահայ ամուսնական կապը
չընդունել ու պառճառները հայաստանցիների մեջ, %**

Պառճառները	Հաճախակա նություն
Սովորություն/ավանդույթներով, կենցաղով (վատ) տարբերվում են	23.7
Չեմ ուզում ուղղակի/չեմ սիրում սիրիահայ երին	13.6
Մտածելակերպով, արժեքներով, բնավորությամբ տարբերվում են	11.9
Ճիշտն այն է, որ «հայ ը» «հայ ի» հետապրի, տեղացի-տեղացի եմ ընդունում միայն	7.6
Նրանք «արաբացած են», արդեն հայ չեն	7.6
Ով Հայաստանից դուրս է, հայ չեմ համարում, «երրորդ կարգի հայ» են	5.1
Չեն պահպանի հայ կական ավանդույթները, արժեքները, ծեսերը	4.2
Ծառադիտական նպատակներով են ամուսնանում տեղի հայերը	4.2
Բռնությունը շատ է Սիրիայում, տղամարդիկ բռնապետեն, կանայք իրավունքներ չունեն	2.5
Վատվարք ունեն	1.7
Պատերազմի պառճառով	1.7
Այլ	2.6
Դժվարանում է պատասխանել	13.6
Ընդամենը	100.0

Թերևս վերը նշված պառճառներն արդեն բացահայտում են հայաստանաբնակների անհանդուրժողականության մակարդակը, սակայն նրանց մի մասի մոտ հայի ինքնության զգացողություններն ավելի են սրանում, և, օտար համարելով սիրիահայ երին, դուրս են մղում սեփական խմբից հետևյալ ձևակերպումներով՝ ճիշտն այն է, որ «հայ ը» «հայ ի» հետապրի, տեղացի-տեղացի եմ ընդունում միայն, նրանք «արաբացած են», արդեն հայ չեն, ով Հայաստանից դուրս է, հայ չեմ համարում, «երրորդ կարգի

հայ են» (ընդհանուր զանգվածում կազմում է 20.3%, տե՛ս աղյուսակ 12): Այս տեղ հատկապես ուշադրության է արժանի նրանց՝ որպես հայ չընդունելու, ավելին, նրանց արաբացած համարելու փաստը: Նույն իրավիճակն է եղել նաև 1970-ական թթ., երբ սիրիահայերը էթնիկ յուրայինների մեջ օտարվել ու մերժվել են: Այդ պայմաններում ձևավորվում է ներգաղթած հայի նոր ինքնություն՝ հայ, բայց երկրորդ կարգի, տեղացուն ստորադասվող, առնվազն՝ նրան ոչ նման²¹⁸:

Այսպիսով՝ սիրիահայերի շրջանում բավականին բարձր է այլ էթնիկ ամուսնությունների նկատմամբ անհանդուրժողականության մակարդակը, ավելին, այն սրանում է հատկապես այլակրոն ազգերի համատեքստում: Երկար տարիներ, ապրելով և կենսագործունեություն ծավալելով մահմեդական աշխարհում, նրանք հայի ինքնության պահպանման գործում եկեղեցուց հետո կարևոր դերակատարությունը վերագրում են ընտանիքին, ուստի, հայկական միջավայրից զույգի ընտրությունն այդ գործընթացի հաջողության ամենակարևոր երաշխիքն է: Ի տարբերություն սիրիահայերի, որոնց մեծամասնությունը կողմ է հայաստանցիների հետ ամուսնությանը, վերջիններս ավելի անհանդուրժողական են և սիրիահայերին դժվարությամբ են ընդունում սեփական ընտանիքներ: Գենդերային ցուցանիշն այստեղ կարևոր գործոն է համարվում, քանզի մեծամասամբ արական սեռի ներկայացուցիչներն են, որ հավանություն չեն տալիս սիրիահայերի հետ ամուսնությանը: Ընդ որում, նման վերաբերմունքը փոխադարձ է այն իմաստով, որ սիրիահայ աղջիկների մեծամասնությունը նույնպես դեմ է հայաստանցի տղաների հետ ամուսնությանը: Օտար-յուրային տարանջատման պատճառներն ավելին, քան հիմնավոր են, և հասնում են՝ ընդհուպ անձնային մակարդակ:

3.2.Սիրիահայերի ամուսնահարսանեկան ծիսական համակարգը

²¹⁸ Ա. Ստեփանյան, XX դարի հայ բենադարձությունը հայոց ինքնության համակարգում: Եր., 2010, էջ 239:

Պատմական Հայաստանի գրեթե բոլոր ազգագրական մարզերում ամուսնությունը ճանաչվում և իրավական կիրարկման ձև էր ստանում հարսանեկան ծեսերի և սովորույթների բազմաաար համակարգի իրագործումից հետո միայն: Հարսանեկան ծիսաշարը ներառում էր կենցաղավարման մեջ հաջորդական երեք հիմնական փուլեր՝ խնամախոսություն, նշանդրեք և բուն հարսանիք²¹⁹: Սիրիահայերը՝ Արևմտյան Հայաստանից գաղթած հայերի սերունդները, համարվում են այդ մշակույթի կրողները, իհարկե, նաև փոխանցողները: Այն, թե այսօր որքանով են կարևորվում, պահպանվում և կատարվում նախահարսանեկան, բուն հարսանեկան և հետհարսանեկան ծիսակատարությունները նրանց կողմից, կբացահայտենք ատենախոսական աշխատանքի հաջորդ էջերում:

Աղյուսակ 13. Ամուսնական ծեսերի կարևորումը հայ աստանցիների և սիրիահայերի մեջ, %

Ամուսնական ծեսերը	Հայ աստանցիներ	Սիրիահայեր
Խոսքկապ	61.8	64.0
Նշանդրեք	81.1	76.0
Քավոր	84.7	92.0
Ազաբ բաշի	77.2	4.0
Հարսնաքույր	80.2	20.0
Հարսանեկան խնջույք	81.9	40.0
Հարսանեկան ճանապարհորդություն	69.1	16.0
Եկեղեցական պսակադրություն	87.2	100.0
Հարսանիքի օրը ամուսնության գրանցում	57.9	96.0
Գլուխվա	55.2	12.0
Տեառնընդառաջ	74.1	64.0
Օժիտ	57.7	48.0

Հայերի ընտանեկան ծիսակարգի կառուցվածքում խոսք առնելը և նշանդրեքը, ըստ ավանդույթի, հանդիսանում են ամուսնության անհրաժեշտ նախապայմաններ և կարևոր տեղ են գրավում

²¹⁹ **Ռ. Նահապետյան**, Աղծնիքահայերի ամուսնահարսանեկան սովորույթներն ու ծեսերը (պատմաազգագրական ուսումնասիրություն): Եր., 2007, էջ 63-64:

մինչ հարսանեկան փուլում²²⁰: Այսօր այդ ավանդույթը կարևորվում է և՛ սիրիահայերի, և՛ հայաստանաբնակ հայերի մեծ մասի կողմից, ընդ որում, համեմատության մեջ նշանդրեքն ավելի կարևոր ծիսակատարությունն է համարվում, քան խոսքկապը (տե՛ս աղյուսակ 13):

Նկատենք, որ եթե նշանդրեքն ավելի շատ կարևորվում է ՀՀ հայերի կողմից, ապա խնամախոսությունը, ընդհակառակը, շարունակում է կարևոր ծես համարվել սիրիահայերի մեջ, չնայած տարածվածության և ձևի իմաստով այն ևս որոշակի փոփոխություններին է ենթարկվել. «*Նախքան ավելի ազատություն առնելը մեր երիտասարդները, մարդիկ գնում էին՝ աղջիկը տեսնում էին մաման, պապան, վերջը տանում էին տղան: Տղան գնում էր, աղջիկը տեսնում էր: Վերջը ուզում էին աղջկան, եթե հավանեին: Իսկ հիմա էդպես չէ: Հիմա աղջիկը եւ տղան մի քանի անգամ կամ նույնիսկ վեց ամիս դուրս են գալիս միասին, գնում-գալիս են, իրանք իրար հանգստանում են եւ երբ որ մեզի հրաման տան, որ մենք արդեն պիտի ամուսնանանք, տղու տերը գալիս է աղջկա մամայի մոտ, ընտանիքի մոտ եւ ուզում է աղջկան*» (55 տ. կին, ք. Երևան)²²¹:

Չնայած ծեսի հետ կապված տարբերություններին՝ այսօր կան սիրիահայ երիտասարդներ, որոնց կողմից ընդունվում և կիրարկվում են հայաստանաբնակ հայերի մեջ տարածված նախահարսանեկան ծիսակարգի որոշ տարրեր. «*Խոսք առնել, նշանդրեք՝ տարբերությունները շատ են, էստեղ ավելի շատ աղաթներ են պահվում: Մեր նշանդրեքն ավելի շատ էստեղի աղաթներով էր (հարսնացուն գյումրեցի է), էստեղի աղաթներով չէր. ես ուզեցի ըդենց: Ասենք, նշանդրեքի ժամանակ աղջիկն ու տղեն ամենքը իրանց կողմից կոնյակ են բերում, ըդենց բաները, օրինակ, չկար էնտեղ: Ավելի մի քիչ էստեղ ճոխ էր, ես էդպես հասկացա*» (26 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²²²:

Հայ ընտանիքներում քվոթի առկայությունը հարսանեկան ավանդական տարրերից ամենապահպանվածն է՝ չնայած արդի ժամանակներում առկա ձևափոխությունների: «Մեր օրերում

²²⁰ **Լ. Վարդանյան**, Տավուշցիների ընտանեկան ծիսակարգը: Տավուշ. Սոցիալ-մշակութային գործընթացներ (Ավանդույթ և արդիականություն), Եր., 2014, էջ 180:

²²¹ **Գ. Հակոբյան**, ԴԱՆ, 2014:

²²² Նույն տեղում:

քավորի կերպարը որոշակի փոփոխությունների է ենթարկվել: Ի տարբերություն սերնդեսերունդ փոխանցված պատկերական քավորի, այժմ հաճախ քավոր կարող է դառնալ ազգականներից կամ փեսացուի ընկերներից մեկը: Ավելին, նա կարող է լինել երիտասարդ և նույնիսկ չամուսնացած, որը նախկինում բացառվում էր՝ ըստ ավանդական ընդունված կանոնների»²²³:

Ի տարբերություն Հայաստանում պահպանված և ընդունված ավանդույթի՝ սիրիահայ համայնքում քավորի ընտրությունը կատարվում է ավելի մոտ՝ ընտանեկան և/կամ ազգակցական միջավայրից. «Մեր մոտ միշտ այդպես եղեր է, ընտրությունն չկա կնքահայրը միշտ եղեր է ամուսնու եղբայրը: Եթե եղբայր չունի՝ իր հարազատ քույրը եւ ամուսինը, եթե ադալ չկա, իր հարազատ հորեղբայրը կամ քեռին» (27 տ. կին, ք. Երևան)²²⁴: Երկու խմբերում տարբեր են նաև քավորին վերագրվող պարտականությունները: Օրինակ, սիրիահայերի շրջանում ոչ միայն տարածված է, այլ նաև նրանց մեծ մասին անձանոթ է հայկական խորովածը մատուցողին քավորի կողմից նվեր (գումար) տալու երևույթը. «Էստեղ հարսանիքների չեմ եղել, բայց լսել եմ, որ շատ տարբերություններ կան: Էստեղ հետաքրքիր է: Ասում են՝ խնջույքի ժամանակ խորոված կբերեն, կպարեն, մինչեւ որ կնքահայրը իրենց փող տա» (22 տ. կին, ք. Երևան)²²⁵:

Նշված տարբերությունների հետ մեկտեղ, սիրիահայերի և հայաստանցիների կարծիքներում տարբեր է նաև քավորի կարևորության հարցը: Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 13-ում, սիրիահայերն ավելի շատ են կարևորում քավորի առկայությունը հայկական հարսանեկան ծեսի ժամանակ, քան հայաստանաբնակները: Փաստորեն, քանակական ցուցանիշը բնասացների մեկնաբանությունների ապացույցն է:

Սակայն նույնը չենք կարող ասել հարսանիքներում հարսնաքրոջ և ազաբ բաշու դերակատարության մասին. սիրիահայերի միայն 20%-ն է հարսանեկան ծիսակատարության մեջ կարևոր համարում հարսնաքրոջ, և սրանից հինգ անգամ պակաս՝ ազաբ բաշու ներկայությունը: Նրանց հետանցկացված խորին հարցա-

²²³ Լ. Վարդանյան, նշվ. աշխ. էջ 190:

²²⁴ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²²⁵ Նույն տեղում:

գրույցներից պարզ է դառնում, որ սիրիահայ համայնքում հարսնաքոջ, առավել ևս, ազաբ բաշու գաղափարը չի կիրարկվում հարսանիքներում, իսկ վերը բերված քանակական ցուցանիշները վկայում են ավանդույթի նկատմամբ նրանց մոտ ձևավորված հետաքրքրության մասին:

Հարսանեկան հանդիսությունը ավանդական մշակույթի և նրա պահպանման կայուն ցուցանիշներից մեկն է: Այսօր ժամանակակից հայերի հարսանեկան արարողությունը ներկայացնում է ավանդականի և բազմաթիվ նորամուծությունների յուրահատուկ համադրություն: Շատ ավանդույթներ, պահպանելով ազգային նկարագիրը, այսօրվանոր պահանջներին համապատասխան ստացել են ժամանակակից իմաստավորում: Սա վերաբերում է հատկապես հարսանիքի անցկացման վայրին, հարսանեկան զգեստին, խնջույքի ճաշացուցակին, նվերներին, օժիտին և այլն²²⁶: Սիրիահայ համայնքում ևս հարսանեկան հանդիսությունը կրում է ավանդական հայկական տարրեր և ազդված է այլ մշակույթներից՝ առավելապես արաբական երկրների մշակույթից: Վերջին տարիներին սիրիահայ համայնքում հարսանեկան խնջույքներն ավելի շատ կազմակերպվում են հարսանյաց սրահներում, ռեստորաններում, որոնք փոխարինելու են եկել նորապսակների բնակարաններին, ինչպես որ տարածված է այժմ հայաստանաբնակների շրջանում: Սիրիայում հարսանեկան խնջույքը սկսվում է ուշ երեկոյան կամ կեսգիշերին և տևում մինչև լուսաբաց՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ եկեղեցում պսակադրությունը տեղի է ունենում երեկոյան ժամը 9-ին:

Խնջույքի ճաշացանկին անդրադառնալիս նկատենք, որ, ըստ սիրիահայ բնասացների, «*հարսանիքն իր հատուկ ու տեսող չունի, նման սովորությունն չի պահպանվել*»: Մյուս բոլոր տոներին պատրաստվող ու տեստները պատրաստվում են նաև հարսանիքներին՝ «տոլմա»²²⁷ «բյուֆթա»²²⁸, «չիյ բյուֆթա»²²⁹, «ղավուրմա» «խորոված»՝

²²⁶ **Լ. Վարդանյան**, նշվ. աշխ. էջ 189:

²²⁷ Տոլման պետք է պատրաստված լինի խաղողի թփով: Կարող է լինել նաև առանց մսի տեսակը՝ «յալանչի», որը թարգմանաբար նշանակում է «ստախոս». հայկական պասուց տոլման՝ թփով:

²²⁸ Կան բյուֆթայի մի քանի տեսակներ, օրինակ, իչլի բյուֆթան լցունած բլղուրե կոլոլակ է, որը պատրաստում են նաև հայաստանցիները: Հարսանիքներում

հավի, տավարի, քյաքաք, «թաքուլ է»²³⁰, «հուլմուլս»²³¹, «մուհամմարա»²³², «մութաքբալ»²³³, «աքուլ դաննուլ ջ»²³⁴, «ֆեթթուլ շ»²³⁵ և այլն: Ցանկալի ու տեստներինց է նաև «ոչխարի փորը»²³⁶: Ռեստորանների ճաշացանկի մեջ կարող են լինել նաև «եվրոպական, ծովային ու տեղի քներ»՝ կախված սիրիահայերի նախասիրություններից:

Սիրիահայերի հարսանիքներում երաժշտական նվագակցությունը ներառում է ոչ միայն հայկական ազգային մեղեդիներ, այլ նաև ժամանակակից պարեր ու ռիթմեր: Ողջ խնջույքում առանձնահատուկ տեղ ու դեր ունի արաբական երաժշտությունը: Ի տարբերություն հայկական ավանդական հարսանիքների՝ սիրիահայերի հարսանիքներում բացակայում է նվագախմբի ուղեկցությունը հարսի տուն գնալ ու ավանդույթը: Նորապսակները հանդիպում են եկեղեցում հայկական երաժշտության հնչյունների ներքո. «Մի հատ «Ուրախ լեռ» երգ ու նինք, եթե Դուք ծանոթ եք, չեմ գիտեր: Դա երբ որ հարսն ու փեսան կմտնեն, անպայման կերգեն, առանց դրան պսակ չի ըլլա» (55 տ. կին, ք. Երևան)²³⁷:

Հարսանիքներին ոսկյազարդերի հետմիասին գոյություն ունի նաև նվերի դրամական ձևը, որը վերջին տարիներին ավելի լայն տարածում է գտել: Սիրիահայերի ամուսնական ծիսակարգի մեջ է մտնում նաև հարսանեկան ճանապարհորդությունը, որը կազմակերպվում է կա՛մ եվրոպական երկրներում, կա՛մ Հայաստանում, կա՛մ Սիրիայի շրջաններից որևէ մեկում: Հարսանիքից հետո

սիրիահայերը քյուլֆթան մատուցում են տապակած վիճակում. շոգեխաշած տեսակը տոնական սեղաններին չի դրվում:

²²⁹ Միսը շաղախած բլդուրի հետ, մատուցում են հում վիճակում՝ զարդարելով մաղաղանոսով:

²³⁰ Դեռևս մեծ հայրենադարձության տարիներից արաբական երկրներից բերված կերակրատեսակ է (մանրացրած ձավարով, սոխ ու կանաչիով, զեյթունի ձեթով աղցան), որը տեղ է գտել նաև տեղաբնակների խոհանոցում:

²³¹ Սիսեռով կերակրատեսակ, որը յուրատեսակ համեմունքի հավելում է պահանջում:

²³² Խորոված կարմիր պղպեղով և ընկույզով աղանդեր, որը գալիս է Միջին Արևելքի երկրներից:

²³³ Սմբուկով դելիկատես. բաղադրությունը՝ խորոված սմբուկ, թահին, սխտոր:

²³⁴ Սմբուկով աղցան, կոչվում է նաև «պապադաննուլ ջ»:

²³⁵ Բաղադրությունը՝ հազարաթերթիկ, մանրացված լոլիկ, պղպեղ, վարունգ, սոխ, սխտոր, համեմունքներ:

²³⁶ Ուտեստն այդպես է կոչվում, որովհետև ամբողջական ոչխարի փորը լցունում են աղացած մսով, բրնձով և նուշով պատրաստած խառնուրդով, ոչխարը եփում են և մաս առ մաս մատուցում բրնձով փլավի հետ:

²³⁷ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

գույգերի՝ տանից դուրս անցկացրած ժամանակը նրանք անվանում են «մեղրամիս», «մեղրալ ույս»:

Մշակութային և սոցիալական միջավայրի փոխվելուց հետո սիրիահայերի պատկերացումներում փոխվել են նաև հարսանեկան հանդիսությունների նկատմամբ վերաբերմունքն ու դրանք Հայաստանի պայմաններում կազմակերպելու կարևորությունը: Քանակական ցուցանիշները վկայում են, որ ավելի շատ երկրորդալանում է հայտնվել հարսանեկան ճանապարհորդությունը (հարսանեկան ճանապարհորդությունը կարևորել են սիրիահայերի միայն 16%-ը, տե՛ս աղյուսակ 13)՝ պայմանավորված ֆինանսական սուղ պայմաններով, ինչու ոչ՝ նոր հոգեվիճակում հայտնվելու անխուսափելի փաստով:

Այսօր սիրիահայերի շրջանում հարսանեկան ծիսական տարրերը պահպանելը, նրանց համայնքում ընդունված և տարածված հարսանեկան ավանդույթները շարունակելը կախված են մի քանի կարևոր գործոններից, որոնց մեջ կարելի է առանձնացնել գույգերի էթնիկ պատկանելիությունը, նյութական վիճակը և այլն: Կախված նրանից, թե որ խմբի ներկայացուցիչներ են ամուսնացող գույգերը՝ սիրիահայեր են, թե նրանցից մեկը՝ հայաստանցի հայ, փոխվում են հարսանեկան հանդիսության կարևոր տարրերը, առաջին հերթին, ու տեստներն ու երաժշտությունը: Եթե նորապսակները սիրիահայեր են, ապա հարսանեկան հանդիսությունը կազմակերպում են իրենց հարազատ դարձած ավանդական տարրերով. *«Քանի որ բոլոր հրավիրյալներն ալ հալ եպցի էին, արդեն շատ նորմալ էր, որ սուրիական «սիստեմով» պիտի ընեին: Երգերից շատը արաբերեն էր»* (49 տ. տղամարդ, ք. Երևան): *«Ամուսնացողները նոր էին եկել Հալ եպեն: Հայ կական ռեստորան էր, բայց նույնիսկ երգիչը Սուրիայեն էր եկած, ճաշերն ալ սուրիական էին պատվիրված: Չէ, հայ կական երաժշտություն չկար»* (58 տարեկան կին, ք. Երևան)²³⁸:

Եթե նորապսակ գույգում մեկը հայաստանցի հայ է, իսկ նման գույգերում մեծամասամբ աղջիկն է հայաստանցի, ապա երաժշտության մեջ ավելի քիչ է նախապատվություն տրվում արաբականին, իսկ ու տեստները հիմնականում ընտրվում են հայ կա-

²³⁸ Նույն տեղում:

կան ռեստորանի ճաշացուցակից, չնայած որ իրենց քիմքին հաճելի ու տելիքները հնարավորությամբ սահմաններում շարունակում են զարդարել հարսանեկան սեղանները: Ամուսնացող զույգերի և նրանց ազգականների ֆինանսական հնարավորություններից կախված՝ փոխվել է նաև հարսանեկան նվերների արժեքն ու ձևը, հարսանեկան ճանապարհորդության մեկնել ու տարածվածությունը. «*Հիմա էստեղ ընդհանրացավ դրամ տալ հարս ու փեսային, որովհետեւ նախ այդ անձին ինչ ալ որ տանես, ադիկա բեռ պտի չենե, պտտեցնե իր հետ»* (69 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²³⁹:

Օժիտը հարսանեկան ծիսակատարության անբաժանելի մասն է ինչպես հայ աստանցի հայերի, այնպես էլ սիրիահայերի շրջանում, սակայն, ինչպես ցույց են տալիս քանակական տվյալները, այն ավելի շատ կարևորվում է հայ աստանցիների կողմից (տե՛ս աղյուսակ 13): 2007-2008թթ. հետազոտության արդյունքները թույլ են տալիս խոսել ու այն մասին, որ Հայ աստանում օժիտը հանդիսանում է ժամանակակից հայ ընտանիքի սոցիալական վիճակի արտացոլումը²⁴⁰: Սիրիահայերի համար օժիտի մեջ կարևոր է հատկապես նախնիների նյութական մշակույթի արգասիքները՝ նորապսակ երիտասարդներին փոխանցել ու ավանդույթը, որն ավելի շատ կարևորվում է ավագ սերնդի սիրիահայերի, քան երիտասարդների, և ավելի շատ կանանց, քան տղամարդկանց կողմից: «*Օժիտը շատ գորավոր բան է մեր մոտ, շատ հարգելի բան է: Պետք է աղջիկը ամուսնու տունը գնալ են ետք երկու տարի շուկա չգնա եւ մենք տալիս ենք Սուրիոյ մեջ այս բոլորը՝ ձեռագործներ, մահճակալի ծածկոցներ, ինչ որ պետք է, որ հարսը իրեն հարս զգա եւ շատլավ բան է օժիտը. ես սիրում եմ օժիտը եւ օժիտի մասին խոսիլը: Օրինակի համար, մեր օժիտներու մեջ եղած քաղաքներու ձեռագործներեն կա՝ Ուրֆայի գործ, Մարաշի գործ, Քիլիսի գործ, Տիգրանակերտի, Վանի, Այնթապի: Ամեն մշակույթեն մեր օժիտներու մեջ մի կտոր կա Այստեղու օժիտները, ես վստահ եմ, որ ձեռագործ չի կարող ըլլա չի պատահի, որ ունենան: Օժիտը սելը մեր մոտ ուրիշ*

²³⁹ Նույն տեղում:

²⁴⁰ **Լ. Վարդանյան**, նշվ. աշխ. էջ 198:

բան է, մեր մոտ օժիտը սելը՝ քսել է ձեռագործ, ոչ թե՛ հագուստ» (55 տ. կին, ք. Երևան)²⁴¹:

Փաստորեն, եթե հայ աստանաբնակ հայերի շրջանում օժիտը՝ բաժինքը, ներառում է վերմակ, ներքնակ, սափտակեղեն, հարսի անձնական հագուստ, երկարատև օգտագործման կենցաղային առարկաներ, նաև ննջարանի, հյուրասենյակի կամ խոհանոցի կահույք, ապա սիրիահայերի համար այն ավելին է, քան իրեն ու հագուստը: Չնայած արդի ժամանակներում օժիտի մաս կազմող, սակայն ոչ առօրյա գործածական իրերի նկատմամբ հետաքրքրությունը պակասել է երիտասարդների մոտ. «...*Բայց հիմա որ նոր սերունդը չի ուզե, մամաները կաշխատեն տան համար նվեր տանել, ինչ որ հարսը պիտի գործածե: Պարտադիր չէ՝ աղջիկն ուզում է, թե չէ, մաման տանում է*» (58 տ. կին, ք. Երևան)²⁴²: Մեր բանասացների փոխանցմամբ՝ նախկինում հարսի տարած օժիտը նաև ցուցադրաբար ներկայացվել է հյուրերին, սակայն ժամանակի թելադրանքով և երիտասարդների ցանկությամբ այդ ավանդույթը տարածման լայն շրջանակ չունի և կամաց-կամաց դուրս է գալիս կիրառությունից: «*Էս վերջերս երիտասարդները չեն ուզում, որ օժիտը բացեն, ցուցադրեն*» (22 տ. կին, ք. Երևան)²⁴³:

Ամուսնության գրանցում: Այլ էթնիկ և այլ կրոնական միջավայրում սիրիահայերն ապրել են հայի ինքնությունը պահելու առաջնային գիտակցությամբ, որում կարևորագույն դեր են ունեցել կրոնն ու եկեղեցին: Հայ կական եկեղեցին՝ լինի առաքելական, կաթոլիկ, թե ավետարանական, նրանց կողքին է եղել նաև կյանքի կարևոր իրադարձությունների ժամանակ: Հետևաբար, եկեղեցական պսակադրությունը սիրիահայ նորապսակների հարսանեկան ծեսի պարտադիր և կարևոր տարր է համարվում:

Հարսանիքի կարևոր մաս է համարվում նաև ամուսնությունը պաշտոնապես գրանցելու արարողությունը: Նույն օրը՝ պսակադրությունից առաջ, գույգերը ներկայանում են «Առաջնորդարան» (Սիրիայում հայ կական եկեղեցիները խոշոր քաղաքներում ունեն առաջնորդարան, օրինակ, Հալեպի Ազգային առաջնորդարան)՝ ամուսնությունը գրանցելու խնդրանքով:

²⁴¹ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²⁴² Նույն տեղում:

²⁴³ Նույն տեղում:

Առաջ նորոգարանն ընդունում է երիտասարդների դիմումը, իսկ հետագա իրավական գործողությունների իրականացման պատասխանատվությունը՝ վերցնում իր վրա: Արդյունքում, ինչպես սիրիահայերն են ասում, տրամադրվում է «ընտանեկան տետրակ», որտեղ ներառված է նաև երիտասարդների ամուսնական կարգավիճակի պատմությունը, օրինակ, տղամարդը քանի կին, երեխա ունի: Եվ պատահական չէ, որ այսօր էլ ամուսնություն վավերացման ձևերից երկուսի՝ եկեղեցական պսակադրության և քաղաքացիական գրանցման հարցում սիրիահայերի դիրքորոշումները միանշանակ են և քանակական ցուցանիշներով արտահայտված են հետևյալ կերպ. նրանց բացարձակ մեծամասնությունը կարևոր է համարում գույ-գերի՝ եկեղեցով ամուսնությունը, իսկ 96%-ը՝ ամուսնությունը նույն օրը պաշտոնապես գրանցելը (տե՛ս աղյուսակ 13):

Սիրիահայերի համար հարսանեկան այս ավանդույթները պահպանելու կարևորությունն արտահայտվում է ոչ միայն գիտակցական և զգացական մակարդակում, այլև՝ վարքային, որի վկայությունն են նաև քանակական ցուցանիշները (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 15): Ինչպես տեսնում ենք, սիրիահայերի գերակշիռ մասը ամուսնությունը գրանցել է հարսանիքի օրը կամ մինչև հարսանիքը՝ այս դեպքում ի նկատի ունենալով սիրիահայ համայնքում ընդունված և կիրառվող հարսանիքի օրվա հաջորդական գործողությունները: Նկատենք, որ շատ քիչ կշիռ են կազմում այն հայաստանաբնակ հայերը, ովքեր ամուսնությունը պաշտոնապես գրանցելու արարողությունն իրականացրել են հարսանիքի օրը կամ մինչև հարսանիքը: Հայաստանում ամուսնության հասարակական վավերացումն այսօր ավելի շատ ընկալվում է պարտադիր հարսանեկան արարողության, քան ՔԿԱԳ-ի գրանցման միջոցով, որը հաճախ կատարվում է հարսանիքից շատ հետո և հիմնականում առանց որևէ հանդիսավորության²⁴⁴:

Սիրիահայերի համար որքան կարևոր է եկեղեցում պսակադրության փաստը, նույնքան՝ բովանդակությունը, որը, Հայաստանում տարբեր լինելով հանդերձ, անհանգստության և զայրույթի զգացումներ է առաջացնում նրանց մեջ: «Մեր մոտ պսա-

²⁴⁴ **Գ. Շադոյան**, «Յոթ օր, յոթ գիշեր» հայոց հարսանիքի համայնապատկեր: Եր., 2011, էջ 396:

կը, ոչ թե մեր մոտ, այլ քրիստոնեության մեջ պակշի հատուկ արարողություն ունի, որը ո՛չ ես գրել եմ, ո՛չ՝ դուք. Սուրբ գիրքեն առնված բան է: Այդ արարողությունը պետք է ամենաքիչը գոնե երեք-քառորդ ժամ տեւի: Այդ պակշը ո՞նց սկսեց, ո՞նց վերջացավ, մենք չհասկըցանք» (55 տ. կին, ք. Երևան)²⁴⁵: Իրականում, Հայաստանում պակադրության արարողության ընթացքում գրաբարով սովորաբար ընթերցվում են այն մասերը, որոնց համար նախատեսված է երգեցողություն՝ մեջբերումներ Ավետարանից, մինչդեռ աղոթքների մի մասն ու քարոզը կատարվում են աշխարհաբար: Չնայած դրան՝ ամբողջ արարողակարգի բովանդակությունն ու խորհուրդը հիմնականում մնում են անհասկանալի ինչպես պակվողների, այնպես էլ ծեսը դիտողների համար: Այսօրվա պակադրության հատված են ներթափանցել եկեղեցական որոշ ծեսեր, որոնք նախկինում կատարվում էին այլ օրերի և հաճախ՝ եկեղեցուց դուրս, և որոնք այժմ համատեղված են մեկ ծառայության մեջ, և այս բոլոր ծեսերն իրականացվում են հնարավորինս կարճ տարբերակով²⁴⁶:

Այսպիսով՝ ամուսնական ծիսակատարություններից սիրիահայերն ավելի շատ կարևորում են եկեղեցում պակադրությունը, քավորի առկայությունը, ինչպես նաև ամուսնությունը հարսանիքի օրը գրանցելու արարողությունը: Եթե առաջին երկուսը նրանք կարողանում և պահպանում են նոր սոցիալամշակութային միջավայրում, ապա վերջինս, ըստ Հայաստանում ընդունված սովորույթի, այլևս չի համարվում նրանց հարսանեկան ծիսակարգի պարտադիր տարր: Սրա հետ մեկտեղ, սիրիահայ համայնքում ընդունված և տարածված հարսանեկան ավանդույթները շարունակելն այսօր կախված է նաև ամուսնացող զույգերի էթնիկ պատկանելիությունից, նյութական ու հոգեբանական վիճակից:

3.3. Սիրիահայերի կրոնական եվ տոնական վարքագիծը

Սիրիահայերը բազմաթիվ խնդիրների կողքին բախվում են նաև հայի ինքնությունը կազմող կրոնական հարցերի հետ, որոնք կարևոր ազդեցություն ունեն հայաստանյան իրականությանը

²⁴⁵ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²⁴⁶ Գ. Շադոյան, նշվ. աշխ. էջ 392:

նրանց ադապտացիայի, առավել ասես՝ փոխադարձ հանդուրժողականության և համագործակցության, ազգային-կրոնական արժեհամակարգի շուրջ համախմբված հայրենակիցների հետ հայրենիքում ապրելու գործընթացի վրա: Այդ նպատակով ուսումնասիրվել է նաև նրանց կրոնական և տոնածիսական վարքագիծը²⁴⁷: Սիրիայում հայը երկրի սահմանադրության համաձայն համարվում է սիրիացի քաղաքացի՝ իր համայնքային-եկեղեցական պատկանելիության մբ: Այդ համայնքները երեքն են՝

1. Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու համայնք. ունի երկու թեմ՝ Բերիո (առաջնորդանիստը՝ Հալեպի Սրբոց Քառասնից Մանկանց եկեղեցի), որը ենթակա է Անթիլիասին, և Դամասկոսի (առաջնորդանիստը՝ Դամասկոսի Ս.Սարգիս եկեղեցի), որը ենթակա է Էջմիածնին:

2. Հայ Կաթողիկե համայնք²⁴⁸:

3. Հայ Ավետարանական համայնք, որն իր եկեղեցիներով կապված է Մերձավոր Արևելքի Հայ Ավետարանական եկեղեցիների միության հետ²⁴⁹:

Սիրիահայ համայնքում կան նաև չորրորդ զանգվածը, որը սիրիական լատինական համայնքի մաս է կազմում, և որի եկեղեցական ծիսական լեզուն արաբերենն է:

ՀՀ-ում գտնվող սիրիահայերի մեծ մասը Առաքելական եկեղեցու հետևորդ է (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 18), և բացի հալեպահայ մեծաթիվ համայնքից, նրանք ներկայացնում են Դամասկոս, Կամիշլի, Ռաբբա, Դեր Զոր բնակավայրերը: Հայ Կաթողիկե եկեղեցու դավանորդները՝ միայն Հալեպ, իսկ Ավետարանական եկեղեցուներ՝ Հալեպ և Քեսաբ համայնքներից եկած հայերն են: Որակական հետազոտության արդյունքների վերլուծությանը թույլ է տալիս ասել, որ, չնայած դավանաբանական տարբեր ուղղվածությունների, սիրիահայերն այս հարցում հանդուրժողականություն են ցուցաբերում միմյանց և հայաստանցիների նկատմամբ, և որ հատ-

²⁴⁷ Գ. Հակոբյան, ՀՀ ներգաղթած սիրիահայերի կրոնական և տոնածիսական վարքագիծը, ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, Եր., 2016, էջ 360-373:

²⁴⁸ Սիրիայում ունի երեք թեմ՝ Բերիո թեմ (Հալեպ), Բարձր Ջեզիրեի թեմ (Կամիշլի), Դամասկոսի պատրիարքական էքզարքություն, (տե՛ս «Հայ Կաթողիկե եկեղեցի», Զրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, 1-ին հատոր, Եր., 2002, էջ 536):

²⁴⁹ Սիրիայում հայ Ավետարանական եկեղեցիներ գործում են Քեսաբում, Էքիզ-օլ ուքում, Կարադուրանում, Հալեպում, Հոմսում, (տե՛ս «Սիրիա», Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 522):

կանչական է՝ այդ բառի ոչ թե բացասական, այլ դրական ընկալմամբ, այն է՝ միմյանց կրոնադավանաբանական արժեքների ու գաղափարների ճանաչողություն, ընդունում և հարգանք միմյանց նկատմամբ: Բոլորովին պատահական չէ այն գիտակցումը, որ գլխավորը քրիստոնեական հավատքն է, դավանանքը երկրորդական նշանակություն ունի, քանզի հայության տարբեր հատվածների միջև փոխադարձ համերաշխությունն ապահովում են շատ կարևոր երկու աշխարհայացքային հիմքեր՝ 1) ազգային բարձր ինքնագիտակցությունը, 2) ընդհանուր քրիստոնեական կրոնը: Առաջինը ենթադրում է կրոնադավանաբային պատկանելիության փոխարեն ընդհանուր ազգային պատկանելիության գիտակցության գերակայություն, այսինքն՝ առաջին հերթին հայ, այլ ոչ թե առաքելական, կաթոլիկե կամ ավետարանական լինելու զգացողության առաջ քաշում: Երկրորդը, միևնույն կրոնին պատկանող տարբեր դավանանքային շերտերի գիտակցության մեջ ընդհանուր կրոնական պատկանելիության գիտակցության խթանումն է, այսինքն՝ առաջին հերթին քրիստոնյա, այլ ոչ թե առաքելական, կաթոլիկե կամ ավետարանական լինելու զգացողություն²⁵⁰:

Սիրիահայ համայնքի շրջանում վերջինս լիովին գիտակցված էր, քանզի մահմեդական աշխարհում կրոնը հայի ինքնության պահպանման կարևորագույն գործոնն է եղել: *«Որ իսլամական աշխարհի մեջ ապրեցանք, մենք ճանաչվեցանք որպես կրոնական փոքրամասնություն: Վավերացումը էդպես էր: Ուրեմն, մենք պարտավոր էինք Սուրիո մեջ ըլլալ հայ, քրիստոնյա եւ դավանանքի ենթակա այսինքն՝ պետք է որոշված ըլլա կա՛մ առաքելական, կա՛մ կաթոլիկ, կա՛մ ավետարանական: Չի՛ կարելի ազատ ուր կ՛ուզես, էրթաս, չի՛ կարելի: Պետք է արձանագրված ըլլա պետականորեն, որ մենք ու նենանք մեր դավանանքը»* (56 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁵¹:

Կրոնական վարքագծի ուսումնասիրության կարևոր ցուցիչներից է հավատքի հանդեպ վերաբերմունքը: Այն հարցին, թե ինչպիսի վերաբերմունք ունեն, սիրիահայերի 98%-ը նշել է, որ հավատում է (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 19): Շատ քիչ զանգված, այսինքն՝ հարյուրից մեկն է, որ անտարբեր է (1%) կամ չի հավատում

²⁵⁰ Սփյուռքի դավանանքային հատվածների խնդիրները և հնարավորությունները: Հեղ. խումբ: Եր., 2011, էջ 58, էջ 61:

²⁵¹ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

(1%), ընդ որում, նրանք Առաքելական եկեղեցու հետևորդներ են: Վերևում նշեցինք, որ դավանանքային հարցում նրանք հանդուրժողական են ինչպես սեփական համայնքի, այնպես էլ հայաստանցիների նկատմամբ: Փոխարենը, վերջիններիս նկատմամբ անհանդուրժողականության որոշակի մթնոլորտ է առկա նրանց հավատի պակասի/բացակայության, եկեղեցու և եկեղեցական արարողությունների նկատմամբ անտարբերության, պատարագներին այլ կրոնական ուղղության ներկայացուցիչների (պարսիկների, հնդիկների) առկայության, կրոնական տոների չիմացության, դրանք ըստե՞նք չենք ճանաչում, ինչպես նաև քրիստոնեական արժեհամակարգի կրողներ չլինելու պատճառով: «*Էստեղ, ինչ-որ խոսել եմ, հանդիպել եմ, հինգից երեքը կամ չորսը ասում ա՛ն՝ ես չեմ հավատում Աստծուն: Հարցրել եմ՝ ինչի՞, պատասխան չկա Էտի, իմ կարծիքով, ընտանիքի դաստիարակությունն ա՛ն որ...*» (22 տ. կին, ք. Երևան)²⁵²:

Սիրիահայերը հայաստանցիների՝ իրենց ոչ հարազատ կրոնական վարքագծի պատճառների մեջ կարևոր են համարում հետևյալները.

- Հայրենիքում հայի կրոնական և ազգային ինքնությունը չվտանգող միջավայրի առկայություն, ի տարբերություն սիրիահայի, ով այլ էթնիկ և այլ կրոնական միջավայրում ապրում է այն պահելու առաջնային գիտակցությամբ: Հետևաբար, այս հարցում Եական տարբերություններ են առկա, որոնք դրսևորվում են և՛ գիտակցական, և՛ վարքային, և՛ զգացական մակարդակներում:

- Հայաստանցիների՝ եկեղեցական կյանքով ապրելու ցանկության բացակայություն, որի հետևանքով առաջնային նշանակություն են ստանում աշխարհիկ կյանքի հարաբերությունները՝ երկրորդային պլան մղելով կրոնական արժեքները:

- Օտարամոլություն, ազգային արժեքներից հեռացում, որը, ըստ սիրիահայերի դիտարկման, ավելի բնորոշ է երիտասարդներին:

- Խորհրդային շրջանում պետական մակարդակով տարվող արեւիզմի քաղաքականության ազդեցությունն առավել ապես ավագ և միջին սերնդի ներկայացուցիչների վրա:

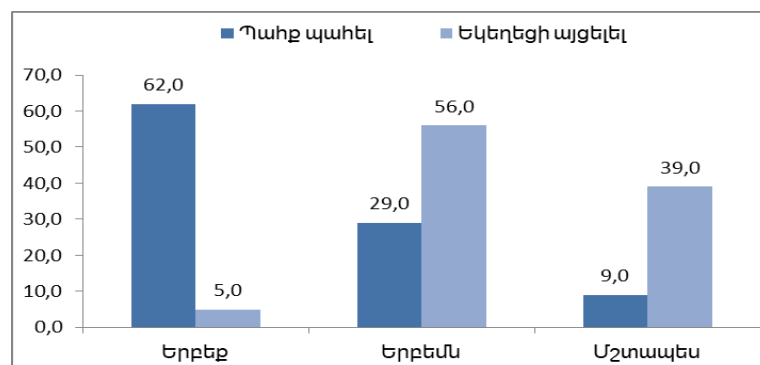
²⁵² Նույն տեղում:

- Ընտանեկան դաստիարակություն, որում երկրորդական տեղ է տրվում կրոնական դաստիարակությանը:

- Սոցիալ-տնտեսական վատ պայմաններ, որոնք, ձեռք բերելով առաջնայնություն կրոնական արժեհամակարգի նկատմամբ, ազդում են հայաստանցու վարքագծի վրա:

Չնայած այս բնութագրումներին՝ սիրիահայերն էլ տարբեր կերպ են արտահայտում իրենց հավատքը. նրանց մեջ քսանից մեկը (5%, տե՛ս գծապատկեր 6) երբեք չի գնացել եկեղեցի ԶԶ-ում, ընդ որում, նրանք հավասարապես և՛ արական, և՛ իգական սեռի ներկայացուցիչներ են, և երիտասարդ ու ավագ սերնդի անձինք:

Գծապատկեր 6. Սիրիահայերի՝ եկեղեցի այցելելու և պահպանելու վարքագիծը, %

Մշտապես եկեղեցի այցելողների զանգվածը բավականին մեծ է՝ 39%, և այս առումով ավելի ակտիվ են արական, քան իգական սեռի ներկայացուցիչները (56% և 44% համամասնությամբ): Ակնհայտ ակտիվություն է նկատվում նաև միջին տարիքային խմբում. մշտապես եկեղեցի այցելողների կեսից ավելին 36-55 տարեկաններն են:

Քրիստոնեական կյանքի կարևոր երևույթներից է նաև պահպանելը²⁵³, և, ի տարբերություն եկեղեցի այցելության, լայն տարածում չունի սիրիահայերի շրջանում (տե՛ս գծապատկեր 6):

²⁵³ Պահքը (պասք) ուտելիքի կամ դրա առանձին տեսակների համար որոշակի ժամկետով սահմանված արգելքն է, կերակուրներից լրիվ կամ մասնակի հրաժարումը: Պահքի արտահայտած կարևոր իմաստը ինքնաքննության ու խոկումի ժամանակաշրջանն է, հատկապես Մեծ պահոց շրջանը, երբ հավատացյալները ոչ միայն կերակուրներից են հրաժարվում, այլև հեռու են մնում մարմնական հաճույքներից, ապաշխարությամբ և աղոթասացությամբ չափավոր, գուսպ կյանք վարում: Քրիստոնեության մեջ պահքը հավատի ամրապնդման միջոց է, որն ունի նաև մաքրագործական և ճգնակեցական նշանակություն: Այն քրիստոնեական եկեղեցական կյանքի կարևոր երևույթներից է, (տե՛ս «Պահք», Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, 1-ին հատոր, Եր., 2002, էջ 843):

Սակայն կան այնպիսիք, ովքեր թե՛ Սիրիայում, թե՛ Հայաստանում հետևում են պահոց օրերին, ընդ որում, մեծամասամբ իգական սեռի ներկայացուցիչներ: Տարիքային չափանիշի հետ համադրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ պահոց օրերին մշտապես հետևողները մեծամասամբ միջին տարիքի սիրիահայերն են:

Կարևոր հարցերից է նաև նրանց կրոնական վարքագծի և տոների տարածվածության փոխկապվածությունը, քանզի ավանդական տոները եկեղեցական տոնացույցի հենքը կազմող գլխավոր տոներն են և անմիջականորեն առնչվում են հավատքի հետ: Կրոնավանդական տոներն արդեն շուրջ մեկ ու կես հազարամյակ գոյատևում են շնորհիվ եկեղեցու, որոնք ամրագրված են նրա կողմից մշակված տոնացույցներում: Եկեղեցին առավելապես քրիստոնեական տեսանկյունով է ներկայացնում այդ տոների տիպաբանությունը²⁵⁴:

Աղյուսակ 14-ում նշված են սիրիահայերի շրջանում տարածված տոները, որոնք ազգային ավանդույթների պահպանման, հասարակական հարաբերությունների կարգավորման, ինչպես նաև անձի պահանջմունքների պահպանման գործառույթ են իրականացրել: Տոնը, լինելով կրոնական վարքագծի դրսևորման տարածված ձև, կարևոր դեր է ունեցել հավատքի ձևավորման և ամրապնդման գործում: Ինչպես տեսնում ենք, Սիրիայի հայ համայնքում երեք ամենատարածված տոներն են եղել Նոր տարին, Քրիստոսի Ճնունդը, Չափկը, ապա՝ Ծաղկազարդն ու Խաղողօրհնեքը, Համբարձումն ու Վարդավառը, Սուրբ Սարգիսն ու Խաչվերացը, Տեառնընդառաջն ու Վարդանանցը և այլն:

Կանանց և մայրերին վերաբերող տոների առումով նկատենք, որ Սիրիայում հայերի մեջ ավելի լայն տարածում է ունեցել ՍԱՀ պետական տոն համարվող մայրերի տոնը՝ ի համեմատապարիլի 7-ի և մարտի 8-ի, որոնք սկսել են ավելի լայն տարածում ստանալ Հայաստանում եղած ժամանակ (համապատասխանաբար, 9%-ով և 13%-ով ավելի շատ):

Աղյուսակ 14.Տոները նշել ու տարածվածությունը Սիրիայում և ՀՀ-ում, %

²⁵⁴ Ս. Մկրտչյան, Տոներ: Հայկական ժողովրդական ծեսեր, սովորույթներ, հավատալիքներ (ավանդույթ և արդիականություն), Եր., 2010, էջ 8:

Տոները	Սիրիայ ու մ	ՀՀ-ու մ
Նոր տարի	99.0	97.0
Քրիստոսի ճնուկնդ	99.0	94.0
Սուրբ Սարգիս	90.0	77.0
Տեառնը նդառաջ	89.0	67.0
Ծաղկազարդ	96.0	80.0
Զատիկ	99.0	75.0
Համբարձ ու մ	91.0	51.0
Վարդավառ	91.0	59.0
Ս.Աստվածածնի վերափոխում (խաղողօրհներբ)	93.0	56.0
Խաչ վերաց	90.0	53.0
Վարդանանց	86.0	43.0
Սուրբ Վալենտին	70.0	50.0
Ավետում (ապրիլի 7)	27.0	36.0
Աշխատանքի օր (մայիսի 1)	70.0	43.0
1-ին հանրապետության օր (մայիսի 28)	80.0	54.0
Անկախության տոն (սեպտեմբերի 21)	54.0	53.0
Մարտի 21 (Սիրիայ ու մ մայրերի տոն)	96.0	51.0
Կանանց միջազգային օր (մարտի 8)	33.0	46.0

Ուշադրություն է արժանի նաև ՀՀ անկախության տոների տարածվածությունը նրանց մեջ: Սիրիահայ համայնքի համար առաջին հանրապետության տոնը՝ մայիսի 28-ը, ավելի նախընտրելի է, քան սեպտեմբերի 21-ը՝ փաստելով առաջին հանրապետության կարևորությունը սփյուռքահայ համայնքների համար. «Ազգային տոներն եմ գերադասում, առաջնահերթությունը՝ մայիս 28-ի անկախացումը, որովհետեւ, եթե մայիս 28 չլիներ, Հայաստանի Հանրապետություն չէր լինի: Այստեղ նշեցինք, գնացինք մասնակցեցինք այդ խորախճանքներուն, ոգեւորվեցանք, լուսավորվեցանք հայրենասիրական այդ մթնոլորտով: Խանդավառությունն ավելի մեծ է այնտեղ մայիսի 28-ի պարագային: Այստեղ ավելի գերադաս է սեպտեմբերի 21-ը՝

որպես անկախացման տուն: Ես ասում եմ վերանկախացում, որովհետեւ անկախությունը մեկն էր՝ մայիս 28» (41 տ. տղամարդ, գ. Առինջ)²⁵⁵:

Ընդհանուր առմամբ, ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 15-ից, նկատելիորեն նվազում են թվերը բոլոր տոների առումով: Բացի դրանից, տեղի է ունենում նաև տոների տարածվածության փոփոխություն, որոնք սիրիահայերը բացատրել են մի շարք պատճառներով. դրանք իրենց հիմքում ունեն ոչ միայն մշակութային, այլ նաև սոցիալ-հոգեբանական և սոցիալ-տնտեսական տարրեր:

- Հայաստանում տունը նշելու տարբերություններ՝ ի համեմատ սիրիահայ համայնքում ընդունված ձևի: Եվ սա բոլորովին պատահական չէ, քանզի հայոց արդի տոնական համակարգի ձևավորման գործընթացում նշանակալից դեր են ունեցել Հայաստանի երեք հանրապետությունները, որոնք միմյանցից տարբերվում են ինչպես քաղաքական կառուցվածքով, էթնիկ կապերի ուղղվածությամբ, կրոնի կամ հավատքի հանդեպ վերաբերմունքով, սոցիալ-տնտեսական գործընթացների ու մշակութային կապերի ինտենսիվությամբ, այնպես էլ ավանդական մշակութային տարրերի ադապտացիայի ներուժով²⁵⁶:

- Տունը նշելու տրամադրության բացակայություն՝ պայմանավորված Սիրիայում տիրող իրավիճակով, անհանգիստ և սպասողական հոգեվիճակով, հարազատների և ընկերների՝ Հայաստանում չգտնվելու փաստով:

- Ֆինանսական միջոցների սղություն, քանզի տունը նշելը ենթադրում է ոչ միայն եկեղեցական արարողակարգին մասնակցություն, այլ նաև բարեկամական և ընկերական միջավայրում խնջույքների կազմակերպում, փոխայցելություններ և այլն:

- Ժամանակի սղություն, տոնական և կիրակի օրերի համար չկանոնակարգված աշխատանքային գրաֆիկ և այլն:

Սիրիահայերի և հայաստանցիների շրջանում տարբեր է նշվում նաև Մեծ Եղեռնի հիշատակության օրը: Սիրիայում մասնակցություն ունեն գրեթե բոլոր հայերը (ըստ քանակական ցուցանիշների՝ 99%): Ապրիլի 15-ից սկսած սիրիահայ (հալեպահայ)

²⁵⁵ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²⁵⁶ Ս. Մկրտչյան, նշվ. աշխ. էջ 126:

համայնքի

հաստատությունները/միությունները

Առաջնորդարանին հայտնում են իրենց կողմից կազմակերպվող միջոցառման մասին. դակլինի թատրոն, ասմունք, դասախոսություն կամ այլ բան: Ապրիլի 23-ի երեկոյան երեք համայնքները միասին ամեն տարի մի եկեղեցու բակում հիշատակի մոմավառություն են կազմակերպում, իսկ երիտասարդական ակումբների անդամները մինչև լույս կանգնում են՝ որպես պատվո պահակներ: Հաջորդ օրը սկսվում է երթը մինչև գերեզմանատուն, որտեղ և մատուցվում է Սուրբ պատարագ: Բնականաբար, ապրիլի 24-ը պետականորեն ոչ աշխատանքային օր է չի համարվում Սիրիայում, սակայն գրեթե բոլոր հայերի համար այդ օրը ոչ աշխատանքային է: Իրենց պատկանող խանութների և կազմակերպությունների մուտքի մոտ նրանք փակցնում են արաբերենով գրված «Ապրիլի 24, հայերի ջարդ» ցուցանակը՝ ի գիտություն այլ ազգերի:

Արդեն ՀՀ-ում հիշատակության օրը նշող (խոսքը որևէ ձևով նշելու մասին է՝ լինի մոմավառությանը մասնակցություն, ճիծեռնակաբերդի հուշահամալիր այցելություն, հիշատակի որևէ այլ միջոցառմանը մասնակցություն) սիրիահայերի զանգվածը նոսրանում է (84%): Չնայած այս փաստին, շատերը չեն հանդուրժում այն տարբերությունները, որոնք նկատել են այդ օրվա կազմակերպման շրջանակներում:

1. ՀՀ-ում մասնավոր ոլորտի համար աշխատանքային օր: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է առևտրի կետերին, սրճարան-ռեստորաններին և ժամանցի այլ վայրերին. «Երբ ես գործի էի ընդունվել սրճարանում, իմ առաջին նախապայմանը էր՝ ապրիլի 24-ին ես չեմ աշխատում: Ինչ պայմաններ լինի, ինչ իրավիճակ լինի, նախապայմանս եթե ընդունում եք, ընդունե՛ք: Գործատերը շատլավ տրամադրությամբ մոտեցավ առաջարկին, և երկրորդ տարին է՝ ճիծեռնակաբերդ եմ գնում» (41 տ. տղամարդ, գ. Առինջ)²⁵⁷:

2. Տարբերություններ զգացական մակարդակում՝ որպես կոտորածի զոհերի ժառանգներ և դրա հետևանքով աշխարհով մեկ սփռված հայերի մի զանգված²⁵⁸:

²⁵⁷ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²⁵⁸ Մեջբերենք խորին հարցազրույցներից մի հատված. «Էդ արարողությունը մի օր առաջ որ գնացինք՝ մոմերով, չգիտեմ ինչերով, իմ համար մի քիչ ձեռակերպություն էր: Որ նայում եք՝ էսքան հազար հոգի կա բայց սրանից

3. Բացի զգացական տարբերություններից, նրանց համար ընդունելի չէ նաև հայաստանցի հայերի արտաքինը՝ հագուստ, դիմահարդարում և այլն, որով մասնակցում են հիշատակության օրվամիջոցառումներին:

Այսպիսով՝ հետազոտության արդյունքները վկայում են սիրիահայերի և հայաստանցիների կրոնական արժեհամակարգի որոշակի տարբերությունների մասին: Չնայած Հայաստան տեղափոխվածների վարքագծում էլ փոփոխություններ են տեղի ունեցել՝ և՛ եկեղեցի այցելելու հաճախականության, և՛ կրոնա-ավանդական տոներին մասնակցության տեսանկյունից, այնուամենայնիվ, նրանց համար հավատքի հարցը ներքին հոգևոր հարց է, իսկ տարբերություններն ազդեցություն չեն թողնում հայաստանցիների հետ անմիջական փոխազդեցությունների, ՀՀ-ում հաստատվելու որոշման կայացման վրա:

3.4.Լեզվական վարքի փոխակերպումները սիրիահայերի շրջանում

Այս ենթազվիում նպատակ ունենք ներկայացնել, թե լեզվական շփումների առումով ինչ փոփոխություններ գտնվում միջմշակութային ադապտացիան և ինչ նպաստող ու խոչընդոտող գործոններ կան: Հետազոտության արդյունքները փաստում են, որ նրանց ընտանիքներում հիմնական խոսակցական լեզուն համարվում է արևմտահայերենը (տե՛ս աղյուսակ 15), սակայն որոշակի փոխակերպումներ են նկատվում Հայաստան գալուց հետո՝ 5.4% ընտանիքներում նաև արևելահայերենն է դառնում հիմնական խոսակցական լեզու:

Աղյուսակ 15.Սիրիահայերի հիմնական խոսակցական լեզուն՝

Սիրիայում և ՀՀ-ում, %

	Հիմնական խոսակցական լեզուն				
	Արևմտահայերեն	Արևելահայերեն	Արաբերեն	Անգլերեն	Ընդամենը
Ընտանիքում՝ ՀՀ-ում	90.3	5.4	4.3	0.0	100.0
Ընտանիքում՝ Սիրիայում	95.7	0.0	4.3	0.0	100.0
Ընկերների հետ՝ ՀՀ-	92.4	5.4	2.2	0.0	100.0

քանի՞սն են հասկանում կամ զգում՝ Էդ զգացումն ինչ ա նայում եք ջահել աղջիկ-տղեքը մեկը մյուսի հետ... ուրեմն, ուրիշ հասկացողություն կա նույն ձեռակերպությունն է, որ մենք էնտեղ եկեղեցի ենք գնում: Ճիշտ նույն էդ քանն ա՝ դու գնում ես եկեղեցի, բայց անունով ես գնում...» (32 տ. տղամարդ, Երևան), նույն տեղում:

ում					
Ընկերների հետ՝ Սիրիայ ում	92.4	0.0	7.6	0.0	100.0
Գործընկերների հետ՝ ՀՀ-ում	46.0	54.0	0.0	0.0	100.0
Գործընկերների հետ՝ Սիրիայ ում	45.2	0.0	51.6	3.2	100.0

Հարցը համադրելով ծննդավայրի հետ կապի մեջ՝ նկատում ենք, որ լեզվական վարքի փոխակերպումներ հիմնականում տեղի են ունեցել այն ընտանիքներում, որտեղ ապրում են Հալեպում և Կամիշլիիում ծնված հայեր: Եվ որ զարմանալի է՝ արևելահայերեն գործածող զանգվածի մեջ 1.6%-ը կազմում են այն ընտանիքները, որտեղ ապրում են ՀՀ-ում ծնվածներ: Նրանք Սիրիա ամուսնացած այն աղջիկներն են, որոնք ժամանակի ընթացքում հարմարվել են լեզվական փոփոխություններին և ընդօրինակել ամուսնու ընտանիքի վարքային կանոնները: Ինչպես նաև վերջին տարիներին Հայաստանում ձևավորված նոր ամուսնական զույգերն են, որոնց համար արևմտահայերենը դառնում է երկրորդ խոսակցական լեզուն:

4.3% կազմում են այն արաբախոս ընտանիքները, որոնց համար Հայաստանում ապրելու հանգամանքը ոչ մի կերպ էլ անդրադառնում մշակութային վարքի փոխակերպումների վրա: Ընդ որում, նրանք հիմնականում Դամասկոսից, Կամիշլիից եկած սիրիահայերն են: Փոքր մաս կազմում են նաև Հալեպից եկած ընտանիքները:

Ընկերների հետ շփման դեպքում նկատվում է հետաքրքիր օրինաչափություն. որոշների համար Սիրիայի ընկերական շրջապատը կարծես անփոփոխ տեղափոխվել է Հայաստան, և շփումներն այդ միջավայրում ընթանում են առավել ապես իրենց հարազատ լեզվի օգնությամբ, չնայած որ բավականին լավ խոսում են նաև արևելահայերեն. «Հարազատներիս, մտերիմներիս հետ արևմտահայերենով ենք խոսում, որովհետև մի քիչ ծիծաղելի կլիներ իրենց հետարևելահայերեն խոսելը, քանի որ բոլորը չէ, որ լավ տիրապետում են, նույնիսկ կան մարդիկ, որ լավ չեն հասկանում, չեն ըմբռնում, այսինքն՝ ոճին ծանոթ չեն: Դրա համար էլ մենք մեր մեջ, մեր շրջանակի մեջ արևմտահայերենով ենք շփում» (62 տ. կին, ք. Երևան)²⁵⁹: Սակայն ՀՀ-ում ապրած կյանքը նրանց նոր ընկերներ է տվել, որոնք էլ իրենց ուրույն դերն են ունեցել

²⁵⁹ Նույն տեղում:

սիրիահայ երի լ եզվական ադապտացիայի հարցում՝ ոչ միայն սովորեցնելով արևելահայ երեխան, այլ նաև պատճառ հանդիսանալով հիմնականում շփվելու այդ եզվով:

Հայաստանում ընկերների հետ արաբերեն շփվող 2.2% սիրիահայ երի թիվը բոլորովին պատահական չէ՝ չմոռանալով արաբախոս այն ընտանիքներին, որոնց մասին նշեցինք վերևում: Այս առումով կարևոր ենք համարում մի դիտարկում, որն ուղեկցում էր դաշտային աշխատանքների ողջ ընթացքում, երբ, որպես հետազոտող, մասնակցելով սիրիահայ համայնքի ներկայացուցիչների միջոցառումներին, հաճախակի հանդիպում ես արաբերենով շփվող հայ երի: Ի դեպ, խորին հարցազրույցների ժամանակ ևս բացահայտ խոսում են թեև ոչ համատարած, սակայն արմատացած այդ երևույթի մասին. «Արաբերեն էլ շատ-շատ լավ գիտենք. այն կգործածենք՝ իբր գաղտնի լեզու» (55 տ. կին, ք. Երևան): «Քիչ մը, երբ որ տեղ կերթանք ու չենք ուզեք ըսածներս արտահայտիլ, արաբերեն կխոսիսք» (71 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁶⁰:

Հայաստանում գործընկերների հետ շփման ժամանակ արդեն արևելահայ երեխան է դառնում գերակա (54%), քանզի շատ սիրիահայ երջանում են հասկանալի լինել դիմացինի համար: Այս զանգվածի մեջ կեսից ավելին նրանք են, որոնց գործատուն հայաստանցի հայ է: Սիրիայում մոտ 52%-ը գործընկերների հետ շփվել է արաբերենով, փոքր զանգված՝ նաև անգլերենով: Բացի անգլերենից, սիրիահայերը տիրապետում են նաև այլ լեզուների²⁶¹, տարբեր մակարդակներով, որն ամփոփված է հավելվածում բերված աղյուսակ 20-ում: Ինչպես տեսնում ենք, միջին և ավելի բարձր մակարդակով անգլերենին տիրապետում են հարցվողների 3/4-ը՝ 75%: Շատ ցածր մակարդակ է նկատվում ռուսերեն և քրդերեն լեզուների իմացության առումով, սակայն համեմատության մեջ քրդերենին միջին և ավելի բարձր մակարդակով տիրապետողների թիվն ավելի մեծ է, քան ռուսերենին (տարբերությունը կազմում է 4.3%): Այլ պատկեր է գրանցվել թուրքերենի դեպքում, քանզի նրանց կեսից ավելին՝

²⁶⁰ Նույն տեղում:

²⁶¹ Միջին և ավելի բարձր մակարդակով հարցվողների մոտ 10%-ը տիրապետում են ֆրանսերենին, ընդամենը 2%-ը՝ իսպաներենին և գերմաներենին:

61%, միջին և ավելի բարձր մակարդակով տիրապետում է լեզվին (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 20):

Սիրիահայերի՝ օտար լեզուների իմացության մակարդակը որոշակիորեն կախված է ստացած կրթությունից: Մասնավորապես, անգլերենի դեպքում ինչքան բարձր է կրթության մակարդակը, այնքան բարձր է նաև լեզվի իմացության մակարդակը (անգլերեն լեզվին լավ և գերազանց տիրապետում են բարձրագույն/թերի բարձրագույն, այնուհետև՝ միջնակարգ, ապա՝ թերի միջնակարգ կրթություն ունեցող սիրիահայերը, համապատասխանաբար, 68.8%, 32.0% 16.7%): Իսկ թուրքերենի դեպքում, ընդհանրապես, ինչքան ցածր է կրթության մակարդակը, այնքան բարձր է իմացության մակարդակը (բարձրագույն, միջնակարգ, թերի միջնակարգ, համապատասխանաբար, 37.5%, 40.0% և 54.8%), որը կարելի է բացատրել թերևս այն հանգամանքով, որ թուրքերեն լեզվին մեծամասամբ տիրապետում են ավագ սերնդի ներկայացուցիչները, որոնց մեծ մասն այն ժամանակ չէր ավարտում դպրոցը, ավելին՝ չէր հավակնում բարձրագույն կրթություն ստանալ: Սեռատարիքային առումով ուշադրության է արժանի նաև այն ցուցանիշը, որ 18-25 տարեկան երիտասարդների մեջ ավելի շատ են թուրքերենին չտիրապետողները, քան տիրապետողները: Սակայն նույնը չի կարելի ասել Սիրիայում նրանց հիմնական բնակության վայրի առումով. Դամասկոսահայերի 81.5%-ը, իսկ Քեսաբից, Կամիշլիից, Ռաբբայից, Դեր Զորից եկած սիրիահայերը չեն տիրապետում թուրքերենին:

Չնայած արևմտահայերենը մայրենի լեզու է համարվում նրանց համար, և հայկական դպրոցներում ուսուցման լեզուն տարիներ շարունակ նաև դա է եղել, սակայն կան այնպիսիք, ովքեր վատ են տիրապետում լեզվին: Նրանք հիմնականում դամասկոսահայերն են: Սիրիայի մայրաքաղաքում հայերն ավելի շատ ապրել են ոչ թե համայնքային, այլ քաղաքային կյանքով, ինչն էլ հեռու է պահել նրանց արմատներից ավելի մոտ գտնվելու և մշակույթը պահպանելու, այս դեպքում, գոնե նախնիների լեզուն պահպանելու կարևոր գործից: Իսկ, ընդհանուր առմամբ, ինչպես տեսնում ենք հավելված, աղյուսակ 20-ի տվյալներից, արևմտահայերենի լավ և գերազանց իմացություն ունեցող մակարդակի վրա է գտնվում (43.5% և

43.5%), և գրեթե հավասար է արաբերենին լավ և գերազանց տիրապետելու ցուցանիշին (43.5% և 44.5%):

Փաստորեն, արևմտահայերենը լայնորեն գործածվել է արաբական աշխարհում և շարունակվում է նաև Հայաստանում: Արևելահայերենի պարագայում, ընդհակառակը, նրանք բախվում են լեզուն հասկանալու, խոսելու խնդրի հետ: Աղյուսակ 16-ի տվյալները բացահայտում են, թե արևելահայերեն լեզվաիմացության ինչ մակարդակ է առկա սիրիահայերի շրջանում Հայաստան գալուց հետո:

Աղյուսակ 16. Սիրիահայերի՝ արևելահայերենին տիրապետելու մակարդակը, %

Տիրապետելու մակարդակը	Արևելահայերենի իմացությունը			
	Կարդում են	Գրում են	Խոսում են	Հասկանում են
Չեն կարող	7.6	37.0	7.6	0.0
Վատ	17.4	15.2	30.4	9.8
Միջին	28.3	22.8	41.3	44.6
Լավ	22.8	17.4	15.2	30.4
Գերազանց	23.9	7.6	5.4	15.2
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0

Ինչպես տեսնում ենք, նրանց շրջանում արևելահայերենին տիրապետելու տարբեր մակարդակներ են առկա: Արևելահայերեն **կարդալու** միջին ցուցանիշը 3.4 է (5 բալանոց սանդղակի պարագայում), այսինքն՝ միջինից բարձր մակարդակ է նկատվում: Սրամեջ մոտ 24% սիրիահայեր կարդալու իրենց մակարդակը գնահատել են գերազանց, որի մեջ մոտ կեսը կազմում են 26-45 տարիքային խումբը և մեծ մասը՝ կանայք ու 2012թ. տեղափոխվածները (համապատասխանաբար, 72.5% և 77.0%):

Այլ պատկեր է նկատվում արևելահայերեն **գրելու** առումով, քանզի միջին թվաբանական ցուցանիշը (2.4) վկայում է կարողության միջինից ցածր մակարդակի մասին: Ստացվում է, որ նրանց կեսից ավելին՝ մոտ 52%, կա՛մ ընդհանրապես չի տիրապետում կա՛մ վատ է տիրապետում արևելահայերեն գրին, որի մեջ մեծ զանգված են կազմում միջնակարգ և թերի միջնակարգ կրթություն ունեցողները: Շատ սիրիահայեր ոչ միայն չեն կարողանում գրել արևելահայերեն, այլ և սխալ են համարում ուղղագրությունը, որի արդյունքում իրենց ինքնության մաս կազմող անուն-ազգա-

նունները՝ գրված հայաստանյան պետական և հասարակական կառույցների աշխատակիցների կողմից, աղավաղված են համարում. «Գրել ու մեջ ինձի համար սխալ ուղղագրությամբ ու կաես Սիրադարձան էի, այստեղ Սիրաթարյան եղա ասի սխալ էր ինձի համար» (27 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁶²: Ըստ բանասացների՝ Սիրիայում հայկական դպրոցներում եղել են արևելահայերենի դասընթացներ, սակայն սահմանափակ է եղել ժամաքանակը, «որպեսզի չշփոթեն», «որպեսզի արեւ մտահայերենը չաղավաղի»: Խոսելով առումով միջին թվաքանական ցուցանիշը մեծանում է՝ հասնելով 2.8-ի: Նշենք, որ վատ տիրապետողների մոտկեսը 2014թ. տեղափոխվածներն են:

Խորին հարցազրույցների վերլուծության արդյունքում բացահայտել ենք, որ շատ սիրիահայերի խանգարում է.

- Արևելա և արևմտահայերենում գործածվող հնչյունների արտասանության տարբերությունը՝ բ-պփ, ձ-ծ-ց, գ-կ-ք, դ-տթ, որի արդյունքում առօրյա խոսակցական բառերն ստանում են այլ հնչողություն՝ դուռ-թուռ, կապիկ-գաբիկ, և օտար համարվում Հայաստանում ապրողների համար՝ սահմանափակելով շփումները. «Որ մտնում ենք գնումի կամ որեւէ մեկ տեղ մը, շվարած մեզի նայում են, թե ինչ կը խոսին ասոնք: Ադոր համար ես շատ չեմ կրնա շփվիլ դուրսը՝ մեկում հետ մինչեւ որ արդեն հասկընամ կամ հասկըցնիմ, ես արդեն ինֆարկտ կանցնիմ» (39 տ. տղամարդ, ք. Աբովյան)²⁶³:

- Բառերի տարբերությունը, որը մտած է սիրիահայերի լեզվամտածողության մեջ, և ժամանակ է պահանջում Հայաստանում գործածվող բառապաշարին համապատասխանեցնելու համար՝ աճապարել-շտապել, ստեպլին-գազար, սմբուկ-բադրիջան, վայրկյան-րոպե, երկվայրկյան-վայրկյան, պահարան-ծրար (նամակի) և այլն:

Սակայն կան նաև այնպիսիք, ում համար արևմտահայերենը մշակութային ինքնության կարևոր տարրերից է, և դրա պահպանումը՝ սկզբունքային հարց. «Ես լավ գիտեմ էստեղի հայերենը, որովհետև յոթ տարի էստեղ եմ մնացել, մինչեւ ավարտեցի, գնացի: Բայց կնախընտրիմ ինձի պես խոսիլ, ինչ որ ես կխոսիմ հիմա, որովհետեւ ադիկա իմ տատիկներուս լեզուն է, որ իրենք

²⁶² **Գ. Հակոբյան**, նույն տեղում:

²⁶³ Նույն տեղում:

բերին թուրքիայ են, եւ իմ մայրը ինձի այդպէս մեծըցուց: Չեմ ուզեր ես այստեղի պէս խոսիլ » (55 տ. կին, ք. Երևան)²⁶⁴: Մինչ դեռ շատ երիտասարդներ աշխատում են երևանցիների հետ արևելահայերեն խոսել: «Ճիշտն ասած, ես սիրում եմ ձեր արևելահայերենը: Երկուսն էլ սովորում եմ, փորձում եմ խոսել: Որ մի 2-3 տարի մնամ, արդեն հաստատ ձեր պէս կարող եմ խոսալ » (22 տ. կին, ք. Երևան)²⁶⁵:

Միջին և ավելի բարձր մակարդակով արևելահայերեն **հասկանում են** սիրիահայերի գերակշիռ մասը (տե՛ս աղյուսակ 16). միջին ցուցանիշը՝ 3.5: Վատ տիրապետողները մեծամասամբ միջնակարգ և ցածր կրթությու և ունեցողներն են, և կեսից ավելին՝ 2014թ. ՀՀ տեղափոխվածները: Թեպետ քանակական ցուցանիշը բարձր է, սակայն որակական բնութագրումներն այլ բան են ասում հարցի մասին: Խորին հարցազրույցների վերլուծության արդյունքում բացահայտվել է այն կարևոր պատճառը, որն անհանգստացնում է գրեթե բոլոր սիրիահայերին. Հայաստանյան բառապաշարի անբաժան մաս կազմող ռուսերեն բառերը խորթ են հայի ինքնությանը: «Արեւելահայերենը հասկընալ ու համար դժվարությու և ունինք, քանի որ դրա մեջ կես բառերը ռուսերեն են: Հայերեն խոսեցե՛ք մեր հետ, մենք հայ ենք, կրնանք հասկընալ»_պահանջում է դեռևս 2012թ. ընտանիքով Հայաստան տեղափոխված սիրիահայ տիկինը: «Իմ աղջիկը ինձի կհարցնե՝ մամա՛, ի՞նչ է նշանակում «просто», «конечно»: Ես իրան բացատրեցի՝ ես ադոնք գիտեմ, բայց չեմ ուզեր այդպէս խոսիլ, ես ինձի պէս կուզեմ խոսիլ » (58 տ. կին, ք. Երևան)²⁶⁶:

Սակայն քիչ չեն այն սիրիահայերը, ովքեր բավականին լավ են հասկանում արևելահայերենը, նույնիսկ, ռուսերենը: Պատճառները տարբեր են՝ դպրոցական տարիներից արևելահայերեն գրականության ընթերցանությու և, հայկական հեռուստալիքների կանոնավոր դիտում դեռևս Սիրիայում ապրելու տարիներին, ՀՀ ԲՈՒՀ-երում կրթությու և ստանալու փաստ, նաև երկարատև շփումներ հայաստանցի ընկերների և գործընկերների հետ, որը վկայում է ադապտացիայի որոշակի մակարդակի մասին. «Հասկանում եմ լրիվ էդ ռուսերեն բառերը, որ հասարակական լեզվի մեջ ընդհանրացած են, լրիվ սովորել ենք» (32 տ. տղամարդ, ք. Երևան):

²⁶⁴ Նույն տեղում:

²⁶⁵ Նույն տեղում:

²⁶⁶ Նույն տեղում:

«Երբ այստեղ գործի նոր ընդունված էի, անընդհատ կոնֆլիկտներ էին լինում, ասում էին՝ արեւելահայերեն խոսա, ես ալ ասում էի՝ հայերեն խոսա, ես «պրոբլեմ» չունիմ, կհասկընամ: Մի քիչ ես ռուսերեն սովորեցի, մի քիչ ալ իրանք սկսան հայերեն ավելի օգտագործիլ: Որովհետեւ նախադասության մեջ երեք հատ ռուսերեն, հինգ հատ հայերեն կը գործածեին: Ես էլ անընդհատ ասում էի՝ հայերե՛նը, հայերե՛նը» (41 տ. տղամարդ, գ. Առինջ)²⁶⁷:

Այսպիսով՝ ընդհանրացնելով հետազոտության արդյունքները²⁶⁸, կարող ենք խոսել ադապտացիայի որոշակի մակարդակի մասին²⁶⁹, երբ Հայաստան ներգաղթած սիրիահայերը, պահպանելով իրենց լեզվային առանձնահատկությունները, միաժամանակ ընդունում և հասկանում են իրենց ընդունող հասարակության մշակույթի կարևոր տարր հանդիսացող արևելահայերենը: Այս առումով նպաստող գործոնները բազմաթիվ են, որոնցից յուրաքանչյուրն իր ուրույն դերն է կատարում.

- Արևելահայերեն գրականությունն ընթերցելը,
- Դեռևս Սիրիայից հայկական հեռուստատեսությանը կանոնավոր հետևելը,
- Նախկինում ունեցած գործնական և բարեկամական կապերը ՀՀ-ում,
- Նոր ձևավորված աշխատանքային շփումները Հայաստանում,
- Սիրիահայերի ամուսնությունները հայաստանցի հայերի հետ,
- Նոր հաստատված ընկերական, բարեկամական հարաբերությունները:

²⁶⁷ Նույն տեղում:

²⁶⁸ Հետազոտության արդյունքները տե՛ս նաև **Գ. Հակոբյան**, Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիո-լոգիական ուսումնասիրություն), ՀԱԻ-ի աշխատություններ 1, Եր., 2018, էջ 143-154:

²⁶⁹ Տ. Կոնչանինը ադապտացիան դիտարկում է անձի կայացման ամբողջական գործընթաց՝ կապելով հասարակական, աշխատանքային, քաղաքական և մշակութային կյանքում մարդու ներգրավված լինելու շրջանի հետ: Ըստ նրա՝ ադապտացիայի նույնիսկ ամենաբարձր մակարդակը չի նշանակում ադապտացիայի ավարտ. այն անընդմեջ, ամբողջ կյանքում շարունակվող գործընթաց է: Հետևաբար, նպատակահարմար է խոսել ոչ թե հարմարվողականության, այլ հարմարվելու մակարդակի մասին, (տե՛ս **Т. Кончанин**, Структура процесса адаптации молодых специалистов. Актуальные проблемы науки. Ростов на /Д, 1970, с. 108-116).

Սակայն, հատկապես ավագ սերնդի մոտ մշակութային ժառանգությունը՝ արևմտահայերենը պահպանելու ձգտումն առաջնային է ցանկացած տեսակի ադապտացիայի գաղափարի նկատմամբ, և պատահական չէ անհանդուրժողականության այն դրսևորումը, որն առկա է նրանց մոտ՝ հայկական լեզվամտածողության և բառապաշարի մեջ մտած ռուսերեն բառերի հանդիպելիս: Սիրիահայերի՝ հատկապես դամասկոսահայության շրջանում, չնայած քիչ տարածված, սակայն արմատացած երևույթ է համարվում արաբերենի գործածումը, որի պատճառը, թերևս, արաբական աշխարհում ոչ համայնքային կյանքով ապրելն է:

**4.1. Սիրիահայ երի շփման առանձնահատկությունները համայնքում
և համայնքից դուրս**

Մարդիկ և մշակույթները չեն կարող լիարժեք գոյություն ունենալ՝ մեկուսացված այլ մարդկանցից և մշակույթներից: Երբ խոսում ենք մշակույթների փոխազդեցության մասին, ապա խոսքը վերաբերում է մարդկանց մեծ խմբերի միջև շփման մասին: Ըստ էության, հենց նրանք էլ ներկայացնում են միջմշակութային հաղորդակցության գործընթացը: Սույն տերմինը գիտական շրջանառության մեջ են դրել Գ. Տրեյգերը և Է. Խոլը՝ սահմանելով այն որպես իդեալական նպատակ, որին պետք է ձգտի յուրաքանչյուր մարդ՝ հնարավորինս լավ և արդյունավետ հարմարվելով շրջապատող միջավայրին²⁷⁰:

Ամերիկացի սոցիոլոգ Բարնան ընդգծել է արդյունավետ միջմշակութային հաղորդակցության վեց հիմնական խոչընդոտներ.

1. Նմանությունների ընդունում. միջմշակութային հաղորդակցման ժամանակ միմյանց չհասկանալու պատճառն այն է, որ մարդիկ կարծում են՝ բոլորը նման են իրենց:
2. Լեզվական տարբերություններ:
3. Ոչ խոսքայինի սխալ մեկնաբանություն:
4. Նախապաշարմունքներ և կարծրատիպեր, որոնք ազդում են մարդկանց ընկալումների և հարաբերությունների վրա:
5. Գնահատելու ձգտում. արժեքային համակարգի տարբերությունները կարող են բացասական գնահատականների տեղիք տալ, որոնք արգելք կհանդիսանան արդյունավետ հաղորդակցման համար:
6. Տագնապալից և լարված իրավիճակներ, որոնք միջմշակութային հաղորդակցման ժամանակ կարող են առաջացնել հակաֆունկցիոնալ վարքի դրսևորումներ²⁷¹:

Մշակույթների և դրանց գործունեության արդյունքների փոխանակումը տեղի է ունենում միջանձնային շփման միջոցով՝

²⁷⁰ G. Trager, E. Hall, Culture as Communication: A Model and Analysis. N. Y., Explorations. 1954. № 3, pp. 157-249.

²⁷¹ L. Barna, Stumbling blocks in intercultural communication, Belmont, CA: 1994, pp. 337-343.

առօրյայում, ընտանիքում, պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հաղորդակցության ժամանակ և այլն: Ցանկացած շփում՝ այդ թվում և անձնական, ունի երեք ասպեկտ՝ գիտակցական, հուզական և վարքային:

Այժմ ներկայացնենք, թե ինչ առանձնահատկություններ ունի հաղորդակցումը Հայաստանում բնակվող սիրիահայերի շրջանում: Վերլուծությունը ներկայացված է ըստ հաղորդակցության սուբյեկտների՝ առանձնացնելով հետևյալ տեսակները. 1. ներհամայնքային, 2. միջհամայնքային (սիրիահայեր և հայաստանցի հայեր): Նոր մշակութային միջավայրին հնարավորինս շուտ հարմարվելու համար, անշուշտ, կարևոր են տարբեր բնույթի և հաճախակի շփումները տեղի բնակիչների հետ, իսկ սեփական համայնքի ներսում շփման ձևերը վկայում են նրանց՝ տեղի միջավայրին ադապտացվելու առկա վիճակի մասին: Բնականաբար, ինչքան շատ են շփումները սեփական համայնքի ներկայացուցիչների հետ, այնքան բացակայում են դրանք տեղի հայերի հետ, հետևաբար, այդքան թույլ է արտահայտված ադապտացիան հայաստանյան իրականությունը և մշակույթին: Ըստ սոցիոլոգ Գոֆմանի՝ մարդիկ սոցիալ-մշակութային փոխազդեցության ժամանակ գործում են այնպես, որ մտադրված ցույց տան իրենց, ամրապնդեն ինքնությունը. ինչպիսի տպավորություն ստանա դիմացինը, այդպիսին կլինի սոցիալ-մշակութային համագործակցության և երկխոսության հիմքը: Այս տեսանկյունից ադապտացիան և ինտեգրացիան հանդես են գալիս որպես տարբեր սոցիալական «Ես»-երի փոխըմբռնման վրա ձևավորված փոխներթափանցման համակարգ: Մարդը, համաձայն այդ կոնցեպցիայի, մասնակցում է բազմաթիվ խմբերում, հետևաբար, նա ունի այնքան տարբեր սոցիալ-մշակութային «Ես»-եր, ինչքան գոյություն ունեն խմբեր: Այդ խմբերից յուրաքանչյուրում մարդը ցույց է տալիս իր անձի տարբեր կողմերը²⁷²:

Հաղորդակցման առավել մտերմիկ ձևը փոխայցելություններն են, որի ընթացքում լայն հնարավորություններ են ստեղծվում մշակույթի առանձին տարրերը ճանաչելու, ընդունելու և կիսելու

²⁷² **И. Гофман**, Представление себя другим в повседневной жизни. Пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалева. М., 2000. с. 19.

համար՝ տոնածիսական համակարգ, սնունդ, ընտանեկան ավանդույթներ ու սովորություններ, արժեքներ և այլն:

Աղյուսակ 17-ի տվյալները վկայում են, որ սիրիահայերի մեծ մասը (63.4%), հյուրընկալվում է Սիրիայից եկած իր հարազատներին, ազգականներին և ընկերներին: Ընդ որում, իգական սեռի ներկայացուցիչների մոտայն առավել արտահայտված է, քանզի նրանք ավելի քիչ են զբաղված աշխատանքային գործունեության մեջ, քան տղամարդիկ, հետևաբար, ավելի շատ ազատ ժամանակ ունեն համայնքի ներսում փոխայցելությունների համար: Տեղի հայերին հյուրընկալվելու պարագայում ունենք հետևյալ պատկերը՝ ընդհանուր առմամբ, սիրիահայերի 1/4 մասն է նախընտրում այցելությունները ՀՀ-ում բնակվող իրենց ծնողներին, ազգականներին և ընկերներին, որի մեջ, ընդհակառակը, ավելի մեծ մաս կազմում են տղամարդիկ:

Աղյուսակ 17. Սիրիահայերի փոխայցելությունները, %

Նախընտրելի անձիք	Սեռը		Ընդամենը
	Արական	Իգական	
Ամուսնու/կնոջ ծնողներ	0.0	2.1	2.1
Ամուսնու/կնոջ քույր/եղբայր	4.9	9.2	14.1
Ամուսնու/կնոջ հորեղբայր/մորեղբայր, հորաքույր/մորաքույր Սիրիայից եկած	2.8	5.7	8.5
Այլ ազգականներ Սիրիայից եկած	4.9	4.9	9.8
Սիրիայից եկած ընկերներ/ծանոթներ	14.8	14.1	28.9
<i>Ընդամենը՝ ներհամայնքային</i>	<i>27.4</i>	<i>36.0</i>	<i>63.4</i>
Ամուսնու/կնոջ ծնողներ ՀՀ-ում բնակվող	2.1	0.7	2.8
Տեղացի հարևաններ	0.7	2.1	2.8
Տեղացի ընկերներ/ծանոթներ	4.2	2.1	6.3
Տեղացի ազգականներ	5.6	5.7	11.3
Այլ	0.7	1.4	2.1
<i>Ընդամենը՝ միջհամայնքային</i>	<i>13.3</i>	<i>12.0</i>	<i>25.3</i>
Չեն այցելում ոչ մեկի	6.3	4.9	11.3
Ընդամենը	47.0	53.0	100.0

Մարզերում բնակվողների շրջանում գրեթե հավասար է շփման նախընտրությունը տեղի հայերի և սեփական համայնքի ներկայացուցիչների հետ (մարզերում սիրիահայերը 11.9% են կազ-

մում, որից 0.9%՝ չի շփվում ոչ մեկի հետ, 5%՝ տեղի հայեր, 6%՝ սիրիահայեր): Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մարզերում նրանց մեծ մասը տեղացի ազգական ունի, և այնտեղ է բնակվում հենց վերջիններիս խորհրդատվության շնորհիվ: Բացի սրանից, պատճառ է հանդիսանում նաև երևանում բնակվող իրենց ազգականներին և ընկերներին այցելելու համար բավարար ֆինանսական միջոցների բացակայությունը և հեռավորությունը: Ըստ աղյուսակ 17-ի՝ սիրիահայերի 11.3%-ը հայաստանում չի հյուրընկալվում ոչ մեկի՝ պայմանավորված մի քանի գործոններով, որոնց կանդիդատնանք ներքևում: Բացի այցելություններից, սիրիահայերը ներհամայնքային շփման իրենց պահանջմունքը բավարարում են նաև այլ ձևերով, որոնք դուրս են բերվել խորին հարցազրույցների վերլուծության շնորհիվ: Ներկայացնենք դրանք *ըստ ձևայնացման տարբեր աստիճանների*՝ ընդհուպմինչև շփման բացակայություն.

- Սիրիահայ ընկերների, ծանոթների հետ սովորություններ դարձած հանդիպումներ սովորություններ դարձած վայրում՝ Երևանի Ազատության հրապարակում գտնվող «Մեղեդի» սրճարանում՝ «1-2 ժամ իրար տեսնելու, որպիսությունը հարցնելու», «Էնտեղի համն ու հոտը առնելու համար»:

- Ծանոթ-անծանոթների հետ պատահական հանդիպումներ փողոցում՝ կարոտով և սրտացավությամբ լի երկկողմանի հարց ու պատասխաններով:

- Մեկամ այլ կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկված միջոցառումներում ու հավաքներում ծանոթների և ընկերների հետ հանդիպումներ:

- Սիրիահայ ընտանիքներին վերաբերող տեղեկատվության տարածում մտերիմների և ծանոթների կողմից պարզապես հեռախոսազանգերի միջոցով:

- Ոչ հաճախակի հանդիպումներ՝ պայմանավորված բնակության վայրի հեռավորությամբ, ֆինանսական միջոցների սղությամբ և այլն:

- Մեկուսացում, օտարում՝ իրենց հարազատների հետ ու չբնակվելու պատճառով:

Սիրիահայ երի չփվել ու պրակտիկան կիրառվում է նաև տեղի հայ երի, մասնավորապես, իրենց հարևանությամբ բնակվողների նկատմամբ՝ պայմանավորված օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք պատճառներով:

– Առօրյա հոգսերով ծանրաբեռնված օրեր, որոնք երկկողմանի են, և սահմանափակում են շփման հնարավորությունը:

– Ժամանակի բացակայություն՝ աշխատանքային երկար և առանց հանգստյան օրերի պատճառով:

– Տեղաբնակների կողմից անտարբերությունն սիրիահայ երի նկատմամբ:

– Տեղի հայ երի սոցիալական ցածր կարգավիճակ՝ ի համեմատ իրենց դիրքի:

– Սիրիահայ երի շրջանում հաղորդակցվել ու ցանկության բացակայություն՝ նորին չձգտել ու հստակ մտադրությամբ. *«Ես իմ կյանքիս վարժված եմ, ու ամեն մարդ ինքն իր կյանքին վարժված է: Ես չեմ փախագում ուրիշի բաներն իմ կյանքի մեջ վերցնել»* (55 տ. կին, ք. Երևան)²⁷³:

– Հարևանների հետ շփվել ու *«չձևավորված»* մշակույթ երևանում ապրող հայ երի շրջանում²⁷⁴:

– Ավանդույթների և սովորությունների տարբերություն, որը ևս իր մեկնաբանությունն ունի. *«Այն սովորույթները, որ արդեն հայաստանյան սովորույթներ են, մեզի համար խորթ են: Օրինակ, մեզի համար հիմամեծ պատ է, իրանց համար բան մը չի նշանակում: Առօրյա կյանքի, ապրելակերպի այս տարբերությունները կան, որոնք մեզի համար, պարզ ըսեմ քեզի, ընդունելի չեն: ...Այս է, որ սիրիահայուն հայաստանցուն հետ շատ հարազատորեն շփվել ու խորթություն կու դա»* (56 տ. տղամարդ, Երևան)²⁷⁵:

²⁷³ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

²⁷⁴ Խորին հարցազրույցներից մեկի ժամանակ հնչեց հետևյալ միտքը՝ *«...Այս տեղ սովորությունն մը կա, որ բարեւ չեն տա դրացիները: Ես եթե մեկը տեսնեմ՝ վերել ակը կամ վարը, «բարեւ ձեզ» կսեմ, իրանք ալ կամչ նան՝ «բարեւ» կըսեն: Մեզ մոտմոտ սուլ մանը նույնիսկ, երբ ինչ-որ մեկը տեսնեմ, «սալ ամ ալ եյ կո» կըսեմ, այսինքն՝ «բարեւ ձեզ» կըսեմ: Ես տեղ քիչ մը անտարբերություն կա Արդյո՞ք ինչն է պատճառը, ասիկա ես մեկ հատ հարցնեմ, արդյո՞ք տնտեսական պայմաններն են ասիկա Պատկերացրո՞ւ՝ հարեւանդ կտեսնեմ, բարեւ չի տա՝ ջահիլ ըլ, միջառասակը, ծերը, էսպէս անտարբեր նայելով... Կապիս: Մեր մոտ էս բանը չկա»* (71 տ. տղամարդ, ք. Երևան), նույն տեղում:

²⁷⁵ Նույն տեղում:

Միջանձնային շփման այս դրսևորումներին զուգահեռ՝ ապագան Հայաստանի հետ կապող սիրիահայերի մոտ նկատվում է մեծ պատրաստակամություն և տարբեր խմբերի հետ շփման փորձ, որը բացատրվում է դրան հրաժեշտությամբ և կարևորությամբ: Արդյունքում նրանք տեղեկատվություն են հավաքում, հարստացնում իրենց գիտելիքները հայ կական միջավայրի մասին՝ ընդունելով և հանդուրժողական դիրքորոշում ձևավորելով անհատների և խմբերի նկատմամբ: Մասնավորապես, պետք է առանձնացնել *հարևանների* հետ շփումը՝ տոնական (Սուրբ Ծնունդ, Նոր-Տարի, Չատիկ) և ոչ տոնական օրերին փոխադարձ այցելություններով, որն ունի շատ ֆունկցիոնալ նշանակություն սիրիահայերի, ինչն ոչ նաև տեղի հայերի համար. 1. ծանոթացում ավանդույթներին, 2. ծանոթացում ՀՀ-ի տոնածիսական համակարգին, 3. ուտեստների պատրաստման փորձի փոխանակում (չնայած, սիրիահայերից ոմանք, գերագնահատելով արաբական խոհանոցին տիրապետելու իրենց կարողությունը, միակողմանի են համարում այդ երևույթը), 4. արևելահայերեն լեզուն սովորելու հնարավորությունների ստեղծում, 5. սոցիալական ինստիտուտների հետ առնչվելու պարագայում փաստաթղթերի և օրենքների իրազեկման հարցերում օգնություն, 6. նյութական օժանդակություն հարևանությամբ ապրող տանտերերի կողմից:

Գործընկերների և ընկերների հետ երկարատև, ամենօրյա շփումը ևս միջմշակութային հաղորդակցության յուրահատուկ տեսակ է, որը մեծ դեր ունի տեղի հայերի արժեքային համակարգին ծանոթանալու գործընթացում. «*Շփումներից հասկանում եմ իրանց, իրանց մտայնությունը, մտածելակերպը եւ հարմարվում եմ: Երկու տարբեր հայ ենք, իմ համար միայն լեզուն անույնը: Բացի էդ, ասենք, կարող անվրոպացի մի երկրի մեջ մի ազգ լինի, որ մեր մտայնությանը ավելի մոտա՝ սուրիահայերուն, քան տեղացի հայերուն: Էստեղ մեզի միայն լեզուն եւ հողն ա մարդը չէ: Մենք տարբեր բաներու ավելի մեծ արժեք կուդանք, Էստեղ էդ բաներուն արժեք չեն տա Ուրիշ բանի արժեք կուդան, որ Էստեղ մենք չենք տա Հոս եղավ արդեն երկու տարբեր ազգ» (32 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁷⁶:*

Սեփական շփման փորձի, սոցիալական ցանցի ազդեցության և տարածված կարծրատիպերի հիման վրա սիրիահայերը ձևավորել են

²⁷⁶ Նույն տեղում:

տեղի հայերի մասին իրենց պատկերացումները (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 21): Ինչպես տեսնում ենք, հատկանիշների մեջ բավական մեծ կշիռ են ստացել բացասական երանգ ունեցողները, որոնցով սիրիահայերը բնութագրել են տեղի հայերին: Եթե փորձենք գու-գահեռներ անցկացնել նրանց հետ չշփվելու՝ վերևում բերված պատճառների հետ, կնկատենք, որ հիմնականում համընկնում են: Ինչպես վերևում, այնպես էլ այստեղ պարզ է դառնում, որ սիրիահայերի համար կարևոր նշանակություն ունեն քրիստոնեական արժեքներն ու ավանդույթները, որոնց կրող չեն համարում հայաստանցիների մի մասին:

Ոչ պակաս շեշտադրմամբ և՛ քանակական (6.6%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 21), և՛ որակական տվյալների մեջ նշվում է նաև հայերի խաբեբա և անվստահելի լինելու մասին: *«Քրիստոնեության միջուկը չգիտեն, չգիտեն, որ պետք է իրենք մեղք գործեն: Եթե քրիստոնյա է, պետք է մեղք գործի՝ լինի փոքր ստախոսություն, լինի սխալ բան, պետք է անի: Մանավանդ, Հայաստանում արդեն սովորական բան է, խոսքի, խաբեն, ստեն: Եթե չես խաբում, չես ստում, ուրեմն մարդ չես: Բայց ճիշտը էդ չի: Եթե դու կարողանում ես, որ չստես, կարողանում ես չխաբես, կարողանում ես մեղք չգործես, էդ աճշմարտությունը»* (50 տ. տղամարդ, գ. Առինջ)²⁷⁷:

Հականիշ համարվող գույգի մեջ նույն արդյունքն է ստացվել նաև այս պարագայում՝ հայաստանաբնակ հայը, նրանց բնութագրմամբ, ավելի շուտ ոչ թե բարեկիրթ է, քաղաքավարի, այլ հակառակը՝ անքաղաքավարի, կոպիտ և չոր (բացասական հատկանիշը երկու անգամից ավելի շատ կշիռ է ստացել դրականի համեմատ, համապատասխանաբար 9.0% և 4.8%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 21):

Թեպետ բացասական համարվող հատկանիշները քիչ չեն (մոտ 32%) և մեծամասամբ հիմնված են շփման փորձի վրա, այնուամենայնիվ, դրական հատկանիշները գերակշռող են ոչ միայն հականիշ գույգերում, այլ և ընդհանուր առմամբ: Բացասական հատկանիշների համեմատությամբ՝ առավել մեծ տոկոս են կազմել տեղի հայերի հետևյալ դրական որակները՝ հանդուրժողականություն, ընկերասիրություն, ազնվություն ու բարություն, մեծահոգություն ու օգնելու պատրաստակամություն (համապատասխանաբար, 13.3%, 7.2%,

²⁷⁷ Նույն տեղում:

9.0%, 12.7%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 21): Նրանց կողմից գնահատվել է նաև տեղի հայերի հյուրասիրությունն ու հյուրընկալությունը, գեղեցիկ և խելացի լինելը:

Այսպիսով՝ Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերը, հայտնվելով այլ մշակութային միջավայրում, բախվում են նաև տեղի հայերի հետ հաղորդակցության դժվարությունների հետ: Սկզբնական շրջանում գրեթե բոլորի մոտ տիրում է շոկային վիճակ, իսկ հաջորդող փուլերի ընթացքում նրանց շփումը սկսում է տարբեր դրսևորումներ ստանալ՝ պայմանավորված տարբեր գործոններով:

4.2. Սիրիահայերի ժամանցի կազմակերպումը Հայաստանում

Սիրիայում հայերի գործնական կյանքն ավելի շատ ծավալվել է արաբների միջավայրում: Թեև առօրյա և գործնական կյանքում նրանց հետ հարաբերություններում խնդիրներ չեն ունեցել, սակայն հիմնականում գերադասել են շփվել հայրենակիցների հետ: Կուսակցությունների և եկեղեցու հովանավորության ներքո, ինչպես նաև դրանցից անկախ բազմաթիվ միություններ են գործել Սիրիայում, որոնցից մի քանիսը երկրի տարբեր շրջաններում ունեցել են իրենց մասնաճյուղերը: «Անոնք ունին մարդասիրական, ընկերային, մշակութային, գրական, մարզական գործունեություն, կը պահեն մարզական խումբեր, արուեստի, երգերաժշտության դպրոցներ, երգչախումբեր, պարախումբեր, սկաուտական խումբեր, որոնք կը կառավարուին մասնաճիւղերու կազմած յանձնախմբային կազմերով: ...Կարելի է ըսել, որ սուրիահայ գաղութի բոլոր ընտանիքները իրենց բոլոր կամ մի քանի անդամներով ներգրաւուած են ոստայնին մէջ»²⁷⁸:

Կարող ենք ասել, որ սիրիահայերն իրենց ժամանակի մեծ մասն անցկացրել են հայկական միջավայրում՝ այցելելով տարաբնույթ մշակութային, կրթական և մարզական օջախներ: Այս համայնքում ամուր հիմքերի վրա են նաև ազգակցական, ընկերական, հարևանական կապերը, որոնք ամրապնդվել են հաճախակի տունայցելություններով, հյուրասիրություններով և այլն: Հատկապես Հալեպում, հայերը, կենտրոնացած լինելով հայկական թաղամասերում, ապրել են

²⁷⁸ **3. Չուպկեան,** Սուրիահայ գաղութը պատերազմեն առաջ: «Սիրիահայերը Հայաստանում. ինտեգրման ուղիները»: Եր., 2015, էջ 31-32:

համայնքային կյանքով՝ ձևավորելով իրենց առօրյա և ժամանցային պրակտիկաները:

Ժամանցը գրականության մեջ սահմանվում է որպես անձի, խմբի և հասարակության սոցիալական ժամանակի մի մաս, որը կիրառվում է մարդու ֆիզիկական և հոգևոր առողջության պահպանման ու վերականգնման համար: Ժամանցն իր էությունամբ նաև լրացուցիչ տարածություն է ստեղծում անձի զարգացման համար և օգնում է նրան լուծելու կենսականորեն կարևոր հիմնախնդիրները, որոնք առաջ են գալիս նոր սոցիալ-մշակութային միջավայրում: Ամերիկացի գիտնական Ջ. Կելլին մշակել է ժամանցի ինտեգրատիվ մոդելը՝ ընդհանրացնելով մինչև այդ գոյություն ունեցող հայեցակարգերը: Նա առանձնացրել է երկու տեսական մոտեցում. 1) ժամանցի սոցիալական մոդելն ուսումնասիրում է ժամանցային տարբեր միջոցառումներին սոցիալական խմբերի մասնակցության ձևերը: Այն վերլուծում է մարդկանց ժամանցային գործունեությունն ամբողջության մեջ և նրանց վարքային բնութագրերը: 2) Էքզիստենցիալ մոդելը հետազոտության ժամանակ հաշվի է առնում տարբեր սոցիալական գործոնների ազդեցությունը կյանքի ոճի և արժեքային կողմնորոշումների վրա, որոնք պայմանավորում են անհատների զարգացումը: Այս երկու ուղղությունները միավորում են ժամանցի կապը մշակութային և ինստիտուցիոնալ գործոնների հետ, որտեղ հետազոտական հիմնական խնդիրը դառնում է հետևյալը՝ նպաստում է արդյո՞ք ժամանցը սոցիալական կապերի զարգացմանն ու անձի կատարելագործմանը²⁷⁹:

Անձի զարգացման և ադապտացիայի միջև կապի²⁸⁰ մասին են գրել հումանիտար հոգեբանության ներկայացուցիչներ Ա. Մասլոուն և Կ. Ռոջերսը: Վերջինս գրում է, որ յուրաքանչյուր մարդունակ է անձնական ինքնակատարելագործման և ձգտում է դրան: Համաձայն նրա «Ես»-կոնցեպցիայի՝ մարդու՝ կյանքից և ինքն իրենից բավա-

²⁷⁹ Л. Акимова, Социология досуга. М., 2003, с. 39.

²⁸⁰ Ադապտացիայի գործառնությունների նկարագրություններում ևս հանդիպում ենք նման նկարագրությունների: Այսպես, ըստ Մ. Ծաբանովայի, ադապտացիայի գործառնությունը կայանում է նրանում, որ անհատը զարգանալու հնարավորություն է ստանում, իսկ մակրոմիջավայրը հանդես է գալիս այլ՝ ավելի զարգացած փուլում, (տե՛ս **М. Шабанова**, Социальная адаптация в контексте свободы. СОЦИС. 1995. № 9. с. 82): Ըստ Պ. Կուզնեցովի՝ ադապտացիայի նպատակն անձի զարգացումն է, ինչն օնտոգենետիկ իմաստով նշանակում է պահանջմունքների աճ և մեծացում, իսկ ֆիլոգենետիկ իմաստով՝ մշակույթի, կազմակերպության մակարդակի բարձրացում, (տե՛ս **П. Кузнецов**, Адаптация как функция развития личности, Саратов, 1991, с. 11):

րարվածության աստիճանը կախված է այն բանից, թե ինչպես են իրար հետ համաձայնության գալիս իրական «Ես»-ն ու իդեալական «Ես»-ը: Նաադապտացիան համարում է ինքնաիրացման կարևորագույն պայման²⁸¹: Ըստ Մասլոուի՝ անձի զարգացումը հիմնական պահանջմունքների բավարարումն է: Առանձնացնելով պահանջմունքների յոթ մակարդակ՝ ֆիզիոլոգիական, ինքնապահպանման, սիրո, պատկանելիության, հարգանքի, ինքնաարտահայտման և ինքնաիրացման²⁸², նավերջինիս բավարարումը համարում է լիարժեք ադապտացիայի գրավական:

Ինչպես տեսնում ենք հավելվածում բերված գծապատկեր 16-ից, սիրիահայերի ժամանցը բազմազան է և ընդգրկում է տարբեր ոլորտներ և ուղղություններ: Հայաստանում նրանց ժամանցային ձևերի բազմազանության մեջ ամենաշատ տարածվածը **ընտանիքի և ընկերների** հետ ժամանակ անցկացնելն է (տանը՝ ընտանիքի անդամների հետ, զբոսանք ընտանիքով, հյուր գնալ սիրիահայ բարեկամներին, ընկերներին, զբոսանք ընկերների հետ, համապատասխանաբար, 21.9%, 20.5%, 12.3%, 11.0%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 16): Փաստացի, նրանց գերակշիռ մասը՝ 65.7%, իր ազատ ժամանակն անցկացնում է սեփական համայնքի ներսում, մասնավորապես, ընտանեկան և ազգակցական շրջանակներում կա՛մ ակտիվ (զբոսանք), կա՛մ պասիվ (տանը, հյուրընկալություն) ձևով: Այստեղ կարող ենք առանձնացնել ընկերներ տարբերակը, քանի որ չի բացառվում, որ վերջիններիս մեջ կլինեն նաև հայաստանցի հայեր: Չբոսանքի ժամանակ ևս չի բացառվում վերբալ հաղորդակցությունը վերջիններիս հետ, իսկ նրանց դիտարկելով, «ճանաչելով» և գնահատելով հնարավորությունը տրվում է նաև զբոսանքի ժամանակ՝ ֆորմալ և ոչ ֆորմալ շփումներից զատ: Ինչպես տեսնում ենք, սիրիահայերի մոտ ժամանցը և վստահելի մարդկանց հետ հաղորդակցությունը մեկտեղվում են՝ դառնալով ակնհայտ կարևոր ու նպատակաուղղված գործունեություն նոր սոցիալ-մշակութային միջավայրում:

Չբոսանքի վայրի ընտրությունը թերևս պայմանավորված է նրանց համար հարազատդարձած և սիրելի վայրերի առկայությամբ՝

²⁸¹ Л. Хьелл, Д. Зиглер, Теории личности. 3-е изд. Питер, 2014, с. 533-568.

²⁸² A. Maslow, Motivation and Personality, N.Y., 1954, p. 54.

Հանրապետության հրապարակ, Օպերա/Կարապի 1 ճի շրջակայք, Կասկադ և Հաղթանակի գեոսայ գի/Մայր Հայաստան, որոնք դարձել են երևանի խորհրդանշներ նրանց պատկերացումներում:

Սիրիահայերի ժամանցի կազմակերպման մեջ որոշակի դեր ունենալու **մեդիա տեխնոլոգիաները**՝ համացանց/սոցցանցեր և հեռուստատեսություն (համապատասխանաբար, 9.6%, 4.8%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 16), որոնք 1/7-րդ մասն են կազմում ընդհանուրի մեջ: Նրանց կողմից հայ կական մշակույթի սպառումը տեղի է ունենում նաև ՉԼՄ-ների, մասնավորապես, հեռուստատեսության շնորհիվ, ուստի անփոխարինելի է վերջիններիս դերը նրանց մշակութային ադապտացիայի գործընթացում (ՉԼՄ-ների մասին մանրամասն տե՛ս հաջորդ ենթագլխում): Համացանցի նախապատվությունը պայմանավորված է նախ և առաջ ֆիզիկական հասանելիությամբ և արաբալեզու մամուլի ու ժամանցային նյութերի առկայությամբ, ինչն էլ բավարարում է «սիրիահայ կական» կյանքով ապրելու նրանց պահանջմունքը:

Սիրիահայերի շրջանում **ինտելեկտուալ ժամանցի** կազմակերպումը համեմատաբար ավելի փոքր հաճախականություն է գրանցել (երաժշտություն 1 սել, գիրք կարդալ՝ 4.1%, լուսանկարչություն և այլ՝ 4.2%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 16), ինչը, սակայն, անձի ինքնազարգացման և ինքնաճանաչման լայն հնարավորություններ կարող էր ապահովել: Կինոթատրոններ և համերգներ հաճախելու մշակույթը ևս շատ քիչ է տարածված նրանց շրջանում: ՀՀ-ում ապրելու տարիներին միայն 8.7%-ն է երբևէ գնացել ֆիլմեր դիտելու (տե՛ս հավելված, աղյուսակ 22): Պատճառը ոչ միայն և ոչ այնքան ֆինանսական դժվարություններն են, այլ և մեծամասամբ ցուցադրվող ֆիլմերի լեզուն՝ ռուսերենը, ընկալելու խնդիրները: Ավագ սերնդի ներկայացուցիչները կարևոր են համարում նաև հոգեբանական վիճակը, որը կապված է անորոշ ապագայի հետ. «Մենք Սուրիա բոլոր թատերականները եղած ենք: Բայց հիմա էդ տրամադրությունը չունինք, էդ պատրաստակամությունը չունինք, այսինք՝ հոգեպես, ֆիզիկապես շատ հոգնած ենք: Տրամադրված ենք միայն մեր սուրիական լուրերով եւ հարցերով: Որոշ չափով ֆինանսականն ալ խնդիր ա բայց հիմնականը չէ» (58 տ. կին, ք.

Երևան): «Մի անգամ գնացել եմ կինո, բայց էլ չեմ գնա որովհետեւ ռուսերեն էր» (32 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁸³:

Թատրոնների և համերգների պարագայում լեզվական և ֆինանսական խնդիրները երկրորդային նշանակության են դառնում՝ որոշ չափով մեծացնելով նրանց մասնակցությունը մշակութային միջոցառումներին (թատրոն հաճախել են հարցվողների 22.8%-ը, իսկ համերգներ՝ 44.6%-ը, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 22): Հատկապես համերգների դեպքում ֆինանսական խնդիրն ակտուալ չէ, քանզի նրանց մեծ մասը հաճախում է բացօթյա, բարեգործական համերգների: Չնայած ինչքան էլ կարևորում են ինտելեկտուալ ժամանցն ու փորձում անմասն չմնալ, ամեն դեպքում, հայաստանցիների համեմատությամբ այն դեռևս տարածված չէ սիրիահայերի շրջանում. «Կտեսնեմ, որ ժողովուրդը բավական սերունի թատրոնի, արվեստի, երաժշտության: Մեր մոտայս բաները քիչ մը ավելի նվազ են» (71 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁸⁴:

Սիրիահայերի մոտ զարգացած է նաև **սրճարաններ/ռեստորանների այցելելու** մշակույթը՝ 6.8%: Վայրի ընտրությունը պայմանավորված մի քանի գործոններով, որոնց մեջ կարևոր է, նախ, «սիրիահայ կական» միջավայրի առկայությունը, այնուհետև՝ սրճարանների/ռեստորանների սեփականատերերի կամ աշխատողների սիրիահայ լինելը, ինչպես նաև՝ դրանցից օգտվելու մատչելիությունը:

Ժամանցի յուրօրինակ ձև է նաև **եկեղեցի այցելելը**: Սիրիահայերն այնտեղ չեն գնում միայն պատարագներին մասնակցելու, այլև՝ իրենց հայրենակիցներին հանդիպելու, հյուրասիրությունից օգտվելու: Վերջինս կազմակերպվում է Հայ Ավետարանական եկեղեցու կողմից, և ըստ մեր դիտարկումների ու փորձագետների գնահատականի, այնտեղ այցելում են նաև Առաքելական և Կաթոլիկ եկեղեցու հետևորդներ: «Այստեղ իրարից ռզնորվելու, իրար ռզի տալու հրաշալի մթնոլորտ է, ուր նաև հայաստանցիներ կան» (փորձագիտական հարցազրույց Հայ Ավետարանական եկեղեցու հովիվի հետ)²⁸⁵:

²⁸³ Նույն տեղում:

²⁸⁴ Նույն տեղում:

²⁸⁵ Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2018:

Ելնելով մեր հետազոտական խնդրից՝ այն է, թե ինչ քանով են նրանք իրենց ազատ ժամանակի հնարավորությունն օգտագործում այլ սոցիալ-մշակութային միջավայրում նոր սոցիալական կապերի ստեղծման և զարգացման, նոր միջավայրին հարմարվելու նպատակով, սոցիալ-ժողովրդագրական ցուցանիշների հետ փոխկապվածության վերլուծությանը ներկայացնենք՝ **ըստ ժամանցի կազմակերպման միջավայրի**. 1) սեփական համայնքի ներսում, 2) սեփական համայնքից դուրս: Քանի որ նշված ժամանցի ձևերից ոչ բոլորն են հնարավորություն տալիս միանշանակ տարանջատելու սիրիահայ և ոչ սիրիահայ միջավայրերի սահմանը, մենք կդիտարկենք համեմատաբար հստակ տարբերակները՝ ցույց տալով սիրիահայ համայնքի շրջանակը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 17): Գծապատկերում բերված տվյալներն ակնհայտ կերպով բացահայտում են այն խմբերը, որոնց մոտ գերակայում են սեփական համայնքի ներսում ժամանցի կազմակերպման ձևերը: Նրանք են՝

1. Հայաստանում գտնվող սիրիահայերի տնտեսապես ոչ ակտիվ զանգվածը,
2. Իգական սեռի ներկայացուցիչները,
3. Միջին սերնդի սիրիահայերը:

Ինչպես տեսնում ենք, առանձնացված երեք խմբերում էլ ժամանցի ձևերից ավելի մեծ կշիռ ունի ամենապասիվ ժամանցը՝ ընտանիքի անդամների հետ տանը ժամանակ անցկացնելու պրակտիկան՝ տնտեսապես ոչ ակտիվ խմբի դեպքում՝ 84.4%, սիրիահայ ու հիների մոտ՝ 71.9%, իսկ միջին տարիքային խմբում՝ 59.4%: Ընտանիքի անդամների շրջանակներում ժամանցի պրակտիկան, դուրս գալով տան պատերից և պասիվից փոխակերպվելով ակտիվի՝ զբոսանքի, առաջին հերթին տարածվում է տնտեսապես ոչ ակտիվ զանգվածի, այնուհետև՝ միջին տարիքի, ապա՝ իգական սեռի ներկայացուցիչների շրջանում (զբոսանք ընտանիքով, այցելություն տեսարժան վայրեր՝ ըստ վերը նշված խմբերի համապատասխանաբար, 60.0%, 46.6%, 36.7%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 17):

Առավելապես սիրիահայ կանանց շնորհիվ և տունայցելությունների ձևով (61.1%) ընդլայնվում է ժամանցի կազմակերպման միջավայրը՝ դրանում ներառելով նաև Սիրիայից եկած հարազատներին, ընկերներին: Տունայցելություններն այն

նու հետև նախընտրում են տնտեսապես ոչ ակտիվ խմբի և վերջում՝ միջին տարիքի սիրիահայերը (համապատասխանաբար, 55.6% և 38.9%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 17):

Սեփական համայնքից դուրս ժամանցի կազմակերպումը, թեև փոքր հաճախականությամբ՝ 3.4% (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 16), ունի իր հստակ արտահայտված ձևը՝ փոխայցելություններ ՀՀ-ում ապրող հարազատներին/ընկերներին, և ըստ սեռի, տարիքի ու զբաղվածության նկարագիրը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 18): Ոչ այնքան ընդգծված տարբերությամբ, սակայն այստեղ էլ առանձնացվել են այն խմբերը, որոնց մոտ գերակշռում է համայնքից դուրս ժամանցի կազմակերպումը. 1) տնտեսապես/ուղիալապես ակտիվ զանգված, որը ներառում է աշխատողներին և ուսանողներին, 2) երիտասարդ և ավագ սերնդի ներկայացուցիչներ՝ հավասարապես, 3) սիրիահայ տղամարդիկ:

Ներառելով ժամանցի բոլոր ձևերը՝ շարունակենք վերլուծությունը և ներկայացնենք ըստ սեռատարիքային, զբաղվածության և բնակավայրի ցուցանիշներով տարանջատված խմբերից յուրաքանչյուրին առավել բնորոշ ժամանցային պրակտիկան.

- Երիտասարդներն ավելի շատ նախընտրում են սեփական համայնքի ներսում փոխայցելությունները, միջին տարիքային խումբը՝ համացանցի, իսկ ավագ սերունդը՝ հեռուստատեսության հավատարիմ սպառողներ են:

- Կանայք հեռուստացույց դիտողների բացարձակ մեծամասնությունն են կազմում, իսկ սրճարաններ և ռեստորաններ այցելելու մշակույթը պատկանում է հիմնականում սիրիահայ տղամարդկանց:

- Տնտեսապես ոչ ակտիվ զանգվածի մոտ ժամանցի տարածված ձևը դեռևս մնում է հեռուստացույց դիտելը, իսկ տնտեսապես/ուղիալապես ակտիվ սիրիահայերը աստիճանաբար մեծացնում են սեփական սոցիալական ցանցը՝ այցելելով հայաստանցի հարազատներին և ընկերներին:

- Երևանում և մարզերում ժամանցի կազմակերպման պրակտիկաներն էապես տարբերվում են: Ի տարբերություն երևանաբնակների, մարզերում բնակվողների շրջանում

բացակայում են ինտելեկտուալ ժամանցի ձևերն ու սրճարաններ այցելելը, ընկերների, հարազատների հետ զբոսնելը, ինչը մեծապես պայմանավորված է մարզերում ժամանցային վայրերի սահմանափակությամբ: Հետևաբար, նրանց ժամանցը պարփակվում է առավել քան հեռուստացույց դիտելով, ընտանիքի անդամների հետ ժամանակ անցկացնելով, երբեմն նաև ազգակիցների տուն այցելում - թյուններով:

Ինչպես տեսնում ենք, համայնքային կյանքին բնորոշ ժամանցային արակտիկաները սիրիահայերի հետ միասին տեղափոխվում են Հայաստան, ծավալվում նույն խնդիրներն ու հետաքրքրություններն ունեցող մարդկանց շրջանակներում: Նրանց համար ժամանցը կարծես դառնում է նպատակային գործունեություն՝ սակայն ոչ թե նոր միջավայրում նոր սոցիալական կապերի ստեղծմանն ու զարգացմանը, այլ հին կապերի վերագնահատմանն ու ամրապնդմանն ուղղված: Ասվածն առավել քան բնութագրական է Հայաստանում բնակվող սիրիահայերի տնտեսապես/սոցիալապես ոչ ակտիվ զանգվածին, միջին տարիքի և իգական սեռի ներկայացուցիչներին: Թեպետ փոքր ծավալով, սակայն առկա է նաև սեփական համայնքից դուրս ազատ ժամանակի կազմակերպման արակտիկա՝ մասնավորապես որոշակի գործունեություն ծավալող տղամարդկանց շրջանում:

Ժամանցի միջոցով սեփական անձի զարգացմանն ուղղված գործողությունն առավել քան արտահայտվում է նոր միջավայրում տեսարժան վայրեր այցելելով՝ հարստացնելով նյութական մշակույթի մասին գիտելիքների պաշարը՝ մի կողմ թողնելով հոգևորը: Սիրիայում գործող բազմաթիվ միություններն այսօր չեն փոխարինվել Հայաստանում գոյություն ունեցող տարաբնույթ մշակութային ու հասարակական կազմակերպություններով, որոնք կնպաստեին նրանց արագ ինտեգրացիային:

4.3.2ԼՄ-ների նախընտրությունը սիրիահայերի շրջանում

Սիրիահայերի համար հայաստանյան սոցիալ-մշակութային կյանքին հարմարվելու գործում կարևոր դեր ունեն ԼՄ-ները: Երկար տարիներ հայաստանյան լրատվությունը արբանյակային հե-

ռարձակմամբ տարածվել է ամբողջ աշխարհով՝ հանդես գալով որպես հայկական սփյուռքի հայ ախոս հատվածի սպառման աղբյուր։ Սիրիահայ համայնքը ևս անմասն չի մնացել այս առումով։

Բնականաբար, Հայաստանում ապրող հայը և արտերկրում ապրող հայը նույն մտածողությունն ու խնդիրները չունեն։ Դժվար չէ ենթադրել, որ Սիրիայում ապրող հայը ևս հայկական հեռուստաթերից առաջին հերթին ակնկալել է ՀՀ-ում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին լրատվություն, նաև ազգային մշակութային հաղորդաչափեր, ապա այնպիսի հաղորդումներ, որոնք կնպաստեն նրանց հայ երենն ընկալելու, սովորելու և կիրառելու հմտությունների զարգացմանը։ Այլ հարց է, թե ՀՀ-ում հեռարձակվող ծրագրերը, նույնությամբ տրվելով արբանյակով, ինչքանով են բավարարել սփյուռքում ապրող հայերի պահանջմունքները։ Ամեն դեպքում, հայկական ՉԼՄ-ները կարևոր դեր են ունեցել սիրիահայության ինքնապահպանման և հայրենիքի հետ կապերի ամրապնդման գործում։ Սակայն նույն հայկական լրատվական միջոցներն այսօր այլ դերակատարություն են իրականացնում նրանց համար։

Գիտական գրականության մեջ ՉԼՄ-ները դասվում են սոցիալական կոմմունիկացիաների թվին՝ իրենցից ներկայացնելով յուրահատուկ, ինստիտուցիոնալացված տեսակ, որոնք կազմակերպում են զանգվածային տեղեկատվության արտադրությունն ու տարածումը։ ՉԼՄ-ները միշտ ք գործառույթներ են իրականացնում, որոնցից հիմնականները՝ հաղորդակցական և տեղեկատվական, բնորոշ են նրանց ըստ սահմանման և համարվում են անբաժանելի հատկություն, առանց որոնց անհնար է այլ գործառույթների կատարումը²⁸⁶։ Ամերիկացի հետազոտող Գ. Լասոնելը առանձնացրել է չորս հիմնական գործառույթներ՝ 1.տեղեկատվության հավաքում և տարածում, 2.տեղեկատվության խմբագրում, 3.հասարակական կարծիքի ձևավորում, 4.մշակույթի տարածում։ ՉԼՄ-ների կատարած գործառույթներն անհրաժեշտ է դիտարկել սոցիալական կառուցվածքի տարբեր մակարդակներում։ Յուրաքանչյուր առանձնացրել է այդպիսի երեք մակարդակ՝ 1)անձ, 2)սոցիալական խումբ, 3)սոցիալական ինստիտուտ։ ՉԼՄ-ներն իրակա-

²⁸⁶ И. Фомичева, Социология СМИ. М., 2007, с. 42, 53.

նացնում են սոցիալական խմբում *անձի* ինքնահաստատման, սոցիալականացման, ներդաշնակ և հավասարակշիռ գոյության, սոցիալական դերերին ենթարկվելու գործառույթները, որոնք ակտուալացվում և անձին կապում են այդ համակարգին: Անձի համար նաև արժեքակարգավորման և հոգեբանական կարգավորման գործառույթ են իրականացնում: Առաջինն իրականացվում է ոչ միայն իրականության մասին գիտելիքի փոխանցման, այլ և դրան կատմամբ վերաբերմունքի ձևավորման շնորհիվ²⁸⁷: Երկրորդի էությունը նրանում է, որ լրատվամիջոցները որոշակի զգացմունքային-հոգեբանական մթնոլորտ են ստեղծում՝ ազդելով անձի տրամադրության և զգացմունքների վրա²⁸⁸: *Սոցիալական խմբի* շրջանակներում ՉԼՄ-ները նպաստում են խմբի ինտեգրացիային, այսինքն՝ նրաներառմանը ավելի և այն սոցիալական կառուցվածքներում: *Ինստիտուտների* մակարդակում ՉԼՄ-ները այն հիմքն են հանդիսանում, ըստ որի՝ սոցիալական նորմերը դառնում են հասանելի անձանց համար, և ստեղծվում ակտիվ մոբիլիզացնող միջավայր՝ զգացմունքային, ռացիոնալ և գնահատող տարրերով²⁸⁹:

ՉԼՄ-ների միջոցով նոր սոցիալ-մշակութային միջավայրին հարմարվելու արդյունավետության վրա ազդում են կոնկրետ գործոններ, որոնք բաժանվում են երկու խմբի՝ սուբյեկտիվ և միջավայրային: Առաջինների թվին են դասվում ժողովրդագրական (տարիք, սեռ), ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական բնութագրիչները, իսկ միջավայրային գործոնների թվին՝ կենսագործունեության պայմանները, գործունեության ռեժիմը և բնույթը, սոցիալ-մշակութային միջավայրի յուրահատկությունը: Ադապտացիայի գործընթացը կարող է տեղի ունենալ և՛ ակտիվ, և՛ պասիվ: Պասիվ ձևն իրականացվում է ինքնաբերաբար, ենթագիտակցական մակարդակի վրա, իսկ ակտիվ ձևի դեպքում մարդ նպատակաուղղված ձգտում է փոխել իր գիտակցությունը, գործողությունները,

²⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 61:

²⁸⁸ Նույն տեղում, էջ 111:

²⁸⁹ Функции и роли средств массовой коммуникации. Հասանելի է՝

https://studme.org/38999/sotsiologiya/funktsii_rol_i_sredstv_massovoy_kommunikatsii 14.05.2017:

կենսածնը, դիրքը, որպեսզի հարմարվի նոր սոցիալ-մշակութային միջավայրին²⁹⁰:

Քանի որ ժամանակակից 21-րդ դարի համակարգում հեռուստատեսությունն առանցքային տեղ է զբաղեցնում, ամենամառջինն է և ամենամեծ լսարան ունեցողը, թեման կքննարկենք հետևյալ հարցերի շրջանակում՝ 1.սիրիահայ հեռուստալսարանի բացահայտում՝ ըստ ալիքների նախընտրության, 2.հեռուստալսարանի սեռատարիքային կազմի նկարագրություն, 3.հեռուստածրագրերի նախընտրություն՝ ըստ ալիքների, 4.սիրիահայերի մասին հեռուստատեսային հաղորդումներ, լրատվություն²⁹¹:

Ըստ ուսումնասիրության արդյունքների՝ նրանց շրջանում ամենամեծ դիտողականությունն ունեն հայկական հեռուստալիքները՝ 71%-ը հետևում է հայկական հեռուստալիքներին՝ մի կողմից ակտիվ դերակատար հանդիսանալով սեփական սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի գործընթացում, մյուս կողմից, հաղորդակցության պասիվ սուբյեկտ դառնալով հայկական իրականությանն ու մշակույթին: Հայկականների մեջ բարձր դիտողականություն ունեն հատկապես Արմենիա, Շանթ և Հ1, այնուհետև՝ Կենտրոն, Հ2 և Երկիր մեդիա հեռուստալիքությունները:

Հայաստանում արաբական հեռուստալիքներին հետևողները ևս որոշ զանգված են կազմում ընդհանուր հեռուստալսարանի մեջ՝ 15.3%, ինչպես նաև շատ քիչ զանգված՝ 1.5% թուրքական և 2.7% այլ հեռուստալիքների սպառող է համարվում: Այստեղ ուշադրության է արժանի նաև այն ցուցանիշը, որը վկայում է ընդհանրապես հեռուստացույց չդիտելու/չունենալու մասին՝ 9.5%: Հեռուստացույց չդիտողների մեծ մասը նախապատվություն է տալիս համացանցին՝ հետևյալ հիմնական պատճառներով.

1) Ֆիզիկական հասանելիություն՝ պայմանավորված նրանց աշխատանքի բնույթով:

²⁹⁰ А. Реан, А. Кудашев, А. Баранов, Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. 2006, с. 68-69.

²⁹¹ Ըստ զբաղվածության հեռուստալսարանի բացահայտումը տե՛ս **Գ. Հակոբյան**, 21-րդ դարի սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի գործընթացում (հեռուստատեսության օրինակով), «Մեր ձավոր Արևելք. պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ», 2018, էջ 164:

2) Արբանյակային հեռուստաալիքների բացակայություն, ինչի պատճառով շատ սիրիահայեր, ովքեր ցանկանում են արաբական հեռուստաալիքներով հետևել առավել ապես Սիրիային վերաբերող նորություններին, հնարավորություն չեն ունենում:

3) Արաբալեզու էլեկտրոնային մամուլի առկայություն, ինչը համացանցն ավելի գերադասելի է դարձնում այլ լրատվամիջոցների նկատմամբ:

Այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ այս երկու լրատվամիջոցներն իրար չեն բացառում, փոխարենը լրացնում ու ավելացնում են տեղեկատվության հավաստիության ստուգման հնարավորությունները. *«Որն է շիտակը, որն է ճիշտը, ադի: Կըրնաք ըլլար՝ մի օր ինտերնետը սխալ մի բան գրե, ճիշտը «տելեվիզորեն» տեսնես, Կըրնաք ըլլա որ թերթը շիտակ գրե, «տելեվիզորը»՝ սխալ»* (39 տ. տղամարդ, ք. Աբովյան)²⁹²:

Հայկական հեռուստաալիքներ դիտելու առումով կանանց և տղամարդկանց շրջանում էական օրինաչափություն չի բացահայտվել, սակայն նույնը չենք կարող ասել արաբական և թուրքական հեռուստաալիքների պարագայում. արաբական հեռուստաալիքներին հետևողները մեծամասամբ սիրիահայ կանայք են, իսկ թուրքականին՝ տղամարդիկ (համապատասխանաբար, 72.4% 66.7%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 19): Նաև փաստենք, որ լսարանի համեմատաբար պասիվ զանգվածը կազմում են տղամարդիկ՝ կանանց, և երիտասարդները՝ միջին, ավագ սերնդի համեմատ:

Ծարունակելով վերլուծությունը տարիքային չափանիշի հետ կապի մեջ՝ նկատենք, որ հայկական հեռուստաալիքներ դիտողների մեջ համեմատաբար պասիվ զանգված են համարվում տարեց մարդիկ, ապա՝ երիտասարդները, իսկ միջին տարիքային խումբն այն մեծ զանգվածն է, որը կա՛մ նպատակաուղղված, կա՛մ ենթագիտակցորեն գործողություններ է իրականացնում հայաստանյան սոցիալ-մշակութային կյանքին հարմարվելու ուղղությամբ: Այլ հեռուստաալիքների սպառողների մեջ երիտասարդները կա՛մ փոքր զանգված են կազմում, կա՛մ բացակայում են (արաբականի դեպքում 20.7%, թուրքականի դեպքում՝ 0.0%, տե՛ս հավելված, գծապատկեր 20):

²⁹² Գ. Հակոբյան, ԴԱՆ, 2014:

Սիրիահայերի կողմից նախընտրելի հեռուստահաղորդումների հիմնական թեմատիկայի և ուղղվածության վերլուծության արդյունքում էլ բացահայտվում է ՉԼՄ-ների կատարած գործառնությանները նրանց համար, ինչպես նաև որոշակի հիմքեր տալիս՝ նկարագրելու սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի առկա վիճակը: Ինչպես տեսնում ենք հավելվածում բերված աղյուսակ 23-ի տվյալներից, նրանք իրենց ուշադրությունը հիմնականում սևեռում են **տեղեկատվական, վերլուծական հաղորդումների** վրա՝ դրանով բավարարելով Սիրիայի վերաբերյալ տեղեկատվության ստացման իրենց պահանջմունքը: Եվ պատահական չէ, որ արաբականով հեռարձակվող լուրերի նկատմամբ պահանջը մեծ է սիրիահայերի մոտ՝ ի համեմատ հայկականով հեռարձակվողի (համապատասխանաբար, 32.1%, 29.8%), քանի որ, ըստ նրանց, արաբալեզու ալիքները տրամադրում են ամենաթարմ լուրերը, և այն Սիրիայի իրականության մեջ մնալու համար կարևոր պայման է հանդիսանում. «Ամեն օր լսում եմ Յալ եպի մասին լուրերը: Մեր հոգեկանը երբեք հանգիստ չէ, մարմնապես հոս ենք, հոգով՝ հոն» (37 տ. տղամարդ, ք. Երևան)²⁹³:

Սակայն միանշանակ չէ հեռուստատեսության հանդեպ վստահության հարցը՝ սիրիահայերը, հաշվի առնելով ՉԼՄ-ների քաղաքական ուղղվածության փաստը, այն չեն համարում տեղեկատվության հավաստի աղբյուր. «Վերջերս էս լրատվական տարափր, որ կա ընդհանրապես աշխարհում և, մասնավորապես, էստեղ՝ ոչ ճիշտ տեղեկատվություն, ոչ լիարժեք գիտելիքներ, անտեղյակ լրագրողներ, ովքեր ինչ պատահի, հաղորդում են, ոչ մի լավ բանի չի տանում: Կան արաբական հատուկ լրատվական կայաններ, որոնք նման են գործակալների, եւ նրանք հաղորդում են այն, ինչ ուզում են մեծ ուժերը: Դրա համար էլ ես չեմ վստահում» (62 տ. կին, ք. Երևան)²⁹⁴: Կան սիրիահայեր, որոնք փորձում են նաև համեմատական անցկացնել հայկական ՉԼՄ-ների հետ՝ փաստելով, որ չնայած հայկական լրատվամիջոցների վրա ճնշումներ կան, այնուամենայնիվ, ՀՀ-ում լրատվական դաշտը ազատ է քաղաքական ազդեցություններից՝ ի համեմատ Սիրիայում տիրող իրավիճակի. «Այնտեղ այսօրվա Յայ ա-

²⁹³ Նույն տեղում:
²⁹⁴ Նույն տեղում:

տանի իրավիճակը չէ: Թեկուզ շատը սույն էմ, որ լրատվամիջոցների վրա ճնշումներ կան, բայց ես, որովհետեւ լավ աստեղ եմ սուրիական տարբերակը, ասում եմ՝ շատ հանգիստ ենք էստեղ» (41 տ. տղամարդ, գ. Առինջ)²⁹⁵: Փաստորեն, հետևելով լուրերին, իրադարձություններին, ինչպես նաև վերլուծություններ անելով հեռուստատեսության որակի և ազատության հարցերի շուրջ, նրանք որոշ իմաստով մասնակցություն են ունենում Հայաստանի սոցիալ-քաղաքական կյանքին:

Հեռուստահաղորդումների մեջ մեծ դիտողականություն ունեն նաև **մշակութային, երաժշտական հաղորդումները** (բոլոր հեռուստաալիքներով՝ 20.9%, իսկ հայկականներով՝ 23.5%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 27): Խորին հարցազրույցների վերլուծությունը թույլ է տալիս ասել, որ հայկական-արաբական երաժշտության նախընտրության հարցում միջավայրի փոխվելուց հետո էական փոփոխություններ չեն եղել, և նրանց կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ հայկական երգ-երաժշտության սպառողներ, արաբական երգ-երաժշտության սպառողներ և խառը լսարան:

Սիրիահայերի կողմից սպառվող հաղորդումների մեջ որոշակի կշիռ ունեն նաև հայկական և արաբական արտադրության **հեռուստատերիալ ներք** (համապատասխանաբար, 6.7% և 3.1%), ընդ որում, արաբական հեռուստաալիքներով ցուցադրվողները երկրորդ ամենապահանջված հեռուստաարտադրանքն են լուրերից հետո: Հայկական եթերը լի է բազմապիսի հայկական ու արտասահմանյան հեռուստատերիալ ներքով, որոնք հասարակության համար կարևոր ինստիտուտների մասին (ընտանիք, կրթություն, տնտեսություն, եկեղեցի և այլն) իրենց պատկերացումներն են քարոզում՝ հաստատելով կամ վերաարժևորելով հասարակության մեջ արդեն իսկ առկա արժեքները: Եվ, բնականաբար, սերիալները խորը ազդեցություն են ունենում ոչ միայն հայաստանցիների, այլ և սիրիահայերի արժեհամակարգի ձևավորման ու փոխակերպման վրա:

Հայկական հեռուստաալիքներով ցուցադրվող **մարզական և ժամանցային հաղորդումները** հետաքրքրության հավասար դաշտում են գտնվում նրանց համար (մարզական՝ 8.8% և հումորային/զվարճալի՝ 8.8%, տե՛ս հավելված, աղյուսակ 23), ո-

²⁹⁵ Նույն տեղում:

րոնց միջոցով ոչ միայն հարստացնում են արևելահայերենը և եզրվի իմացության գիտելիքները, այլև առօրյա-խոսակցական արտահայտությունների պաշարը՝ նպաստելով հայաստանաբնակ հայերի հետ հեշտ հաղորդակցմանը: Ընդհանրապես, հայ մշակույթի սպառումը տեղի է ունենում նաև ՉԼՄ-ների, մասնավորապես, հեռուստատեսության շնորհիվ, ուստի անփոխարինելի է վերջինիս դերը նրանց մշակութային ադապտացիայի գործընթացում:

Բացի հայ մշակույթի սպառողներ լինելուց, նրանք նաև սիրիահայ մշակույթի ակտիվ տարածողներ են՝ ի շնորհիվ հայկական հեռուստալիքների ընձեռած հնարավորությունների, որի արդյունքում նրանք կա՛մ որպես հեռուստահաղորդման սյուժեի հերոսներ, կա՛մ որպես հյուրեր (հիմնականում հասարակական ու մշակութային գործիչներ) այդ մշակույթը կրողներին բնորոշ հպարտության զգացողություններ են առաջացնում Եկրանից այն կողմ գտնվողների մոտ: Իսկ ընդհանրապես, սիրիահայերի մասին նմանատիպ հաղորդումները, ինչպես նաև տնտեսության, մշակույթի և այլ ոլորտներում նրանց առնչվող իրադարձությունների լուսաբանումը ՀՀ-ում ապաստան գտած սիրիահայ, նաև հայաստանցի հեռուստալսարանի համար ապահովում են հետևյալ գործառնության իրականացումը.

- Սիրիահայերի կրթական, տնտեսական, սոցիալական, իրավական, մշակութային և այլ հիմնախնդիրների բացահայտում, տարածում, ակտուալացում:

- Առևտրի, տնտեսության, գիտության և այլ ոլորտներում նրանց արձանագրած հաջողությունների, նորարարությունների մասին տեղեկատվության տրամադրում:

- Հայաստանաբնակ հայերին սիրիահայ մշակույթի հետ ծանոթացում (մասնավորապես, արևմտահայերենը և եզր, ու տեսուներ, ավանդույթներ, սովորություններ, նյութական ու հոգևոր արժեքներ և այլն):

- Սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի առկա մակարդակի նկարագրում՝ խթանելով և նոր աղբյուրներ առաջարկելով հետագա ընթացքի համար:

Այսպիսով՝ բացահայտելով այն դերը, որ ՉԼՄ-ներն ունեն սիրիահայերի կյանքում, կարող ենք ասել, որ երբ խոսքը

վերաբերում է ժամանցին, մշակութային հաղորդումներին, նրանք
նախընտրում են հայկական հեռուստաալիքները, իսկ երբ լուրե-
րին՝ արաբական ալիքները: Հեռուստահաղորդումներին հետևելու
բազմազանությունը արտացոլում է նրանց ինքնությունը. մի
կողմից, խորը կապվածություն հայկական մշակույթի հետ, մյուս
կողմից, նախ պատկանելիություն արաբական հասարակությանը, ա-
պա՝ ներքին պարտավորվածություն նրանց հանդեպ:
Հեռուստատեսության դերը սիրիահայերի ներգաղթի առաջին տարի-
ներին երկակի է՝ նոր քաղաքացիական պատկանելիության ձևավո-
րում՝ նախկին ինքնության պահպանման պայմաններում: Սակայն
այդ երկակիությունը ներքին հակասությունն չի առաջացնում:
Հայկական լրատվամիջոցները, մի կողմից, ամրապնդում են
հայախոս սիրիահայերի մշակութային գիտելիքները, մյուս կող-
մից, նպաստում ինտեգրացիային՝ նոր ինքնագիտակցության
ձևավորման հիման վրա ներքաշելով հայ հասարակության արդի
հիմնախնդիրների մեջ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒ ԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ատենախոսությունում առաջ քաշված խնդիրների վերլուծությունը հնարավորություն տվեց կատարելու հետևյալ եզրահանգումները.

- 2011թ. Սիրիայում սկսված պատերազմի պատճառով հայ համայնքը ցրվեց աշխարհով մեկ, մեծամասամբ՝ եվրոպական երկրներ, Կանադա, Լիբանան և Չայաստան: Եթե առաջինների դեպքում ընտրությունը պայմանավորված էր տվյալ երկրներ մուտք գործելու հնարավորություն ունենալով, սոցիալական ցանցի առկայությամբ, լավ աշխատանքի և բարեկեցիկ կյանքի հեռանկարով, փախստականի կարգավիճակի ներքո ապագան կառուցելու մտադրությամբ և այլ ռացիոնալ հիմնավորումներով, ապա սիրիահայերի զգալի մասը Չայաստան տեղափոխվելու որոշումը կայացրեց զգացական մակարդակում՝ առաջնային համարելով հայրենիքի գաղափարը:

- Սիրիահայերի զանգվածային ներհոսքը ՀՀ սկիզբ դրեց նոր խնդիրների, որոնց հաղթահարմանը գործնականորեն պատրաստ չէր Չայաստանը: Այնուամենայնիվ, նրանց ընդունելու, առաջին օգնություն ցույց տալու, կառուցվածքային, սոցիալական, մշակութային և զգացական առումով հայ հասարակությանն ինտեգրելու նպատակով բազմաթիվ ծրագրեր նախաձեռնվեցին և իրականացվեցին:

- Սիրիահայերի աջակցմանն ուղղված ծրագրերը ներառել են տարբեր ուղղություններ՝ առաջին անհրաժեշտության կարիքների բավարարում, բնակարանային ապահովում, ֆինանսական, սոցիալական, բժշկական, հոգեբանական աջակցություն, կրթության և զբաղվածության հարցերում օժանդակություն, իրավաբանական օգնություն, սպորտային, հանգստի և միջմշակութային միջոցառումների կազմակերպում, որոնք իրականացվել են պետական հաստատությունների, տեղական մասնավոր ընկերությունների, միջազգային, հասարակական և բարեգործական կազմակերպությունների կողմից:

- ՀՀ կառավարությունը ժամանակին և դյուրին ընթացակարգով ապահովեց սիրիահայերին իրավական կարգավիճակների

տրամադրման գործընթացը. նրանց մեծ մասը ՀՀ քաղաքացիներ են, նաև՝ փախստականներ և ապաստան հայցողներ, ժամանակավոր կամ մշտական կացություն ունեցողներ:

- Չնայած սիրիահայերը բարձր են գնահատում միջևն այժմ կատարված աշխատանքները, որոնք ներառված են նաև ՀՀ կառավարության կողմից մշակված ինտեգրման ռազմավարության մեջ, սակայն նրանց պարագայում անհրաժեշտությամբ կապ նախսի քաղաքականության մշակման, որը կշեշտադրի ոչ միայն սոցիալական, տնտեսական, իրավական հարցերը, այլև նոր միջավայրում արևմտահայի ինքնություն ու մշակույթը պահպանելու և զարգացնելու հնարավորությունները:

- 2012թ. ի վեր ՀՀ տեղափոխվեց հալեպահայերի մեծ զանգված. դամասկոսահայերը և Սիրիայի հայաշատ այլ բնակավայրերից տեղափոխված հայերն ընդհանուրի միայն փոքր մասն են կազմում: Քեսաբահայերի զանգվածային ներհոսքը տեղի ունեցավ 2014թ.:

- Ի դեմս սիրիահայերի՝ Հայաստան տեղափոխվեց մարդկային մեծ ներուժ: Երեխաները (0-17 տարեկան) մոտ մեկ չորրորդ մասն են կազմում նրանց մեջ, երիտասարդները (18-35 տարեկան)՝ մոտ 28%: Սոցիալականացման կարևոր փուլերը՝ կրթություն, աշխատանք, ամուսնություն, սիրիահայերի մեծ մասը սկսում է նոր միջավայրում: Նրանց կեսից ավել ին տիրապետում է այս կամ այն մասնագիտությանը, որը նպաստում է հայաստանյան աշխատաշուկայի աշխուժացմանն ու նորացմանը: Թեպետ բարձրագույն կրթության նկատմամբ պահանջարկը նրանց մոտ ձևավորվել է վերջին մի քանի տասնամյակում, այնուամենայնիվ, ՀՀ-ում բնակվող սիրիահայերի մոտ մեկ չորրորդ մասը սովորել /սովորում է ԲՈՒՀ-երում:

- Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերը, կրելով քաղաքաբնակներին բնորոշ կենսակերպն ու պրակտիկաները, նախընտրեցին բնակվել Երևանում, առավելապես, Կենտրոն և Արաբկիր համայնքներում: Տարիների ընթացքում, ելնելով ֆինանսական դժվարություններից, աստիճանաբար տեղափոխվեցին դեպի ծայրամասային թաղամասեր: Սիրիահայ ընտանիքների մեջ տասից մեկը որոշում կայացրեց ապրել մարզում, ընդ որում, մայրաքաղաքին մոտ բնակավայրերում: Ընդամենը 24 ընտանիք պատրաստակամությամբ ունեն հայ տնեց բնակություն հաստատել ԱՀ-ում:

- Հայաստանում սիրիահայերի գերակշիռ մասը բնակվում է վարձով. այս գործոնը կարևորներից մեկն է, որն ուղղակի ազդեցություն ունեցավ/ունի նրանց՝ Հայաստանում կյանքը շարունակելու որոշման կայացման վրա: Սեփական բնակարաններում և պատճառ կոմունալ-կենցաղային պայմաններում ապրելու հարցը եղել և այսօր էլ մնում է առաջնային լուծում պահանջող խնդիր:

- Սիրիահայերի բնակարանային խնդիրները, ինչպես նաև վերջին շրջանում տարածում գտած աշխատանքային միգրացիան էական ազդեցություն ունեցան ընտանիքի կառուցվածքի վրա՝ ենթարկելով փոփոխությունների: Ի համեմատ այն կազմի, որով տեղափոխվել են, ՀՀ-ում բնակվելու տարիներին նվազեց երկսերունդ և եռասերունդ ընտանիքների թիվը՝ արդյունքում գրեթե կրկնակի անգամ ավելացնելով խառը կազմով ապրող ընտանիքների թիվը:

- Սիրիահայերի՝ հայաստանյան սոցիալ-տնտեսական կյանքին հարմարվելու գործընթացում կարևոր դեր ունի նաև աշխատանքը: Ի համեմատ Սիրիայի՝ Հայաստանում աշխատանք գտնելը դժվար է, իսկ սիրիահայերին խոչընդոտող գործոնները՝ բազմաթիվ. կրթության և մասնագիտության անհամապատասխանությունն հայաստանյան աշխատառուկայի պահանջներին, լեզուների, մասնավորապես, արևելահայերեն և աշխատանքի ընդունվելու համար պահանջվող ռուսերեն լեզուների վատ իմացություն/չիմացություն, աշխատանքի դիմաց ցածր վարձատրություն, նրանց համար անսովոր աշխատանքային գրաֆիկ, Հայաստանում մշտական բնակություն հաստատելու ցանկության բացակայություն և այլն:

- Սիրիահայ գործարարների մեծ մասը Հայաստանում չի կարողանում շարունակել նույն ձեռնարկատիրական գործունեությունը, ինչ Սիրիայում՝ չնայած իրենց ընձեռած վարկային արտոնությունների: Սակայն ոմանց հաջողվում է հիմնել իրենց խանութները, նաև՝ սրճարան-ռեստորանները՝ ստեղծելով յուրօրինակ ժամանցի վայր ինչպես սիրիահայերի, այնպես էլ հայաստանցիների համար: Նրանք ոչ միայն կարողանում են շրջանառության մեջ դնել նոր սիրիական կերակրատեսակներ, այլև նոր մշակույթ հաղորդել սպասարկման ոլորտին:

- Եթե Սիրիայում կանանց՝ ձեռագործությամբ և խոհարարությամբ զբաղվելը դիտարկվում էր որպես սիրելի

զբաղմունք, իսկ դրանից ստացված եկամուտն ուղղվում բարեգործական ծրագրերի իրականացմանը, ապա նույն այդ գործունեությունը Հայաստանում համարվում է լրացուցիչ, երբեմն նաև հիմնական եկամտի աղբյուր սիրիահայ ընտանիքների համար:

- Եթե Սիրիայի քաղաքական կյանքում հայերը ոչ այնքան ակտիվ մասնակցություն են ունեցել՝ պայմանավորված սփյուռքի գործառնությունն առաջնահերթություններով՝ ազգապահպանություն, սոցիալ-մշակութային կյանքին մասնակցություն և այլն, ապա, տեղափոխվելով նոր միջավայր, նրանք անցնում են հայաստանյան քաղաքական մշակույթին հարմարվելու փուլերով: Հատկապես կուսակցական պատկանելիություն ունեցող սիրիահայերը ձևավորվում և հանդես են գալիս որպես քաղաքականապես ակտիվ խումբ՝ նախ Հայաստանի ներքաղաքական անցուդարձի նկատմամբ հետաքրքրություն ցուցաբերելով, ընտրություններին մասնակցելով, իսկ հեղափոխության օրերին նաև իրենց անկուսակցական ընկերների հետցույցերին/երթերին մասնակցելով:

- Սիրիահայ համայնքում գործող բազմաթիվ միություններին անդամակցությունը դադարեցնելով՝ նոր միջավայրում սիրիահայերի հասարակական գործունեությունը ենթարկվում է եական փոփոխությունների: Եթե Սիրիայում կանայք բավականին ակտիվ են եղել այդ առումով, ապա Հայաստանում նրանք չորս անգամ քիչ են հասարակական կառույցներին անդամակցող տղամարդկանցից (ընդամենը 8% ակտիվություն): Երեխաների կյանքում հասարակական և մշակութային ակտիվությունը կարևորելով՝ ծնողներն այլ ընտրություն չունեն, քան հնարավորության սահմաններում տարատեսակ խմբակներին (սպորտային, մշակութային, սկսում տական) և ամառային ճամբարներին իրենց երեխաների մասնակցությունն ապահովելը:

- Սիրիահայերը \$որմալ առումով ներառված են հայաստանյան կրթական համակարգի մեջ, որտեղ ադապտացիայի դժվարությունները հիմնականում պայմանավորված են կոգնիտիվ և հաղորդակցական գործոններով: Եթե տեղացիների հետ հաղորդակցություն հարցը ժամանակի ընթացքում կարգավորվում է, ապա կոգնիտիվ մակարդակի խնդիրները՝ կրթական ծրագրերի

տարբերությունը, լեզվական առանձնահատկությունները, շարունակում են ուղեկցել նրանց:

- Նրանց շրջանում առանձնահատուկ կերպով է ընթանում մշակութային ադապտացիան: Սիրիահայերը, պահպանելով արևմտահայերենի իմաստային և ոճական նրբերանգները, լավ են հասկանում արևելահայերենը, որին նպաստել են բազմաթիվ գործոններ՝ Սիրիայում ապրելու տարիներից սկսած հայկական հեռուստատեսությունն դիտելը, արևելահայերեն գրականությունը ընթերցելը, նախկինում ունեցած գործնական, բարեկամական կապերն ու նոր ձևավորված աշխատանքային շփումները: Հայաստանում, սիրիահայերի ամուսնությունները հայաստանցիների հետ, նոր հաստատված ընկերական և բարեկամական հարաբերությունները: Թեպետ, հատկապես ավագ սերնդի շրջանում, արևմտահայերեն լեզուն գործածելն ինքնության հարց է, և նույնիսկ շատերը խիստ անհանդուրժողական են հայկական լեզվամտածողության մեջ մտած ռուսերենի գործածության նկատմամբ, այնուամենայնիվ, նրանց մեջ էլ տարածված է արաբերենի կիրառությունը՝ որպես «գաղտնի» լեզու:

- Հայաստանցի հայերի և սիրիահայերի կրոնական արժեհամակարգում ակնհայտ տարբերություններ կան: Այս համատեքստում վերջիններիս մոտ առկա է անհանդուրժողականության որոշակի մթնոլորտ՝ մասնավորապես, հայաստանցիների հավատի պակասի/բացակայության, եկեղեցու և եկեղեցական արարողությունների նկատմամբ անտարբերության, կրոնական տոների չիմացության, դրանք ըստ էության չնշելու, նաև քրիստոնեական արժեհամակարգի կրողներ չլինելու պատճառով:

- Չնայած ՀՀ-ում սիրիահայերի կրոնական վարքագծում տեղի են ունեցել փոփոխություններ՝ և՛ եկեղեցի այցելելու հաճախականության, և՛ կրոնա-ավանդական տոներին մասնակցության տեսանկյունից՝ պայմանավորված տնտեսական, մշակութային, հոգեբանական գործոններով, այնուամենայնիվ, նրանց համար հավատքի հարցը ներքին հոգևոր հարց է, և ազգային-կրոնական արժեհամակարգի բախումն ազդեցություն չի թողնում հայաստանցիների հետ նրանց անմիջական փոխազդեցությունների վրա:

- Սիրիահայերի արժեքանորմատիվ համակարգում ընտանիքն առաջնային տեղ ունի. նրանք հայի ինքնության պահպանման գործում եկեղեցուց հետո կարևոր դերակատարությունը վերագրում են ընտանիքին, ուստի, հայկական միջավայրից զույգի ընտրությունն այդ գործընթացի հաջողության ամենակարևոր գրավականն է: Նրանց շրջանում բավականին բարձր են առաջնությունը ամուսնությունների նկատմամբ անհանդուրժողականության մակարդակը, ավելին, այն մեծանում է հատկապես այլակրոն ազգերի համատեքստում:

- Սիրիահայերի մեծամասնությունը կողմ է հայաստանցիների հետ ամուսնությանը՝ ի տարբերություն վերջիններիս: Գենդերային ցուցանիշն այստեղ էական գործոն է, քանզի հիմնականում տղամարդիկ հավանություն չեն տալիս սիրիահայ աղջիկների հետ ամուսնությանը: Ընդ որում, այս վերաբերմունքը փոխադարձ է, քանզի մեծ մասամբ սիրիահայ աղջիկներն են դեմ հայաստանցի տղաների հետ ամուսնությանը: Թվում է, թե նրանք, միավորված լինելով «մենքի» զգացումով, պետք է հանդուրժողական լինեն միմյանց նկատմամբ, սակայն նույն էթնիկ հիմքն ունենալով ընդհանրության կողքին սիրիահայերի և հայաստանաբնակների միջև կան շատ տարբերվող գծեր և որոշակի սահման՝ պայմանավորված ինչպես սոցիալական և մշակութային կյանքի, այնպես էլ առօրյայի ու կենցաղի զգալի տարբերություններով:

- Սիրիահայերի շրջանում ընտանիքի ձևավորման և պահպանման հիմքերը ևս դրված են քրիստոնեական ավանդույթների վրա: Ամուսնական ծիսակատարությունների մեջ նրանց գերակշիռ մասը պարտադիր է համարում եկեղեցական պսակադրությունը, շատ են կարևորում նաև հարսանիքը և ամուսնությունը նույն օրը գրանցելու արարողությունը: Եթե առաջին երկուսը սիրիահայերը կարողանում և պահպանում են նոր սոցիալ-մշակութային միջավայրում, ապա վերջինս, ըստ Հայաստանում ընդունված սովորույթի, այլևս չի համարվում նրանց ամուսնական ծիսակարգի պարտադիր տարր:

- Նրանց արժեքային համակարգում ամրագրված է, որ հայ ընտանիքը պետք է լինի ամբողջական. ամուսնալուծությունները պետք է բացառվեն հայոց ամուսնական մշակույթից: Հետևաբար, չեն

ընդունում, ըստ իրենց, «Հայ աստանում լայն տարածում ունեցող ամուսնալուծության» երևույթը: Սիրիահայերի մեծ մասը չի ընդունում նաև միայնակ մոր ինստիտուտը և բացասական է վերաբերվում երիտասարդ գույգերի ազատ հարաբերություններին:

- Ըստ սիրիահայերի՝ հայկական ընտանիքներում տան գլխավորը՝ տղամարդը, ֆինանսապես պետք է ապահովի ընտանիքը, իսկ կինը պատասխանատու լինի կենցաղային կարևոր և երկրորդային հարցերի համար: Նրանց այս մտածելակերպը ՀՀ-ում տեղի է տալիս՝ հանդուրժողականության և հարգանքի մթնոլորտ ձևավորելով աշխատող և ընտանիքին ֆինանսապես նեցուկ կանանց շուրջ:

- Նոր միջավայրում էական փոփոխությունների է ենթարկվում սիրիահայերի հաղորդակցության մշակույթը: Եթե Սիրիայում համայնքի ներսում փոխյացելություններն ամենօրյա էին, մտերմիկ և կազմում էին տոնական ծիսակատարությունների պարտադիր բաղադրիչը, ապա Հայ աստանում այն դառնում է պասիվ ու սահմանափակ՝ պայմանավորված հաճախակի հանդիպելու ֆիզիկական և ֆինանսական դժվարություններով, աշխատանքային ծանրաբեռնվածությամբ և այլ գործոններով: Կենցաղային սովորությունների և ավանդույթների տարբերությունը, մի կողմից, տանում են սիրիահայերի՝ հայ աստանցիների հետ հաղորդակցվելու ցանկության նվազեցմանը, հետևաբար, մեկուսացմանը, մյուս կողմից, սիրիահայ համայնքի ներսում նոր կապերի ձևավորմանն ու ամրապնդմանը: Հաղորդակցության նույն մշակույթը, որը բնորոշ է սիրիահայ համայնքին, տեղացիների հետ հարաբերություններում այդպես էլ չի ձևավորվում:

- Սիրիահայերն իրենց հետ Հայ աստան են տեղափոխել համայնքային կյանքին բնորոշ ժամանցային պրակտիկաները: Նրանց համար ժամանցը դառնում է նպատակային գործունեություն՝ սակայն ոչ թե նոր միջավայրում նոր սոցիալական կապերի ստեղծմանն ու զարգացմանը, այլ հին կապերի վերագնահատմանն ու ամրապնդմանն ուղղված: Ժամանցի միջոցով սեփական անձի զարգացմանն ուղղված գործողությունն առավել ասպես արտահայտվում է նոր միջավայրում տեսարժան վայրեր այ-

ցելելով՝ հարստացնելով հայկական նյութական մշակույթի մասին գիտելիքների պաշարը: Սիրիայում գործող բազմաթիվ միութայուններն այսօր չեն փոխարինվում Հայաստանում գոյութայուն ունեցող տարաբնույթ մշակութային կազմակերպութայուններով, որոնք կնպաստեն սիրիահայերի արագ ինտեգրացիային նոր սոցիալ-մշակութային միջավայրում:

- Սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի գործընթացում առանցքային դեր ունեն հայկական հեռուստաընկերութայունները: Երբ խոսքը վերաբերում է մշակութային և ժամանցային հաղորդումներին, նրանք նախընտրում են հայկական հեռուստաալիքները, իսկ երբ լուրերին՝ արաբական հեռուստաալիքները: Հեռուստահաղորդումներին հետևելու բազմազանութայունը արտացոլում է նրանց ինքնութայունը՝ մի կողմից, խորը կապվածութայուն հայկական մշակույթի հետ, մյուս կողմից, նախապատկանելիութայուն արաբական հասարակութայանը, հետո՝ ներքին պարտավորվածութայուն նրանց հանդեպ: Հեռուստատեսութայան դերը առաջին տարիներին երկակի է՝ նոր քաղաքացիական պատկանելիութայան ձևավորում՝ նախկին ինքնութայան պահպանման պայմաններում: Սակայն այդ երկակիութայունը ներքին հակասութայուն չի առաջացնում: Հայկական լրատվամիջոցները, մի կողմից, ամրապնդում են սիրիահայերի մշակութային գիտելիքները, իսկ մյուս կողմից՝ նպաստում ինտեգրացիային:

- Սիրիահայերի միգրացիոն վարքագծի համեմատական վերլուծութայունը ցույց է տալիս Հայաստանից հեռանալու նրանց տրամադրվածութայան փոփոխութայունը. եթե ՀՀ տեղափոխվելու սկզբնական շրջանում նրանց կեսից ավելին, ապա 4-5 տարի անց՝ կեսից քիչն է այլ երկիր մեկնելու ցանկութայուն և մտադրութայուն հայտնում: Ի դեպ, նրանք այդ հարցում ավելի վճռական են դառնում վերջին տարիներին՝ երկրից հեռանալու ուղղութայամբ իրական քայլեր ձեռնարկելով: Եթե առաջին տարիներին նրանց մեջ մտադրապես տասից մեկն էր գտնվում գործողութայան փուլում, ապա տարիներ անց ոչ միայն շատանում է նրանց թիվը, այլև այդ քայլերն են դառնում տարաբնույթ՝ ձեռք բերված ՀՀ քաղա-

քացիությունն ից հրաժարվել, տարբեր երկրների դեսպանություններ դիմել, այլ երկրներում բիզնես հիմնադրել և այլն:

- Եթե ՀՀ տեղափոխվելու առաջին տարիներին շատերը, հուսալով, որ Սիրիան կվերագտնի իր նախկին հզորությունը, ցանկանում էին հետվերադառնալ, ապա վերջին տարիներին նրանք ավելի սթափ են մտածում՝ մոտ չորս անգամ կրճատելով Սիրիա տեղափոխվելու հավանականությունը: Եվ եթե այդ տարիներին նրանց համար նախընտրելի ու իրատեսական էր մեկնել եվրոպական երկրներ, ԱՄՆ և Կանադա, ապա վերջին շրջանում ամենահավանական երկիրը մնում է Կանադան՝ սիրիահայերի մեծ մասին կանգնեցնելով «ուր մեկնել» հարցի առաջ:

- Տարիների ընթացքում փոխվում է նաև միգրացիայի պատճառների հարաբերակցությունը. Հայաստանը լքելու հիմքում ընկած սոցիալ-տնտեսական գործոնը շարունակում է առաջնային մնալ՝ 4-5 տարի անց ավելի խորանալով, իսկ մշակութային և հոգեբանական բնույթի գործոններն աստիճանաբար հաղթահարվում են ադապտացիայի փուլերի ընթացքում:

ՀԱՊԱԿՈՒՄՆԵՐ

1. ԱԳՆ Արտաքին գործերի նախարարություն
2. ԱՄԷ Արաբական միացյալ Էմիրություններ
3. ԱՄՆ Ամերիկայի միացյալ Նահանգներ
4. ԱՀ Արցախի Հանրապետություն
5. ԱՀ ԲՀԿ «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական հասարակական կազմակերպություն
6. ԱՍՆ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն
7. ԲԿ Բարեգործական կազմակերպություն
8. ԲՀ Բարեգործական հիմնադրամ
9. ԲՏ Բարձր տեխնոլոգիաներ
10. ԲՈՒՀ Բարձրագույն ուսումնական հաստատություն
11. ԴԱՆ Դաշտային ազգագրական նյութեր
12. ԵՀԽ Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդ
13. ԵՊՀ Երևանի պետական համալսարան
14. ՉԼՄ Չանգվածային լրատվամիջոց
15. ԹՄՄ Թեքեյան մշակութային միություն
16. ԿԱԿ Կանանց աջակցման կենտրոն
17. ԿԳՆ Կրթության և գիտության նախարարություն
18. ԿՌԿ Կանանց ռեսուրսային կենտրոն
19. «Հալ Էպ» ՀՀԿ «Հալ Էպ» հայրենակցական բարեսիրական հասարակական կազմակերպություն
20. ՀԲԸՄ Հայկական բարեգործական ընդհանուր միություն
21. ՀԿ հասարակական կազմակերպություն
22. ՀԿԽԸ Հայկական Կարմիր խաչի ընկերություն
23. ՀՀ Հայաստանի Հանրապետություն
24. ՀՀԿՄՄ Համազգային հայ կրթական և մշակութային միություն
25. ՀՄՄ Հայ մարմնամարզական միություն
26. ՀՅԴ Հայ հեղափոխական դաշնակցություն
27. ՀՊԾՀ Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարան
28. ՀՕՄ Հայ օգնության միություն

29. ՄԱԿ ՓԳՅ Միավորված ազգերի կազմակերպության
փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատար
30. ՄԻՊ Մարդու իրավունքների պաշտպան
31. ՄԾ Միգրացիոն ծառայություն
32. ՄՄՈՒՅ Միջին մասնագիտական ուսումնական
հաստատություն
33. Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Նորին Սուրբ Օծություն Տեր Տեր
34. ՆՍՄՄ Նոր սերունդ մշակութային միություն
35. ՊՈԱԿ պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն
36. ՌԱԿ Ռամկավար ազատական կուսակցություն
37. ՍԱՅ Սիրիայի Արաբական Հանրապետություն
38. ՍԴՀԿ Սոցիալ-դեմոկրատիկ չեչկյան կուսակցություն
39. ՍՀՀԿ Սիրիահայերի հիմնախնդիրները համակարգող
կենտրոն
40. ՍՆ Սփյուռքի նախարարություն
41. ՍՊԸ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություն
42. ՏԿԶՆ Տարածքային կառավարման և զարգացման
նախարարություն
43. ՏՀՏ տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության
տեխնոլոգիաներ
44. ՓՄԶ ԶԱԿ Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ազ-
գային կենտրոն
45. ԲԿ քաղաքական կուսակցություն
46. СОЦИС Социологические исследования

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՍԿԶԲՆԱԴԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

ԷԹՆՈՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հակոբյան Գ., Էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ, 2014թ., ք. Երևան, Արագածոտնի, Արարատի, Արմավիրի, Կոտայքի, Շիրակի մարզեր:
2. Էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ գիտարշավ, 2016-2017 թթ., ք. Երևան, Շիրակի, Լոռու, Գեղարքունիքի, Սյունիքի, Արմավիրի, Արագածոտնի մարզեր:

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ

3. Հակոբյան Գ., ԴԱՆ, 2014թ., ք. Երևան, Արագածոտնի, Արարատի, Արմավիրի, Կոտայքի, Շիրակի մարզեր:
4. Հակոբյան Գ., ԴԱՆ, 2018թ., ք. Երևան:

ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀՈԴԿԱՃՆԵՐ

5. Աբրահամյան Ա., Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, հատոր Ա, Երևան, «Հայ պետիրատ», 1964, էջ 487: Հատոր Բ, Երևան, «Հայ պետիրատ», 1967, 423 էջ:
6. Ալաթյան Ա., Պատմություն հայ գաղթականության, հ.1, Գահիրե, «Սահակ Մեսրոպ», 1941, 409 էջ:
7. Գալստյան Մ., Հայ ընտանիքում գործառույթների փոփոխությունների արդի դրսևորումները կանանց աշխատանքային միգրացիայի համատեքստում, «Հայ ընտանիքն արդի մարտահրավերների համատեքստում» միջազգային գիտաժողովի նյութեր (խմբ.՝ Ռ. Կարապետյան, Ս. Բարսեղյան), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2019, էջ 52-65:
8. Գալստյան Մ., Հայաստանի աշխատանքային միգրանտների միջէթնիկ ամուսնությունների վրա ազդող գործոնները, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2017, թ.2, էջ 355-365:
9. Գալստյան Մ., Միգրացիան և մշակութային փոխակերպումները, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2013, թ.2, էջ 184-193:
10. Գալստյան Մ., Խառնամուսնությունները և ինքնության խնդիրները ՀՀ աշխատանքային միգրանտների շրջանում: Հայ ինքնության որակների պահպանումը

- խառնամուսնություններում, գիտագործնական համաժողով, գեկուցումների ժողովածու, Երևան, «Նորք» 2010, էջ 141-148:
11. Գալստյան Մ., Ընտանիքի հիմնախնդիրները տնտեսական տեղաշարժերի համատեքստում «Ընտանիքի հետազոտման հիմնախնդիրները» գիտաժողովի նյութեր (խմբ.՝ Դ. Վարդումյան, Լ. Վարդանյան), Երևան, «Ակունք», 2001, էջ 27-30:
 12. Գասպարյան Ս., Սփյուռքահայ գաղթօջախներն այսօր, Երևան, «Հայ պետության», 1962, 248 էջ:
 13. Գևորգյան Կ., Կյուրեղյան Է., Օհանջանյան Ռ., Էրիկսոն Է., Գործարար հաղորդակցում, Մեթոդական ուղեցույց, Երևան, ՀՊՃՀ, 2005, 187 էջ:
 14. Դալլաքյան Կ., Հայ Սփյուռքի պատմություն (համառոտակնարկ), Երևան, «Ձանգակ-97» հրատ., 2004, 287 էջ:
 15. Եղիազարյան Ա., Հայ սփյուռքի պատմության պարբերացումը, «Հայ ազիտություն հարցեր», Երևան, 2014, թիվ 2, էջ 33-51:
 16. Թադևոսյան Ա., Միգրացիա և առօրեականություն. ճանապարհորդություն մշակույթների և արակտիկաների սահմանագծին, Երևան, «Գիտություն», 2014, 168 էջ:
 17. Թիթիզյան Մ., 1946-48 թթ. հայրենադարձությունը ականատեսների հուշերում: «1946-1948 թթ. հայրենադարձությունը և դրա դասերը. Հայրենադարձության հիմնախնդիրն այսօր» համահայկական գիտաժողովի գեկուցումների ժողովածու, Երևան, «Լիմուշ», 2009, էջ 107-119:
 18. Թովուզյան Հ., Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթօջախների պատմություն (1841-1946), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1986, 369 էջ:
 19. Կարապետյան Ռ., Չոլաքեան Յ., Ներսիսյան Ս. և Տանաջյան Լ., Չարիկյան Ն., Բարսեղյան Ս., Սարգսյան Հ. և Պետրոսյան Յ., Սիրիահայերը Հայաստանում. ինտեգրման ուղիները, Երևան, «Գիտություն», 2015, 174 էջ:
 20. Հակոբյան Ա., Սիրիահայերը Հայաստանում. հայրենադարձներ, թե՞ փախստականներ (իրավական, մշակութային ու սոցիալական ադապտացիայի հիմնախնդիրներ), Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան, 2017, 29 էջ:
 21. Հակոբյան Գ., Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական

ուսումնասիրություն), ՀԱԻ-ի աշխատություններ 1, Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում (խմբ.՝ Հ. Մարություն, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան), Երևան, 2018, էջ 143-154:

22.Հակոբյան Գ., ՉԼՄ-ների դերը սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի գործընթացում (հեռուստատեսություն օրինակով), Մերձավոր Արևելք XIII. պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ, հոգվածների ժողովածու (խմբ.՝ Մ Ղահրիյան և ուրիշներ), Երևան, 2018, էջ 157-171:

23.Հակոբյան Գ., Սիրիահայերի ժամանցի կազմակերպման առանձնահատկությունները ՀՀ-ում, ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, Գիտական հոգվածների ժողովածու (խմբ.՝ Ա. Ժամկոչյան, Հ. Ավետիսյան և ուրիշներ), Կ. ԺԲ, Երևան 2017, էջ 380-392:

24.Հակոբյան Գ., Սիրիական ճգնաժամի արդյունքում ՀՀ ներգաղթած սիրիահայերի կրոնական վարքագիծը, ԵՊՀ ՌԻԳԸ գիտական հոգվածների ժողովածու. Հասարակական գիտություններ (Հ. Ավանեսյան, Ա. Առաքելյան և ուրիշներ), 1.4 (21), Երևան, 2017, էջ 41-51:

25.Հակոբյան Գ., Սիրիահայերի հաղորդակցության առանձնահատկությունները ՀՀ-ում, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2017, թ. 2(650), էջ 366-374:

26.Հակոբյան Գ., Արդի հայ ընտանիքը փոխակերպվող հասարակությունում (հեղինակակցությամբ՝ Մ. Գալստյան, Ռ. Օհանջանյան, Թ. Չաքարյան), Երևան, «Գիտություն» հրատ., 2017, 382 էջ:

27.Հակոբյան Գ., ՀՀ ներգաղթած սիրիահայերի կրոնական և տոնածիսական վարքագիծը, ԵՊՀ Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, Գիտական հոգվածների ժողովածու, (խմբ.՝ Ա. Ժամկոչյան, Հ. Ավետիսյան և ուրիշներ), Կ. ԺԱ, Երևան, 2016, էջ 360-373:

28.Հակոբյան Գ., Սիրիահայերի քաղաքական մասնակցության առանձնահատկությունները ՀՀ-ում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 2016, թ. 2, էջ 48-56:

29. Զակոբյան Գ., Սիրիահայ երի սոցիալ-ժողովրդագրական ներուժը
ՀՀ-ում, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2015, թ. 3
(645), էջ 181-190:
30. Զակոբյան Գ., Սիրիահայ երի զբաղվածության հիմնախնդիրները
ՀՀ-ում (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն), «ՀՀ
սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման հիմնախնդիրները».
Գիտական հոդվածների ժողովածու, (Կ. Առաքելյան, Ս. Գևորգյան
և ուրիշներ), թ. 1(22), Երևան, 2015, էջ 293-298:
31. Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, 1 հատոր, Երևան, «Հայ կական հան-
րագիտարան» հրատ., 2003, 725 էջ:
32. Հարությունյան Ն., Լիբանանի և Սիրիայի հայ կական
դպրոցները, Երևան, «Ձանգակ-97», 2002, 304 էջ:
33. Ղազարյան Ծ., ՀՀ-ում ադրբեջանահայ փախստականների
ինտեգրման գործընթացում հայ երեխի իմացության խնդիրը:
«Հաբիտուս», ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, Երևան, 2017, էջ 152-162:
34. Ղահրիյան Ծ., Սիրիահայ ներգաղթյալների սոցիալական
օտարման հիմնախնդիրը Հայաստանում. սոցիոլոգիական
վերլուծություն, Երևան, 2016: <http://www.academia.edu/31195097/>
35. Ղանալանյան Տ., Սփյուռքի ներքին տեղաշարժերը 1950-1980-ական
թթ., Երևան, «Նորավանք» ԳԿՀ, 2016, 164 էջ:
36. Մարաշլյան Վ., Գալստյան Ն., Գրիգորյան Ի., Հայրենադարձների
փորձն ու ինտեգրումը Հայաստանում. խոչընդոտներ և
հնարավորություններ, Երևան, 2014, 134 էջ:
http://www.mindiaspora.am/res/Hratarakumner/2014/VartanMarashlyanreport_2014.pdf
37. Մարություն Զ., Հայ ինքնության պատկերագրությունը: Հատոր 1.
Ցեղասպանության հիշողությունը և դարաբաղյան շարժումը,
Երևան, «Գիտություն», 2009, 432 էջ:
38. Մարություն Զ., Հիշողության դերն ազգային ինքնության
կառուցվածքում. Տեսական հարցադրումներ, Երևան,
«Նորավանք» ԳԿՀ, 2006, 89 էջ:
39. Մելիքսեյան Զ., Արևմտահայ երի բռնազաղթը և
սփյուռքահայ երի հայրենադարձությունը Սովետական
Հայաստան (1915-1940), Երևան, ԵՀ հրատ., 1975, 275 էջ:

40. Մելիքսեթյան Յ., Հայրենիք-սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը (1920-1980 թթ.), Երևան, ԵՀ հրատ., 1985, 476 էջ:
41. Մկրտչյան Ա., Հայաստանի և սփյուռքի ինտեգրման խնդիրների շուրջ: «21-րդ ԴԱՐ», թ. 3 (21), 2008, էջ 53-73:
42. Մկրտչյան Ա., Հայաստանում սփյուռքահայերի ինտեգրման փորձից: «1946-1948թթ. հայրենադարձությունը և դրա դասերը. Հայրենադարձության հիմնախնդիրն այսօր» համահայկական գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Երևան, «Լիմուշ», 2009, էջ 290-305:
43. Մկրտչյան Ս., Տոներ: Հայկական ժողովրդական ծեսեր, սովորույթներ, հավատալիքներ (ավանդույթ և արդիականություն), Երևան, «Գասպրիստ», 2010, 192 էջ:
44. Նահապետյան Ռ., Աղձնիքահայերի ամուսնահարսանեկան սովորույթներն ու ծեսերը (պատմաագագրական ուսումնասիրություն), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2007, 304 էջ:
45. Շազոյան Գ., «Յոթ օր, յոթ գիշեր» հայոց հարսանիքի համայնապատկեր: Երևան, «Գիտություն», 2011, 616 էջ:
46. Չոլաքեան Յ., Արեւմտահայերենի ուսուցման դպրոցական պայմանները եւ միջոցներով պատրաստութիւնը, «Արեւմտահայերենի ուսուցման վիճակը Սփյուռքում» զեկույցների ժողովածու, Երևան, «Չանգակ-97», 2011, 218 էջ:
47. Չոլաքեան Յ., Քեսապ, Ահաւոր, Հալէպ, «Համագայինի Սուրիոյ շրջ. Վարչութեան» հրատ., 1995, 570 էջ: Բհաւոր, Հալէպ, «Արմէն Գասպարեան», 1998, 568 էջ: Գհաւոր, Հալէպ, Ամերիկաքնակ քեսապցիներու ուսումնասիրաց միութեան, 2004, 672 էջ:
48. Չոլաքեան Յ., 1946-1947 թուականներու հայրենադարձութիւնը եւ անոր հետեւանքները սուրիահայ գաղութին վրայ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. հայագիտություն», 2018, թ. 2 (26), էջ 47-61:
49. Չոլաքեան Յ., Սուրիոյ քրիստոնեայ այլադաւան հայերը եւ անոնց ազգային ինքնութեան խնդիրը, Էջմիածին. Պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 2017, ՀԴ (Բ), էջ 116-134:

50. Պողոսյան Գ., Ավագյան Գ., Փախատականների սոցիալական ադապտացիան (սոցիոլոգիական ուսումնասիրություն), Երևան, «Նոյան Տապան», 1998, 52 էջ:
51. Սարգսյան Յ., Արևմտահայերի գաղթը Արևելյան Հայաստան 1915 թվականից հետո: Հայոց ցեղասպանությունը (ուսումնասիրություններ), Երևան, «Հրազդան» 2001, էջ 128-167:
52. Սարգսյան Յ., 1946-1948թթ. Հայրենադարձության աշխարհագրությունը եվ ժողովրդագրությունը: «1946-1948 թթ. հայրենադարձությունը և դրա դասերը. Հայրենադարձության հիմնախնդիրն այսօր» համահայկական գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Երևան, «Լիմուշ», 2009, էջ 48-59:
53. Սիմավորյան Ա., Հարությունյան Գ., Դանիելյան Է., Հովհաննիսյան Յ., Մելքոնյան Ռ., Հովյան Վ., Սփյուռքի դավանանքային հատվածների խնդիրները և հնարավորությունները, Երևան, «Նորավանք» ԳԿՀ, 2011, 132 էջ:
54. Ստեփանյան Ա., Հայրենադարձների ենթաէթնիկ ինքնագիտակցության դրսևորումներն ամուսնական կապերում: «Ընտանիքի հետազոտման հիմնախնդիրները» գիտաժողովի նյութեր (խմբ.՝ Դ. Ս. Վարդումյան, Լ. Մ. Վարդանյան), Երևան, «Ակունք», 2001, էջ 97-99:
55. Ստեփանյան Ա., Սիրիահայերը Երևանում, «Հայ ժողովրդական մշակույթ XVI, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում» (խմբ.՝ Ս. Հարությունյան, Յ. Մարություն և ուրիշներ), Երևան, «Գիտություն», 2014, էջ 317-323:
56. Ստեփանյան Ա., Սփյուռքահայերի խառնամուսնական ընտանիքները 1946-1948 թթ. ներգաղթի տարիներին, Հայինքնության որակների պահպանումը խառնամուսնություններում, գիտագործնական համաժողով, զեկուցումների ժողովածու, Երևան, «Նորք» 2010, էջ 46-55:
57. Ստեփանյան Ա., XX դարի հայրենադարձությունը հայոց ինքնության համակարգում, Երևան, «Գիտություն», 2010, 335 էջ:
58. Սվազլյան Գ., Հայրենիքիս համար, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1965, 208 էջ:

59. Սվազլյան Վ., Հայոց ցեղասպանություն. Ականատես վերապրողների վկայությունները, Երևան, «Գիտություն», 2011, 880 էջ:
60. Վարդանյան Լ., Տավուշցիների ընտանեկան ծիսակարգը, «Տավուշ. Սոցիալ-մշակութային գործընթացներ (ավանդույթ և արդիականություն)», Երևան, «Գիտություն», 2014, էջ 165-221:
61. Փաշայան Ա., Հարությունյան Լ., Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Երևան, «Լուսակն» հրատ., 2011, 154 էջ:
62. Զրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, 1-ին հատոր, Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2002, 1200 էջ:
63. Агеев В., Межгрупповое взаимодействие: Социально-психологические проблемы. М.: Изд-во МГУ, 1990. 240 с.
64. Агеев В., Психология межгрупповых отношений. М.: Изд-во МГУ, 1983. 144 с.
65. Акименко А., Адаптация личности в современном мире: Меж вуз. сб. науч. тр. Отв. редактор М.В. Григорьева, Саратов: ИЦ «Наука», 2011. Вып. 3. 110 с.
66. Акимова Л., Социология досуга. М., МГУКИ, 2003, 123 с.
67. Акопян Г., Роль трудоустройства при адаптации сирийских армян в Армении (социологическое исследование), ДИАСПОРЫ, независимый научный журнал № 1–2, 2015, стр. 170-182.
68. Арутюнян Ю., Дробижева Л., Сусоколов А., Этносоциология: Учеб. пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 1999. 271 с.
69. Ачкасов В., Этническая идентичность в ситуациях общественного выбора// Журнал социологии и социальной антропологии. 1999. Т.2, № 1. стр. 45-56.
70. Безносиков В., Динамика первичной производственной адаптации молодых рабочих на промышленном предприятии: Дис. канд. психол. наук. М., 1986. 189 с.
71. Березин Ф., Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Л.: Наука, 1988. 270 с.
72. Вебер М., Избранные произведения. Пер. с нем. /Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова/. М.: Прогресс, 1990, 808 с.
73. Вершинина Т., Взаимосвязь текучести и производственной адаптации рабочих. Новосибирск, Наука, 1986. 164 с.
74. Георгиева И., Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе: Автореф. дис. ...канд. психол. наук. Л., 1985. 22 с.
75. Гидденс Э., Социология. /При участии к. Бердсолл: Пер. с англ. Изд. 2-е, М., Едиториал УРСС, 2005, 632 с.

76. Гофман И., Представление себя другим в повседневной жизни. Пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалева, М.: КАНОН-пресс-Ц, 2000. 304 с.
77. Х. Гриншилдс, Поселение армянских беженцев в Сирии и Ливане в 1915-1939 гг. Центр науч. информ. по обществ. наукам АН Арм. ССР, Ереван, 1982. 20 с.
78. Гриценко В., Русские среди русских: проблемы адаптации вынужденных мигрантов и беженцев из ближнего зарубежья в России: Монография. М., ИЭА РАН, 1999. 189 с.
79. Гриценко В., Социально-психологическая адаптация переселенцев в России. М., Институт психологии РАН. 2002. 252 с.
80. Дискин И., Аврамова Е., Адаптация населения и элит (институциональные предпосылки). Общественные науки и современность. 1997, № 1, стр. 24-33.
81. Дюркгейм Э., Социология. Ее предмет, метод, предназначение. /Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана/. М.: Канон, 1995. 352 с.
82. Дюркгейм Э., Ценностные и реальные суждения. /Пер. с фр. А. Б. Гофмана/. Социологические исследования. 1991. N 2, стр. 106-112.
83. Дятлов В., Мелконян Э., Армянская Диаспора: очерки социокультурной типологии, Е., Институт Кавказа, 2009, 207 с.
84. Жмыриков А., Диагностика социально-психологической адаптированности личности в новых условиях деятельности и общения, дис. канд. психол. наук. М.: 1989. 249 с.
85. Здравомыслов А., Потребности, интересы, ценности. М., Политиздат, 1986, 224 с.
86. Знанецкий Ф. Исходные данные социологии, Американская социологическая мысль. М., Международный университет бизнеса и управления, 1996, 73 с.
87. Зотова О., Кряжева И., Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности //Психологические механизмы регуляции социального поведения. М., Наука, 1979. стр. 219- 232.
88. Иконникова Н., Программа курса “Основы межкультурного общения”. Социсс. 1995. №7. стр. 116-121.
89. Корель Л., Классификация адаптаций: словарь основных понятий. Новосибирск: ИЭОПП, 1996. 43 с.
90. Корель Л., Социология адаптаций: вопросы теории, методологии и методики. Новосибирск: Наука, 2005, 424 с.
91. Крупник И., Арктическая этно-экология. М.: Наука, 1989, 272 с.
92. Кузнецов П., Адаптация как функция развития личности. Саратов. Изд-во Саратов. ун-та, 1991, 86 с.
93. Кузнецов П., Концепция социальной адаптации. Саратов. Изд-во Саратов. ун-та, 2000, 260 с.

94. Мертон Р., Социальная структура и аномия. Социология преступности (Современные буржуазные теории), перев. с франц. Е. А. Самарской. М.: Прогресс, 1966. стр. 299-313.
95. Мертон Р., Социальная структура и аномия // СОЦИС. 1992. № 2. стр. 91-96.
96. Мещерякова Л., Феноменологическая социология Альфреда Шюца: теоретические предпосылки и основные идеи. Вестник РУДН, серия Социология, 2002, №1. стр. 116-127.
97. Оганнисян Э., «Экзорцизм культурной инаковости»: социальная интеграция и экономическое выживание беженцев в постсоветской Армении. Вестник пермского университета. Выпуск 2 (37), 2017, стр. 45-54.
98. Парсонс Т., Система современных обществ. М., Аспект Пресс, 1997. 270 с.
99. Реан А., Кудашев А., Баранов А., Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. СПб, ЕВРОЗНАК, 2006. 479 с.
100. Самара Г., Социокультурная адаптация молодежи в период радикальных трансформаций / Г.Н. Самара, Д.С. Петров. – М.: ООО “Фирма Светотон ЛТД”, 2004. 205 с.
101. Спенсер Г., Опыты научные, политические и философские. /Пер. с англ., под ред. Н. А. Рубакина/. Мн.: Современный литератор. 1998, 1408 с, стр. 265-307.
102. Стефаненко Т., Этнопсихология: практикум: Учебное пособие для студентов вузов. М: Аспект Пресс, 2006. 208 с.
103. Сухарев А., Брюн Е., Сравнительное психологическое исследование этно-функциональных расхождений у страдающих героиновой наркоманией, алкоголизмом и аффективными расстройствами, Психол. журн. 1998. Т.19, № 3. стр. 90-97.
104. Фомичева И., Социология СМИ: Учеб. пособие для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 2007, 335 с.
105. Харатян Л., Освоение «чужого» пространство: армяне-беженцы в «азербайджанских» селах Армении. Разгадать Южный Кавказ. Общества и среда обитания. Сборник статей. Тбилиси, 2008. стр. 129-145.
106. Ходаков А., Социально-психологические условия адаптации молодого рабочего в производственном коллективе. Автореф. дис. канд. пед. наук. Л., 1976. 24 с.
107. Хьелл Л., Зиглер Д., Теории личности. 3-е изд. СПб, Питер, 2014, 607 с.
108. Чимбеленге К., Процессы адаптации и реадaptации в структуре профессионализации личности. Автореф. дис. канд. психол. наук. Ярославль, 1996. 31 с.
109. Шабанова М., Социальная адаптация в контексте свободы. СОЦИС.1995. № 9. стр. 81-88.

110. Шостак С. Механизмы культурной диффузии// Социология: теория, методы, маркетинг, 2005, N 3, стр. 142-164.
111. Шпак Л., Социальная дезадаптация: признаки, механизмы, уровни. СОЦИС. 2011. № 3. стр. 50-55.
112. Шпак Л., Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации: Дис. д-ра соц. наук. Кемерово, 1992, 398 с.
113. Якобсон А., Этнические интересы и проблемы национально-территориальной политики. Журнал социологии и социальной антропологии. 1999. Т. 2, № 2. стр. 59-65.
114. Adler P., The transitional experience: An alternative view of culture shock. Journal of Humanistic Psychology 1975, № 15(4), pp. 13-23.
115. Ager A., Strang A., Understanding integration: a conceptual Framework. Journal of Refugee Studies. Vol. 21, N2. Oxford University Press, 2008, pp. 166-191.
116. Barna L., Stumbling blocks in intercultural communication, 7th Edition, Belmont, CA: Wadsworth, 1994, pp. 337-346.
117. Berry J., Immigration, Acculturation and Adaptation. Applied Psychology, an International Review, 1997, 46 (1). Ontario. 34 p.
118. Devasish R., The concept of Integration in Refugee and Immigrant Studies. Journal of Humanities and Social Science. Volume 20, Issue 3, Ver. VIII. 2015, pp. 39-49.
119. Esser H., Does the 'New' Immigration Require a 'New' Theory of Intergenerational Integration? International Migration Review. 38 (3). 2004. pp. 1126-1159.
120. Everett S. Lee. Theory of Migration. Demography, 3 (1). 1966, pp. 47-57.
121. Heckmann F., Bosswick W., Integration and Integration Policies, Bamberg: European Forum for Migration Studies. 2005. 277 p.
122. Hübschmann Z., Migrant Integration Programs: The Case of Germany. Global Migration Research Paper. 2015, N11. 62 p.
123. Maslow A., Motivation and Personality, N.Y., Harper, 1954, 411 p.
124. Oberg K., Cultural shock: Adjustment to new cultural environments, Practical Anthropology № 4, 1960. pp. 177-182.
125. O'Reilly K., International migration and social theory. Basingstoke. Palgrave Macmillan. 2012. 130 p.
126. Redfield R., Memorandum on the study of acculturation. R. Redfield, R. Linton, M. Herskovits/ American Anthropologist. N.Y. 1936. vol.38.№1 pp. 149-152.
127. The Timeliness of George Herbert Mead. Edited by Hans Joas and Daniel R. Huebner. Chicago and London. The University Of Chicago Press, 2016, 328 p.

128. Tölölyan Kh., Elites and Institutions in the Armenian Transaction, Diaspora, A Journal of Transnational Studies, vol. 9, № 1, Spring, 2000, pp. 107-136.
129. Trager G., Hall E., Culture as Communication: A Model and Analysis. New York. Explorations. 1954. № 3, pp. 157-249.
130. Ward C., Furnham A., Bochner S., The psychology of culture shock. Philadelphia. Taylor & Francis Group. 2005, 371 p.
131. Winkelman M., Cultural shock and adaptation//Journal of Counseling & Development, vol. 73(2), 1994, pp. 121-126.

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԿԱՅՔԵՐ

132. Հարությունյան Գ., Սիրիական պատերազմ. հնարավոր արդյունքներ:
http://www.noravank.am/img/detail.php?ELEMENT_ID=6762
133. Հայտնի են Սիրիայի խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցող հալեպահայ թեկնածուների անունները:
<https://armenpress.am/arm/news/839882/haytni-en-siriayi-khorhrdaranakan-yntrutyunnerin-masnakcox.html>,
134. ՀՀ ՍՆ, պետական քաղաքականություն:
http://www.mindiaspora.am/am/petakan_qaxaqakanutyun
135. ՀՀ կառավարության որոշում, 6 հունիսի 2013, N 656-Ն:
<https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=84044>
136. ՀՀ կառավարության որոշում, 26 դեկտեմբերի 2013, N1520-Ն:
<https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/23968/>
137. Հակոբյան Հ., «Նոր Հալեպ» թաղամասի կառուցման ծրագիրը կախված է սիրիահայերի որոշումից ու հանգանակություններից:
<https://armenpress.am/arm/news/769852/nor-halep-taxamasi-karucman-tsragiry-kakhvats-e-siriahayeri.html>,
138. Սոցիալական հեռավորության սանդղակ (Բոգարդուսի սանդղակ): <http://vsetesti.ru/395/>
139. Սիրիահայից տեղահանված կանայք փնտրում են անվտանգ ապաստան Հայաստանում, հետազոտական արդյունքների հաշվետվություն, Երևան, 2013, 34 էջ:
<https://ichd.org/?laid=2&com=module&module=static&id=945>

140. Սիրիական հակամարտության հետևանքով հարկադիր տեղահանված և Հայաստանում պաշտպանության հայցող անձանց ինտեգրման 2018-2022 թվականների ռազմավարություն: https://www.e-draft.am/projects/679/about#_Toc484420214
141. Սիրիայի խորհրդարանի հայազգի պատգամավոր ժիրայր Ռեիսյանի հետ մամլո ասուլիս: <https://armenpress.am/arm/news/906355.html>
142. Սիրիայի խորհրդարանական ընտրություններին Հալեպից առաջադրվել է 15, Դամասկոսից՝ 3 հայ թեկնածու: <http://armenpress.am/arm/news/838895/>
143. Սիրիայի խորհրդարանում երկու հայ պատգամավոր կլինի: <http://hayernaysor.am/archives/175574>
144. 2013թ. ՀՀ-ում ապաստան է ստացել 236 մարդ. խորհրդակցություն SԿՆ միգրացիոն պետական ծառայությունում: <https://www.tert.am/am/news/2014/01/14/gevorgyan3/973984>
145. Функции и роли средств массовой коммуникации. https://studme.org/38999/sotsiologiya/funktsii_rol_i_sredstv_massovoy_kommunikatsii
146. Chronology, Middle East Journal, 22:1. 1968. Winter. pp. 58-72. <http://web.stanford.edu/group/tomzgroup/pmwiki/uploads/3446-1968-Winter-MiddleEastJournal-a-LPP.pdf>
147. Economic integration of Syrian Armenians in Armenia, Published by: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Yerevan, 2017. https://www.researchgate.net/profile/Sona_Balasanyan/publication/321061407_2017_ECONOMIC_INTEGRATION_OF_SYRIAN_ARMENIANS_IN_ARMENIA_Needs_Assessment_Report/links/5a0b3439458515e4827484ac/2017-ECONOMIC-INTEGRATION-OF-SYRIAN-ARMENIANS-IN-ARMENIA-Needs-Assessment-Report.pdf
148. Zolyan M., Refugees or repatriates? Syrian Armenians return to Armenia, 2015. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/refugees-or-repatriates-syrian-armenians-return-to-armenia>

ᠰ ᠤᠴᠢᠳᠤ ᠤᠯᠤᠰ

ՀԱՎԵԼ ՎԱՃ 1. ՀԱՐՑԱԹԵՐԹԵՐ, ՀԱՐՑԱՇԱՐԵՐ

**Հարցաթերթ1. Սիրիահայ երի հետանց կացված քանակական
հետազոտության հարցաթերթ, 2014:**

Ընդհանուր տեղեկություններ սիրիահայ երի մասին

Q1. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, ե՞րբ եք եկել Հայաստան (ամիս, տարի)

Q2. Ո՞ր քաղաքից/գյուղից եք եկել :

1. Դամասկոս	4. Կամիշլի	7. Այլ /նշել
2. Հալեպ	5. Լաթաքիա	
3. Քեսաբ	6. Հոմս	

Q3. Ինչ ո՞ւր ընտրեցիք Հայաստանը (ընդունել մինչև 3 պատասխան)

Q4. Մինչև այս այցը՝ քանի՞ անգամ էիք եկել Հայաստան:

1. 0 (անցում Q6-ին)	3. 4-6	4. Ավելի
հաճախակի
2. 1-3		

Q5. Ի՞նչ նպատակով/ներով/ եք եղել Հայաստանում (նշե՛լ բոլոր
հնարավոր պատասխանները):

1. Սովորելու	5. Բնակություն/ծնվել եմ
2. Աշխատելու	այստեղ
3. Շրջագայության	6. Այլ (նշել)
4. Հարազատներին այցելելու	

Q6. Ո՞ւմ հետեք եկել Հայաստան:

1. Մենակ	6. Պապ/տատ
2. Ամուսին/կին	7. Փեսա/հարս
3. Տղա/աղջիկ	8. Թոռներ
4. Ծնողներ, ամուսնու/կնոջ
ծնողներ	9. Այլ ազգական
5. Քույր/եղբայր	10. Այլ ոչ ազգական

Q7- Q15. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, ովքե՞ր են ապրում Ձեզ հետՀՀ-ում:

Ընտ. անդամի համար	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
-------------------	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Q7.Կապը հարցվողի հետ (1-հարցվող)	1.								
	Օգտվել Q6-ի կողերից								
Q8.Սեռը 2.Իգական	1.Արական								
Q9.Տարիքը									
Q10.Ծննդավայրը									
	1.Դամասկոս, 2. Յալեայ, 3. Քեսաբ, 4. Կամիշլի, 5. Լաթաքիա, 6. Յոմա 7. ՅՅ/Երևան, 8. ՅՅ/այլ մարզ, 9. Այլ/ևշել)								
Q11.Կրթությունը (չհարցնել, եթե դեռ սովորում է դպրոցում)									
	1. Միջնակարգից ցածր, 2.Միջնակարգ, 3.Միջին մասնագիտական, 4. Թերիբարձրագույն, 5. Բարձրագույն 6.Յետքուհական								
Q12.Մասնագիտությունը (չհարցնել 18 տարեկաններից ցածրերին: Նշել 0, եթե անձը չունի մասնագիտություն)									
Q13.1 Զբաղվածությունը									
Q13.2 Ուղիորտը									
Q14.Ամուսնական դրությունը (չհարցնել 18 տարեկաններից ցածրերին)									
	1.Ամուրի, 2.Ամուսն. զազսով, 3.Ամուսն. եկեղեցով, 4.Ամ. և՛ զազսով, և՛ եկեղեցով, 5.Ամուսնալուծված, 6.Այրի, 7.Քաղաքացիական ամուսնություն, 8. Այլ (նշել)								
Q15.Ներկայիս բնակություն վայրը	1.Աջաինյակ, 2.Արաբկիր, 3.Ավան, 4.Դավիթաշեն, 5.Էրեբունի, 6. Քանաքեռ-Զեյթուն, 7.Կենտրոն, 8.Մալաթիա-Սեբաստիա, 9.Նոր-Նորք, 10.Նորք Մարաշ, 11.Նուբարաշեն, 12.Ծենգավիթ, 13.Աբովյան, 14.Աշտարակ, 15.Այլ (նշել)								

Q16.Ընտանիքի անդամներից քանի՞սն են գտնվում արտերկրում

_____ (0-ի դեպքում անցում Q19-ին):

Q17.Ո՞ր երկրում են գտնվում (նշել երկիրը): _____

Q18.Ովքե՞ր են նրանք 1.____, 2.____, 3.____ (գրել կողերը Q6-ից):

Q19.Մինչև ձայնատան գալը՝ ինչո՞վ էիք զբաղված Սիրիայում:

1. Ուսանող/սովորող էի (անցում Q21)
2. Տնային տնտեսուհի/տնտեսվար էի (անցում Q21)
3. Թոշակառու էի/հիվանդություն, տարիքային/ (անցում Q21)
4. Գործազուրկ էի (անցում Q21)
5. Աշխատում էի

6. $u_j \in (u_2, u_L)$

Q20.Ո՞ր ուղի որսորդում և որսախույզ ի՞նչ եք աշխատել :

Q20.1.Այն խառնուրդային ուղիները	Q20.2. Պաշտոնը

Q21. Ըստ Ձեզ, ո՞ր 3 համայնիշներն ու դատողություններն են առավել լավ բնութագրում:

Q21.1. Հայաստանը	Q21.2.ՀՀ-ում բնակվող հայերին

Q22. Ըստ Ձեզ, ո՞ր 3 հարկանիշներն ու դատողություններն են առավել լավ բնութագրում:

Q22.1.Սիրիան	Q22.2.Արաբներին

Q23.Ո՞ր երկիրն եք համարում Ձեր հայրենիքը:

1. Սիրիա 2. Հայաստան 3. Այլ (նշել)

(FNL NR 3WRSEFNH 99, 3/7 98)

Բնակարանայ ի ն պայ մաննէր

Q24.Այն բնակարանը, որտեղ հիմա ապրում եք, Ձեր ընտանիքի սեփականություն՞ է:

1. Այո
2. Ոչ, բնակվում եմք վարձով
3. Ոչ, բնակվում եմք առանց վարձ տալու
4. Ոչ, հանրակացարան է
5. Այլ (նշել)

Q25.Բնակարանի տեսակը:

1. Բազմահարկ
2. Սեփական տուև
3. Հանրակացարան
4. Տնակ/կացարան

Q26.Ասացեք ինդիքեմ, ինչ քանո՞վ եք բավարարված եք Ձեր բնակարանայ ին պայ մաններից:

1. Ը ն դ հ ա ն ի ր ա պ ե ս բ ա վ ա ր ա ր վ ած 4. Լ ի ո վ ի ն բ ա վ ա ր ա ր վ ած ե մ
 չ ե մ
2. Ո Ր ո շ չ ա փ ո վ բ ա վ ա ր ա ր վ ած չ ե մ
3. Ո Ր ո շ չ ա փ ո վ բ ա վ ա ր ա ր վ ած ե մ

Չբաղված ություն

Q27.Ունե՞ք աշխատանք կամ սեփական գործ/բիզնես, ներառյալ աշխատանքը գյուղացիական տնտեսությամբ: 1. Այո (անցում Q33) 2. Ոչ

Q28.Հայաստանում գտնվելու ընթացքում ունեցե՞լ եք աշխատանք կամ սեփական գործ, որը կորցրել եք: 1. Այո 2. Ոչ (անցում Q30)

Q29.Ի՞նչ պատճառով եք կորցրել կամ դադարեցրել աշխատանքը:

1. Ձեզ ազատել են աշխատանքից
2. Ընկերությունը, որտեղ աշխատում էիք, փակվել է
3. Ձեր սեփական բիզնեսը ձախողվել է
4. Ցածր աշխատավարձ / աշխատանքային վատ պայմաններ
5. Ավարտվել է պայմանագրի ժամկետը / ավարտվել է աշխատանքը
6. Ընտանեկան, առողջական, անձնական հանգամանքներ
7. Այլ (նշել)

Q30.Վերջին մեկ ամսվա ընթացքում հու՞րք աշխատանք փնտրե՞լ եք:

1. Այո 2. Ոչ (անցում Q32)

Q31.Ի՞նչ միջոցներով եք աշխատանք փնտրում (նշել բոլոր հնարավոր պատասխանները):

1. Չբաղված ության պետական գործակալություն
2. Չբաղված ության մասնավոր գործակալություն
3. Սփյուռքի նախարարության համապատասխան բաժին
4. Աշխատանքի տնավաճառներ հատուկ սիրիահայերի համար
5. Անմիջապես դիմել եք գործատուին /այցելել եք, նամակներ եք ուղարկել /
6. Գովազդներ ՉԼՄ-ներում, ինտերնետ
7. Ոչ պաշտոնական ուղիներ /անձնական կապեր, ընկերներ, հարազատներ /
8. Այլ (նշել)

ԱՆՑՈՒՄ Q37

Q32.Ո՞րն է այն հիմնական պատճառը, որ հու՞րք աշխատանք չեք փնտրել:

1. Ուսանող/աշակերտ եմ	5. Չեմ ուզում աշխատել
2. Տնային տնտեսուհի եմ	6. Գործատուից սպասում եմ պատասխանի
3. Կենսաթոշակառու /տարեց եմ	
4. Հիվանդ/հաշմանդամ եմ	

7. Կարծում եմ, որ աշխատանք գտնելու հնարավորությունն չունեմ

9. Աշխատանք չկա
10. Այլ (նշել)

8. Մտածում եմ, որ գնալու եմ
ՀՀ-ից

ԱՆՏՈՒՄ Q37

Q33.Ներկայումս Դուք Ձեր հիմնական մասնագիտությամբ եք աշխատում:

1. Այո 2. Ոչ 3. Մասնագիտությունն չունեմ

Q34.Որտե՞ղ եք Դուք աշխատում:

1. Պետական հատվածում 4. Արտասահմանում՝ արտագնա աշխատանքներում
2. Մասնավոր հատվածում 3. Հասարակական հատվածում

Q35.Ո՞վ է Ձեր գործատուն (եթե հարցվողն ինքնազբաղված է, նշել 2 կողմը):

1. Հայաստանցի հայ է 2. Սիրիահայ է 3. Սփյուռքահայ է 4.

Օտարերկրացի է

Q36.Որքանո՞վ եք համաձայն Ձեր աշխատանքին վերաբերող հետևյալ դրույթների հետ (1. Ընդհանրապես համաձայն չեք, 2. Ավելի չունի համաձայն չեք, 3. Ավելի չունի համաձայն չեք, 4. Լիովին համաձայն եք, 99. դ/ս 98 հ/ս):

1. Ձեր աշխատանքն հենց այնպիսին է, ինչպիսին ցանկանում եք	1	2	3	4	
2. Ձեր հարաբերությունները գործընկերների հետ լաված են	1	2	3	4	
3. Դուք անընդհատ աշխատում եք և արված գրաֆիկով	1	2	3	4	
4. Ձեր աշխատավայրում հաճախակի ոտնահարվում են Ձեր իրավունքները	1	2	3	4	
5. Դուք և՛ ալ եք վարձատրվում	1	2	3	4	

Q37.Նշեք խնդրեմ, Ձեր/Ձեր ընտանիքի եկամտի աղբյուրները	1. Այո 2. Ոչ
1. Սեփական կամ ընտանիքի անդամի աշխատավարձ	
2. Սեփական կամ ընտանեկան բիզնեսից եկամուտ	
3. Եկամուտ Սիրիայի Ձեր/ընտանեկան կամ ընկերների հետ համատեղ բիզնեսից	
4. Օգնություն Սիրիայի Ձեր հարազատներից, ընտանիքի անդամներից	
5. Օգնություն այլ երկրներում ապրող Ձեր հարազատներից, ընտանիքի անդամներից	

6.Օգնություն ընդհանուր օգնություններից,	
7.Եկամուտ բանկում ներդրված ավանդից	
8.Եկամուտ ինչ-որ գույքի վարձակալությունից	
9.Թոշակ/նպաստ	
10.Պետական/հասարակական օգնություն	
11.Խնայողություններ	
12.Եկամտի այլ աղբյուր	

Փաստաթղթեր, հասարակական օգնություն

Q38.ՀՀ-ի անձնագիր ունե՞նք ստացել :

Q39.Վիզա ունե՞նք

	ՀՀ-ում	Դամասկոսում/ՀՀ դեսպանատանը /	Հալեպում/ՀՀ հյուպատոսությունում/	ՀՀ-սահմանին	Չունենեմ	Այլ
Q38.	1	2	3	4	5	6
Q39.	1	2	3	4	5	6

Q40.Ինչպե՞ս եք վերաբերվում հետևյալ կառույցների և խմբերի աջակցությանը

(1. Շատ վատ, 2. Ավելի շուտ վատ, 3. Ավելի շուտ լավ, 4. Շատ լավ, 99. դ/ա, 98. հ/ա):

1.Սփյուռքի նախարարության սիրիահայերի հարցերով զբաղվող աջակցության խումբ	1	2	3	4	
2.«Սիրիահայերի հիմնախնդիրները համակարգող կենտրոն» ՀԿ	1	2	3	4	
3.Այլ (նշել)	1	2	3	4	

Կրթություն

Q41.Նշված կրթական հաստատություններից որո՞նք են հաճախում/հաճախել Ձեր ընտանիքի անդամները կամ Դուք: 1.Հաճախում են, 2.Չեն հաճախում, (եթե չեն հաճախում/հաճախել, ապա անցնել հաջորդ հաստատությանը):

Q42.Որքանո՞վ է/եր Ձեր ընտանիքի համար ֆինանսապես դժվար հոգալ կրթության հետ կապված ծախսերը (1.բոլորովին դժվար է, 2.այնքան էլ դժվար է, 3.բավական դժվար է, 4.Շատ դժվար է, 99. դ/ա, 98. հ/ա):

Q43.Որքանո՞վ եք/եիք գոհ հայաստանցիների հետ շփումից այդ հաստատություններում: (1. Ընդհանրապես գոհ չեմ, 2. Ավելի շուտ գոհ չեմ, 3. Ավելի շուտ գոհ եմ, 4. Լիովին գոհ եմ, 99. դ/ա, 98. հ/ա):

Կրթական հաստատություններ	Q41.		Q42.					Q43.				
1.Պետական բուհ	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
2.Մասնավոր բուհ	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
3.Ուսումնարան, քոլեջ	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
4.Պետական դպրոց	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
5.Մասնավոր դպրոց	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
6.Պետական մանկապարտեզ	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
7.Մասնավոր մանկապարտեզ	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	

Չհարցնել Q44, Q45, եթե տանր դպրոցահասակ երեխաներ և

ուսանողներ չկան

Q44.Ո՞ր լեզվով է տարվում Ձեր երեխաների ուսուցումը դպրոցում և բուհում	Q45.Իսկ Ձեզ համար ո՞ր լեզվով է նախընտրելի
1.Արևելահայերեն	1.Արևելահայերեն
2.Արևմտահայերեն	2.Արևմտահայերեն
3.Արաբերեն	3.Արաբերեն
4.Անգլերեն	4.Անգլերեն
5.Այլ _____	5.Այլ _____

**Q46.Վերջին երկու տարիների ընթացքում Ձեր ընտանիքի անդամները
կամ Դուք հաճախե՞լ եք որևէ կրթական կամ մասնագիտական
դասընթացի:** 1. *Հաճախել եմ/են, 2. Չեմ/չեն հաճախել, (եթե չեն
հաճախում/ել, ասպանցնել հաջորդ դասընթացին):*

**Q47.Գնահատե՞ք, ինդրե՞մ, այդ դասընթացներից յուրաքանչյուրի
արդյունավետությունը:** (1. *ընդհանրապես արդյունավետ չէր, 2. Ավելի
շուտ արդյունավետ չէր, 3. Ավելի շուտ արդյունավետ էր, 4. Շատ
արդյունավետ էր, 99. դ/պ 98. հ/պ):*

**Q48.Որքանո՞վ եք/եիք գոհ հայաստանցիների հետ շփումից այդ
դասընթացների ժամանակ:** (1. *Ընդհանրապես գոհ չեմ, 2. Ավելի շուտ գոհ
չեմ, 3. Ավելի շուտ գոհ եմ, 4. Լիովին գոհ եմ, 99, 98):*

Դասընթացներ	Q46		Q47					Q48				
1.Արևելահայերենի դասընթաց	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
2.Աշխատանքի հետ կապ- ված վերապատրաստում	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
3.Մասնագիտություն ծեռք բերելու դասընթաց	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
4.Օտար լեզվի դասընթաց	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	

-------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Առողջապահություն

Q49.Վերջին երկու տարվա ընթացքում Դուք կամ ընտանիքի անդամները դիմե՞լ եք հետևյալ հաստատությունների: 1.Այո, 2. Ոչ, (եթե չեն դիմել, ապա անցնել հաջորդ հաստատությանը):

Q50.Ինչքանո՞վ եք բավարարված նրանց կողմից սրամադրած ծառայություններից: (1.ընդհանրապես բավարարված չեմ, 2.ավելի շուտ բավարարված չեմ, 3.ավելի շուտ բավարարված եմ, 4.լիովին բավարարված եմ, 99.դ/ս 98. հ/ս):

Q51.Որքանո՞վ եք գոհ բուժանձնակազմի վերաբերմունքից: (1.ընդհանրապես գոհ չեմ, 2.ավելի շուտ գոհ չեմ, 3.ավելի շուտ գոհ եմ, 4.լիովին գոհ եմ, 99.դ/ս 98. հ/ս):

Հաստատություններ	Q49		Q50					Q51				
1.Հիվանդանոց	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
2.Պոլիկլինիկա	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
3.Ատամնաբուժարան	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
4.Դիագնոստիկ կենտրոն	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	
5.Ծննդատուն	1	2	1	2	3	4		1	2	3	4	

Q52.Ինչքա՞ն հաճախեք ունենում հետևյալ զգացողությունները

(99.դ/ս 98. հ/ս):

2գացողություններ	Երբեք	Երբեմն	Հաճախ	Միշտ	
1.Հուսալքվածություն զգացողություն	1	2	3	4	
2.Անհանգստություն, անորոշություն	1	2	3	4	
3.Կարոտի զգացում Սիրիայի Ձեր ընկերների, հարազատների նկատմամբ	1	2	3	4	
4.Սեփականությունը կորցնելու վախ	1	2	3	4	
5.Վստահություն սեփական ուժերի նկատմամբ	1	2	3	4	
6.Լավատեսություն ապագայի նկատմամբ	1	2	3	4	

Քաղաքական, հասարակական ակտիվություն

Q53.Ինչքանո՞վ եք հետաքրքրվում Հայաստանի քաղաքական կյանքով:

1. Լիովին հետաքրքրվում եմ	3. Ավելի շուտ չեմ
2. Ավելի շուտ հետաքրքրվում եմ	4. Ընդհանրապես հետաքրքրվում չեմ

Q54.Ի՞նչ հաճախականությամբ եք մասնակցում եք Ձեր բնակավայրում կազմակերպվող ցույցերին:

1. Երբեք 2. Երբեմն 3. Մշտապես

Q55.Դուք ունե՞ք միմյանց հետ շփվելու, Ձեր խնդիրներն ու հիմնահարցերը քննարկելու հավաքա՞ռուղի: 1. Այո 2. Ոչ

Q56.Դուք մասնակցե՞լ եք ՀՀ-ում սեղի ունեցած համազգային ընտրությու՞ններին:

1.Այո 2.Ոչ 3.Իրավունք չեմ ունեցել 4.ՀՀ-ում չեմ եղել

Q57.Դուք որևէ քաղաքական կուսակցությամբ անդամ եք: 1. Այո 2. Ոչ

Q58.Դուք որևէ հասարակական կազմակերպությամբ անդամ եք: 1. Այո 2. Ոչ

Լեզու

Q59.Հիմնականում ի՞նչ լեզվով եք շփվում/շփվել	1.Արևմտահայերեն	2.Արևելահայերեն	3.Արաբերեն	4.Անգլերեն	5.Այլ
Ընտանիքում՝ ՀՀ-ում	1	2	3	4	5
Ընկերների հետՀՀ-ում	1	2	3	4	5
Գործընկերների հետՀՀ-ում <i>(հարցնել աշխատողներին)</i>	1	2	3	4	5
Ընտանիքում՝ Սիրիայում	1	2	3	4	5
Ընկերների հետ Սիրիայում	1	2	3	4	5
Գործընկերների հետՍիրիայում <i>(հարցնել աշխատողներին)</i>	1	2	3	4	5

Q60.Դուք ի՞նչ չափով կարող եք արևելահայերեն	Գերազանց	Լավ	Միջին	Վատ	Չեմ կարող
Կարդալ	5	4	3	2	1
Գրել	5	4	3	2	1
Խոսել	5	4	3	2	1
Հասկանալ	5	4	3	2	1

ՉԼՄ-ներ, մշակութային միջոցառումներ

Q68.Հիմնականում ո՞ր հեռուստապիքներն եք դիտում *(ընդունել)*

միևյն երեք պատասխան, նշել 0, եթե չի դիտում):

1. Հ1	5. Արմենյուզ	9. Ոչ	հայկական
2. Հ2	6. Կենտրոն		(նշել)
3. Արմենիա	7. Շանթ	10.Արաբական	(նշել)
4. ԱՐ	8. Երկիր Մեդիա		

Q69.Ի՞նչ հաղորդումներ եք սիրում դիտել *(նշել 0, եթե չկան այդ դասից, չի դիտում)*

Q70.Ի՞նչ երաժշտություն եք լսում Հայաստանում

1. Հայկական ժողովրդական	4. Արաբական
2. Հայկական էստրադային	5. Թուրքական
3. Հայկական ռափ	6. Այլ (նշել)

Q71.ՀՀ-ում ի՞նչ հաճախականությամբ եք գնում

կինո/թատրոն/համերգ

Մշակութային վայրը	1.Ամեն 2 ամիս	2.Ամիսը 1-2 անգամ	3.Տարին մի քանի անգամ	4.Ավելի հազվադեպ	5.Երբեք չեմ գնացել
Կինո	5	4	3	2	1
Թատրոն	5	4	3	2	1
Համերգ	5	4	3	2	1

Շփում, ժամանց

Q72.Ինչպե՞ս եք սիրում անցկացնել Ձեր ազատ ժամանակը *(նշել երկու ամենանախընտրելիները):*

- 2բոսնում եմ ընկերներիս, գործընկերներիս հետ
- 2բոսնում եմ հարազատներիս, բարեկամներիս հետ
- Հյուր եմ գնում ՀՀ-ում ապրող բարեկամներիս, ընկերներիս
- Հյուր եմ գնում Սիրիայից եկած բարեկամներիս, ընկերներիս
- Այցելում եմ սրճարաններ, ռեստորաններ
- 2բոսնում եմ ընտանիքով, այցելում եմ տեսարժան վայրեր
- Ինտերնետում մտնում, սոցկայքերից եմ օգտվում

8. Երաժշտություններում, գիրքերում կարդում
9. Սպորտով եմ զբաղվում
10. Տանը՝ ընտանիքիս անդամների հետ
11. Այլ (նշել)

**Q73. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, որո՞նք են Ձեր ամենաաիրելի վայրերը
Հայաստանում/Երևանում (նշել 0, եթե չկան այդպիսիք)**

**Q74. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, ո՞ւմ եք Դուք հաճախակի հյուր գնում
(Ընդունել երեք նախընտրելիս: Նշել 0, եթե ոչ մեկին հյուր չի
գնում):**

1. Ճնողներ/ամուսնու, կնոջ ծնողներ Սիրիայից եկած
2. Ճնողներ/ամուսնու, կնոջ ծնողներ
3. Քույր, եղբայր, ամուսնու /կնոջ քույր, եղբայր Սիրիայից եկած
4. Իմ և/կամ ամուսնու /կնոջ հորեղբայր, մորեղբայր, հորաքույր, մորաքույր, նրանց երեխաներ Սիրիայից եկած
5. Այլ ազգականներ Սիրիայից եկած
6. Սիրիայից եկած ընկերներ/ծանոթներ
7. Տեղացի հարևաններ
8. Տեղացի ընկերներ/ծանոթներ
9. Տեղացի ազգականներ
10. Այլ (նշել)

Q75. Ինչպե՞ս են վերաբերվում Ձեզ Հայաստանում ընդհանուր առմամբ:

1. Շատ վատ	3. Անտարբեր	5. Շատ լավ
2. Վատ	4. Լավ	

Q76. Արտահայտե՛ք, խնդրե՛մ, Ձեր վերաբերմունքը, Դուք

	1. ՀՀ հա- յին	2. Սիրիա հային	3. Քրիստո ն յա արաբին	4. Մահմեդա կան արաբին
1. Կարող եք ընդունել՝ որպես գուգընկեր	1	1	1	1
2. Կարող եք ընդունել՝ որպես ընկեր	2	2	2	2

3.Կարող եք ընդունել՝ որպես հարևան	3	3	3	3
4.Կարող եք ընդունել՝ որպես գործընկեր	4	4	4	4
5.Կարող եք հանդես գալ նույն երկրի քա- ղաքացի	5	5	5	5
6.Կարող եք ընդունել՝ որպես տուրիստ	6	6	6	6
7.Նախընտրում եք չ տեսնել նույն երկ- րում	7	7	7	7

Ուսեստ

Q77.Որո՞նք են Ձեր ամենաաիրելի երեք ճաշատեսակները (նշել 0, եթե չկան այդպիսիք):

Q78.Որտե՞ղ եք նախընտրում սնվել :

1. Տանը
2. Հայկական խոհանոցով ռեստորանում/սրճարանում
3. Արաբական խոհանոցով ռեստորանում/սրճարանում
4. Այլ երկրների խոհանոցով ռեստորանում/սրճարանում

Ընտանիք

Q79.Կա՞ն Ձեզ ծանոթ/մոտ հայաստանցի ընտանիքներ, որոնց հետ շփվում եք:

- 1.Այո
- 2.Ոչ

Q80.Ըստ Ձեզ, ո՞ր 3 հարկանիշներն ու դատողություններն են առավել լավ բնութագրում:

Q80.1.ՀՀ-ում ապրող ընտանիքներին	Q80.2.Սիրիահայ ընտանիքներին

**Q81.Ո՞վ է Ձեր ընտանիքում կարևոր հարցերով որոշումներ
ընդունողը:**

Q82.Ո՞վ է Ձեր ընտանիքում հիմնական գումար վաստակողը:

Q83. Ո՞վ է Ձեր ընտանիքում զբաղվում երեխաների դաստիարակությամբ:

	1.Տղամարդը	2.Կինը	3.Իր/ամուսնու/կնոջ ծնողները	4.Զախահաս երեխաները	5.ՏՏ բոլոր անդամները	6.Այլ
Q81.	1	2	3	4	5	6
Q82.	1	2	3	4	5	6
Q83.	1	2	3	4	5	6

Q84.Ինչքան պետք է լինի երեխաների իդեալական քանակը մեկ ընտանիքում _____

Ապագա ակնկալիքներ

Q85.Չնարավորությամբ դեսքում ընդմիջ տկամեկների՞ք Չայ աստանից:

1. Ոչ
2. Չավանաբար ոչ
3. Չավանաբար այո (անցում Q87)
4. Այո (անցում Q87)

Q86.Ի՞նչ պատճառով եք ուզում մնալ Չայ աստանում (նշել 1-ին և 2-րդ ամենակարևոր տարբերակները):

1. Չայ աստանում անվտանգ է
2. Սա է մեր հայրենիքը, սիրում եմ այն
3. Ընտանիքիս անդամներն այստեղ են ապրում
4. Ունեմ աշխատանք/սեփական բիզնես
5. Չարմարվել եմ Չայ աստանի կյանքին, լեզուն գիտեմ
6. Այլ երկիր գնալու հնարավորությու չունեմ
7. Այլ (նշել) **(հարցազրույցի ավարտ)**

Q87.Ի՞նչ պատճառով եք ցանկանում մեկնել Չայ աստանից (նշել 1-ին և 2-րդ ամենակարևոր տարբերակները):

1. Սոցիալ-տնտեսական պատճառներ (աշխատանք չկա, աշխատավարձերը ցածր են, բնակարան չկա, վատ պայմաններում ենք ապրում, աշխատանքս Սիրիայում է և այլն)
2. Մշակութային-հոգեբանական պատճառներ (Չայ աստանում ապագա չկա, այստեղ սովոր չեմ, ինձ դուր չեն գալիս սովորույթները, իմ հայրենիքը Սիրիան է և այլն)

3. Ընտանիքի միավորում և հարազատների կարոտ (ծնողներս, երեխաներս, կինս/ամուսինս Յայ աստանում չեն և այլն)
4. Փաստաթղթային խոչընդոտներ (խնդիրներ կան իմ և ընտանիքիս անդամների փաստաթղթերի հետկապված և այլն)
5. Իրավական խնդիրներ (իրավունքներս պաշտպանող չկան այլն)
6. Այլ (նշել)

Q88.Քայլեր ձեռնակե՞լ եք Յայ աստանից հեռանալ ու ուղղությամբ

1.Այո 2.Ոչ:

Q89.Ո՞ր երկիր եք պատասխանում մեկնել, (նշել 2 ամենահավանական տարբերակները)	
1.	2.

Q90.Ո՞ր երեք պայմանների փոփոխություն դեպքում չէիք հեռանա Յայ աստանից
Բոլոր դեպքերում հեռանալ ու եմ Յայ աստանից

Շնորհակալ ություն

Հարցաթերթ2. Սիրիահայ երի և ՀՀ հայ երի հետանց կացված քանակական հետազոտության հարցաթերթ, 2016-2017թթ:

ԲԼՈԿ 1.ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7
N	Գրառել SS բոլոր անդամներին՝ սկսած հարցվողից՝ ըստ նրա հետուկ նեցած կապի: 1=Հարցվող 2=Ամուսին/կին 3=Որդի/դուստր 4= Հայր/մայր 5= Եղբայր/Զույգ 6= Թոռ 7=Պապ/տատ 8=Փեսա/Տեգր կամ Հարս/Տեգրակին 9=2արմիկ/զարմուհի 10= Այլ ազգական D1.1 Հարցազրույցային՝ հարցնել՝ ով է ԳԼԽԱՎՈՐԸ և օղակել համարը	Սեռը 1=Ար 2=Իգ	Տարիքը (Լրացած տարիներ թիվը) <u>Հարցազրույցային</u> Եթե 18 տարին չի լրացել, անցնել հաջորդ անձին	Ամուսնական կարգավիճակը 1=Գրանցված ամուսնու թյուկ 2=Չգրանցված ամուսնու թյուկ 3=Քաղաքացիական 4=Ամուսնալուծված 5=Այրի 6=Ամուրի	Կրթական մակարդակը 1=Կրթություն չունի 2=Տարրական (1-4 դաս.) 3=Թերի միջնակարգ (5-9 դաս.) 4= Միջնակարգ՝ ավագ (10-12 դաս.) 5=Նախնական մասնագիտական 6=Միջին մասնագիտական 7=Բարձրագույն 8=Հետքու հակա	Հիմնական զբաղվածություն կարգավիճակը 1= Աշխատող (գրանցված) 2= Աշխատող (չգրանցված) 3= Ինքնազբաղված, այդ թվում գյուղացիական տնտեսությունում զբաղված 4= Գործատու 5= Աշխատանք փնտրող/գործազուրկ 6= Սպասում է աշխատանքային սեզոնին 7= Ուսանող 8= Կենսաթոշակառու 9= Անաշխատունակ 10= Տնային տնտեսուհի	ՀՀ եղած ժամանակաշրջանում գտնվում է/մեկնել է արտերկիր աշխատանքի 1 = Այո և հիմա էլ արտերկրում է <u>S1</u> 2 = Այո, բայց հիմա տան է <u>S1</u> 3 =Ոչ/անցում S1. Նշել երկիրը
	1-Հարցվող						
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

ԲԼՈԿ 2. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՄՈՒՄՆԱԿԱՆ ԿԵՍԵՐ, ԸՆՏԱՆԻՔ

S2.Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, ե՞րբ եք եկել Հայաստան:

1. 2012 թ.-ից առաջ	3. 2013թ.	5. 2014թ.-ից հետո
2. 2012 թ.	4. 2014թ.	

S3.Ո՞ր քաղաքից/գյ ուղից:

1. Դամասկոս	4. Կամիշլի	7. Այլ (նշել)
2. Հայեա	5. Լաթաքիա	
3. Քեսաբ	6. Հոմս	

(ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱԿԱՐ՝ Q1-Q2 հարցերը չտա՛լ այն հարցվողներին, ովքեր երբևէ ամուսնացած չեն եղել):

Q1. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, որքա՞ն ժամանակ եք ծանոթ եղել /հանդիպել Ձեր կնոջ/ամուսնու հետմինչև ամուսնությունը:

1. Ծանոթ չեմ եղել կամ
ընդամենը մեկ շաբաթեմ
ծանոթ եղել	3. 2-6 ամիս
4. 7-12 ամիս
5. 1-3 տարի
6. 4 տարի և ավել
2. 1 շաբաթից 1 ամիս	

Q2. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, ե՞րբ է գրանցվել Ձեր ամուսնությունը:

1. Մինչև հարսանիքը	4. Երեխայի/ների ծնվելուց
հետո
2. Հարսանիքի օրը	
3. Հարսանիքից հետո՝ մինչև և
առաջին երեխայի ծնունդը	5. Չի գրանցվել

Q3. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, ամուսնության հետ կապված արարողությունների ժամանակ կարևո՞ր է, որ...

Արարողություններ	Այո	Ոչ	Միևնույնն է (ՉԿԱՐԴԱԼ)
Կատարվի խոսքկապ	1	2	3
Կատարվի նշանդրեք	1	2	3
Լինի քավոր	1	2	3
Լինի ազաբբաշի	1	2	3
Լինի հարսնաքույր	1	2	3
Հարսանիքը կատարվի խնջույքով	1	2	3
Հարսանիքը կատարվի հարսանեկան ճանապարհորդությամբ	1	2	3

Ձույ գերը պսակադրվեն եկեղեցում	1	2	3
Ամուսնությանը գրանցեն /2ԱԳՍ/ հարսանիքի օրը	1	2	3
Կատարվի կարմիր խնձորի արարողություն	1	2	3
Կատարվի գլուխվայի արարողություն	1	2	3
Կատարվի տեառնընդառաջ	1	2	3
Լինի օժիտ	1	2	3

Q4. ԸստՁեզ, քանի՞ տարեկանում է նախակահարմար երիտասարդների ամուսնությունը:

	Մինչև 18	18-22	23-25	26-30	31-35	36 և ավել
1)Տղաների ամուսնությունը	1	2	3	4	5	6
2)Աղջիկների ամուսնությունը	1	2	3	4	5	6

Q5. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, քանի՞ երեխա է ցանկալի ունենալ ընտանիքում:

1. 1 երեխա	4. 4 երեխա
2. 2 երեխա	5. 5 և ավել երեխաներ
3. 3 երեխա	6. Դ/պ

Q6.Ասացե՛ք ինդրե՛մ, քանի՞ տղա և քանի՞ աղջիկ է ցանկալի ունենալ :

6.1.Տղաների թիվ		6.2.Աղջիկների թիվ	
-----------------	--	----------------------	--

Q7. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, ի՞նչ մասնագիտություն կցանկանայիք Ձեր երեխաների համար (ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱՎԱՐ՝ ընդունել մինչև 3 պատասխան):

Q6.1. Տղաների համար	Q6.2. Աղջիկների համար
	1.
	2.
	3.

Q8. Ինչպե՞ս եք գնահատում Ձեր ընտանիքի նյութական վիճակը: Գնահատե՛ք, ինդրե՛մ, 5 բալանոց սանդղակով, որտեղ 1-ը ամենավատ, իսկ 5-ը ամենալավ վիճակն է:

1-----2-----3-----4-----5

S4.Այն բնակարանը, որտեղ հիմա ապրում եք, Ձեր ընտանիքի սեփականությունը ո՞ւնենե:

1. Այո	4. Ոչ, հանրակացարան է
2. Ոչ, բնակվում եմ քվարթոն	
3. Ոչ, բնակվում եմ առանց վարձ տալու	

S5.Նշեք ինդիքեմ, Ձեր/Ձեր ընտանիքի եկամտի աղբյուրները
1. Սեփական կամ ընտանիքի անդամի աշխատավարձ
2. Սեփական կամ ընտանեկան բիզնեսից եկամուտ
3. Եկամուտ Սիրիայի Ձեր/ընտանեկան կամ ընկերների հետ համատեղ բիզնեսից
4. Օգնություն Սիրիայի Ձեր հարազատներից, ընտանիքի անդամներից
5. Օգնություն այլ երկրներում ապրող Ձեր հարազատներից, ընտանիքի անդամներից
6. Օգնություն ՀՀ-ում ապրող Ձեր հարազատներից, ընկերներից
7. Եկամուտ քանակում ներդրված ավանդից
8. Եկամուտ ինչ-որ գույքի վարձակալությունից
9. Թոշակ/նպաստ
10. Պետական/հասարակական օգնություն
11. Ինչպե՞ր ուղղություններ
12. Եկամտի այլ աղբյուր (նշել)

Q9. Ասացե՛ք, ինդիքե՛մ, ո՞վ է ամենաբարձր վաստակում Ձեր ընտանիքում:

1. Ամուսինը/հայրը	5. Չափահաս երեխաները
2. Կինը/մայրը	6. Այլ (նշել) _____
3. Ամուսնու ծնողները/տատապապ	
4. Եղբայր/քույր	

Q10. Ասացե՛ք, ինդիքե՛մ, ո՞վ է Ձեր ընտանիքում հիմնականում որոշում կարևոր հարցերը:

1. Ամուսինը/հայրը	5. Բոլորը միասին
2. Կինը/մայրը	6. Այլ /նշել / _____
3. Ամուսինը և կինը միասին	
4. Ամուսնու կամ կնոջ ծնողները	

Q11. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, ո՞վ է հիմնականում կատարում հետևյալ աշխատանքները Ձեր ընտանիքում:

	Ամուսինը /հայրը	Կինը /մայրը	Երեխաները	Ծնողները/տատ, պապ/	Այլ (նշե՛լ)	Կիրառելի չէ
Սննդի պատրաստումը	1	2	3	4	5	6
Սննդամթերքի գնումը	1	2	3	4	5	6
Տուն մաքրելը	1	2	3	4	5	6
Լվացքը և արդուկը	1	2	3	4	5	6
Ծեր ծնողների ինամքը	1	2	3	4	5	6
Երեխաներին զբոսանքի տանելը	1	2	3	4	5	6
Դպրոցականների դասապատրաստման ստուգումը	1	2	3	4	5	6
Գյուղատնտեսական աշխատանքներ	1	2	3	4	5	6

Q12. Ինչպե՞ս կգնահատեք Ձեր ընտանեկան հարաբերությունները: Գնահատե՛ք, ինդրե՛մ, 5 բալանոց սանդղակով, որտեղ 1-ը ամենավատ իսկ 5-ը ամենալավ հարաբերություններն են:

1-----2-----3-----4-----5 6. Մենակ է ապրում

Q13. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, ըստ Ձեզ, ինչպիսի՞ հատկանիշների պետք է ունենա ամուսինը և ինչպիսի՞ հատկանիշների՝ կինը (ՅԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱՎԱՐ՝ ընդունե՛լ մինչև 5 պատասխան):

Ամուսնու հատկանիշներ	Կնոջ հատկանիշներ

Q14. Ըստ Ձեզ, նախապահարմար է արդյո՞ք ամուսնացած զավակների և ծնողների համատեղ բնակվելը:

- Այո
- Ոչ (անցում Q16-ին)
- ԴՊ (անցում Q17-ին)

Q15. Եթե նախապահարմար է, ապա խնդրում եմ, նշե՛լ պատճառները (ՅԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱՎԱՐ՝ ցույց տալ ՔԱՐՏ 1-ը, ընդունե՛լ մինչև 3 պատասխան):

1. Ծեր ծնողների խնամքը	6. Միասին ապրելը շատուրախ է
2. Երեխաների խնամքը	7. Առանձին տուն չունենալը
3. Փոխադարձ օգնությունը	8. Հնուց ընդունված սովորույթ է
4. Ծնողների օգնությունը երիտասարդ ընտանիքին	9. Այլ (նշել)
5. Ծնողների փորձը և խորհուրդները	

Q16. Եթե նախապահարմար չէ, ապա խնդրում եմ, նշե՛լ պատճառները (ՅԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱՎԱՐ՝ ցույց տալ ՔԱՐՏ 2-ը, ընդունե՛լ մինչև 3 պատասխան):

1. Ինքնուրույն ապրելու հանգամանքը
2. Ծնողների միջամտությունը երիտասարդ ամուսինների փոխհարաբերություններին
3. Հարս և սկեսուր կոնֆլիկտներից խուսափելը
4. Ընդհանուր կոնֆլիկտներից խուսափելը
5. Ավագ և կրտսեր սերունդների հայացքների տարբերությունները
6. Բնակարանային պայմանները
7. Այլ (նշել)

Q17. ԸստՁեզ, որքանո՞վ են ընդունելի ավագ սերնդի խորհուրդները հետևյալ հարցերում...

Հարցեր	Ընդհանրապես ընդունելի չեն	Ավելի շուտ ընդունելի չեն	Ավելի շուտ ընդունելի են	Միանշանակ ընդունելի են	ԴՊ
Ամուսնական գույգի ընտրության հարցում	1	2	3	4	5
Մասնագիտության ընտրության հարցում	1	2	3	4	5
Աշխատանքի ընտրության հարցում	1	2	3	4	5
Ընկերների հետ շփման հարցում	1	2	3	4	5

Ամուսնական կյանքի վերաբերյալ	1	2	3	4	5
Ընտանեկան միջոցառումների կազմակերպման հարցում	1	2	3	4	5
Ավագ սերնդին հարգելու հարցում	1	2	3	4	5
Ավանդական ծեսերի և սովորույթների հարցում	1	2	3	4	5
Կրոնական հարցերում	1	2	3	4	5
Քաղաքական հարցերում	1	2	3	4	5

Q18. Ձեր կարծիքով, որո՞նք են երիտասարդների չամուսնանալու հիմնական պատճառները **(ՅԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱԿԱՐ՝ չկարդա՛լ տարբերակները, ընդունե՛լ բոլոր հնարավոր պատասխանները):**

1. Բնակարանային խնդիրները
2. Երկրի ապագայի նկատմամբ անվստահությունը
3. Նյութական վիճակը
4. Հաջող ամուսնություն նկատմամբ անվստահությունը
5. Կարիերայի նկատմամբ ձգտումը
6. Գործազրկությունը
7. Երեխաների ապագայի նկատմամբ անվստահությունը
8. Ընտանիքի միջամտությունը
9. Այլ (նշել)
10. Դ/Պ

Q19. Ամուսնություն և ընտանիքի մասին գոյություն ունեն տարբեր կարծիքներ: Ներքոչարտրյալ կարծիքներից որո՞նց հետեք Դուք համաձայն:

Դատողություններ	Համաձայն եմ	Համաձայն չեմ	Դ/Պ
Երեխան կարող է նորմալ զարգանալ միայն լրիվ (ամբողջական) ընտանիքում	1	2	3
Կնոջ կյանքը լիարժեք է, եթե նա երեխաներ ունի	1	2	3

Ամուսնությունն իր դարն ապրել է	1	2	3
Կարելի է արդարացնել այն կնոջը, ով ցանկանում է երեխա ունենալ՝ առանց ամուսնանալու	1	2	3
Ծնողների պարտքն է ամեն ինչ անել երեխաների համար	1	2	3
Կարելի է արդարացնել արհուրտը, եթե ամուսինները չեն ցանկանում երեխա ունենալ	1	2	3

Q20. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, Ձեզ համար ընդունելի՞ է, որ չամուսնացած աղջիկն ու տղան ապրում են միասին, նույնիսկ եթե չեն ալ անալիորում ամուսնանալ :

1. Այո

2. Ոչ

3. ԴՊ

Q21. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, ի՞նչ վերաբերմունք ունեք ինտերնետային ամուսնությունների նկատմամբ:

	Դրական	Բացասական	ԴՊ
Հայ տղայի դեպքում	1	2	3
Հայ աղջկա դեպքում	1	2	3

Q22. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, ո՞ր արժեքներն են կարևոր Ձեզ համար
(ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱԿԱՐ՝ ցույց տալ ՔԱՐՏ 3-ը, ընդունել՝ բոլոր հնարավոր պատասխանները: Նշված պատասխաններից առանձնացնել՝ էրեքը՝ ըստ կարևորության)

1. Աշխատանք ունենալը

7. Քաղաքականությունը

2. Աշխատանքային կարիերան

8. Կրոնը

3. Աշխատավարձը

9. Առողջությունը

4. Ընտանիքը

10. Կրթությունը

5. Ընկերները

11. Ճանապարհորդելը

6. Հանգստի կազմակերպումը

12. Այլ (նշել)

Q22	1-ին պատասխան	2-րդ պատասխան	3-րդ պատասխան

ԲԼՈԿ 3. ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՂՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՄՈՒՍՆԱԼ ՈՒՇՈՒԹՅՈՒՆ

Q23. Ըստ Ձեզ, որո՞նք են ընտանեկան վեճերի պատճառները (ՅԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱՎԱՐ՝ չկարդա՛լ տարբերակները, ընդունե՛լ բոլոր հնարավոր պատասխանները):

1. Բնակարանային, կենցաղային պայմանները
2. Վատ բնավորությունը
3. Երեխաների դաստիարակություն հարցում անհամաձայնությունը
4. Նախապրությունների տարբերությունը
5. Ֆինանսական պայմանները
6. Անուշադրությունն ընտանիքի նկատմամբ
7. Ծնողների և ազգականների նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքը
8. Սիրո, հարգանքի բացակայությունը
9. Խանդը
10. Ամուսնու անհավատարմությունը
11. Կնոջ անհավատարմությունը
12. Սեռական կյանքում ամուսինների անհամատեղելիությունը
13. Ծնողների բացասական վերաբերմունքն ամուսնու /կնոջ նկատմամբ
14. Այլ ազգականների բացասական վերաբերմունքն ամուսնու /կնոջ նկատմամբ
15. Ալկոհոլի չարաշահումը
16. Այլ պատասխան (նշել)

Q24. Եթե երեխաները վատարարք են կատարում, ապա ներքո շարադրյալ պատժամիջոցներից որո՞նք եք թույլ ատելի համարում:

Պատժամիջոցներ	Աղջկան նկատմամբ		Տղայի նկատմամբ	
	Թույլատրելի է	Թույլատրելի չէ	Թույլատրելի է	Թույլատրելի չէ
Չայրանալ	1	2	1	2
Սպառնալ	1	2	1	2
Նախապրությունների նկատմամբ արգելք	1	2	1	2
Չայհոյանք	1	2	1	2
Ապտակ	1	2	1	2
Ծեծ	1	2	1	2

Q25. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, ներքոշարադրյալ երևույթներից որո՞նք եք համարում բռնություն:

Երևույթներ	Բռնություն է	Բռնություն չէ	ԴՊ
Թեթև վիճարանություն, ւեզվակռիվ	1	2	3
Արհամարհանք	1	2	3
Հայհոյանք	1	2	3
Սպառնալիք՝ բռնություն ցանցերով	1	2	3
Ծնողների և այլ ազգականների հետ շփման արգելք	1	2	3
Հարևանների, ընկերների և ծանոթների հետ շփման արգելք	1	2	3
Ազատ ժամանակն՝ ըստ նախասիրությունների անցկացնելու արգելք	1	2	3
Աշխատանքի արգելք	1	2	3
Ապտակ	1	2	3
Ծեծ	1	2	3

Q26. Ըստ Ձեզ, որո՞նք են ամուսնալուծությունների պատճառները (ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱՎԱՐ՝ չկարդա՛լ տարբերակները, ընդունե՛լ բոլոր հնարավոր պատասխանները):

1. Նախասիրությունների տարբերությունը	10. Կնոջ անհավատարմությունը
2. Վատ բնավորությունը	11. Սեռական կյանքում ամուսինների անհամատեղելիությունը
3. Ֆինանսական պայմանները	12. Ամուսնու ծնողների միջամտությունը զույգերի կյանքին
4. Անուշադրությունն ընտանիքի նկատմամբ	13. Կնոջ ծնողների միջամտությունը կյանքին
5. Բնակարանային, կենցաղային պայմանները	14. Արտագնա աշխատանքը
6. Երեխաչունեճալը	15. Ալկոհոլի չարաչափումը
7. Խանդը	
8. Սիրո քացակայությունը	
9. Ամուսնու անհավատարմությունը	

Q27. Ի՞նչ կարծիք ունեք ամուսնալուծության ներքին մասին:

1. Եթե զույգերը երջանիկ չեն, ապա ամուսնալուծությանը ընդունելի է, եթե անգամ կան երեխաներ
2. Ամուսնալուծությանը նպատակահարմար չէ, եթե կան երեխաներ
3. Ընդհանրապես դեմ եմ ամուսնալուծության ներքին

ԲԼՈԿ 4.ԱՐՑԱԳՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

(ՅԱՐՑԱԶԴՐՈՒՑԱԿԱՐ` Q28 հարցը տա՛լ այն հարցվողներին, ում ընտանիքում կան/եղել են արտերկրում աշխատող անդամներ)

Q28. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, որո՞նք են/եղել արտերկիր աշխատանքի մեկնելու հիմնական պատճառները Ձեր ԸՆՏԱՆԻՔԻ դեպքում (ՅԱՐՑԱԶԴՐՈՒՑԱԿԱՐ` ցույց տալ ՔԱՐՏ 4-ը, ընդունել՝ բոլոր հնարավոր պատասխանները):

1. Աշխատանքի բացակայությանը
2. Մասնագիտությանը աշխատանքի բացակայությանը
3. Ընտանիքի առաջնային կարիքները բավարարելու համար անհրաժեշտ գումարի բացակայությանը
4. Տան կառուցման (գնման), վերանորոգման համար անհրաժեշտ գումարի բացակայությանը
5. Ամուսնության, հարսանիքի, օժիտի և այլ անհրաժեշտ արարողության ներքին համար գումարի բացակայությանը
6. Ավտոմեքենա, կահույք, տեխնիկա ձեռքբերելու համար անհրաժեշտ գումարի բացակայությանը
7. Արտադրության միջոցների ձեռքբերման համար անհրաժեշտ գումարի բացակայությանը
8. Այլ (նշել)

(ՅԱՐՑԱԶԴՐՈՒՑԱԿԱՐ` հաջորդ հարցերը տա՛լ բոլորին)

Q31. Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, որքանո՞վ եք համաձայն, երբ հայ կանայք մեկնում են արտերկիր աշխատանքի:

1. Ընդհանուր առմամբ համաձայն եմ, քանի որ Հայաստանում աշխատանք չկա
2. Համաձայն եմ, եթե նամեկնում է ամուսնու կամ հարազատի հետ
3. Համաձայն եմ, եթե նամեկնում է առանց ամուսնու կամ հարազատի
4. Համաձայն չեմ, քանի որ այն բնորոշ չէ հայ կնոջը

Q32. (ՔԱՐՏ 5) Ասացե՛ք, ինդրե՛մ, որքանո՞վ եք համաձայն ստորև թվարկված դատողությունների հետ Արտագնա աշխատանքի արդյունքում...

Դատողություններ	Ընդհանրապես համաձայն չեմ	Ավելի շուտ համաձայն չեմ	Ավելի շուտ համաձայն եմ	Լիովին համաձայն եմ	ԴՊ
Լուծվում են ընտանիքի առաջնային կարիքները (Երեխաների սննդի հագուստի և այլ հարցեր)	1	2	3	4	5
Լուծվում է ընտանիքի աշխատունակ անդամների զբաղվածության հարցը	1	2	3	4	5
Լուծվում է ընտանիքի անդամների ուսման համար պահանջվող ծախսերի հարցը	1	2	3	4	5
Լուծվում է ընտանիքի անդամների առողջության հետ կապված ծախսերի հարցը	1	2	3	4	5
Լուծվում է տուն կառուցելու /գնելու, վերանորոգելու հարցը	1	2	3	4	5
Լուծվում են ամուսնության, հարսանիքի, օժիտի և այլ անհրաժեշտ արարողությունների համար ծախսերի հարցը	1	2	3	4	5
Ստեղծվում է արտերկրում երեխաներին կրթություն ստանալու հնարավորություն	1	2	3	4	5
Ընտանիքը ստանում է արտերկիր տեղափոխվելու և այնտեղ ապրելու հնարավորություն	1	2	3	4	5

Q33. (ՔԱՐՏ 5) Ասացե՛ք խնդրե՛մ, որքանո՞վ եք համաձայն ստորև թվարկված դատողությունների հետ Արտագնա աշխատանքի պատճառով...

Դատողություններ	Ընդհանրապես համաձայն չեմ	Ավելի շուտ համաձայն չեմ	Ավելի շուտ համաձայն եմ	Լիովին համաձայն եմ	ԴՊ
Տուժում են ընտանիքում ամուսին-կին փոխհարաբերությունները	1	2	3	4	5
Տուժում է երեխաների դաստիարակության գործը	1	2	3	4	5
Տուժում է ընտանիքում ծերերին և հիվանդներին անհրաժեշտ խնամքով ապահովելու հարցը	1	2	3	4	5
Ավել անում է ամուսնալուծվողների թիվը	1	2	3	4	5
Ավել անում է չամուսնացածների թիվը	1	2	3	4	5
Տուժում են արտագնա աշխատանքի մեկնողի բարոյական նորմերը	1	2	3	4	5
Տուժում է արտագնա աշխատանքի մեկնողի առողջությունը	1	2	3	4	5
Օտար միջավայրում մեծանում է նրան սպառնացող վտանգը	1	2	3	4	5
Ընտանիքում ուժեղանում է միգրանտի նկատմամբ կարոտը	1	2	3	4	5
Տուժում է երեխաներ ու նենայ ու պլանավորումը	1	2	3	4	5

Q34. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, որտե՞ղ եք գերադասում Ձեր երեխաների ապագան:

1. ՀՀ-ում
2. ՌԴ-ում
3. Եվրոպական երկրներում
4. ԱՄՆ-ում
5. Այլ երկրում (նշել երկիրը)

6. Դ/Պ
7. Կիրառելի չէ (երեխաչուների)
8. Սիրիայում
9. Արաբական այլ երկրում

Q35. Ի՞նչ կարծիք ունեք այլ ազգիների հետ ամուսնությունների մասին:

Տարբերակներ	1.Հայ տղայի դեպքում	2.Հայ աղջկա դեպքում
Ամուսնանալ իս ազգությունը նշանակություն չունի	1	1
Ամուսնությունը դեմ չեմ, եթե ընտանիքում պահպանվում են մեր ազգային մշակույթն ու սովորույթները	2	2
Ընդհանրապես դեմ եմ	3	3
Դ/Պ	4	4

S6.Հնարավորություն դեպքում ընդմիջ տկմեկնեի՞ք Հայ աստանից:

1. Ոչ (անգումբյունկ 5-ին)
2. Հավանաբար ոչ (անգումբյունկ 5-ին)
3. Հավանաբար այո (անգումբյունկ S8)
4. Այո (անգումբյունկ S8)

S7. Ի՞նչ պատճառով եք ուզում մնալ Հայ աստանում (նշել 1-ին և 2-րդ ամենակարևոր տարբերակները):

1. Հայ աստանում անվտանգ է	5. Հարմարվել եմ Հայ աստանի կյանքին, և եզուս գիտեմ
2. Սա է մեր հայրենիքը, սիրում եմ այն	6. Այլ երկիր գնալու հնարավորություն չունեմ
3. Ընտանիքիս անդամներն այստեղ են ապրում	7. Այլ (նշել)
4. Ունեմ աշխատանք/սեփական բիզնես	

S8.Ի՞նչ պատճառով եք ցանկանում մեկնել Հայ աստանից (նշել 1-ին և 2-րդ ամենակարևոր տարբերակները):

1. Սոցիալ -տնտեսական պատճառներ
2. Մշակութային-հոգեբանական պատճառներ
3. Ընտանիքի միավորում և հարազատների կարոտ
4. Փաստաթղթային խոչընդոտներ
5. Իրավական խնդիրներ
6. Այլ /ևշել /

S9.Քայլեր ձեռնակել՝ եք Հայաստանից հեռանալու ուղղությամբ:

- 1.Այո 2.Ոչ

S10.Ո՞ր երկիր եք պարտավորվում մեկնել, /նշել/ 2 <u>ամենահավանական տարբերակները/</u>	
1.	2.

S11.Ո՞ր երեք պայմանների փոփոխությամբ դեպքում չէիք հեռանալ Հայաստանից
Բոլոր դեպքերում հեռանալու եմ Հայաստանից

ԲԼՈԿ 5.ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔ

Q37. Հավանությամբ ունեւոյի՞ս եք, երբ սիրիահայերը ամուսնանում են տեղացի հայերի հետ

1. Այո (անցում Q39) 3. Միևնույնն է /ԶԿԱՐԴԱԼ/
2. Ոչ (անցում Q39)

Q38. Եթե ոչ, ապա խնդրում եմ ասել՝ ինչու՞ (ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱԿԱՐ՝ ընդունել՝ մինչև 2 պատասխան):

1. _____
2. _____

Q39. (ՔԱՐՏ5) Ասացե՛ք խնդրե՛մ, որքանո՞վ եք համաժիտ հետևյալ դատողությունների հետ Հայաստանի հայերը...

Դատողություններ	Ընդհանրապես համաժիտ չեմ	Ավելի 2 ուտ համաժիտ չեմ	Ավելի 2 ուտ համաժիտ եմ	Լիովին համաժիտ եմ	ԴՊ
1.մտածում են, որ	1	2	3	4	5

դուք՝ սիրիահայ երդկարևոր ներդրում ունեք ՀՀ-ի տնտեսության զարգացման գործում					
2. մտածում են, որ դուք՝ սիրիահայ երդկալեւորդ բեռ եք երկրի իշխանությունների համար	1	2	3	4	5
3. մտածում են, որ դուք՝ սիրիահայ երդկարևոր ներդրում ունեք երկրի մշակույթի զարգացման գործում	1	2	3	4	5
4.այլ կենցաղի կրողներ են, որն ազդում է նրանց հետ Ձեր շփման վրա	1	2	3	4	5
5.ցանկանում են շփվել, ընկերություն/հարևանություն անել սիրիահայերի/Ձեզ հետ	1	2	3	4	5
6.կողմ են սիրիահայերի/Ձեզ հետամուսնություն ունենեին	1	2	3	4	5
7.առաջին հնարավորության դեպքում կհեռանան Հայաստանից	1	2	3	4	5
8.... և Դուք/սիրիահայ երդհայի տարբեր տեսակներ եք	1	2	3	4	5
9.ամեն ջանք գործադրում են Հայաստանում մնալու համար	1	2	3	4	5
10.հայրենասեր չեն	1	2	3	4	5

Չ40. Ասացե՛ք խնդրե՛մ, հայաստանցի հայերի հետ Դուք անձամբ շփվում եք որպես... (ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՑԱՎԱՐ՝ նշել բոլոր հնարավոր տարբերակները):

1. Ընտանիքի անդամ	4. Ընկեր
2. Բարեկամ/հարազատ	5. Գործընկեր
3. Խնամի	6. Հարևան

7. Ծանոթ

8. Ծփու և չ ու ն ե մ

Հասցե՝ _____

Հեռախոս՝ _____, _____

Հարցվողի անկեղծություներ 1-----2-----3-----4-----5

**Հարցաշար 1. Սիրիահայ երի հետանցկացված խորին հարցազրույցի
հարցաշար:**

Անուն, ազգանուն _____

Բնակավայր _____

Զբաղվածություն _____

Տարիք _____

Կրթություն _____

Այցելություն Յայ աստան

1. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, որտեղի՞ց են Ձեր նախնիները, ե՞րբ են տեղափոխվել Սիրիա:

2. Դուք ե՞րբ եք եկել Յայ աստան: Որտեղի՞ց: Ինչ պե՞ս: Ո՞ւմ հետ:

3. Խնդրու՛մ եմ, ասացե՛ք՝ ինչ ո՞ւր ընտրեցիք հատկապես Յայ աստանը: Ինչ քա՞ն ժամանակով էիք եկել:

4. Յայ աստան այցելության սկզբնական ժամանակաշրջանում ի՞նչ օժանդակություն էք ստացել, ո՞ւմ կողմից:

Կեցություն

5. Որտե՞ղ եք բնակվում: Սոցիալ-կենցաղային ի՞նչ խնդիրներ ունեք:

Փաստաթղթեր

6. Ներկայումս ի՞նչ կարգավիճակ ունեք Դուք և Ձեր ընտանիքի անդամները: Ձեր ունեցած փաստաթուղթն ի՞նչ առավելություններ ու թերություններ ունի:

Աշխատանք

7. Եթե աշխատում եք, ասացե՛ք, խնդրե՛մ, ինչ պե՞ս եք գտել Ձեր աշխատանքը:

8. Խնդրու՛մ եմ, մի փոքր պատմե՛ք աշխատանքային ընկերների ու գործատուների հետ Ձեր հարաբերությունների մասին, ինչ պե՞ս են վերաբերվում Ձեզ:

9. Բավարարո՞ւմ է Ձեր եկամուտը Յայ աստանում ապրելու համար: Ինչ պե՞ս եք կարողանում առաջացած ֆինանսական խնդիրները լուծել:

10. Եթե չեք աշխատում, ապա ո՞ւմ, ի՞նչ կառույցների կարող եք դիմել աշխատանքի տեղավորման հարցով, ինչ պիսի՞ արձագանքներ եք ստանում:

11. Սեփական բիզնեսը սկսելու ի՞նչ հնարավորություններ ունեք Դուք/ընտանիքը:

12. Ի՞նչ խոչընդոտներ եք տեսնում այս հարցի հետ կապած (լեզվական, փաստաթղթային, ֆինանսական և այլն), ինչպիսի՞ խորհրդատվության և օգնության կարիք ունեք:

Կրթություն (Հարցնել, եթե ընտանիքում կան դպրոցահասակ/ուսանող երեխաներ)

13. Դպրոցներում/բուհերում ինչպե՞ս են անցկացվում դասերը Ձեզ/Ձեր դպրոցահասակ/ուսանող երեխաների համար, ի՞նչ խնդիրներ կան այս առումով: Խնդրում եմ, մի փոքր պատմե՛ք դպրոցական/բուհական միջավայրի և Ձեր/Ձեր երեխաների հարաբերությունների մասին, ինչպե՞ս են վերաբերվում Ձեզ/Ձեր երեխաներին:

Առողջապահություն

14. Առողջապահական ոլորտին առնչվե՞լ եք Դուք կամ Ձեր ընտանիքի անդամներից որևէ մեկը, ի՞նչ խնդիրներ են առաջացել: Ինչպիսի՞ վերաբերմունքի եք արժանացել բուժհաստատությաններում բժշկական անձնակազմի կողմից:

Հասարակական, քաղաքական մասնակցություն

15. Ինչքանո՞վ եք հետաքրքրված քաղաքական կյանքով: Անդամակցո՞ւմ եք որևէ քաղաքական կուսակցության: Ի՞նչ է տալիս այդ անդամակցությանը Ձեզ:

16. Ինչքանո՞վ եք ներգրավված Հայաստանի հասարակական կյանքին: Որևէ ՀԿ-ի անդամ համարվո՞ւմ եք: Ի՞նչն է խանգարում Ձեզ մասնակցել հասարակական-քաղաքական կյանքին: /Հարցնել պատիվ հարցվողներին/

Լեզու

17. Ի՞նչ լեզվով եք խոսում Ձեր ընտանիքում, Սիրիայից եկած Ձեր ընկերների, հարազատների հետ: Իսկ ի՞նչ լեզվով եք խոսում Հայաստանի Ձեր գործընկերների, ծանոթների հետ:

18. Ինչքանո՞վ եք տիրապետում արևելահայերենին, ի՞նչ չափով ե այն Ձեզ օգնում առօրյա կյանքում կամ խանգարում:

Կրոն, տներ, արժեքներ

19. Դուք Ձեզ հավատացյալ համարո՞ւմ եք: Հիմնականում ի՞նչ առիթներով եք հաճախում եկեղեցի:

20. Ի՞նչ նմանություններ և տարբերություններ եք նկատում ՀՀ-ում և Սիրիայում կրոնական արարողությունների հետ կապված հարցերում *(մարդկանց մասնակցություն, ընդհանուր վերաբերմունք և այլն)*:

21. Ո՞ր տոներն եք գերադասում: Ինչպե՞ս եք նշում */հարցնել տոներից երկուսի մասին, որոնք ավելի նախընտրելի են Սիրիայում և Հայաստանում: Ո՞ւմ հետեք նշում, որտե՞ղ*:

22. Ինչպե՞ս եք նշում եղեռնի օրը Սիրիայում և Հայաստանում:

23. Ի՞նչն եք կարևոր համարում Ձեր կյանքում, թվարկե՛ք, խնդրե՛մ, երեք ամենակարևոր արժեքները Ձեզ համար:

ՁԼՄ-ներ, մշակութային միջոցառումներ

24. Որպես տեղեկատվության միջոց՝ ո՞րն եք նախընտրում՝ հեռուստացո՞ւյցը, համացա՞նցը, թե՞ տպագիր մամուլը: Հետևո՞ւմ եք սիրիահայերի մասին շրջանառվող լուրերին, մեկնաբանություններին: Ի՞նչ ազդեցություն է թողնում այդ ամենը Ձեզ վրա:

25. Այցելո՞ւմ եք կինո, թատրոն, երաժշտական միջոցառումների: Եթե ոչ, ապա ինչո՞ւ: Իսկ տանը ի՞նչ ֆիլմեր եք սիրում դիտել: Ի՞նչ երաժշտություն եք լսում:

Ներքին հաղորդակցություն

26. Շփվո՞ւմ եք տեղացի հարևան և ծանոթ ընտանիքների հետ, ի՞նչ հաճախականությամբ, ի՞նչ առիթներով *(տոներ, թաղում, հարսանիք, օգնություն և այլն)*: Եթե ոչ՝ ինչո՞ւ: Եթե այո՝ ի՞նչն է Ձեզ դուր գալիս նրանց հետ շփումից, ի՞նչը՝ ոչ:

27. Որքա՞ն հաճախ եք շփվում սիրիահայ Ձեզ ծանոթ, բարեկամ ընտանիքների հետ, ի՞նչ առիթներով *(տոներ, թաղում, հարսանիք, օգնություն և այլն)*: Ի՞նչ է տալիս այդ շփումը Ձեզ:

Ուտեստ

28. Որո՞նք են Ձեր ամենօրյա և տոնական ուտեստները: Տարբերվո՞ւմ է Սիրիայում Ձեր օգտագործած ուտեստներից: Որտե՞ղ եք սիրում սնվել *(տանը, ռեստորանում)*: Դուք ի՞նչ ճաշատեսակներ եք նախընտրում:

Հագուստ

29. Ինչպե՞ս եք վերաբերվում Հայաստանում գոյություն ունեցող հազուստի շուկային: Կարողանո՞ւմ եք Ձեզ համապատասխան հազուստը նորել: Որտեղի՞ց:

Ընտանիք

30. Ինչպե՞ս կբնութագրեք Ձեր ընտանիքը: Հիմնականում ո՞վ է զբաղվում երեխաների դաստիարակությամբ, ո՞վ է ընտանիքի հիմնական կերակրողը, որոշումներ կայացնողը: Ինչո՞ւ:

31. Ինչ-որ փոփոխություններ նկատո՞ւմ եք Ձեր ընտանեկան հարաբերություններում Հայաստան գալուց հետո: Ինչի՞ հետ է դա կապված:

32. Կամուսնանայի՞ք/Ձեր զավակներին կամուսնացնե՞ք Հայաստանում ապրող հայերի հետ: Եթե ոչ՝ ինչո՞ւ: Ձեր շրջապատում կա՞ն նման դեպքեր:

Մկրտություն, ամուսնություն, թաղման ծեսեր

33. Ինչպե՞ս է տեղի ունենում նախահարսանեկան արարողությունը (*ծանոթություն, “խոսք առնել”, նշանդրեք, կուսակցական և կրոնական պատկանելիության կարևորություն*):

34. Հայաստանում մասնակցե՞լ եք հարսանեկան արարողությունների: Ի՞նչ տարբերություններ և ընդհանրություններ կան Սիրիայում և Հայաստանում անցկացվող հարսանիքների միջև (*եկեղեցի, ամուսնության գրանցում, խնջույքի վայր, հյուրեր, ճաշատեսակներ, երաժշտություն, նվերներ, շրջագայություն, օժիտ*):

35. Ո՞ր տարիքում եք մկրտում երեխաներին: Խնդրում եմ, պատմե՛ք՝ ինչպե՞ս է տեղի ունենում այդ արարողությունը Սիրիայում (*քահանա, կնքահայր, հյուրեր, խնջույք*): Հայաստանում մկրտության ծեսի մասնակցե՞լ եք, ի՞նչ առանձնահատկություններ կնշեք:

36. Եթե մասնակցել եք թաղման ծեսի, խնդրում եմ, նշե՛ք նաև Սիրիայում և Հայաստանում կատարվող թաղման ծեսերի տարբերություններն ու նմանությունները (*թաղման մասնակիցների զգեստներ, քահանա, հոգեհանգիստ, հոգեհաց, գերեզմանաքար և այլն*):

Ակնկալիքներ, ապագա

37. Ո՞ր երկիրն եք համարում Ձեր հայրենիքը, ինչո՞ւ:

38. Առավել ասես ի՞նչն է Ձեզ ոգևորում ասրել Հայաստանում:
Իսկ ի՞նչն է Ձեզ խանգարում ասրել Հայաստանում:

39. Ինչպե՞ս եք վերաբերվում Արցախում, մարզերում
քնակվելուն:

40. ՀՀ-ից մեկնելու դեպքում ո՞ր երկիր կնախընտրեք գնալ:
Ինչո՞ւ:

Հարցաշար 2. Փորձագիտական հարցազրույցի հարցաշար:

1. Ասացե՛ք, խնդրե՛մ, ի՞նչ գործունեություններ անում եք իրականացնում Ձեր կազմակերպությունը/կառույցը սիրիահայերի համար:

2. Սիրիահայերի ի՞նչ խմբերի հետ եք առնչվում (սեռատարիքային կազմ, զբաղվածություն, տարբեր եկեղեցիների պատկանելիություն, էթնիկական իմացություն, կարգավիճակ և այլն) և ի՞նչ հաճախականությամբ:

3. Ըստ Ձեզ, ի՞նչ դժվարություններ ունեն նրանք, ինչպե՞ս են լուծվում առաջացած խնդիրները (հարցնել առանձին-առանձին, եթե չնշվի փորձագետի կողմից)։

- էթնիկական դժվարություններ,
- կրթական դժվարություններ,
- աշխատանքային դժվարություններ,
- փաստաթղթային խնդիրներ (բնակության վայրի գրանցում և այլն),
- կեցության խնդիրներ,
- ընտանիքի սոցիալ-կենցաղային, նյութական պոռթկումներ,
- էմոցիոնալ/հոգեբանական ապաստանացիա,
- ՀՀ հայերի հետոչ փման բարդություններ,
- Հայաստանի մշակութային նորմերի, ավանդույթների չիմացություն,
- արժեքային և կրոնական տարբերություններ:

4. Ինչպե՞ս եք գնահատում ներկայումս սիրիահայերին միասնականության տեսանկյունից: Ըստ Ձեզ, ի՞նչ փոփոխություններ է կրել այդ երևույթը: Ինչո՞ւ եք այդպես կարծում:

5. Փոխգնության ի՞նչ մեխանիզմներ են գործում այսօր 1.սիրիահայերի շրջանում, 2.հայաստանցի հայ-սիրիահայ փոխհարաբերություններում:

6. Ձեր կարծիքով, ի՞նչ սպասելիքներ ունեն սիրիահայերը ՀՀ կառավարությունից:

7. Իսկ ի՞նչ սպասելիքներ ունեն նրանք հայաստանաբնակ հասարակությունից:

8. Հասարակության կողմից ինչպիսի՞ վերաբերմունքի են արժանանում սիրիահայերը: Ինչո՞ւ:

9. Ձեր կարծիքով, ինչքանո՞վ են ներգրավված հայաստանյան հասարակության մեջ: Ի՞նչ միավորող և տարանջատող գործոններ կան:

10. Ձեր գնահատմամբ, ընդհանուր առմամբ, ի՞նչ փուլում է գտնվում նրանց ադապտացիան: Ի՞նչու եք այդպես կարծում:

11. Ի՞նչ ծրագրեր և միջոցառումներ են անհրաժեշտ սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի համար 1.պետական մակարդակով, 2.հասարակական մակարդակով: Որո՞նք պետք է լինեն այդ ծրագրերի առաջնային խնդիրները:

12. Ներկայումս ի՞նչ ծրագրեր ու միջոցառումներ են ընթացքի մեջ *(հարցնել համապատասխան իրազեկ կառույցների ներկայացուցիչներին)*: Դրանք ինչքանո՞վ են նպաստում սիրիահայերի խնդիրների լուծմանը:

13. Ինչպե՞ս եք տեսնում սիրիահայերի ապագան երկու, հինգ և տաս տարի հեռանկարով:

Փորձագետներ

1. «Սիրիահայերի հիմնախնդիրները համակարգող կենտրոն» ՀԿ, Նախագահ
2. Ամերիկայի Հայ Ավետարանչական ընկերակցություն, ներկայացուցիչ
3. Հայ Առաքելական եկեղեցի, սիրիահայ ներկայացուցիչ
4. ՀՀ ՍՆ, ներկայացուցիչ
5. «Կիլ իկեան» դպրոց, նախկին տնօրեն
6. Երևանի Նար-Դոսի անվան թիվ 14 հիմնական դպրոց, փոխտնօրեն
7. «Առաքելություն Հայաստան» ՀԿ, ներկայացուցիչ
8. «ՀԱԼԷՊ» ՀԲՀԿ, ներկայացուցիչ
9. ԵՊՀ դասախոս, ազգագրագետ, լեզվաբան, սիրիահայ

ՀԱՎԼԵՎԱԾ 2. ԱՂՅՈՒ ՍԱԿՆԵՐ, ԳՃԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Աղյ ու սակ 1. Խորին հարցազրույցների թիվը՝ ըստ սեռի, տարիքի, զբաղվածության

<i>Չբաղվածություն</i>	Սոցիալ - տնտեսապես ակտիվ (աշխատող, ուսանող)		Սոցիալ - տնտեսապես ոչ ակտիվ (գործազուրկ, տնային տնտեսուհի, թոշակառու)		Ընդամենը
	Արական	Իգական	Արական	Իգական	
Երիտասարդ (18-35)	3	3	3	3	12
Միջին (36-55)	3	3	3	3	12
Ավագ (56 և ավելի)	3	3	3	3	12
Ընդամենը	9	9	9	9	36

Աղյ ու սակ 2. Սիրիահայերի՝ մինչև և պատերազմը Հայաստան այցելության շարժառիթները՝ ըստ սեռի, %

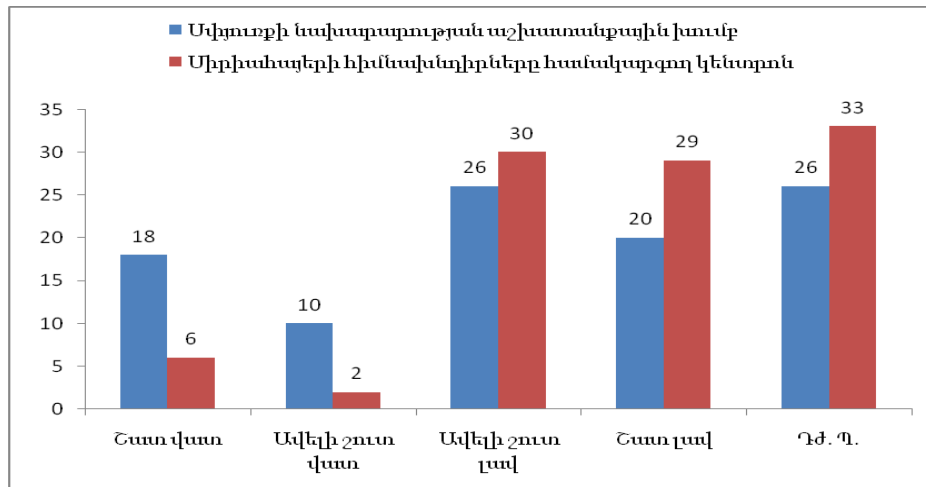
Շարժառիթները	Սեռ		Ընդամենը
	Արական	Իգական	
Կրթություն	2.7	0.0	2.7
Աշխատանք	4.1	0.0	4.1
Շրջագայություն	31.5	27.4	58.9
Հարազատների այցելություն	4.1	9.6	13.7
Բնակություն/ծնունդ ՀՀ-ում	4.1	4.1	8.2
ՀՀ անձնագիր ստանալ	0.0	4.1	4.1
Ամուսնություն	8.3	0.0	8.3
Ընդամենը	54.8	45.2	100.0

Աղյ ու սակ 3. Սիրիահայերի քաղաքացիություն կարգավիճակը՝ ըստ սեռի և տարիքի, %

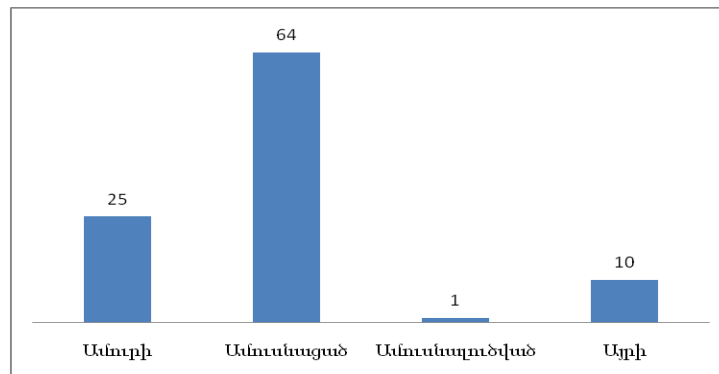
	Սեռ		Տարիք			Ընդամենը
	Արական	Իգական	18-35 տ.	36-55 տ.	56 +	
Չունի ՀՀ քաղաքացիություն	20.7	10.9	10.8	13.2	7.6	31.6
Քաղաքացիություն ստացել է ՀՀ-ում	28.3	39.1	18.5	32.6	16.3	67.4
Քաղաքացիություն	0.0	1.0	0.0	0.0	1.0	1.0

ունստացել է Հալեպում						
Ընդամենը	49.0	51.0	29.3	45.8	24.9	100.0

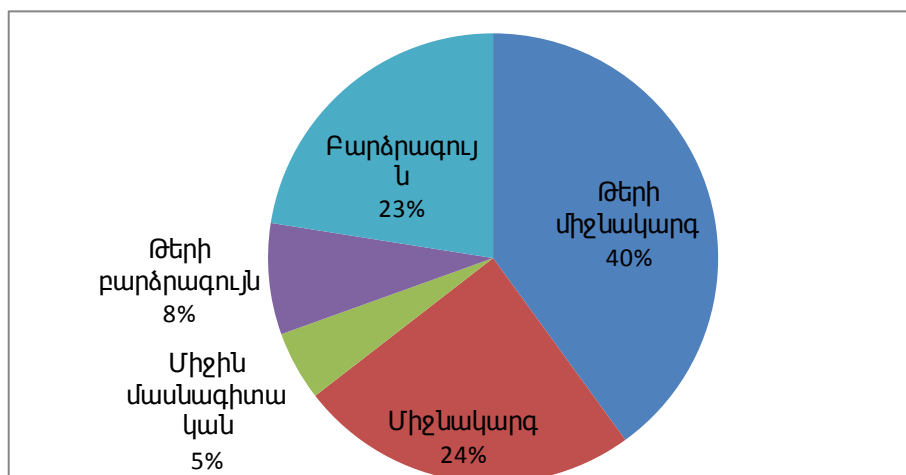
**Գծապատկեր 1. Սիրիահայերի գնահատականը ՍՆ աշխատանքային խմբի
և ՍՀԿՀԿ-ի աշխատանքներին, %**

Գծապատկեր 2. Սիրիահայերի ամուսնական կարգավիճակը, %

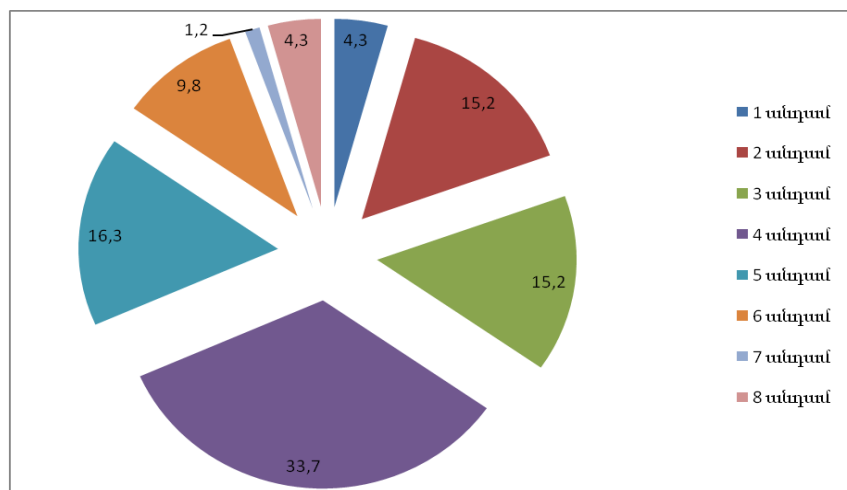
Գծապատկեր 3. Սիրիահայերի կրթական մակարդակը, %

Աղյ ու սակ 4.Սիրիահայ երի մասնագիտական նկարագիրը, %

Մասնագիտութիւնները	Հաճախականութիւնը - %
Մասնագիտութիւն չ ունենեւ	31.0
Ավտովերանորոգման մասնագետներ	10.0
Տնտեսագետներ/մաթեմատիկներ	9.5
Առողջապահութիւն ու ուրոտի մասնագետներ	9.0
Երկաթագործներ/ատաղձագործներ	4.8
Ոսկերիչներ	4.4
Օտար լեզուների մասնագետներ	3.3
Ոճաբաններ	3.3
Դիմահարդարներ/վարսահարդարներ	2.6
Մանկավարժներ	2.2
Դերձակներ	2.2
Խոհարարներ	2.0
Երաժիշտներ/երգիչներ	2.0
Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ու ուրոտի մասնագետներ	1.5
Այլ (իրավաբան ու ֆիզիկ, գյ ուղատնտես ու էլեկտրիկ, նկարիչ/ուսանկարիչ ու լրագրող, կոշկակար ու վարորդ, կենցաղային ապրանքներ վերանորոգող, տուրիզմի մասնագետներ):	12.2
Ընդամենը	100.0

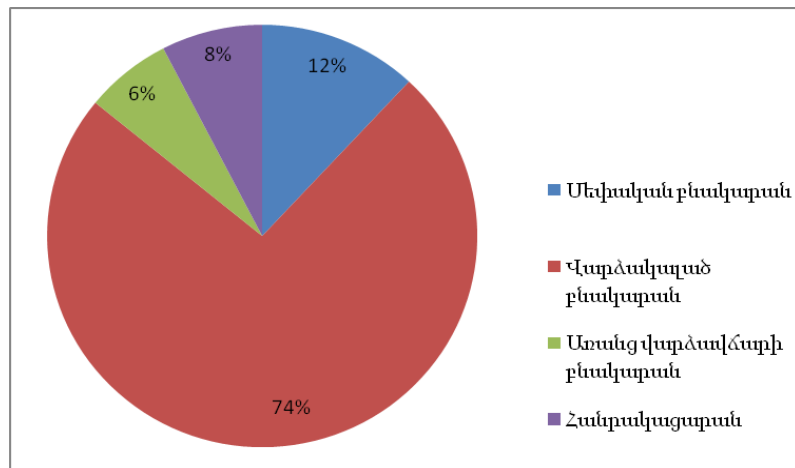
Գծապատկեր 4.Սիրիահայ ընտանիքներու մանդամների թվաքանակը, %

Աղյ ու սակ 5.Սիրիահայ երի ծննդավայրը, %

Բնակավայրը	Հաճախականություն
Հալեպ	74.9
Դամասկոս	4.6
Կամիշլի	3.0
Դեր Ձոր	1.4
Քեսաբ	1.1
Սիրիայի այլ բնակավայրեր (Լաթաքիա, Հոմս, Արաբոստան, Հասեկե, Ռաքքա)	2.7
ՀՀ/Երևան	4.4
ՀՀ/այլ մարզ	1.9
Բեյրութ	2.5
Քուվեյթ	0.8
Այլ երկրներ (ԱՄԷ, Ուկրաինա, Պաղեստին, Իսրայել, Եմեն, Թուրքիա, Շվեդիա, Լիբիա)	2.7
Ընդամենը	100.0

Գծապատկեր 5. Սիրիահայերի բնակարանի տեսակները, %

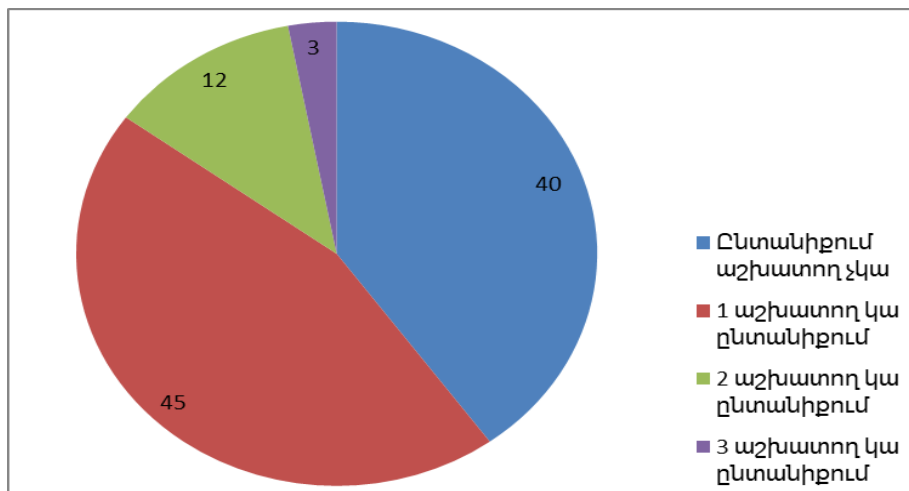

Աղյուսակ 6. Սիրիահայերի բավարարվածությունը բնակարանային պայմաններին, %

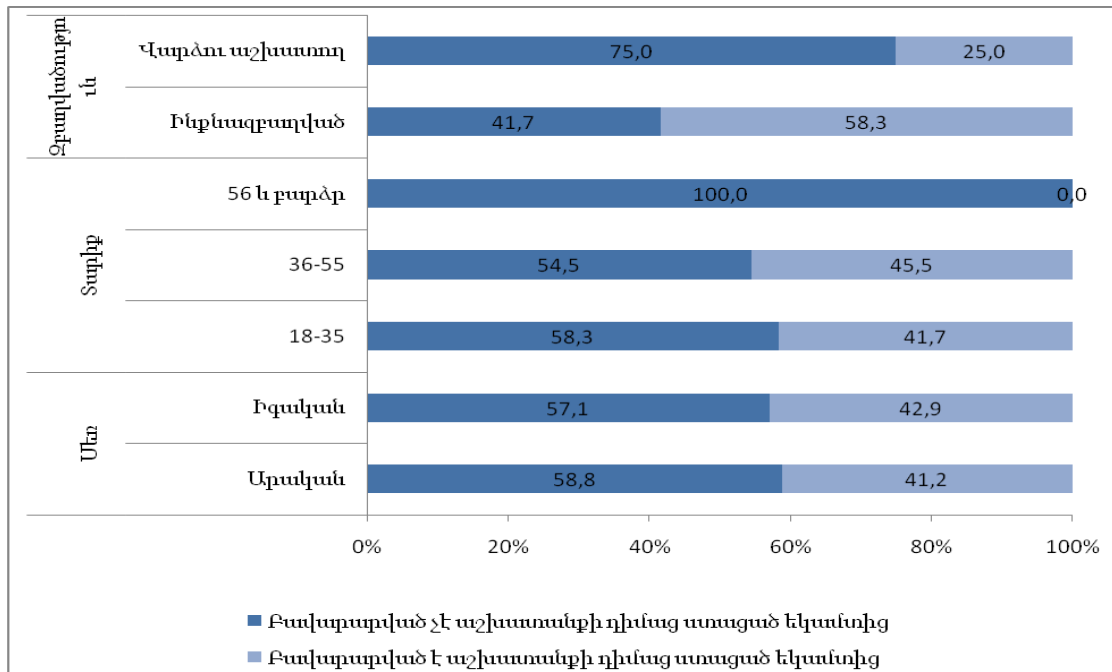
Երկիր	Բավարարված	Բնակարանի տեսակը
-------	------------	------------------

	ծ ե ն բ ն ա կ . պ ա յ - մ ա ն ն եր ի ց	Ս ե փ ա կ ա ն	Վ ար ձ ա կ ա լ ա կ ա ն	Առ ա ն ց վ ա ր ձ ի	Հ ա ն ր ա կ ա ց ա ր ա ն
Երևան	Այ ո	40.0	60.0	66.7	100.0
	Ո չ	60.0	40.0	33.3	0.0
	Ը ն դ ա մ ե ն ը	100.0	100.0	100.0	100.0
Այլ քաղաք	Այ ո	0.0	50.0	-	-
	Ո չ	100.0	50.0	-	-
	Ը ն դ ա մ ե ն ը	100.0	100.0	-	-
Գյ ու լ ը	Այ ո	-	100.0	-	50.0
	Ո չ	-	0.0	-	50.0
	Ը ն դ ա մ ե ն ը	-	100.0	-	100.0

Գծապատկեր 6. Սիրիահայ ընտանիքներում աշխատողների թիվը, %

Գծապատկեր 7. Աշխատավարձից բավարարվածությունը՝ ըստ սեռատարիքային և զբաղվածության անցուցանիշների, %

Այլ ուսակ 7. Սիրիահայերի աշխատանքային պայմանները, %

Աշխատանքային պայմանները	Այն	Ոչ	Դժվ. է պատ.	Ընդամենը
Աշխատանքն այնպիսին է, ինչպիսին ցանկանում եմ ես	75.0	25.0	0.0	100.0
Գործընկերների հետ հարաբերությունները լաված են	16.6	79.2	4.2	100.0
Աշխատում եմ լաված գրաֆիկով	37.5	62.5	0.0	100.0
Աշխատավայրում հաճախակի ոտնահարվում եմ իրավունքները	16.6	83.4	0.0	100.0

**Աղյ ու սակ 8.Սիրիահայ երի աշխատանքայ ին պայ մանները՝
ըստգբաղվածու թյ ան կարգավիճակի և սեռի, %**

Աշխատանքայ ին պայ մաններ	Կարգավիճակ		Սեռ	
	Ինքնա գբաղ- ված	Վարձու աշխատող	Արա կան	Իգա կան
Աշխատանքն այն պիսին է, ինչ պիսին ցանկանում են	75.0	75.0	70.6	85.7
Գործընկերների հետ հարաբե- րու թյ ու նները լարված են	25.0	8.3	17.6	14.3
Աշխատում են լարված գրաֆիկով	41.7	33.3	35.3	42.9
Աշխատավայրում հաճախակի ոտնահարվում են իրավունք- ները	16.7	16.7	23.5	0.0

Ծանոթ.՝ խմբավորված են «ավելի շուտ համաձայն եմ» և «լիովին համաձայն եմ» տարբերակները:

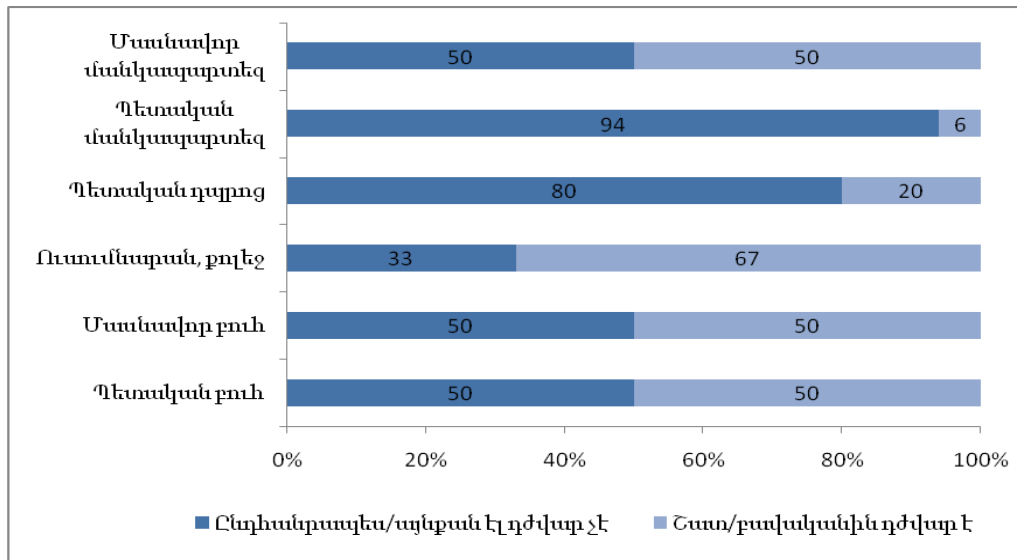
**Աղյ ու սակ 9. ԶՅ քաղաքականությունը հետաքրքրվածությունը՝
ըստՅայ աստան գալ ու տարեթվի, %**

Հետաքրքրվում են ԶՅ քաղաքականու թյ ա մբ	Տեղափոխվել են Յայ աստան		
	2012թ.	2013թ.	2014թ.
Այո	39.0	24.0	50.0
Ոչ	61.0	76.0	50.0
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0

**Աղյ ու սակ 10. Սիրիահայ երի մասնակցությունը ԶՅ նախագահական
ընտրություններին՝ ըստսեռի, %**

Ընտրություններին մասնակցությունը	Սեռ		Ընդամենը
	Արական	Իգական	
Այո	4.0	8.0	12.0
Ոչ	3.0	17.0	20.0
ԶՅ քաղաքացիությունն չի ունեցել	16.0	13.0	29.0
ԶՅ-ում չի եղել	25.0	14.0	39.0
Ընդամենը	48.0	52.0	100.0

Գծապատկեր 8. Կրթական հաստատությունների ծախսը հոգալու դժվարությունները, %

Աղյուսակ 11. Կրթական և մասնագիտական դասընթացների և մասնակցությունը, %

Դասընթացները	Մասնակցություն		Ընդամենը
	Այո	Ոչ	
Արևելահայերենի դասընթաց	1.0	99.0	100.0
Օտար լեզվի դասընթաց	22.0	78.0	100.0
Աշխատանքի հետ կապված վերապատրաստում	13.0	87.0	100.0
Մասնագիտությունների ձեռքբերելու դասընթաց	4.0	96.0	100.0

Ճանոթ. Դասընթացների 55%-ը ռուսերեն, 35%-ը՝ անգլերեն, իսկ 10%-ը այլ լեզուներով է:

Սիրիահայ երի պարկերացումները հայ թենիքի մասին

Էստեղ Է հայ թենիքը: Ուրիշ տեղ ո՞նց կհամարես հայ թենիք: Ինչքան էլ Էստեղ մեզի համար ապրեր ենք, բայց շատ մանրամասնություներ կան, եթե կնայես, կտեսնես, որ այնտեղ մեզի օտար եղեր են: Օրինակ, մեզի՝ խանութ ու նեցողներուս, կամ, թեկուզ, աշխատող բանվորներուն արաբները միշտ էլ խփում էին, քիչ մըն ալ կռիվ լինում էր: Արաբները առաջին խոսքն ըսեր են՝ դուք գացե՛ք ձեր երկիրը: Տենց բաներ շատ ա լինում: Բայց որովհետեւ մենք ապրել ենք դիկտատու րայի երկրում, Էստեղ չէիր կարան՝ չ նախագահին հայ հոյեիր, ո՛չ վատ բան ըսեիր: Դրա համար, որ տենց սխալ ներ էին լինում, մենք վախում էինք, ասում էինք՝ չէ՛, արաբները լավն են: Ո՞վ ըսավ...

49 տ տղամարդ, ք. Երևան

Սուրիա ինձի համար մայր Է, իսկ Յայ աստան հայ թենիքս Է, բայց կինս Է: Կինը ուրիշ անձ Է, կրնամեկ հատ էլ փոխվի, բայց մայրը ինչ որ ըլլա՝ վատ կամ գեշ, մայրը չի փոխվիր: Կինս կմնա իմ կյանքս եւ գործը շարունակողը, բայց մայրս ինձի աշխարհ բերողն Է: Այս ժամանակի համար մայրս վատօրեր կանցնե որ, բայց կինս ինձի ընդունած Է, ես ալ իրան ընդունած եմ: Կարծեմ՝ այս կյանքս կնոջս հետափտի անցընեմ: Յայ աստանը հայ թենիքս Է, բայց նորեն ալ ես չեմ մոռնա առաջին հայ թենիքս՝ Սուրիա, որ այդքան տարի ինձի գրկեց, լավ օրիս, գեշ օրիս ինձի տեղ մը հասցուց: Մանավանդ որ, իբր հայ, ինձի շատ լավ առիթներ ստեղծած էր, եւ ես հայ թենիքիս պակասությունն չգգացի՝ ըլլա հայ կական դպրոցներ, խանութներու վրա հայ կական գիրերով... Չեմ կրնա մոռնար եւ միշտ կարոտում եմ:

39 տ տղամարդ, ք. Աբովյան

Յայ թենիքը իմ համար գգացումն ա Յայ թենիքը, եթե հողը պիտի համարենք, ես հայ թենիք ուրեմն կհամարեմ Էդ հողը, որտեղ ես իմ սիրած մարդկանց հետեմ: Էդ հանգստություներ, որ ես Էս հողի վրա հանգիստեմ, ինձի համար կարելու Է: Եթե ապրել ու պիտի գաս, Էդ

զգացումը պիտի զգաս՝ իբր հայրենիքի: Էդ մարդիկ են, որ քեզ էդ զգացումը տալիս են, եւ ոչ թե հողն ա Յիմա ուզում եմ ծնողներուս Էստեղ բերեմ, որ հարյուր տոկոս զգամ՝ թե՛ հողով, թե՛ զգացական, իմ հայրենիքը Յայ աստանը եղավ արդեն: Իրանք որ հոս են, ես որտեղ ալ գնամ, Յայ աստանն աիմ հայրենիքը:

32 տ տղամարդ, ք. Երևան

Յայրենիքը Յայ աստանն է, «մայրենիքը»՝ Սուրիա, չեմ կրնա փոխե. ինձի համար այդպես է: Յայրենիքը կարելոր է, անշուշտ Յայրենիքն իր տեղը ունի, «մայրենիքն» ալ իր տեղն ունի, այսինք՝ հայրը իր տեղը ունի, մայրը իր տեղը ունի, չէ՞: Ադոր համար ես ըդենց եմ մտածում՝ հայրենիքը խիստն է, «մայրենիքն» ալ ավելի փափուկն է: Սուրիա ավելի հեշտ էր ամեն ինչ, բայց Էստեղ խիստ-խիստ օրենքներ են:

27 տ տղամարդ, ք. Երևան

Ասի ամենեն դժվար եւ բարդ հարցն է: Եթե ես հայրենիք պիտի համարեմ, պիտի հասնեմ Եդեսիա, Ուրֆա հայրերուս երկիրը ադիկա էր: Բայց այս վայրկյանին, երբ որ Սուրիան ինձի գրկե, գուրգուրե, մշակեր է, ես Սուրիան իմ հայրենիքս կհամարեմ: Պիտի վրադ խնդամ, եթե ըսեմ, որ Երեւանն իմ հայրենիքս է: Բայց հպարտեմ, որ ես հայ եմ, եւ այս մեկ պատառ հողը ունիմ, որ այսօր եկեր եւ այստեղ նստեր եմ:

55 տ կին, ք. Երևան

Դժվար հարց է: Իմ կարծիքով, սփյուռքահայի հայրենիքը սփյուռքն է: Երբ մենք գաղթականության ժամանակ եկանք Սուրիա ասինք՝ աս է մեր հայրենիքը: Փաստորեն դա չեղավ: Մենք թողեցինք այն վտանգի մեջ ու եկանք: Եկանք Յայ աստան ու հասկըցանք, որ Յայ աստանն ալ մեր հայրենիքը չէ: Մեր հայրենիքը սփյուռքն է: Յիմա շատ սուրիահայեր կան, որ մոլի կերպով կը համարեն, որ իրենց հայրենիքը Սուրիան է, բայց չեմ կրնա ըսեմ մնացե՞լ են հոն, թե՞ չէ: Իսկ նրանք, ովքեր եկան ու նորեն դուրս

եկան Յայաստանեն, փաստորեն, իրենք ալ Յայաստանը հայրենիք չհամարեցին: Միգուցե մեր հայրենիքը մի օր դառնա Ֆրանսիան, Գերմանիան, Ծվեդիան, կամ, չեմ գիտեր, ուրիշ մի երկիր:

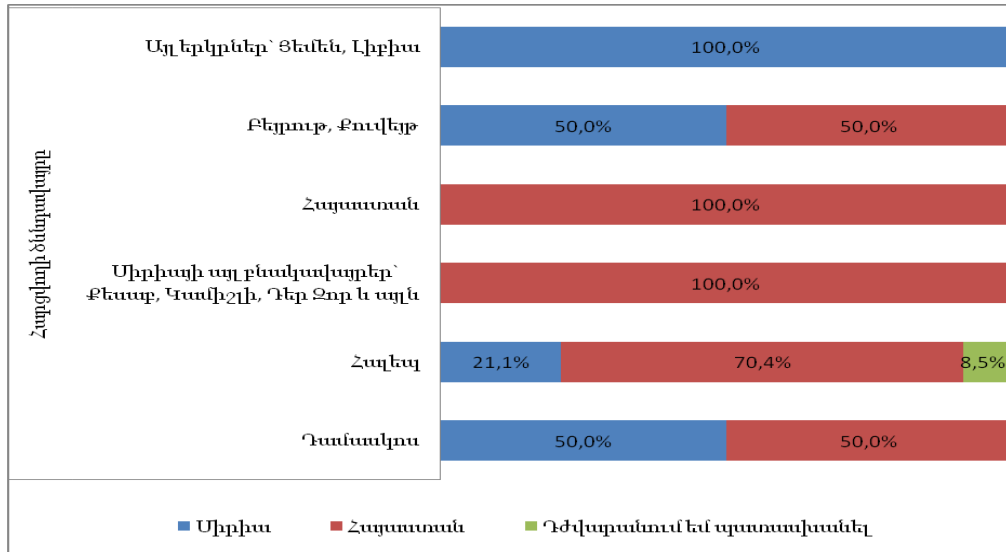
Շատերը կըսեն՝ մեր հայրենիքը Արեւմտահայաստանն է. եթե այն անկախանա, կ'լինի քո հայրենիքը, եթե չէ՝ դու չունիս հայրենիք, փաստորեն: Սփյուռքահայի հայրենիքը սփյուռքն է, ես սակըսեմ դժբախտաբար:

56 տ տղամարդ, ք. Երևան

Երկինքն է իմ հայրենիքը: Մինչեւ հիմա համարում էիս, որ Յայաստանն է, բայց հիմա տեսանք, որ մեր հայրենիքը չէ: Առաջ մեզի համար փափագ էր, որ ունենայինք անկախ Յայաստան, որ ամեն տեղ հայ երեւն գրած է, բայց դուրս եկավ, որ՝ չէ': Պատճառն էն է, որ այստեղի ժողովուրդը օտարի նման վարվում է մեր հետ, օտար համարում է. ինչ տարբերություն՝ Սուրիո՞, թե՞ Յայաստանի հայ:

50 տ տղամարդ, ք. Երևան

Գծապատկեր 9. Հայրենիքի ընկալ ու մը՝ ըստ ծննդավայրի, %

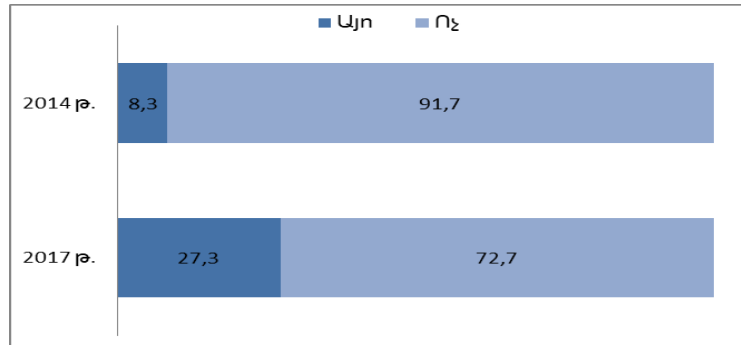
Աղյուսակ 12. ՀՀ-ից հեռանալ ու պառնառները, %

Պատճառները	2017թ.	2014 թ.
Սոցիալ - տնտեսական պատճառներ	84.6	72.0
Մշակութային-հոգեբանական պատճառներ	7.7	14.0
Ընտանիքի միավորում	7.7	10.5
Իրավական խնդիրներ	0.0	3.5
Ընդամենը	100.0	100.0

Աղյուսակ 13. ՀՀ-ում մնալ ու դրդապառնառները, %

Դրդապառնառները	2017 թ.	2014 թ.
Հայաստանում անվտանգ է	16.7	22.2
Սա է մեր հայրենիքը, սիրում եմ այն	54.2	43.1
Ունեմ աշխատանք/սեփական բիզնես	8.3	2.8
Հարմարվել եմ Հայաստանի կյանքին, լեզուն գիտեմ	20.8	22.2
Այլ երկիր գնալ ու հնարավորություն չունեմ	-	6.9
Ուզում եմ ՀՀ-ին օգտակար լինել	-	2.8
Ընդամենը	100.0	100.0

Գծապատկեր 10. ՀՀ-ից հեռանալ ու նախաձեռնությամբ ունել, %

Աղյուսակ 14. Ո՞ր երկիր են նախընտրում մեկնել սիրիահայերը, %

Երկրները	2017 թ.	2014 թ.
Սիրիա	9.1	37.3
Կանադա	18.2	5.1
ԱՄՆ	9.1	11.9
Արաբական երկրներ	9.1	1.7
Եվրոպական երկրներ	-	30.4
Դժվարանում է պատասխանել	54.5	13.6
Ընդամենը	100.0	100.0

Աղյուսակ 15. Միգրացիոն վարքագծի մասին պատկերացումներ, %

Դատողությունները	Համա-միտեմ	Համա-միտ չեմ	Դժվ. պատ.	Ընդամենը
Սիրիահայերն առաջին հնարավորությամբ հեռացում կվերադառնան Սիրիա	69.9	17.8	12.3	100.0
ՀՀ հայերն առաջին հնարավորությամբ հեռացում կհեռանան Հայաստանից	88.0	8.0	4.0	100.0
Սիրիահայերը կհաստատվեն Հայաստանում	40.9	46.2	12.8	100.0
ՀՀ հայերը ամեն ջանք գործադրում են Հայաստանում մնալու համար	16.0	68.0	16.0	100.0

Աղյ ու սակ 16.Արժեքների կարևորությունը սիրիահայ երի և ՅՅ հայ երի համար, %

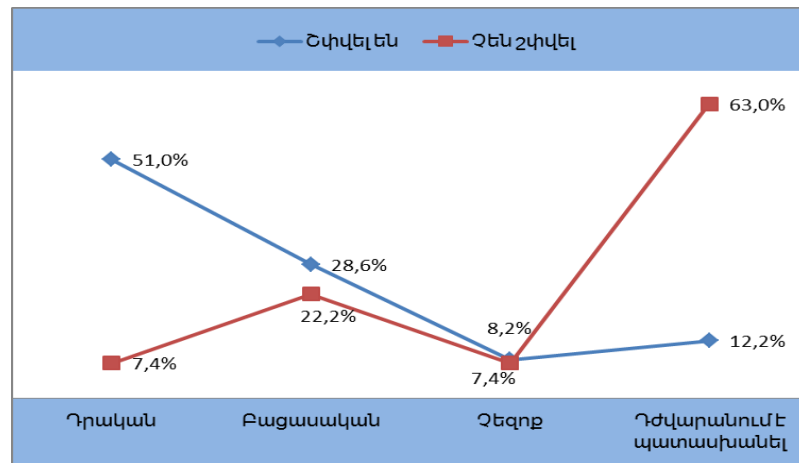
Արժեքները	Սիրիահայ եր	Արժեքները	ՅՅ հայ եր
Առողջություն	26.2	Ընտանիք	18.0
Աշխատանք	26.2	Առողջություն	17.6
Ընտանիք	25.0	Աշխատանք	16.7
Կրոն	7.1	Կրթություն	12.3
Կրթություն	7.1	Ընկերներ	8.4
Աշխատավարձ	3.6	Աշխատավարձ	7.9
Ընկերներ	3.6	Կրոն	6.1
Աշխատանքային կարիերա	1.2	Հանգստի կազմակերպում	4.7
Հանգստի կազմակերպում	0.0	Աշխատանքային կարիերա	3.8
Ճանապարհորդել	0.0	Ճանապարհորդել	2.5
Քաղաքականություն	0.0	Քաղաքականություն	1.6
Այլ	0.0	Այլ	0.4
Ընդամենը	100.0	Ընդամենը	100.0

Աղյ ու սակ 17.Ընտանեկան նորմերի մասին պատկերացումները, %

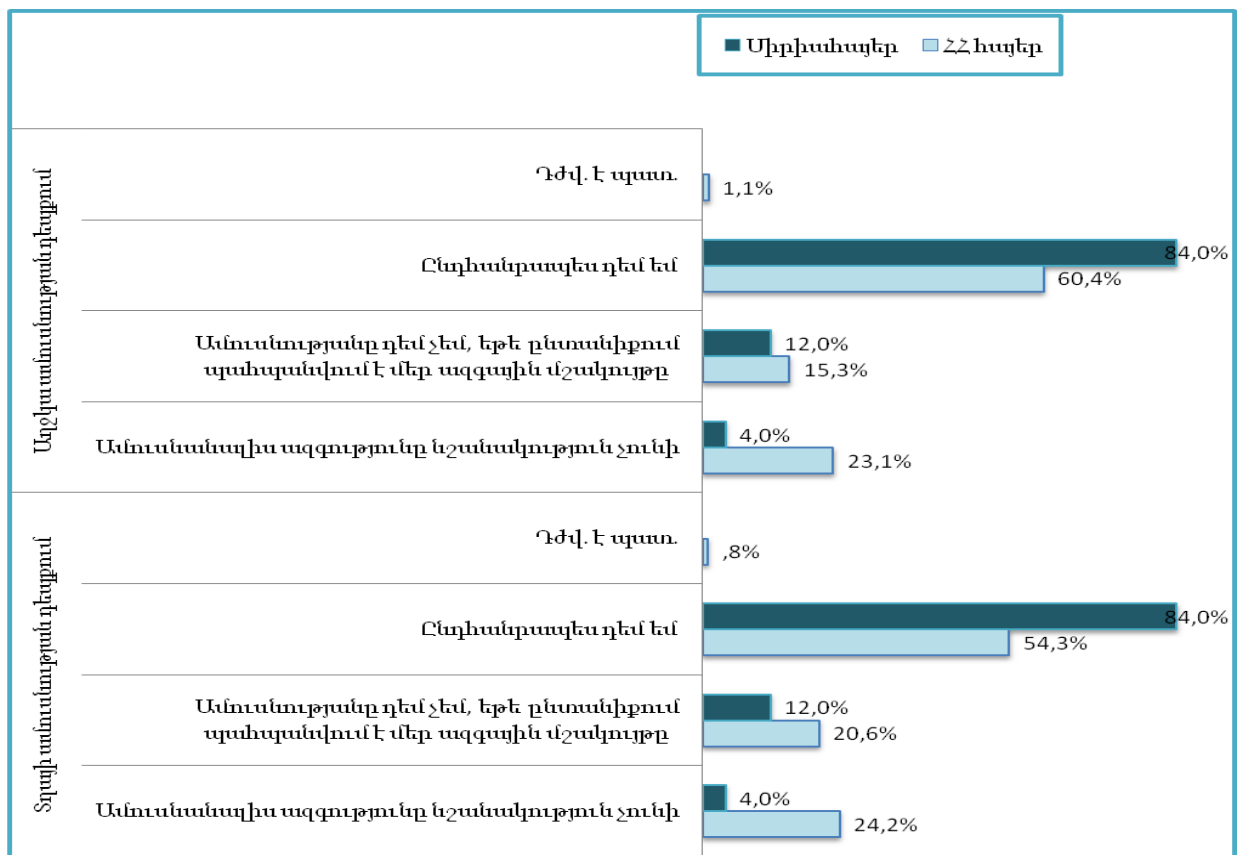
Դատողությունները	Սիրիահայ եր	ՅՅ հայ եր
Երեխան կարող է նորմալ զարգանալ միայն լրիվ ընտանիքում	92.0	93.0
Ծնողների պարտքն է ամեն ինչ անել երեխաների համար	92.0	87.7
Կնոջ կյանքը լիարժեք է, եթե նա երեխաներ ունի	88.0	87.2
Կարելի է արդարացնել այն կնոջը, ով ցանկանում է երեխա ունենալ՝ առանց ամուսնանալու	8.0	28.7
Ընդունելի է, որ չամուսնացած աղջիկն ու տղան ապրում են միասին, նույնիսկ եթե չեն ալ անավորում ամուսնանալ	12.0	13.1
Ամուսնությունն իր դարն ապրել է	8.0	9.5
Կարելի է արդարացնել արհեստական ընդհատումը, եթե ամուսինները չեն ցանկանում երեխա ունենալ	40.0	32.3

Ծանոթ.՝ հաշվարկված են «Լիովին համաձայն եմ» և «ավելի շուտ համաձայն եմ» տարբերակները:

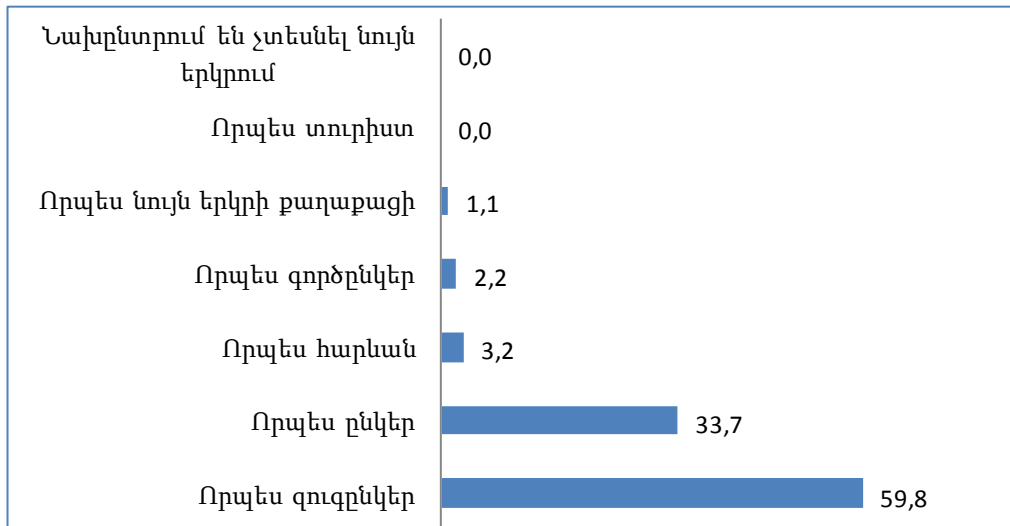
Գծապատկեր 11. Սիրիահայ և հայ աստանցի ընտանիքներին գնահատական՝ ըստ շփման փաստի, %

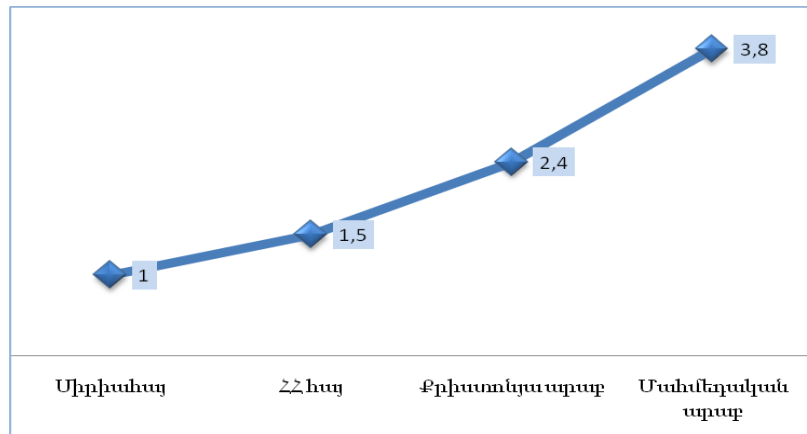
Գծապատկեր 12. Այլ ազգիների հետամուտ սնույթ ան նկատմամբ վերաբերմունքը, %

Գծապարկեր 13. ՀՀ հայ ին ընդունել ու մակարդակը, %

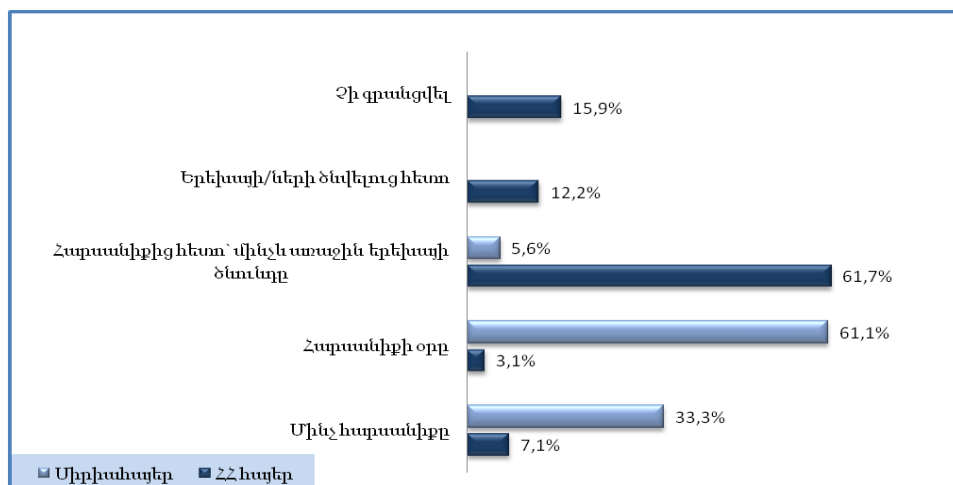

Գծապարկեր 14. Սոցիալ ական հեռավորություն միջին թվաքանակական ցուցանիշը

Նմանություն 1-7 բաղ անոց սանդղակի միջին թվաքանակականը :

Գծապարկեր 15. Ամուսնություն գրանցման փուլերը, %

Աղյ ուսակ 18. Միջինահայ երի դավանաբանական ուղղվածություն ունեցող քաղաքացիների, %

Բնակավայրը, օրից տեղափոխվել են	Դավանաբանական ուղղվածությունը			Ընդամենը
	Հայ Առաքելական	Հայ Կաթոլիկ	Հայ Ավետարանական	
Դամասկոս	5.4	0.0	0.0	5.4
Հալեպ	78.4	6.5	4.3	89.2
Քեսաբ	0.0	0.0	1.2	1.2
Կամիշլի	2.2	0.0	0.0	2.2
Ռաքքա	1.0	0.0	0.0	1.0
Դերձոր	1.0	0.0	0.0	1.0
Ընդամենը	88.0	6.5	5.5	100.0

Աղյուսակ 19. Սիրիահայերի կրոնական վարքագիծը, %

Վերաբերմունքը կրոնի նկատմամբ	Հաճախականություն
Հավատում է	98.0
Անտարքեր է	1.0
Չի հավատում	1.0
Ընդամենը	100.0

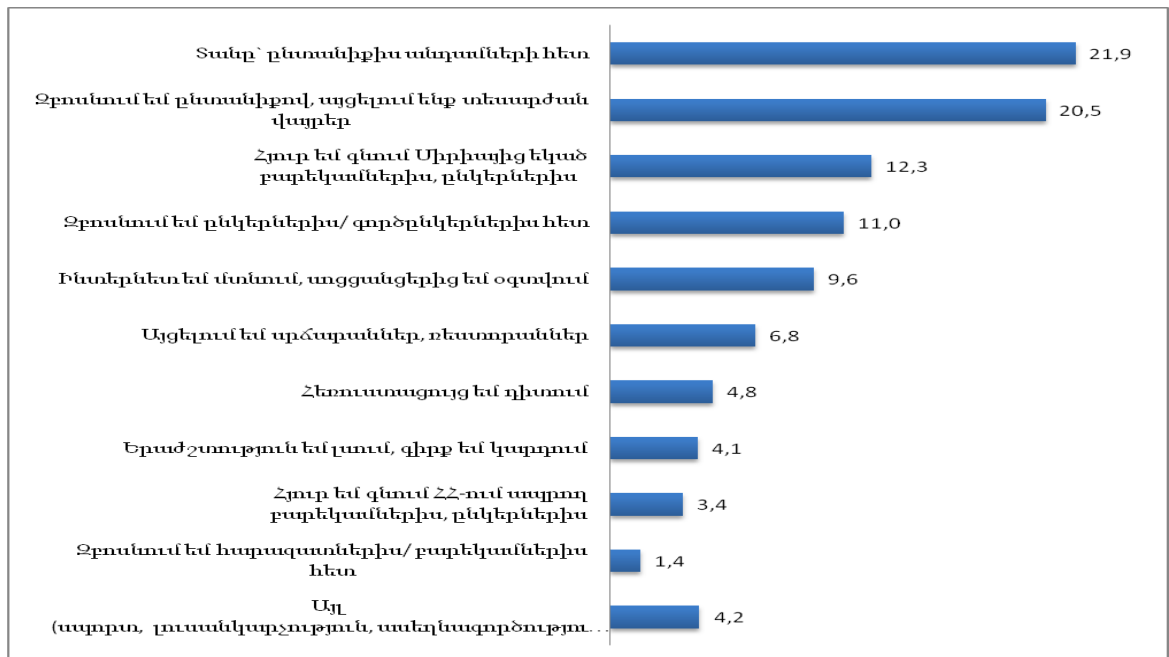
Աղյուսակ 20. Լեզուներին տիրապետելու մակարդակը սիրիահայերի մեջ, %

Տիրապետելու մակարդակը	Լեզուները					
	Արևմտահայերեն	Անգլերեն	Արաբերեն	Թուրքերեն	Ռուսերեն	Քրդերեն
Չեն տիրապետում	0.0	8.7	1.1	26.1	85.9	90.2
Վատ	2.2	16.3	3.3	13.0	10.8	2.2
Միջին	10.8	43.5	7.6	16.3	0	6.5
Լավ	43.5	21.7	43.5	25.0	1.1	1.1
Գերազանց	43.5	9.8	44.5	19.6	2.2	0.0
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Աղյ ու սակ 21. Հայ աստանաբնակ հայ երին բնորոշ հատկանիշներ, %

Հատկանիշներ (+)	%	Հատկանիշներ (-)	%
Քաղաքավարի, բարեկիրթ	4.8	Անքաղաքավարի, կոպիտ, չոր	9.0
Ընկերասեր, մարդասեր, շփվող	7.2	Չշփվող, փակ	2.4
Քաղցրախոս, սիրալիր, բարեհամբույր, սրտաբաց, ջերմ	6.0	Կռվարար, «մուկնաթ», դժգոհ, մեծամիտ	5.4
Ազգասեր, հայրենասեր, մշակույթը պահպանող	1.8	Ոչ ազգասեր, օտարամոլ, ոչ պահպանողական	4.2
Հարգալից, հանդուրժողական, յուրային են վերաբերվում	13.3	Երկրորդային, օտար են վերաբերվում, անտարբեր են	2.4
Ազնիվ, շիտակ, պարզ, բարի, խղճով	9.0	Խաբեբա, ստախոս, գող, անվստահելի, շահամոլ	6.6
Օգնելու պատրաստակամ	12.7	Օգնելու ոչ պատրաստակամ	1.2
Աշխատասեր, նեղույթյանը դիմակայող	1.8	Ծուլլ	0.6
Ընդամենը (+)	56.6	Ընդամենը (-)	31.8
Տխուր, տանջված 1.8			
Հյուրընկալ, հյուրասեր 6.0			
Գեղեցիկ 1.8			
Խելացի, կրթված 0.6			
Դժվարանում եմ պատասխանել 1.4			
Ընդամենը 100.0			

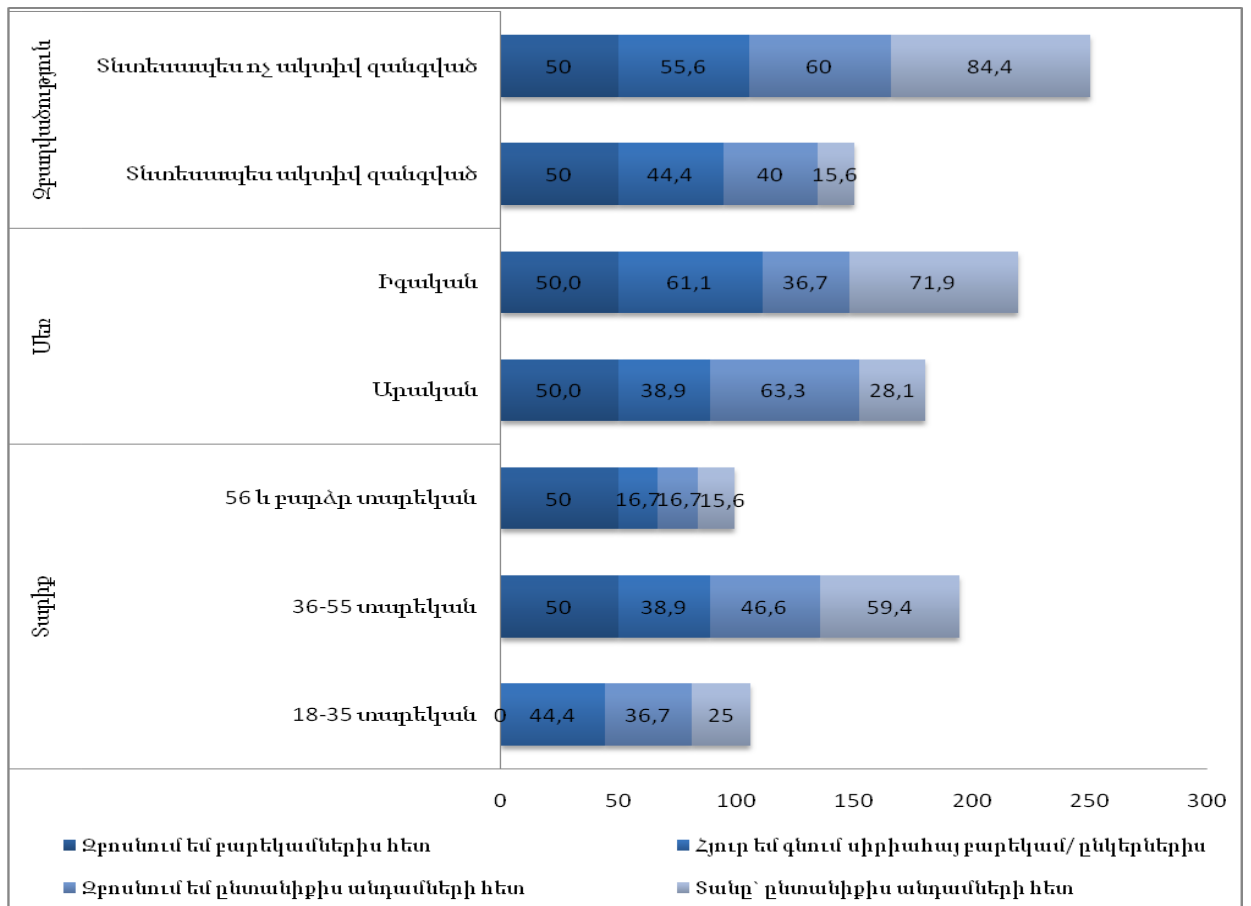
Գծապատկեր 16.Սիրիահայ երի ժամանցի կազմակերպման ձևերը ՀՀ-ում, %

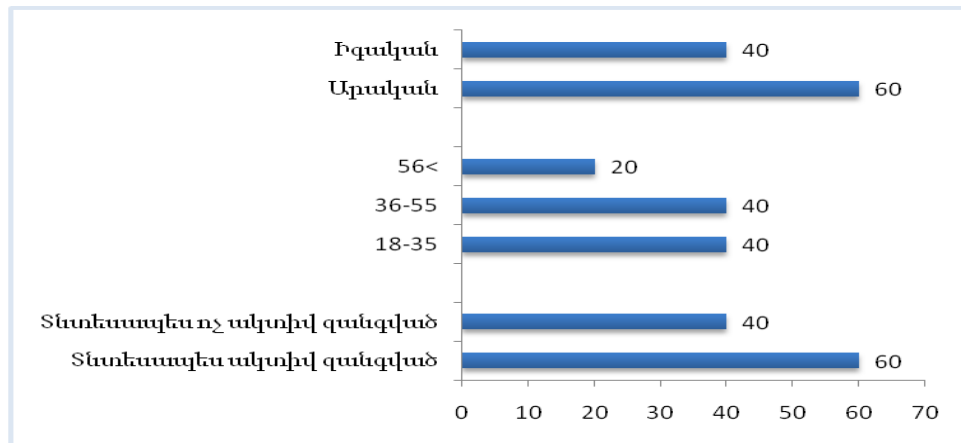
Աղյուսակ 22. Սիրիահայ երի՝ մշակութային միջոցառումներին մասնակցելու հաճախականությունը Հայաստանում, %

Միջոցառում	Հաճախականությունը			Ընդամենը
	Ամիսը մի քանի անգամ	Տարին մի քանի անգամ	Երբեք	
Կինո	2.2	6.5	91.3	100.0
Թատրոն	2.2	20.6	77.2	100.0
Համերգ	3.3	41.3	55.4	100.0

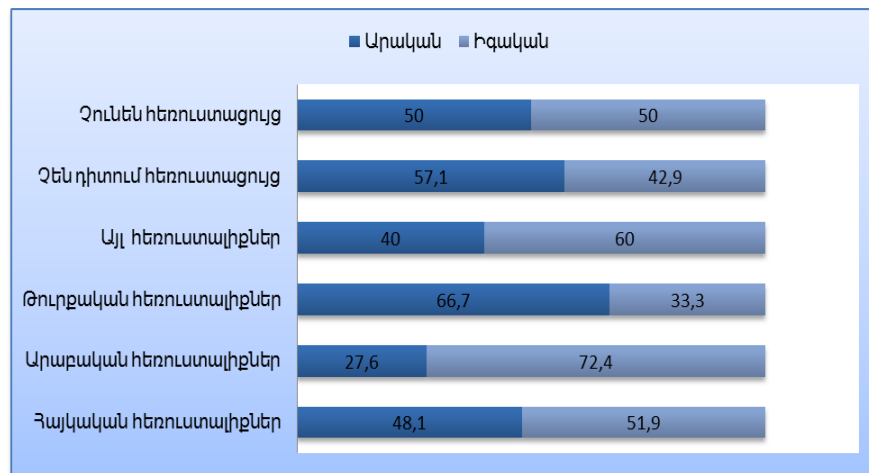
Գծապատկեր 17. Սիրիահայ համայնքի ներսում ժամանցի կազմակերպման ձևերը՝ ըստ սեռատարիքային կազմի և զբաղվածության, %

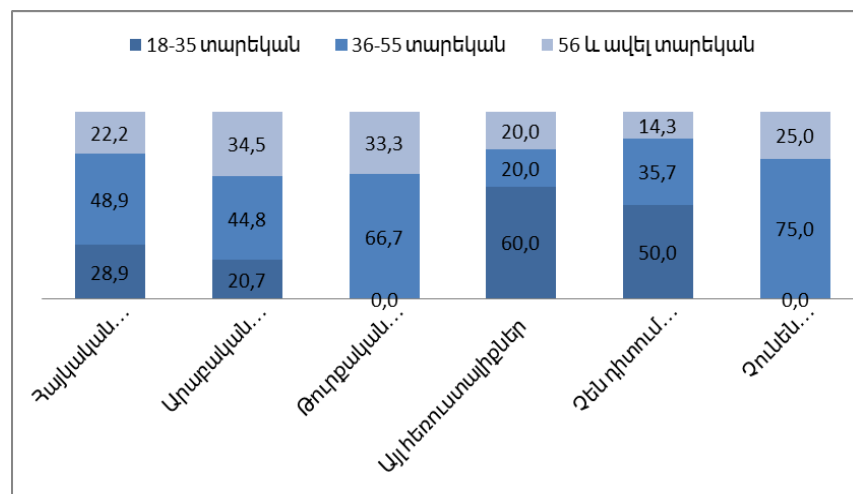
Գծապատկեր 18. Սիրիահայ համայնքից դուրս ժամանցը՝ ըստ սեռատարիքային կազմի և զբաղվածության, %

Գծապատկեր 19. Հեռուստապիքների նախընտրությունը՝ ըստ սիրիահայ հեռուստապարանի սեռի, %

Գծապատկեր 20. Հեռուստապիքների նախընտրությունը՝ ըստ հեռուստապարանի տարիքի, %

Աղյուսակ 23. Հեռուստահաղորդումների նախընտրությունը՝ ըստ հեռուստապիքների, %

Հեռուստահաղորդումներ	Բոլոր հեռուստաալիքներով	Հայկական հեռուստաալիքներով	Արաբական հեռուստաալիքներով
Լուրեր, քաղաքական մեկնաբանություններ	25.7	29.8	32.1
Մշակութային, երաժշտական հաղորդումներ	20.9	23.5	14.3
Մարզական հաղորդումներ	8.0	8.8	3.6
Գեղարվեստական ֆիլմեր	7.4	7.0	5.4
Հումորային, գվարճալի	6.7	8.8	8.9
Հայկական սերիալներ	6.7	8.4	0.0
Գիտատեղեկատվական, ինտելեկտուալ հաղորդումներ	4.3	5.6	3.6
Շոուներ/թոքշոուններ	3.1	4.2	3.6
Արաբական սերիալներ	3.1	0.0	16.1
Այլ (այլ սերիալներ, կրոնական, խոհարարական հաղորդումներ)	3.1	3.9	12.4
Չկան նախընտրելի հաղորդումներ	11.0	—	—
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0